

M. TULLII CICERONIS
SCRIPTA QUAE MANSERUNT OMNIA.

RECOGNOVIT

REINHOLDUS KLOTZ.

PARTIS I. VOL. II.

CONTINENS

LIBROS DE ORATORE TRES, BRUTUM, ORATOREM,
TOPICA, DE PARTITIONE ORATORIA DIALOGUM, DE
OPTIMO GENERE ORATORUM PROOEMIUM.

EDITIO ALTERA EMENDATIO.

LIPSIAE
IN AEDIBUS B. G. TEUBNERI.

MDCCLXIII.

PROOEMIUM EDITORIS.

Quod in M. Tullii Ciceronis rhetoricorum ad C. Herennium libris quatuor et in eiusdem rhetoricorum libris duobus, qui sunt de inventione rhetorica, edendis feci, ut Io. Casp. Orellii et Io. Georg. Baïteri opera, quae edita est Turici anno MDCCCXLV., pro fundamento uterer, idem mihi in reliquis M. Tullii libris rhetoricis recognoscendis faciendum putavi. Quamquam in his quidem libris corrigendis et emendandis etiam aliorum diligentia recenti memoria versata est. Nam tres de oratore libros praeter Rudolph. Henrichsen, qui anno MDCCCXXX Havniae eos libros emisit, Fridericus Ellendt, vir quum omnino de litteris Latinis tum de M. Tullii libris rhetoricis optime meritus, multorum librorum excussis copiis edidit Regiomontii Prussorum anno MDCCCXL. et rursus Islebiae anno MDCCCXLI. Brutum autem post alteram Io. Casp. Orellii editionem, quae continet praeter eum librum Oratorem, Topica, De optimo genere oratorum prooemium, anno MDCCCXXX quum Caroli Beieri tum ipsius adnotationibus adornatam emendandum susceperunt Henricus Meyer Turicensis Halis anno MDCCCXXXVIII., Carolus Peter Lipsiae anno MDCCCXXXIX., Fridericus Ellendt, is quidem secundis curis Regiomontii Prussorum anno MDCCCXLIV., nuper Otto Jahn Lipsiae anno MDCCCXLIX., tum in Oratore elaboraverunt Franciscus Goeller Lipsiae anno MDCCCXXXVIII., dein coniunctis viribus Carolus Peter et G. Weller Lipsiae anno eodem, denique Otto Jahn Lipsiae anno MDCCCLI., qui eleganti Oratoris editioni subiunxit etiam Prooemium de optimo genere oratorum. Horum ego hominum doctissimorum opera et si quid ab aliis, qui alia opportunitate de his libris scripserunt, inventum erat, ita usus sum, ut quae optimorum librorum auctoritate confirmata viderem aut certe a librorum testimoniis non valde discrepare, si sententiae loci et sermoni Ciceroniano convenirent, reciperem, in caeteris autem locis, in quibus gravior olim corruptela versata esse videretur, librorum potius vestigia premerem, quam doctorum coniecturas vel probabiliores consectorer. In hoc instituto meo, etsi in plerisque locis iam ab Io. Casp. Orellio et Io. Georg. Baïtero, quos potissimum me in his libris secutum esse supra dixi, verum inventum fuit, tamen nonnulla etiam restiterunt, in quibus aliorum iudicium probandum, denique etiam a me aliquid novandum videretur. Quo de genere iam placet quaedam exempli causa brevi quidem notatione significare.

In lib. de oratore I. c. 4. §. 15. ubi olim vulgabatur: *Excitabat eos magnitudo et varietas multitudoque in omni genere causarum etc.* pro eo, quod cum Ellentio Orellius et Baïterus reposuerunt *magnitudo, varietas multitudoque*, scripsi ego, quum librorum auctoritas esset

a*

paene par, *magnitudo ac varietas multitudoque*, quod mihi aptius inter se coniuncta priora illa nomina per se constare viderentur, quibus posterius nomen *multitudo*, ut minus ad graviora accedens, per que particulam adiceretur. Tum c. 6. §. 21. in verbis his: *quamquam vis oratoris professioque ipsa bene dicendi hoc suscipere ac polliceri videatur*, Coniunctivum *videatur*, qui est in plurimis Ciceronis libris et in omnibus Quinctiliani II. 21. 5. pro eo, quod nunc reposuerunt *videtur*, obtinendum censui, qui non a *quamquam* particula suspensus est, sed absolute positus est, ut rem probabilem, verumtamen hoc loco non amplius inquirendam, significaret, ut recte iam sensit G. Lud. Spalding. ad Quinctiliani I. I. vol. I. p. 406. vide praeterea Ed. Wunderum adnot. ad Cic. orationem *Plancianam* c. 2. §. 4. p. 62 sq. me ad Cic. *de senectute* c. 7. §. 24. p. 91. c. 8. §. 32. non dubitavi, quum in libris plurimis sed deterioribus legeretur *improbos*, in melioribus *integros*, de Mülleri coniectura scribere: *quam tenere semper arma, quibus vel tectus ipse esse possis vel provocare integer improbos vel te ulcisci lacessitus*, pro eo, quod vulgo legebatur *provocare improbos*. Quamquam id etiam *integre improbos* potest fuisse. c. 10. §. 39. retinui id, quod in plurimis libris est: *Quid? leges veteres moresque maiorum; quid? auspicia etc.* pro eo, quod nunc fere scripserunt *mosque maiorum*. Nam quod contendit Fr. Ellendt Pluralem *mores* numquam dici de more publico civitatis, qui legum vim aequaret, id falsum esse multis exemplis doceri potest, vid. Cic. lib. *de legibus* II. c. 10. §. 23. *non multum discrepat ista constitutio religionum a legibus Numae nostrisque moribus*. *Ulpian. digest.* lib. XXIV. tit. I. fr. 3. §. 1. *si matrimonium moribus legibusque nostris constat*. Itaque etiam c. 11. §. 48. non mutanda erat plurimorum librorum scriptura: *sine legum, morum, iuris scientia*. c. 11. §. 45. *ferebant retinui, etsi ferebatur* in plurimis libris legitur, propterea, quod quum *ferebāt* et *ferebat* facile confundi possent, alterum propter antecedens illud: *ut temporibus illis ferebatur*, scriptum esse videtur a librariis. c. 12. §. 50. mihi ne nunc quidem recedendum videtur ab omnium paene librorum auctoritate, qui habent: *Unum erit profecto, quod ii, qui bene dicunt, adferunt proprium*. vide quae olim de hoc loco multisque id genus aliis exposui in *Quaestion. Tullian.* lib. I. p. 3 sqq. c. 13. §. 59. non video cur novissimi editores a plurimorum librorum scriptura: *numquam enim negabo esse quasdam artes proprias eorum etc.* recesserint et scripserint *nec enim negabo esse etc.* Etenim *numquam* h. l. aptissimum est, quod significat *nulla conditione* illud istud negaturum esse. c. 14. §. 59. id, quod in libris paene omnibus legitur: *promendum atque sumendum*, verum esse non credo; itaque ausus sum scribere leni litterarum mutatione: *Etenim saepe in iis causis — est aliquid, quod non ex usu forensi, quem solum oratoribus conceditis, sed ex obscuriore aliqua scientia sit promendum, adsumendum*, quod quam facile in *promendum atq. sumendum* mutari potuerit apparet. c. 19. §. 86. credo ego Orellium et Baiterum plurimorum

atque optimorum librorum collocationem verborum: *littera nulla in eorum libris inveniretur* pro eo, quod vulgo legebatur: *littera in eorum libris nulla inveniretur*, errore tantum modo neglexisse. Mox §. 87. conformavi totum locum ita: *Caput enim arbitrabatur esse oratoris, ut et ipse iis, apud quos ageret, talis, qualem se esse optaret, videretur etc.*, ut pro librorum scriptura et ipsis de Madvigii coniectura, quam is fecit ad Cic. lib. *de finibus* II. c. 28. §. 93. p. 302., et ipse iis reponerem, tum autem pro vulgato: *qualem se ipse optaret*, ex libris paucis, sed non malis *qualem se esse optaret* reciperem. c. 20. §. 90. scripsi ego audacius pro vulgata scriptura: *ut et blandiri et suppliciter insinuare iis, a quibus esset petendum, et adversarios minaciter terrere possemus etc.*, quae scriptura quum propter sententiam tum etiam propter librorum auctoritatem ferri prorsus non potest, ita: *ut et blandiri suppliciter et subtiliter insinuare iis etc.* Id non solum sententiam veram efficit, nam *suppliciter blandiri* recte dici et per se apparet et cognoscitur ex Ovidii lib. *artis amatoriae* III. v. 527. *Postibus et durae supplex blandire puellae.*, *subtiliter* autem *insinuare* verum esse, non *suppliciter insinuare*, docet et res ipsa et, si opus est testimonio, Lucretius lib. VI. v. 1030 sq. *Hic, tibi quem memoro, per crebra foramina ferri parvas ad partis subtiliter insinatus* —, verum etiam satis facit melius, quam vitiosa scriptura, quae nunc obsedit libros, librorum auctoritati. Eorum enim partim habent *blandiri suppliciter insinuare etc.* ommissa et particula, alii etiam verbum *insinuare* omittunt, alii *subtiliter* pro *suppliciter* exhibent, ut apparet propter verba *ὀμοιοτέλευτα* hinc quaedam excidisse. Atque illud unum dubium esse potest, utrum ea verborum collocatione usus sit Cicero, quam ego repraesentavi, an scripserit: *ut et blandiri suppliciter et insinuari subtiliter iis, a quibus esset petendum etc.* Ea enim verborum collocatio videtur in eo libro fuisse, ex quo illi transcripti sunt, in quibus etiam verbum *insinuare* vel *insinuari* ommissum est. c. 23. §. 106. scripsi ego: *qua nunc uti vel maxime decet te neque defugere etc.* pro eo, quod legebatur: *qua nunc te uti vel maxime decet neque etc.*, quod libri paene omnes *te post nunc* non habent, in aliis autem libris *decet demique defugere* legitur, quod erat: *decet te neque def.* Mox §. 107. scripserunt Orellius et Baiterus: *fas mihi [esse] non puto*. Ego auctore Ellendtio ex testimonio bonorum librorum scripsi: *fas mihi non esse puto*. Neque enim ulla causa est quamobrem esse omittamus. §. 108. retinui vulgatam scripturam *observata sunt*. Nam neque sententia neque librorum auctoritas flagitat, ut *observantur*, quod in paucis libris est, recipiatur. c. 24. §. 111. retinui e *togatorum numero* pro eo, quod ex paucis libris posuerunt nuper auctore Ellendtio Orellius et Baiterus ex *togatorum numero*. Videtur enim scriptor particulae formam in hoc loco de industria variasse. c. 25. §. 113. retinenda erat librorum plurimorum scriptura: *Sic igitur, inquit Crassus, sentio*. Nam quod in paucis libris habetur *ergo* nihil est nisi usitatissima compendiorum *o* et *g* confusio. §. 114. veritus sum plurimorum et optimo-

rum librorum auctoritatem, qui habent: *praeclare enim res se habeat, si haec accendi aut commoveri arte possint*, negligere. Nam Indicativi *habet* — *possunt* per se necessarii non sunt. c. 27. §. 123. non dubitavi Madvigii coniecturam ex iudiciis librorum satis certis petitam recipere: *ne tum ipsum accideret, timere*. Nam ut *nunc ipsum*, vide Ciceronis *ep. ad Attic.* lib. VII. ep. 3. lib. VIII. ep. 9. lib. XII. ep. 16 et 40., sic etiam *tum ipsum* recte dici, ut apud Ciceronem lib. *de finibus* II. c. 20. §. 65. lib. *de divin.* I. c. 52. §. 118. lib. *de off.* II. c. 17. §. 60., docuit Madvigius ad Cic. lib. *de finibus* p. 256 sq., ut mirer Orellium et Baierum Ellendtio hoc loco obtemperavisse. c. 28. §. 130. obtemperavi in verbis his: *videtisne, quam nihil ab eo nisi perfecte, nihil nisi cum summa venustate fiat, nisi ita, ut deceat etc.* librorum auctoritati, qui *nihil* tertio loco ante *nisi ita* omittunt. Solent enim Latini in eiusmodi locis, ne molesta sit repetitio, id quod ad intelligentiam loci non prorsus necessarium est, in extrema orationis parte omittere, vide quae de loco Ciceronis *pro Cn. Plancio* c. 23. §. 57. *nihil facilius emittitur, nihil citius excipitur, latius dissipatur*. disputavi in Jahni *annal. philol. et paedagog.* vol. IV. p. 111 sq. c. 31. §. 140. edidi e libris tantum non omnibus: *ut a sententia scriptura dissentiat*, pro eo, quod nunc vulgo legitur: *ut a sententia scriptum dissentiat*. Videtur enim Cicero perspicuitatis causa verum Substantivum, non factum, voluisse ponere. c. 32. §. 148. recte vidit Madvigius ad Ciceronis lib. *de finibus* II. c. 27. §. 85. scribendum esse ex libris: *Hanc ipsam, inquit Sulpicius, nosse volumus; ac tamen ista etc.*, cuius praeceptum miror ab Orellio et Baiero esse neglectum. c. 35. §. 161. obtemperandum fuit Ellendtio, qui recte de optimorum ac plurimorum librorum auctoritate deleta *inmo* particula scripsit: *Id mehercule, inquit, ipsum attendo*. Videtur enim *inmo* de glossemate irrepsisse in Ciceronis orationem. §. 162. retinui vulgatam olim scripturam: *si in aliquam domum plenam ornamentorum villamve venisses*. Nam quod Ellendtius negavit eius scripturae fontem ullum ostendi posse, id verum non est. Etenim quum libri multi pro *vel in villam* habeant, *ullam, villam, illam* omissis reliquis verbis, in aliis autem libris legatur *villamque*, facile intelligitur qui ex verbis *villamve venisset* factum sit *villam, ullam, illam venisset*, ut haec scriptura mihi multo probabilior esse videatur, quam interpolata illa *vel in villam*. c. 37. §. 166. miror plurimorum librorum scripturam: *Quid? in his paucis diebus etc.* ita mutatam esse a novissimis editoribus, ut in praepositionem abiicerent. Nam ea et ad sententiam bona est et in ante *his*, aut si scriptum fuit *is*, facile omitti potuit. c. 38. §. 173. permirum est Ellendtium ex paucorum librorum indicio *denum*, quod eo loco intelligi vix potest, scribere voluisse pro vulgato *denique*, quod unice verum est, eique Orellium et Baierum obtemperavisse. Particula *denique* extremum locum in enumeratione significat, et si scriptum fuit *deniq* aut per aliud compendium, facile in *denum* corrumpi poterat. §. 175. non credo iure fecisse novissimos editores, quod verba *testamento cacheres*

filii tamquam suppositicia notarunt. Videtur enim scriptor eloquentissimus, quo magis condicionem eius militis significaret, ea verba ipse adiecit. c. 41. §. 185. *segnitatem* pro vulgato *segnitiem* cum Ellendtio recepi ex Nonio p. 174, 20. et rursus p. 251, 23. §. autem 186. non existimavi necessarium esse Coniunctivum *habeat*, quam nunc fere Cratandro auctore reposuerunt omnes, pro Indicativo *habet*, qui est in libris omnibus. c. 43. §. 193. totum locum conformavi ita: *Nam, sive quem haec Aeliana studia delectant, plurima est et in omni iure civili et in pontificum libris et in XII. tabulis antiquitatis effigies —: sive quis civili scientia ducitur —, totam hanc — XII. tabulis contineri videbit: sive quem ista praepotens et gloriosa philosophia delectat —, hosce habebit etc.*, in quo Aeliana pro aliena est de Madvigii coniectura, dein *sive quis civili scientia ducitur* ego conieci, quia Verbum a plurimis libris abest, *contemplatur* autem aut *complexitur*, quod apparet in quibusdam libris, veram sententiam non habet atque elevatur etiam eo, quod alii libri *civili scientia* pro *civilem scientiam* exhibent, ut verbum *ducitur*, fortasse compendio scriptum, omissum, deinceps aliud suppletum esse videatur. Quam vero apte ad sententiam *sive quis civili scientia ducitur* legatur, is existimabit, qui meminert *delectari* et *duci* saepe numero a Cicerone quasi idem significantia poni, v. *Brutum* c. 50. §. 188. *Delectatur audiens multitudo et ducitur oratione et quasi voluptate quadam perfunditur. Accusat.* lib. II. c. 58. §. 143. *Quod si quem statuae magno opere delectant, si quis earum honore aut gloria ducitur*. et alia id genus multa. §. 194. ego edidi ex libris plerisque: *quum verus et iustus atque honestus labor honoribus, praemiis, splendore decoratur*. quamquam Madvigius in *opusc. Aad. (prior.)* p. 336. et Ellendtius ad h. l. locum hac una mutatione non persanatum esse contendunt. *Verus enim et iustus* inter se coniunguntur tamquam paria, deinceps *honestus* quasi simile accedit ad *iustus*, vide quae supra disputavi ad c. 4. §. 15. c. 45. §. 198. non ausus sum mutare omnium librorum scripturam hanc: *quam ingenio sibi auctore dignitatem peperissent*, quae quemadmodum mihi explicanda esse videretur, docui in *Lexico Latino meo* vol. I. p. 606 b. Cicero enim quum auctoris nomen non solum cum personis coniungeretur, verum etiam cum rebus, veluti apud Plautum *Trin.* act. I. sc. 2. v. 70. *Id ita esse ut credas, rem tibi auctorem dabo*, tum apud ipsum *Accusat.* lib. III. c. 19. §. 49. *Haec vos antea — ita audistis, ut auctorem rumorem haberetis sermonemque omnium*, tum apud Livium lib. VII. c. 40. *omissis ira et spe fallacibus auctoribus*, et apud Ovidium *Heroid. ep. 14.* v. 109 sq. *quorum mihi cana senectus auctor.*, ausus est hoc loco, quod ludere vellet in verbis — *auctoritatis* enim nomen et *ingenii* mox inter se opponuntur —, etiam auctoris nomen cum verbo generis neutri coniungere, quod alio quodam modo fecit etiam Virgilius *Aen.* lib. X. v. 67. *Italiam petiit factis auctoribus*. Itaque nascitur haec sententia: *qui quam nullo alio auctore nisi ingenio suo sibi dignitatem peperissent, perfecerrunt, ut in re-*

spondendo iure auctoritate plus etiam, quam illo ipso ingenio, quo primam sibi dignitatem peperissent, valent. c. 46. §. 202. scripsi de coniectura mea: cuius quum ipsa magnam homini facultatem daret, tamen dedisse deus putatur pro esse deus, vide quae dixi in praefatione ad *Caton. mai.* p. VIII. c. 47. §. 206. retinui omnium librorum scripturam: nam Antonio dicente etiam quid tu intelligas sentiemus, quae intelligi certe potest; et de verbo quidem sentiendi confer infra lib. II. c. 37. §. 154. Quamquam non nego Manutii coniecturam: etiam quid tu sentias intelligemus, admodum probabilem esse. c. 50. §. 217. non credo mendum esse in verbis *is perficiet*, quem locum recte ad *ἀνευλόουθρον* orationem iam Aug. Matthiae revocavit. c. 50. §. 228. *hisce eum tragoediis liberatum ferebat* scripsi de Heusingeri coniectura cum Ellendio, quamquam non nego fortasse in codicum scriptura *isque, hisque etc.* latere posse aliam scripturam fortasse olim compendio notatam, veluti *huiusmodi tragoediis* vel quid tale. c. 57. §. 241. in loco dubio atque admodum controverso, ubi in libris legitur omnibus: *Licet igitur impune oratori omnem hanc partem iuris in controversiis ignorare etc.* ausus sum de coniectura mea *iuris sine controversiis* recipere, quod quam facile in vulgatam scripturam *iuris in controversiis* mutari potuerit, is optime intelliget, qui continuam scriptionem *iuris sine controversiis* sibi repraesentaverit. *iuris sine controversiis*, i. e. ius quod caret controversiis, quod controversum non est, is mihi videtur scribere potuisse, qui in *Caetiana* oratione c. 32. §. 78. *hominem sine re, sine fide, sine spe, sine sede etc.* dixit, conferatur etiam lib. *de oratore* III. c. 25. §. 100. *Bruti* c. 69. §. 243. c. 64. §. 228. Quamquam non nego dubiam rem mihi etiam nunc videri. §. 242. credo ego me mutata interpunctione librorum omnium auctoritatem tutam praestitisse: *Nisi vero — bona venia huius optimi viri dixerim — Scaevolae tu libellis aut praeceptis soceri tui causam M. Curii defendisti.* Neque enim offendet quod idem vir modo Scaevolae nomine, modo ut socer P. Crassi significatur. Libelli enim Scaevolae publici usus erant, praecepta magis ad generum spectabant. c. 58. ab initio §. 249. reliqui omnium librorum scripturam, eamque interpunctione iuvare studui, sed tamen non diffiteor mihi quoque locum de vitio suspectum videri. Tum *villico est* pro vulgata *villico sit est* de Madvigii coniectura in *Opusc. Acad. alt.* p. 231. proposita. c. 59. §. 251. credo ego locum olim desperatum iam coniecturam meam, quam postea inveni iam a Talaeo propositam fuisse, persanatum esse. Nam apparet scribendum esse: *Hoc nos si facere velimus, ante condemnentur ii, quorum causas receperimus, quam totiens quotiens praescribitur Paeanem aut Nomionem citarimus.*, quod quemadmodum intelligendum esset significavi in Lexico Latino meo sub v. *citare* vol. I. p. 889. b. De *Nomione* conferatur Ciceronis lib. *de natura deorum* III. c. 23. §. 57. *quartus (Apollo) in Arcadia, quem Arcades Nomionem appellant, quod ab eo se leges ferunt accepisse.*, de *citandi* autem verbo Lachmannus dixit ad *Lucretii* lib. II. v. 27. vol. II. p. 76. c. 60. §. 256. scripsi

ego de plurimorum librorum auctoritate: qui mihi prope iam nimis duras leges imponere visus es haec aetati etc. quod etiam Ellendio fortasse verius esse visum est, pro eo, quod vulgo legitur *prope etiam*. c. 61. §. 258. in verbis: *dixistisque non tam ea, quae recta essent, probari quam quae prava sunt fastidiis adhaerescere*, necessario mihi videbatur scribendum fuisse *prava essent* aut *sunt* omnino omitterendum, itaque delevi. Mox §. 259. scripsi *in eloquenti* pro *in eloquente*, quod in libris paene omnibus *in eloquentia* habetur, quod ortum est ex syllaba sequenti, quum scriptum esset: *ineloquentiautem*. Formam autem *eloquenti* pro *eloquente* Ablativo casu etiam supra c. 56. §. 238. ex libris restituendam putavi.

Lib. II. c. 5. §. 19. retinui deteriorum librorum scripturam *nee tamen in otio etc.* pro eo, quod Ellentius et Orellius cum Baïtero reposuerunt: *nee in otio*. Nam quum libri meliores hinc denique incipiunt, poterat in iis *tamen*, quod sententiam non haberet in loco mutilato, de industria ab librariis omissum esse. Mox §. 20. scripsi *aut num importunum etc.* pro *aut importunum etc.* ex libris melioribus. Etenim Cicero aliis quoque in interrogationis formulis saepe plura repetit, quam necesse erat repeti. cf. horum librorum III. c. 29. §. 114. *Num interire virtus in homine aut num in vitium possit convertere?* c. 8. §. 33. retinui vulgatam olim scripturam: *nunc hoc propono*, quod pauci libri *ego* post *hoc* adiciunt, de optimis certe non constat. c. 9. §. 38. in verbis *aut de pingendo pictor aliquid etc.* flagitavit optimorum ac plurimorum librorum auctoritas, ut *si* post *aut* interponeretur. Sic enim Cicero etiam alias saepe locutus est. c. 13. §. 56. scripsi ex libris: *ita porro verbis est aptus et pressus*, quoniam sic aequabilis procedit oratio. c. 14. §. 60. veritus sum ego ex uno libro non optimo scribere cum novissimis editoribus: *etiamsi ego ob aliud ambulem*, quod inde natum esse videtur, quod *causam* compendio cum scriptum exciderat ex eo libro, unde ille transcribatur. Plurimi libri habent aperte scriptum: *ob aliam causam*, quod ego reposui. c. 15. §. 62. scripsi ego: *ne quae suspicio gratiae sit in scribendo, ne quae simultatis?* quod in libris omnibus, qui digni fide sunt, non *ne qua — ne qua* legitur, sed *neque — neque*. tum §. 63. non credo iure dubitasse editores de horum verborum constructione: *de cuiusque vita atque natura*. Nam etsi constructio mutata est celeriter, tamen non sine exemplo sic dicitur. Vult enim qui loquitur paucis defungi, itaque satis habet rem breviter significasse. Vide quae de hoc ipso loco scripsi ad Ciceronis lib. *de senectute* c. 18. §. 62. p. 138. c. 16. §. 70. recepi ex libris optimis *illum* pro *hunc*. Nam quod sequitur *de toto illo genere* nihil nos potest morari. c. 17. §. 71. scripsi ego de optimorum librorum auctoritate: *Sed vide ne in istis duobus generibus hydra tibi sit et pellis, Hercules autem et alia opera maiora in illis rebus, quas praetermittis, relinquantur*. Nam *ne*, quod vulgo post *opera maiora* interponitur, in libris autem non habetur, mihi videtur oppositionis rationem turbare. c. 19. §. 83. retinui ego *praeter-*

mittatur cum Ellentio, quamquam praetermittitur, quod Bakio atque Orellio et Baistero ex paucis libris rescribendum visum est, non puto falsum esse. c. 22. §. 91. valde blanditur Lachmanni ad Lucretii lib. I. v. 222. vol. II. p. 30. coniectura, qui scribi voluit: *si vero etiam vitiosi aliquid est, id sumere et in eo ambitiosum esse non magnum est*, sed est tamen falsa. Cicero enim numquam Adiectivum *ambitiosum* usurpat nisi de ambitione vera, ad oratorem primum transtulit Quinctilianus. Sed mox §. 92. eiusdem viri doctissimi coniectura *probo* probavit admodum probabilis videtur. c. 29. §. 128. mihi quoque nunc verba in dicendo, quae Orellius et Baisterus uncis circumdederunt, de vitio suspecta videntur. c. 33. §. 142. non credo verba: *ut, quod homines innumerabiles essent, debilitati a iure cognoscendo voluntatem discendi simul cum spe perdiscendi abiiceremus.*, vitium contraxisse. Nam quem admodum a iure cognoscendo intelligendum sit prodiit etiam verbo *abiiceremus*. c. 38. §. 160. credo ego, quod est in optimis libris: *Quare istam artem totam dimittimus, quae etc.* verum esse. Nam illud significat, quod iam facit in oratione. Qui id non intelligerent librarii, aut *dimittamus* aut *dimittimus* scripserunt. c. 40. §. 170. scripsi auctore Ellentio: *Simulasse te et aliquid quaesivisse perspicuum est*, pro eo, quod Orellius et Baisterus retinuerunt, *aliud quid*, vide quae scripsit Ellentius vol. II. p. 251 sq. Tum §. 172. vix est quod commemorem in Terentii loco, qui est de *Andria* act. I. sc. I. v. 84., cum libris scribendum fuisse *quid hic mihi faciet patri*, non *quid mihi hic faciet patri*. c. 41. §. 177. parvi librorum auctoritati et scripsi *qui audit* potius quam *qui audit*, quum utrumque recte dici posse mihi videretur. Eodem modo c. 43. §. 182. cum libris plurimis et optimis *proferre* potius quam *proferri* edidi. Mox libri habent: *in quibus haec sunt*, ubi vulgo editur: *in quibus haec non sunt*. Quamobrem illud posui, quod mihi aptius ad sententiam esse videbatur: *in quibus haec minus sunt*. c. 45. §. 188. in verbis his: *ut mihi non solum tu incendere iudicem, sed ipse videaris*. lacunam potius indicare volui, quam verbum incertum supplere. §. 190. plurimorum et optimorum librorum auctoritate ei, quod vulgo post *irascatur* legitur, inducendum erat et scribendum: *ut irascatur cui tu velis iudex*. c. 46. §. 193. reliqui corrupta verba: *spondalia dicentis*, sed debbam etiam illa post *spondalia* retinere. Fortasse scriptum erat: *Sophoclia illa dicentis*, vel quid eius modi. c. 53. §. 216. scripsi: *contrariis commotionibus efferenda sunt* pro vulgato *inferenda*. Nam in loco prorsus incerto libris certe obtemperandum fuit. c. 54. §. 221. *conservabat* pro *servabat* ex libris bonis scribendum mihi visum est. Saepae enim *con* praepositio scripta compendio *o* vel *c* omissa est. c. 55. §. 224. quum in libris partim *locum*, partim *locutum*, partim *lotum* legatur, credibile est in *ὀρχήστρω* libro fuisse *locum*. Nam id nemo transcripsisset, nisi invenisset in libro. Itaque ego quum et *locutum* et *lotum* sententia admitteret, illud potius recipere volui, quod antiquam lectionem *locum* videtur peperisse, id est *lotum*. Mox §. 225. *funere*,

quod non est in libris melioribus et ex glossemate natum videtur, sustuli. Recepti autem et particulam ante *imminentem* ex libris tantum non omnibus. Nam recte dicitur *gestu omni et quidem imminente*. c. 57. §. 234. scripsi e libris satis multis auctore Ellentio *disputationis meae*. Nam quam facile *meae* ante *re* excidere potuerit apparet. c. 67. §. 270. permirum est omnes fere interpretes haec verba, quae sunt in libris omnibus: *In hoc genere Fannius in annalibus suis Africanum hunc Aemilianum dicit fuisse et eum Graeco verbo appellat εὐγάρια*. pro corruptis habuisse. Nam Cicero certum quoddam genus dissimulationis descriperat, nempe urbanum, diversum ab illo genere, quum contraria dicas, atque hoc ipsum genus dissimulationis responderet *εὐγάρια* Graecorum. Itaque vix poterat aliter loqui Cicero, si significare voluit Fannium scripsisse in illo genere dissimulationis fuisse Africanum. Quid quod in oratione *Planciana* c. 18. §. 45. de simili causa eodem prorsus modo locutus est Cicero: *Haec enim plena sunt officii, plena observantiae, plena etiam antiquitatis. Isto in genere et fuimus ipsi, quum ambitionis nostrae tempora postulabant, et clarissimos viros esse vidimus et hodie esse volumus quam plurimos gratiosos*. Nam ibi quoque de certo quodam genere gratiae agitur, ut hoc loco de certo quodam genere dissimulationis. §. 274. de verbis: *Quid est tibi ista? Uxor. Similis me dius fidius*, vide Lachmannum ad Lucret. vol. II. p. 227. c. 71. §. 288. ex optimorum librorum auctoritate scripsi: *Sed haec ipsa nimis mihi videor in multa genera descripsisse*. Nam non video cur illa verborum collocatio probari non possit. Nam etiamsi *multa in genera* dicis, *nimis* absolute ponitur neque cum *multa* per se coniungitur. c. 75. §. 305. credo ego omnium librorum scripturam hanc retinendam esse: *Quid, si, quae vitia aut incommoda sunt in aliquo iudice uno aut pluribus, ea tu in adversariis exprobrando non intelligas te in iudices invehit etc.* Neque enim adsentior Ellentio, qui contortam et spinosam rationem fore dixit, si quis verba ita suaderet ordinanda: *in exprobrando ea adversariis*. Nam non solum inde a Senecae aetate ita dici coeptum est, ut Seneca *controvers.* lib. I. *controv.* 2. p. 86. ed. Argent. scripsit: *Conversata es diutius inter humano sanguine delibatos*, verum etiam aliquotiens ipse Cicero sic locutus est, veluti lib. *de officiis* II. c. 19. §. 66. *Haec igitur opera grata multis et ad beneficiis obstringendos homines accommodata*. et *Bruti* c. 21. §. 85. *in suam cuique tribuendo*. et ibidem c. 12. §. 45. *nec enim in constituentibus rem publicam neque in bella gerentibus*. et saepe Livius. c. 77. §. 314. reliqui librorum omnium scripturam: *Ergo ut in oratore optimus quisque etc.* sed tamen magis placeret, si Cicero scripsisset: *ut in oratorum ordine*. c. 80. §. 327. mihi vix videtur *videlicet* ferri posse, in quo etiam libri non consentiunt. Quamobrem recepi *vel* de coniectura mea, quam olim feci in *Quaestion. Tullian.* lib. I. p. 35 sq. c. 84. §. 341. video omnium fere librorum scripturam hanc: *Ipsi enim Graeci magis legendi et delectationis aut hominis alicuius ornandi quam utilitatis huius forensis*

causa etc. eodem fere modo, quo ego olim, etiam Ellendium tutatum esse, quo magis miror Orellium et Baiterum etiam nunc et pro suppositicio habuisse.

Lib. III. c. 19. §. 69. scripserunt nuper Ellendtio auctore Orellius et Baiterus ex Nonio p. 290. 22. ex communi sapientiae iugo, contra Ciceronis libri constanter *sapientium* vel *sapientum* pro *sapientiae* exhibent, quod ego retinui. Nam cum utrumque sententiae loci conveniret, alterum mihi videbatur tutius esse, quia Nonius, cuius adnotatio ad verbum divortium potissimum spectat, caetera verba minus attendisse potuerat. c. 25. §. 100. debebam ego ex libris plurimis *ex* ante *oratoribus* addere in verbis his: *vel ex poëtis vel ex oratoribus*. Quamquam totus locus videtur non satis certus esse, sed nolui tamen Schützii rationem, quum etiam aliter conformari locus posset, sine librorum auctoritate recipere. c. 26. §. 103. non satis recte interpretes verba *ac sententiarum* delere voluerunt. Nam et *res ac sententiae* per se recte coniunguntur et quod deinde sequitur *varianda sententiis* alio prorsus modo dicitur. c. 28. §. 110. ut certe sententia constaret recepi supplementum Hotomani in verbis his: *Atque hactenus loquuntur* [illi. *Quamquam rhetores*] *etiam hac etc.* Sed suspicor tamen plura verba propter *ὀμοιοτέλετον* excidisse. c. 32. §. 128. de *Thrasymacho Calchedonio* scripsi ex libris bonis auctore Ellendtio, qui recte propter antiquiorem istam ac veriore formam comparavit *Bruti* c. 8. §. 30. c. 39. §. 157. non putavi verba *ut illa omnia* propterea mutanda esse, quod post versus idem vocabulum repeteretur. Nam non hoc solum vocabulum repetitur, sed eadem prorsus sententia ponitur, ut etiam illud verbum repeti potuerit. §. 158. verba: *Quando quidem is se circumvestit dictis*, explicari quidem quodammodo possunt, sed tamen illud verbum *circumvestit* mihi de vitio suspectum est. *circummoenit* melius certe cum *saepit* conveniret. c. 41. §. 164. scripsi: *ilico istic, Ne contagio mea bonis umbrave obsit . . .* cum libris paene omnibus. Et *ilico istic* iam defenderam ad Ciceronis lib. *disput. Tusc.* III. c. 12. §. 26. Nunc vide etiam Lachmannum ad Lucretium vol. II. p. 189., qui recte *stetis* vel simile quid apud poetam postea scriptum fuisse coniecit. c. 57. §. 216. scripsi ex libris bonis: *quas tamen inter omnes est suo quoque in genere mediocris*, ut recte vidit scribendum esse Lachmannus ad Lucretium vol. II. p. 95. Vulgo legebatur *suo quaeque in genere*. c. 61. §. 227. et iam pro vulgato et tamen est de Henrichsenii coniectura. §. 228. ut ante verba *meus gener* delendum censuerunt interpretes. Non recte, opinor. Nam non intelligitur quamobrem adiectum sit. — Haec habui quae de libris tribus, qui sunt *de oratore*, dicerem. In caeteris libris iam me continebo in rebus gravioribus.

In *Bruti* c. 3. §. 10. scripsi: *Quid vos, inquam, Brute et Attice, numquid tandem novi?* pro vulgato: *Quid vos, inquam, Brute et Attice, nunc? quid tandem novi?* quam scripturam ex libris iam commendavit Ellendtius, recepit etiam Jahnus. c. 5. §. 18. edidi, ut est in plu-

rimis libris: *Non mehercule, inquit, tibi repromittere istuc quidem ausus sim, non ausim.* Nam quod Ellendtius ait potentialem vim ab hac forma abesse, falsum est. Vide Terentii *Andr. act.* I. sc. II. v. 32. *Ubi vis facilis passus sim, quam in hac re, me deludier.* Ciceronis lib. *disput. Tusc.* I. c. 23. §. 55. *Ego vero facile sim passus ne in mentem quidem mihi aliquid contra venire: ita isti saveo sententiae.* c. 6. §. 23. lacunam post verba *studioso et* indicavit Jahnus. Ego interposui *diligenti*, quod facile propter similes syllabas *dicere*, praesertim si compendio erat scriptum, potuit excidere. c. 7. §. 26. verba *a Graecis* non credo in dubium vocanda esse, neque propterea, quod anteedunt verba: *Testis est Graecia, quae etc.* — nam alio modo dicitur *Graecia*, atque *a Graecis* — neque ob eam causam, quod sequitur: *In quam quum intueor etc.* Nam etiamsi *a Graecis* eo loco interpositum est, tamen *Graecia* primum obtinet locum in tota oratione. Itaque unciis illa verba liberavi. c. 8. §. 31. etiam nunc omnes fere interpretes praeter C. Petrum hanc orationem Ciceronis: *His opposuit sese Socrates, qui subtilitate quadam disputandi refellere eorum instituta solebat verbis.* vitium in extremis verbis contraxisse existimant. Ego iam ad Ciceronis lib. *disputat. Tusc.* III. c. 20. §. 48. significavi maiore vi dici *verbis*, quae *instituta* sophistarum opponi viderentur. *Verba enim simplicem Socratis orationem* significant, quae quae sophistae magno quasi doctrinae apparatu condiderant, ille solebat confutare. Et recte iam C. Peter demonstravit aliud esse instituta sophistarum, aliud verba Socratis. Sed necesse non est haec hoc loco persequi. Illud addo, non solum apud Ciceronem in *disput. Tusc.* I. c. similiter formulam *verbis defendere aliquid* positam esse, ubi haec verba habentur: *Et quidem C. Gracchus quum largitiones maximas fecisset et effudisset aerarium, verbis tamen defendit aerarium.*, verum etiam eodem prorsus modo, quo hic Ciceronem formulam *verbis refellere*, usurpasse formulam *verbis vincere* Plantum in *Milite glorioso* act. II. sc. II. v. 31. (v. 187. Ritschl.) *Ut eum, qui se hic vidit, verbis vincat ne iste viderit.* c. 18. §. 72. *Atqui* pro vulgato *Atque* est de Hauptii coniectura, quam fecit in *Philologo* II. p. 383. c. 23. §. 89. de verbis *an diebus an mensibus* vide, quae dixi in *Lexico Latino* meo sub voc. *an* vol. I. p. 383. b. c. 27. §. 105. recepi cum Jahnio in verbis his: *Carbo, cui vita suppeditavit etc.* C. H. Frotscheri praeceptoris mei coniecturam, quae eo probabilior est, si consideramus olim haec ita scripta fuisse: *quoniam*, ut inde *quo vita*, quod in libris est, facillime nasci potuerit. c. 38. §. 141. non credo ego suppositicia esse verba: *cum verbis sententiis consentiens*. Nam Cicero saepe id, quod iam semel positum erat, si ei rei multum tribuit, repetit, interdum etiam simillimis verbis. Meminerimus semper popularem esse eius orationem. c. 69. §. 242. Jahnio auctore ex libris omnibus scripsi: *C. L. Caepasii fratres* pro vulgato *C. et L. Caepasii fratres*. c. 83. §. 288. pessumdatum oratio, si quod Ellendtio, tum Orellio et Baitero visum est, verba *musto ac*

tollas. Nam valde adiuvatur translatio et totius loci intelligentia, quod non una vox, sed duplex posita est, qua significetur qui lacus intelligendus sit. Nam primum est *mustam*, sed istud prorsus recens intelligendum esse apparet ex verbis adiunctis *ac lacu*, ut sit vinum mustum de ipso lacu, in quem de torculari confluit, haustum. c. 96. §. 330. non potui rationibus Ellendtii adduci, ut vulgatam olim scripturam: *quae de me etiam me tacente ipsa loquerentur mortuoque viverent*, ita commutarem, ut scriberem *mortuo viverentque*. Nam illud quasi magnum commemorat se tacente gesta sua loqui, mortuo vivere, ita oppositionis ratio paene necessario alterum requirit. Quod autem duram et Tacito digniorem hanc orationem existimavit Ellendtius, non agnosco. Nam pronomen *me* nemo, qui quae modo legit in mente habet, poterit desiderare in extremo orationis membro.

Oratoris c. 7. §. 23. recepi ego ex libro Vitebergensi auctore etiam C. Petro quod aliorum quoque librorum iudiciis confirmatur: *recordor longe omnibus unum anteferre Demosthenem unumque accommodare ad eam, quam sentiam, eloquentiam etc.* pro eo, quod scripserunt Orellius et Baierus: *anteferre Demosthenem, qui vim accommodavit ad eam etc.* Nam quod *eum* ante *unum* in nostra scriptura ponendum nonnulli existimarunt, id cur fiat non video. Res enim ipsa magis effertur Pronomine non apposito, neque ad loci intelligentiam quisquam *eum* pronomen requiret, conferantur quae modo dixi ad *Bruti* c. 96. §. 330. c. 8. §. 26. reliqui librorum scripturam: *dura, odiosa, intolerabilia*. Nam si *dura* primo loco legitur, vix videtur gradatio fieri posse ad *odiosa* et *intolerabilia*. Et Aeschini verba non ita possunt ad hunc locum accommodari, ut singula singulis verbis reddantur. c. 11. §. 36. scripsi: *In picturis alios horrida, inculta, [abdita et] opaca, contra alios nitida, lacta, collustrata delectant*. Nam mihi quoque verba *abdita et*, quae non sunt in libro Einsidelensi suppositicia videntur. Vide de hoc loco Madvig. ad *Cic. de finibus* p. 570. c. 13. §. 40. retinui librorum scripturam *credes* cum Petro et Welleri, Jahnio aliisque, ubi Orellius et Baierus scripserunt: *sed cedes mihi fortasse, si, quid in eo laudem, cognoveris*. Sed tamen suspicor in illo *credes* laterè fortasse *cedes*, i. e. *concedes*. c. 18. §. 57. in verbis his: *dicit plura etiam Demosthenes, illamque saepe dicit voce dulci et clara fuisse*, vult Orellius auctore Ernesto inducere prius illud *dicit*, quod prorsus falsum est. Saepe enim repetitur idem verbum, si res ita fert, a Cicerone. Vide modo c. 16. §. 51. *Scitum est enim, quod Carneades noster dicere solebat, Clitomachum eadem dicere, Charmadam autem eodem etiam modo dicere*. Sic rursus c. 19. §. 63. sine idonea causa idem Orellius repetitum verbum *loquantur* post *cupiendi* vocem deleri voluit. Vide quae de eiusmodi repetitionibus scripsi ad Ciceronis lib. *de senectute* c. 18. §. 62. p. 135 sqq. c. 30. §. 107. scripsi iam cum Orellio et Baiero: *ita iactantur fluctibus, ut nunquam adluantur*. Nam *abluantur*, quod ego olim in Rosciana oratione c. 26. §. 72. receperam quodque etiam nunc

hoc loco obtinent C. Peter et O. Jahnius, non videtur, si caetera membra consideramus, verum esse. Etenim verbis: *ita moriuntur, ut eorum ossa terra non tangat*, recte respondet hoc: *ita iactantur fluctibus, ut nunquam adluantur*, i. e. ut nunquam aqua eos adluens tangat, et sic fortasse etiam abluat, sed illud, quod primum est, hoc loco potissimum debebat efferri. c. 32. §. 113. edidi: *Ac tamen utrumque in disserendo est*. pro vulgato: *attamen utrumque etc.* Vide quae de hoc loco explicavit Madvigius ad Ciceronis lib. *de finibus* III. c. 15. 48. p. 429. c. 32. §. 115. *sed quoniam sua sponte squalidiora sunt scripsi de coniectura Jahnii*. In libris partim *quia*, partim *quo*, in aliis quod legitur. c. 39. §. 134. servavi librorum scripturam *ea ipsis, quae supra dicta sunt*, de qua recte dixit Madvigius ad Ciceronis lib. *de finibus* II. c. 28. §. 93. p. 302. c. 45. §. 152. mihi semper de vitio suspecta fuerunt verba: *At Ennius semel: Scipio invicte . . .* Nam non credo Ciceronem Ennii scripta ita tractasse, ut contendere posset semel tantum ab Ennio concursum istum vocalium admissum esse, itaque cum deteriores libri pro semel saepe exhiberent, credo ego olim fuisse: *ut Ennius: Salve, Scipio invicte*. c. 47. §. 157. extr. scripsi: *Credo, quod erat insuaviter una.*, ut *una*, quod vulgo sequenti §. adhaeresceret, huc vocarem. Est enim haec sententia: *quod erat insuaviter, si una, i. e. in uno verbo, duplex littera d poneretur*. De §. autem sequenti nolo hic ea repetere, quae scripsi in Lexico Latino meo sub v. *af.* vol. I. p. 219. a. c. 49. §. 163. versum ita constituit Lachmannus ad Lucretii lib. VI. v. 258. vol. II. p. 364.: *Finis frugifera et efferta arva Asiae tenet.*, qui significavit fortasse praecessisse olim apud tragicum verba huiusmodi: *et qua Lydiae finis frugifera etc.* In aliis quidem fragmentis librorum scripturam relinquere satius duxi quam plura novare.

In *Topicis* quum alia mutavi tum c. 4. §. 22. scripsi ex libris: *Ab efficientibus rebus hoc modo pro ab efficientibus causis*, ita ut recte respondeat verbis §. 23. *ab effectis rebus*. Cf. infra c. 14. §. 58. *Proximus est locus rerum efficientium*. c. 5. §. 27. revocavi scripturam vulgatam *nobis* pro eo, quod Orellius nunc scripsit *vobis* referens ad iurisconsultos. Nam quo minus ita statuam impedit appositum verbum *interdum*. c. 7. §. 31. reliqui plurimorum librorum scripturam: *Notionem appello quod Graeci tum ἐννοίαν tum πρόληψιν*. Vide quae de eiusmodi locis scripserunt Peter et Wellerus ad Ciceronis *Oratorem* c. 11. §. 36. tum C. Haasius ad Reisigii *scholas de gramm. Lat.* p. 320. Quamquam res ipsa satis certa non est. c. 11. §. 48. retinui plurimorum librorum scripturam: *Sunt enim alia contraria, quae etc.* Nam etiamsi poterant haec tamquam nova per *etiam* particulam, quam receperunt Orellius et Baierus, inferri, poterant tamen etiam colligendo quasi inveniri. Eodem prorsus modo etiam infra c. 18. §. 58. scripsi: *Causarum enim genera duo sunt*. ubi plurimi libri *enim* obtinent, unus igitur, quod nunc receptum est. Tum §. 48. et rursus §. 49. *ut omittendum erat*, quod infert exemplum. Saepe enim exempla etiam sic ponuntur, ut

nihil introducendi causa accedat. c. 16. §. 60. revocavi plurimorum librorum scripturam *necessaria* pro eo, quod nunc ediderunt *necessario*. Vide Madvigium ad Ciceronis libb. *de finibus* p. 627. c. 21. §. 79. in verbis his: *quibus alios esse aptiores locos, verbum locos uncis liberavi, quod est in libris praeter unum omnibus et recte legitur, delevi autem paullo post sunt in verbis his: Quaestionum duo sunt genera, ut librorum auctoritas flagitat, sententia concedit.* c. 23. §. 90. ex librorum auctoritate *rursus* delendum fuit, c. autem 24. §. 91. vocabulum *finis* post *laudationis* non temere in suspicionem vocandum, tum §. 92. *instituantur* cum libris retinendum. c. 25. §. 93. scripsi ex optimorum auctoritate: *Atque in deliberationibus etiam et laudationibus etc.* pro vulgato: *Atque etiam in deliberationibus et laudationibus.* Caeterum de toto hoc loco conferantur quae scripsit Madvigius ad Ciceronis libb. *de finibus* p. 803. Denique c. 26. §. 98. ex optimorum librorum auctoritate *sequitur* scripsi pro *consequitur* et §. 99. praepositionem delevi in verbis *aliis in libris*, quoniam aptior etiam hoc loco est solus casus.

In dialogo *de partitione oratoria* c. 4. §. 11. in verbis: *in susceptione autem aut spem etc.* retinui autem particulam, quae autem aut alio compendio si scripta erat facile potuit ante aut omitti. c. 6. §. 20. altero vero servavi, quod etiam modo, quod in aliis libris est olim scriptum fuisse testatur. Nam *n* (*modo*) et *z* (*vero*) saepe confusa sunt. c. 7. §. 23. scripsi: *Est id genus totum etc.* pro *Est itaque id genus totum etc.* Nam itaque neque libri defendunt satis neque sententia recipit. c. 20. §. 68. verbum *admodum*, ut vulgo positum est, sane ineptum est. Itaque verba sic inter personas distribuit: C. F. *Cognita igitur omni distributione propositorum causarum genera restant. C. P. Admodum. Et earum quidem forma duplex est etc.* conf. c. 28. §. 98., ubi similis dialogus est. c. 22. §. 74. etiamsi in codice Vitebergensi *tracto* legitur, quod ex Ernestii coniectura profectum esse putabatur, *tactio* tamen falsum non est. Est *breviter commemorato*. c. 30. §. 106. in verbis his: *ubi aliquid recte factum aut concedendum esse factum defenditur*, sine idonea causa in editione Veneta alterum *factum* omissum est, quod non debebat probare Orellius. Est haec sententia: tale, quod, postquam factum sit, concedendum esse videatur. c. 40. §. 140. scripsi pro: *tum et ea ipsa melius etc.* quod mihi in codicis Vitebergensis scriptura *etiam ipsa* latere videbatur, haec omittit etiam codex Rehdigerianus.

In prooemio, quod est *de optimo genere oratorum*, Orellium potissimum secutus sum, quoniam in hac quidem editione audaciores mutationes mihi non videbantur concedi. Itaque hoc unum hic commemoro me c. 6. §. 17. de Orellii coniectura petita ex librorum vestigiis scripsisse: *si Thucydidem laudabit*, pro eo, quod vulgo legitur: *qui Thucydidem laudabit*.

Scripsi Lipsiae feriis autumnalibus a. MDCCCLII.
Reinholdus Klotz.

PROOEMIUM EDITIONIS SECUNDAE.

In relegendis M. Tullii Ciceronis libris, qui hoc volumine continentur, lubenter profiteor me C. L. Kayseri opera, quam is in edendis his libris anno MDCCCLX. posuit, egregie esse adiutum, qui quidem non solum ea, quae a doctis de his libris disputata erant, diligenter collegit, verum etiam nova eaque non vulgaribus subsidia ad emendam Ciceronis orationem paravit, atque his paratis copiis quo pollet ingenii acumine tot locos corruptos indagavit, tot etiam emendavit, ut virum doctissimum iam haec quoque opera de Ciceronis scriptis optime meritum esse grato animo agnoscam. Verum tamen ne quis miretur, si hanc recentem meam horum librorum editionem nihilo minus magno opere a viri clarissimi editione discrepare cognoverit, hoc ego ingenue profiteor, mihi virum doctissimum longe aliud consilium in sua editione paranda videri secutum esse, atque ego in mea editione adornanda mihi sequendum esse putavi. Illi enim de difficillimis quibusque locis primo quoque iudicio decidi, mihi in causa difficili atque obscura saepe amplius pronuntiari placuit. Quare mihi factum esse videtur, ut ille aliquotiens etiam ea mutaret, quae vitiosa esse non viderentur, ego fortasse non raro ea relinquere, quae suspicionem vitii vix carerent. Hoc tamen non ita dictum esse existimari volo, quasi ego non ipse quoque, quae aperte corrupta essent, emendare conatus sim, sed satis habui ea corrigere atque emendare, de quibus tuto mihi iam statui posse videretur; in eaque re me in multis locis quum aliorum hominum doctorum iudicio, qui post C. L. Kayserum singulos horum librorum locos tractaverunt, tum Caroli Guilielmi Piderit, viri elegantissimi, auctoritate adiutum vidi, qui alio quidem consilio et interpretationem potissimum spectans M. Tullii Ciceronis libros *de oratore* tres superiore anno iterum et *Brutum de claris oratoribus* librum primum edidit, sed tamen multum ipse quoque ad hos libros emendandos contulit. Sed quum hoc prooemium breviter desideret, de omnibus locis, in quibus iam, quae olim edideram, mutanda censuerim, dici hoc loco vix poterit; de locis quibusdam dicam, in quibus graviora menda iam codex archetypus habuisse videtur, unde caeteri libri ducti sunt.

Ac primum quidem in libro *de oratore* primo c. 2. §. 5. apparet in verbis his: *Vis enim — quoniam quae pueris aut adolescentulis nobis ex commentariolis nostris inchoata ac rudia exciderunt, vix hac aetate digna et hoc usu — aliquid tisdem de rebus politius a nobis perfectiusque profertur etc.*, excidisse verbum, quod pertineat ad verba *vix hac aetate digna et hoc usu*. Pideritus sunt post *vix* excidisse putavit compendio scriptum. Ego videntur, quod si eius modi compendio, qualia solent esse huius verbi in libris manu scriptis et editionibus veteribus, scriptum fuit, facile excidit. I. 2.

dere potuit, illo loco reposui et scripsi: *via videntur hac aetate digna et hoc usu*. Id mihi Ciceronis consuetudini accommodatius esse visum est. c. 13. §. 58. neque illud verum est, quod in plerisque libris habetur: *de legibus tuendis*, neque illud, quod pro eo substitutum vulgo legebatur: *de legibus instituendis*. Sed tamen Kayseri ac Pideriti rationem, qui verbum de vitio suspectum deleri voluerunt, probare non possum. Videtur in codice archetypo fuisse *inuendis*. Id fuit non *tuendis* legendum, sed *iubendis*. Nam Lycurgus et Solon leges per cives suos iubendas curaverunt. Paulo post c. 14. §. 59. in verbis: *quod non ex usu forensi —, sed ex obscuriore aliqua scientia sit promendum atque sumendum*, extrema haec vox *atque sumendum* vera non est, nec vera illa correctio, quae in uno aut altero libro habetur *atque adsumendum*. Puto in codice archetypo *atque ruendum* fuisse indeque falso *atque suendum*, id est, *atque sumendum*, factum esse pro eo, quod debebat scribi: *atque eruendum*. Eandem correctionem recte videtur nuper H. A. Kochius adhibuisse loco corrupto, qui infra c. 34. §. 158. legitur, ubi ille scribendum esse vidit: *quidquid erit in quaque re, quod probabile videri possit, eliciendum atque eruendum*, quem in illo loco sequutus sum. Idem verbum etiam infra lib. II. c. 41. §. 174. in quibusdam libris corruptum est. c. 46. §. 202. ego scripsi: *Non enim caustidicum nescio quem neque declamatorem aut rabulum hoc sermone nostro conquirimus*. Nam *proclamatores*, quod in libris est, verum esse non videtur. Qui autem pro pro de scripserunt compendia confuderant, c. 48. §. 209. in libris est: *ne vagari et errare cogatur oratio, si ii, qui inter se dissenserint, non idem esse illud, de quo agitur, intelligant*. Omnes critici viderunt esse non suo loco haberi. Ego compendia confusa esse suspicatus etiam pro esse reposui. c. 49. §. 215. legitur in libris: *Neque vero, si quis utrumque potest, aut ille consilii publici auctor ac senator bonus ob eam ipsam causam orator est aut hic disertus atque eloquens, si est idem in procuracione civitatis egregius, aliquam scientiam dicendi copia est consecutus*, in quibus verbis apparet *aliquam scientiam* corruptum esse. Facile intelligitur, quod ego reposui, *eam ipsam scientiam pro aliquam scientiam*, ad sententiam loci maxime esse accommodatum. Kayserus quod scripsit *alienam*, id ad litterarum ductus propius accedit, sed propter ipsam sententiam non satis facit, *illam scientiam* scripsit Pideritus. c. 59. §. 253. quod in libris est, *quam ipsi sint peritissimi*, probari nullo modo potest. Lambinus scripsit: *quon ipsi sint imperitissimi*. Ego scripsi *quam ipsi sint non peritissimi*. Negationem saepissime, quod pro compendium scribi solita est, ex libris manu scriptis excidisse constat.

Libro secundo c. 2. §. 6. grave mendum occupavit libros in verbis his: *Quare equidem et in nostra civitate et in ipsa Graecia — multos et ingentis et magna laude dicendi sine summa rerum omnium scientia fuisse fateor*. Nam verba et *ingeniis* vera esse non possunt. Alii aliter huic loco mederi voluerunt. Ego scripsi *multos eloquentes et magna laude dicendi fuisse* etc. Facile enim intelligitur ex litteris *eloquentis* nasci potuisse *etingenus*. c. 17. §. 73. ego *ut*, quod non est in libris et vulgo ante *quemadmodum* repositum est, ante *minora* adiciendum putavi. c. 41. §. 124. haec verba fere in libris habentur: *Ut enim si aurum cui, quod*

esset multifarium defossum, commonstrare vellem, satis esse deberet, si signa et notas ostenderem locorum, quibus cognitit ipse sibi foderet et id, quod vellet, parvo labore, nullo errore, inveniret, sic has ego argumentorum novi notas quaerenti demonstrant, ubi sint, reliqua cura et cogitatione eruuntur. Hic grave mendum esse in verbis: *sic has ego argumentorum novi notas quaerenti demonstrant*, apparet, sed tamen constanter sic fere habentur in libris, nisi quod pro *novi* in quibusdam libris est *volui* vel *nolui*, in paucis *erui*, deinceps pro *demonstrant* in libris quibusdam *demonstrari* habetur. Ego scripsi: *sic, quas ego argumentorum evolvi notas, quaerenti demonstrant, ubi sint: reliqua cura et cogitatione eruuntur*. Omnis error inde natus esse videtur, quod in cod. archetypo *sic cas*, id est, *sic quas*, scriptum in *sic has* corruptum est. Caetera facile agnoscentur fere ipsis litteris esse in libris nobis tradita, ut de mea emendatione dubitaturum esse credam neminem. Non minus credo me satis fecisse criticis in eo loco, qui legitur c. 49. §. 200. Ibi nunc vulgo legitur: *quod et populi benevolentiam mihi conciliarum, cuius ius etiam cum seditionis coniunctione defenderam*. Recte vidit Kayserus *coniunctione* verum esse non posse. Suspiciatus est pro ea voce *conciatione* olim scriptum fuisse. Mihi gravius mendum ex cod. archetypo propagatum esse videtur. In libris enim multis *ius* non legitur post *cuius*. Itaque suspicatus sum in codice illo, unde caeteri fluxerunt, fuisse: *cuius etiam cum seditionis contionibus defenderam*, et scripsi: *cuius etiam causam in seditionis contionibus defenderam*. Ex illa enim scriptura facile quae sunt in libris corruptelae nasci potuerunt. c. 55. §. 225. legitur in libris: *quam coniectis oculis, gestu omni et imminente, summa gravitate et celeritate verborum*. In his verbis *gestu omni et imminente* verum non est. Non discedunt libri, nisi quod in Guelferbyitano tertio est *gesta ei et imminente*. Ego non dubito quin scribendum sit *gestu acri et imminente*. Qui hic gestus est Ciceronis *acer et imminens*, is dicitur a Quinctiliano lib. XI. c. 3. §. 92. *gestus acer atque instans*. Locus, qui corruptus usque adhuc legebatur in cap. 60. §. 245., iam optimorum librorum auctoritate sic restituendus erat: *Sed sedebat index L. Aurifex brevior ipse quam testis, et iam omnis est risus in iudicem conversus; visum est totum scurrile iudicium*. c. 61. §. 248. in libris legitur: *quod gravitas honestis in rebus severe, iocus in turpibus et quasi deformibus ponitur*. Aperte corruptum est *severe* quod est in omnibus libris. Critici nunc fere *et severis* scripserunt. Ego scribendum putavi: *quod gravitas honestis in rebus servatur, iocus in turpibus et quasi deformibus ponitur*. Conf. epist. ad Att. lib. X. ep. 1. §. 4. *Tu cum Sexto servasti gravitatem eandem, quam mihi praecipis*. c. 62. §. 253. non fere scripsi pro *non saepe*. c. 67. §. 271. scripsi nunc *compluscula* pro *multa*, quod in libris plerisque est. *complusa* est in Lagomarsinianis 3 et 36. *copusena* in cod. Erlang. II. c. 71. §. 287. scripsi *amicique eius* pro *amicique quum*; facile enim *amicique* et *amiciquecum* confundi potuerunt. c. 74. §. 299. ubi in codice archetypo fuisse videtur: *sed prope de vulgari et communi lingua disputato apud Graecos, ego restitui sic totum locum: sed ego non de praestanti quodam et eximia, sed prope de vulgari et communi intelligentia disputabo. Apud Graecos fertur* etc. c. 78. §. 319. pro *defluxisse* optimorum librorum in

dicio iam *effloruisse* restitueram, quum vidi idem occupavisse iam Pideritum. Etiam c. 79. §. 323. in codice archetypo compendia fuisse videntur. Quare audacius rescripsi, id quod sententia postulat: *et dociles magis [quam in] initiis esse [non] possunt.*

Libro tertio c. 14. §. 51. necessario qui adduci possimus pro qui adduci possimus scribendum erat, quia sequitur: *de me enim conticio*, et est *possimus* etiam in bonis libris. c. 18. §. 65. utique scripsi pro utrumque eoque locum iam persanatum esse existimo. Recte nuper pro *uterque* etiam in Bruti c. 89. §. 304. repositum est *utique*. c. 20. §. 75. iudico post *perridiculos* excidisse suspicatus sum. c. 21. §. 78. *de virtute hominum* restitui. Id dicitur eodem iure quo *de moribus hominum* et quae sunt eius modi. Paulo post §. 79. *excitata* reposui pro *exercitata* et *magistros* pro *nostros*. Utraque corruptela inde nata videtur, quod compendia erant in codice archetypo. c. 58. §. 219. quod nunc ediderunt *ob colligandas* vel *ob colligandas nuptias* verum non est. Non enim colligantur nuptiae, sed iunguntur. In libris legitur *ob collocandas nuptias*. Poëta comicus sine dubio scripserat *ob colligandas nuptias*, qua de forma conferas quae Car. Lachmannus habet ad Lucretium vol. II. p. 136.

In Bruto c. 14. §. 53. scripsi de coniectura mea: *Quis enim putet vim aut celeritatem ingenii L. Bruto illi nobilitatis vestrae principi defuisse?* Nam ante aut nomen excidisse apparet. Facile autem vim obliterari potuisse intelligitur. c. 29. §. 112. legitur in libris omnibus: *at Cyri vitam et disciplinam legunt, praeclaram illam quidem, sed neque tam nostris rebus aptam nec tamen Scauri laudibus anteposendam.* tamen falsum esse facile intelligitur, tam sententiae conveniret. Equidem tam etiam scribendum putavi, ut ratio corruptelae magis constaret; nam etiam compendio scriptum fuisse videtur, et ex *tamet* natum esse *tamen*, quod debebat legi *tam etiam*. c. 45. §. 165. *opinor* scripsi pro *pono*. c. autem 47. §. 173. grave mendum sustulisse mihi videor et iam antiquitus propagatum in verbis his: *Nec enim in quadrigis eum secundum numeraverim aut tertium, qui vix e carceribus exierit, quum palmam iam primus acceperit, nec in oratoribus, qui tantum absit a primo, vix ut in eodem curriculo esse videatur*, eo, quod reposui *cursoribus* pro *oratoribus*. Neque enim oratoribus ibi locus est, ubi curriculum, ut hic, proprie dicitur, omninoque aliter conformanda oratio erat, si vellet Cicero comparisonem inter quadrigarios et oratores his verbis instituere: debebat enim sic fere conformare sententiam: *ut enim in quadrigis non eum secundum numeraverim aut tertium, qui vix e carceribus exierit, quum palmam iam primus acceperit, sic in oratoribus quoque* etc. potius ille quadrigariorum et cursorum exemplis utitur ad eam rem, quam iam pronuntiaverit, confirmandam; et per se intelligitur, quo haec, quae comparationis causa ponuntur, pertineant. c. 58. §. 213. nunc *illatam* pro *illigatam* reposui.

In oratore c. 7. §. 23. pro *umumque* iam *eumque* reponendum esse putavi. c. autem 11. §. 37. scripsi auctore Muetzellio: *laudationum scripturionem et historiarum et talium suasionem* — reliquarumque rerum formam — non complectar hoc tempore pro vulgato *laudationem, scripturionem et historiarum* etc. quod corruptum esse apparet. c. 22. §. 73. eo mihi sanasse locum videor, quod *ut id usquequaque quantum sit appareat*

scripsi pro vulgato *et id usquequaque* etc. c. 26. §. 87. *mirum quantum*, quod suasit etiam Pideritus ad Brutum c. 66. §. 234. p. 147. et in adnotatione quidem critica p. XXIII. etiam Kayserus probavit, reposui. c. 51. §. 172. scripsi: *quamquam orationis faciendae et ornandae auctores locupletissimique ipsi oratores esse debebant.* In libris enim plurimis est *locupletissimi summique*, quod ex *διτρογοπέλα* natum esse videtur. *locupletem oratorem* dixit Quinctilianus lib. XII. c. 10. §. 78. conf. etiam Cic. *de finibus* lib. V. c. 5. §. 13.

In *Topicis* pauca nunc quidem mutavi, Kaysero potissimum auctore. De meo scripsi ex uno alterove libro *disciplinam inveniendorum argumentorum, ut sine ullo errore ad ea (argumenta) ratione et via perveniremus* etc., ubi superiore tempore *ad eam* scripseram. c. 4. §. 22. prorsus delevi, quam unciis inclusam edidit Kayserus, vocem *parietem* in verbis his: *Non enim eius [parietis] vitio, qui demolitus est etc. parietis ferri plane non poterit, quod hic inter hominem et opus discernitur, non inter parietem solidum et fornicatum.* c. 7. §. 31. scripsit nunc Kayserus *Ea est insita et praecepta cuiusque rei cognitio enodationis indigens*, id quod ex mera coniectura natum esse ipse indicavit. Ego *formae* eo loco reposui, quod non solum in multis libris habetur, verum etiam a Boethio in commentariorum lib. III. p. 332. 17. ed. Bait. satis aperte agnoscitur.

In dialogo *de partitione oratoria* plura nunc quidem mihi mutanda fuerunt, auctore quidem Kaysero, qui optimum artis criticae instrumentum ad hunc ipsum dialogum emendandum primus adhibuit, a cuius tamen iudicio mihi aliquotiens recedendum fuit, velut c. 3. §. 8. scripsit Kayserus *loco quidem quaeris* pro vulgato *loco tu quidem quaeris* auctore Eruestio. In codd. pv. facile optimis est *Tu loco quidem quaeris*. Possis suspicari *In loco quidem quaeris*, sed quia Cicero plerumque *loco* sic pro adverbio dicit, non item *in loco*, conf. *epistol.* lib. IX. ep. 16. §. 4. et lib. XI. ep. 16. §. 1., obtinui cum libris optimis *Tu loco quidem quaeris* ... paulo post §. 10. *in laudationem* pro *in laudationes* reposui, quod in optimo fere libro *laudatione* est, ut is quoque ad eorum librorum auctoritatem accedat, qui habent *laudationem*. Sequitur enim *maxime*, ut *m* facile obliterari potuerit. c. 4. §. 14. ex libro optimo *orationis praeceptis* scripsi, non *orationisque praeceptis*, quod effecit Kayserus ex ceterorum librorum scriptura *perorationisque praeceptis*. c. 16. §. 55. in eo quidem sequutus sum Kayserum, ut de Lambini coniectura *ablativos voce, vultu, gestu* pro *vocis, vultus, gestus* reciperem, sed fuit etiam coniunctio et ante nomen *gestu* delenda. c. 17. §. 59. credo ego errore quodam Kayserum e libro Parisino haec verba recepisse: *Enumeratio reliqua est, laudatori numquam, suasori non saepe, accusatori saepius quam reo necessaria*, pro vulgata scriptura: *Enumeratio reliqua est, non numquam laudatori etc.* Ego opinor vitio in cod. Parisino *numquam* pro *nonnumquam* esse scriptum. Verborum tamen ordinem ex eo libro accepi et scripsi: *Enumeratio reliqua est, laudatori non numquam, suasori non saepe, accusatori saepius quam reo*. Nulla enim idonea causa fuisse videtur, quam ob rem numquam laudatori enumeratio concederetur. Nec illud imitari potui, quod Kayserus c. 19. §. 67. in verbis his: *ut in iracundia reprimenda aut in timore tollendo aut in cupiditate minuenda, quum*

in libris quum plurimis tum optimis pro verbis *in timore tollendo* legere-
tur *in timore delinendo*, scripsit potius *in timore demendo* de coniectura,
quam reciperet id ipsum, quod in libris legitur: *in timore delinendo*. Nam
quum Vergilius in Aen. lib. I. v. 450. sqq. dixerit: *Hoc primum in loco
nova res oblata timorem Leniit, hic primum Aeneas sperare salutem Au-
sus et adflictis melius confidere rebus*, nihil mihi causae excogitari posse
videtur, quamobrem a M. Cicerone dici non potuerit: *in timore delinien-
do*. Quin qui volunt docere, quid inter metum et timorem intersit, hoc
dicere possunt: *Metus tollitur, timor delinitur*. Timor enim ad angoris
aut anxietatis notionem accedit. c. 25. §. 90. pro verbis: *alterum huma-
num atque expoliturum*, quae vulgo legebantur, nunc scripsi: *alterum huma-
num et expoliturum*. Nam quod in melioribus libris habetur *et politum*, id
quod recepit Kayserus, mihi errore ex *et expoliturum* natum esse videtur,
c. autem 84. §. 11. vulgatam scripturam: *eos esse cuiusque locupletissimi-
mos testes* cum libri Parisini scriptura, in quo pro *cuiusque* legitur *huius
rei*, ita consociare studui, ut scriberem *cuiusque rei*. Kayserus illud ipsum
huius rei recepit, quod mihi ad sententiam loci aptum minus videtur.
Quod autem c. 36. §. 128. auctore Kaysero nunc ex optimis libris recepi
vel ad omni modo animos iudicum movendos, id exemplum addi potest
iis, quae posui in prooemio editionis primae p. X. Illa enim prooemia pro-
pterea nolui in hac editione resecare, quod vidi aliquotiens homines do-
ctos, qui post me in Ciceronis libris emendandis operam et studium po-
suerunt, lectores suos ad singulos illorum prooemiorum locos relegavisse.

Denique in libello *de optimo genere oratorum* c. 2. §. 4. ex optimo
codice Sangallensi nunc cum caeteris criticis, *et ex verbis* pro *ex verbis*
recepi, qui locus comparari poterit cum eo, quem modo tractavi *de part.
orat.* c. 25. §. 90., et auctore O. Jahnio §. 6. *sed appellabantur* pro *et
appellabantur* edidi.

Scripsi Lipsiae mense Martio MDCCCLXIII.

Reinholdus Klotz.

M. TULLII CICERONIS

DE

ORATORE

LIBRI TRES.

LIBER PRIMUS.

I. 1. Cogitanti mihi saepenumero et memoria vetera repetenti perbeati fuisse, Quinte frater, illi videri solent, qui in optima re publica, quum et honoribus et rerum gestarum gloria florent, eum vitae cursum tenere potuerunt, ut vel in negotio sine periculo vel in otio cum dignitate esse possent. Ac fuit quum mihi quoque initium requiescendi atque animum ad utriusque nostrum praeclara studia referendi fore iustum et prope ab omnibus concessum arbitrarer, si infinitus forensium rerum labor et ambitionis occupatio decursu honorum, etiam aetatis flexu constitisset. 2. Quam spem cogitationum et consiliorum meorum quum graves communium temporum tum varii nostri casus fefellerunt. Nam qui locus quietis et tranquillitatis plenissimus fore videbatur, in eo maximae moles molestiarum et turbulentissimae tempestates exstiterunt. Neque vero nobis cupientibus atque exoptantibus fructus otii datus est ad eas artes, quibus a pueris dediti fuimus, celebrandas inter nosque recolendas. 3. Nam prima aetate incidimus in ipsam perturbationem disciplinae veteris, et consulatu devenimus in medium rerum omnium certamen atque discrimen, et hoc tempus omne post consulatum obiecimus iis fluctibus, qui per nos a communi peste depulsi in nosmet ipsos redundarent. Sed tamen in his vel asperitatibus rerum vel angustiis temporis obsequar studiis nostris et quantum mihi vel fraus inimicorum vel causae amicorum vel res publica tribuet otii ad scribendum potissimum

conferam. 4. Tibi vero, frater, neque hortanti deero neque roganti. Nam neque auctoritate quisquam apud me plus valere te potest neque voluntate. II. Ac mihi repetenda est veteris cuiusdam memoriae non sane satis explicata recordatio, sed, ut arbitrator, apta ad id, quod requiris, ut cognoscas quae viri omnium eloquentissimi clarissimique senserint de omni ratione dicendi. 5. Vis enim, ut mihi saepe dixisti, quoniam quae pueris aut adolescentulis nobis ex commentariolis nostris inchoata ac rudia exciderunt, vix *videntur* hac aetate digna et hoc usu, quem ex causis, quas diximus, tot tantisque consecuti sumus, aliquid iisdem de rebus politius a nobis perfectiusque proferri, solesque nonnumquam hac de re a me in disputationibus nostris dissentire, quod ego eruditissimorum hominum artibus eloquentiam contineri statuam, tu autem illam ab elegantia doctrinae segregandam putes et in quodam ingenii atque exercitationis genere ponendam.

6. Ac mihi quidem saepenumero in summos homines ac summis ingeniis praeditos intuenti quaerendum esse visum est quid esset, cur plures in omnibus artibus, quam in dicendo admirabiles exstitissent. Nam quocumque te animo et cogitatione converteris, permultos excellentes in quoque genere videbis non mediocrium artium, sed prope maximarum. 7. Quis enim est, qui, si clarorum hominum scientiam rerum gestarum vel utilitate vel magnitudine metiri velit, non anteponat oratori imperatorem? Quis autem dubitet quin belli duces praestantissimos ex hac una civitate paene innumerabiles, in dicendo autem excellentes vix paucos proferre possimus? 8. Iam vero consilio ac sapientia qui regere ac gubernare rem publicam possent, multi nostra, plures patrum memoria atque etiam maiorum exstiterunt, quum boni per diu nulli, vix autem singulis aetatibus singuli tolerabiles oratores invenirentur. Ac ne quis forte cum aliis studiis, quae reconditis in artibus atque in quadam varietate litterarum versentur, magis hanc dicendi rationem, quam cum imperatoris laude aut cum boni senatoris prudentia comparandam putet: qui convertat animum ad ea ipsa artium genera circumspiciatque, qui in iis floruerunt, quam multi sint, facillime quanta oratorum sit semperque fuerit paucitas iudi-

cabit. III. 9. Neque enim te fugit omnium laudatarum artium procreatricem quamdam et quasi parentem eam, quam *φιλοσοφίαν* Graeci vocant, ab hominibus doctissimis iudicari; in qua difficile est enumerare quot viri quanta scientia quantaque in suis studiis varietate et copia fuerint, qui non una aliqua in re separatim elaborarint, sed omnia, quaecumque possent, vel scientiae per investigationem vel disserendi ratione comprehenderint. 10. Quis ignorat, ii, qui mathematici vocantur, quanta in obscuritate rerum et quam recondita in arte et multiplici subtilique versentur? Quo tamen in genere ita multi perfecti homines exstiterunt, ut nemo fere studuisse ei scientiae vehementius videatur, quin quod voluerit consecutus sit. Quis musicis, quis huic studio litterarum, quod profitentur ii, qui grammatici vocantur, penitus se dedit, quin omnem illarum artium paene infinitam vim et materiem scientia et cognitione comprehenderit? 11. Vere mihi hoc videor esse dicturus, ex omnibus iis, qui in harum artium liberalissimis studiis sint doctrinisque versati, minimam copiam poetarum egregiorum exstitisse. Atque in hoc ipso numero, in quo perraro exoritur aliquis excellens, si diligenter et ex nostrorum et ex Graecorum copia comparare voles, multo tamen pauciores oratores quam poetae boni reperientur. 12. Quod hoc etiam mirabilius debet videri, quia caeterarum artium studia fere e reconditis atque abditis fontibus hauriuntur, dicendi autem omnis ratio in medio posita communi quodam in usu atque in hominum more et sermone versatur, ut in caeteris id maxime excellat, quod longissime sit ab imperitorum intelligentia sensuque disiunctum, in dicendo autem vitium vel maximum sit a vulgari genere orationis atque a consuetudine communis sensus abhorre. IV. 13. Ac ne illud quidem vere dici potest, aut plures caeteris inservire aut maiore delectatione aut spe uberiore aut praemiis ad perdiscendum amplioribus commoveri. Atque ut omittam Graeciam, quae semper eloquentiae princeps esse voluit, atque illas omnium doctrinarum inventrices Athenas, in quibus summa dicendi vis et inventa est et perfecta, in hac ipsa civitate profecto nulla umquam vehementius quam eloquentiae studia viguerunt. 14. Nam posteaquam impe-

rio omnium gentium constituto diuturnitas pacis otium confirmavit, nemo fere laudis cupidus adolescens non sibi ad dicendum studio omni enitendum putavit. Ac primo quidem totius rationis ignari, qui neque exercitationis ullam viam neque aliquod praeceptum artis esse arbitrarentur, tantum, quantum ingenio et cogitatione poterant, consequebantur: post autem auditis oratoribus Graecis cognitisque eorum literis adhibitisque doctoribus incredibili quodam nostri homines dicendi studio flagraverunt. 15. Excitabat eos magnitudo ac varietas multitudoque in omni genere causarum, ut ad eam doctrinam, quam suo quisque studio adsecutus esset, adiungeretur usus frequens, qui omnium magistrorum praecepta superaret. Erant autem huic studio maxima, quae nunc quoque sunt, exposita praemia vel ad gratiam vel ad opes vel ad dignitatem. Ingenia vero, ut multis rebus possumus iudicare, nostrorum hominum multum caeteris hominibus omnium gentium praestiterunt. 16. Quibus de causis quis non iure miretur ex omni memoria aetatum, temporum, civitatum tam exiguum oratorum numerum inveniri?

Sed enim maius est hoc quiddam, quam homines opinantur, et pluribus ex artibus studiisque collectum. V. Quid enim quis aliud in maxima discentium multitudine, summa magistrorum copia, praestantissimis hominum ingeniis, infinita causarum varietate, amplissimis eloquentiae propositis praemiis esse causae putet, nisi rei quamdam incredibilem magnitudinem ac difficultatem? 17. Est enim et scientia comprehendenda rerum plurimarum, sine qua verborum volubilitas inanis atque irridenda est, et ipsa oratio conformanda non solum electione, sed etiam constructione verborum, et omnes animorum motus, quos hominum generi rerum natura tribuit, penitus pernoscendi, quod omnis vis ratioque dicendi in eorum, qui audiunt, mentibus aut sedandis aut excitandis expromenda est. Accedat eodem oportet lepos quidam facetiaeque et eruditio libero digna celeritasque et brevitatis et respondendi et lacessendi subtili venustate atque urbanitate coniuncta. 18. Tenenda praeterea est omnis anti-quitatis explorumque vis, neque legum ac iuris civilis scientia negligenda est. Nam quid ego de actione ipsa plura

dicam? quae motu corporis, quae gestu, quae vultu, quae vocis conformatione ac varietate moderanda est; quae sola per se ipsa quanta sit histrionum levis ars et scaena declarat; in qua quum omnes in oris et vocis et motus moderatione elaborent, quis ignorat quam pauci sint fuerintque, quos animo aequo spectare possimus? Quid dicam de thesauro rerum omnium, memoria? quae nisi custos inventis cogitatisque rebus et verbis adhibeatur, intelligimus omnia, etiam si praeclarissima fuerint in oratore, peritura. 19. Quamobrem mirari desinamus, quae causa sit eloquentium paucitatis, quum ex iis rebus universis eloquentia constet, in quibus singulis elaborare permagnus est, hortemurque potius liberos nostros caeterosque, quorum gloria nobis et dignitas cara est, ut animo rei magnitudinem complectantur neque eis aut praeceptis aut magistris aut exercitationibus, quibus utuntur omnes, sed aliis quibusdam, quod expetunt, consequi posse se confidant. VI. 20. Ac mea quidem sententia nemo poterit esse omni laude cumulatus orator, nisi erit omnium rerum magnarum atque artium scientiam consecutus. Etenim ex rerum cognitione efflorescat et redundet oportet oratio; quae nisi sint ab oratore percepta et cognita, inanem quamdam habet elocutionem et paene puerilem. 21. Neque vero ego hoc tantum oneris imponam nostris praesertim oratoribus in hac tanta occupatione urbis ac vitae, nihil ut iis putem licere nescire, quamquam vis oratoris professioque ipsa bene dicendi hoc suscipere ac polliceri videatur, ut omni de re, quaecumque sit proposita, ornate ab eo copioseque dicatur. 22. Sed quia non dubito quin hoc plerisque immensum infinitumque videatur, et quod Graecos homines non solum ingenio et doctrina, sed etiam otio studioque abundantes partitionem quamdam artium fecisse video neque in universo genere singulos elaborasse, sed seposuisse a caeteris dictionibus eam partem dicendi, quae in forensibus disceptationibus iudiciorum aut deliberationum versaretur, et id unum genus oratori reliquisse: non complectar in his libris amplius, quam quod huic generi re quaesita et multum disputata summorum hominum prope consensu est tributum; 23. repetamque non ab incunabulis nostrae veteris puerilisque

doctrinae quemdam ordinem praeceptorum, sed ea, quae quondam accepi in nostrorum hominum eloquentissimorum et omni dignitate principum disputatione esse versata; non quod illa contemnam, quae Graeci dicendi artifices et doctores reliquerunt, sed quum illa pateant in promptuque sint omnibus, neque ea interpretatione mea aut ornatius explicari aut planius exprimi possint, dabis hanc veniam, mi frater, ut opinor, ut eorum, quibus summa dicendi laus a nostris hominibus concessa est, auctoritatem Graecis antepo- nam.

VII. 24. Quum igitur vehementius inveheretur in causam principum consul Philippus Drusique tribunatus pro senatus auctoritate susceptus infringi iam debilitarique videretur, dici mihi memini ludorum Romanorum diebus L. Crassum quasi colligendi sui causa se in Tusculanum contulisse; venisse eodem, socer eius qui fuerat, Q. Mucius dicebatur et M. Antonius, homo et consiliorum in re publica socius et summa cum Crasso familiaritate coniunctus. 25. Exierant autem cum ipso Crasso adolescentes et Drusi maxime familiares et in quibus magnam tum spem maiores natu dignitatis suae collocarent, C. Cotta, qui [tum] tribunatum plebis petebat, et P. Sulpicius, qui deinceps eum magistratum petiturus putabatur. 26. Hi primo die de temporibus deque universa re publica, quam ob causam venerant, multum inter se usque ad extremum tempus diei collocuti sunt. Quo quidem sermone multa divinitus a tribus illis consularibus Cotta deplorata et commemorata narrabat, ut nihil incidisset postea civitati mali, quod non impendere illi tanto ante vidissent; 27. eo autem omni sermone confecto, tantam in Crasso humanitatem fuisse, ut, quum lautum accubuissent, tolleretur omnis illa superioris tristitia sermonis eaque esset in homine iucunditas et tantus in iocando lepos, ut dies inter eos curiae fuisse videretur, convivium Tusculani. 28. Postero autem die, quum illi maiores natu satis quiescent, in ambulationem ventum esse dicebat: tum Scaevolam duobus spatiis tribusve factis dixisse: Cur non imitamur, Crasse, Socratem illum, qui est in Phaedro Platonis? Nam me haec tua platanus admonuit, quae non minus ad opacandum hunc locum patulis est diffusa ramis, quam illa, cuius umbram secutus est Socrates, quae mihi

videtur non tam ipsa aquila, quae describitur, quam Platonis oratione crevisse, et quod ille durissimis pedibus fecit, ut se abiiceret in herba atque ita illa, quae philosophi divinitus ferunt esse dicta, loqueretur, id meis pedibus certe concedi est aequius. 29. Tum Crassum: Immo vero commodius etiam; pulvinosque poposcisse et omnes in iis sedibus, quae erant sub platano, consedissee dicebat.

VIII. Ibi, ut ex pristino sermone relaxarentur animi omnium, solebat Cotta narrare Crassum sermonem quemdam de studio dicendi intulisse. 30. Qui quum ita esset exorsus: Non sibi cohortandum videri, quod tantam iam essent facultatem adepti, ut non aequalibus suis solum antepo- nerentur, sed cum maioribus natu compararentur: neque vero mihi quidquam, inquit, praestabilius videtur, quam posse dicendo tenere hominum coetus, mentes adicere, voluntates impellere quo velit, unde autem velit deducere. Haec una res in omni libero populo maximeque in pacatis tranquillisque civitatibus praecipue semper floruit semperque dominata est. 31. Quid enim est aut tam admirabile, quam ex infinita multitudine hominum existere unum, qui id, quod omnibus natura sit datum, vel solus vel cum paucis facere possit? aut tam iucundum cognitu atque auditu, quam sapientibus sententiis gravibusque verbis ornata oratio et polita? aut tam potens tamque magnificum, quam populi motus, iudicum religiones, senatus gravitatem unius oratione converti? 32. Quid tam porro regum, tam liberale, tam munificum, quam opem ferre supplicibus, excitare adflictos, dare salutem, liberare periculis, retinere homines in civitate? Quid autem tam necessarium, quam tenere semper arma, quibus vel tectus ipse esse possis vel provocare improbos vel te ulcisci lacessitus? Age vero, ne semper forum, subsellia, rostra curiamque meditare, quid esse potest in otio aut iucundius aut magis proprium humanitatis, quam sermo facetus ac nulla in re rudis? Hoc enim uno praestamus vel maxime feris, quod colloquimur inter nos et quod exprimere dicendo sensa possumus. 33. Quamobrem quis hoc non iure miretur summeque in eo elaborandum esse arbitretur, ut, quo uno homines

maxime bestiis praestent, in hoc hominibus ipsis antecellat? Ut vero iam ad illa summa veniamus, quae vis alia potuit aut dispersos homines unum in locum congregare aut a fera agrestique vita ad hunc humanum cultum civilemque deducere aut iam constitutis civitatibus leges, iudicia, iura describere? 34. Ac ne plura, quae sunt paene innumerabilia, consecter, comprehendam brevi: sic enim statuo, perfecti oratoris moderatione et sapientia non solum ipsius dignitatem, sed et privatorum plurimorum et universae rei publicae salutem maxime contineri. Quamobrem pergite, ut facitis, adolescentēs, atque in id studium, in quo estis, incumbite, ut et vobis honori et amicis utilitati et rei publicae emolumento esse possitis. IX. 35. Tum Scaevola comiter, ut solebat, Caetera, inquit, adsentior Crasso, ne aut de C. Laelii soceri mei aut de huius generi aut arte aut gloria detrahā; sed illa duo, Crasse, vereor ut tibi possim concedere: unum, quod ab oratoribus civitates et initio constitutas et saepe conservatas esse dixisti, alterum, quod remoto foro, contentione, iudiciis, senatu statuisti oratorem in omni genere sermonis et humanitatis esse perfectum. 36. Quis enim tibi hoc concesserit, aut initio genus hominum in montibus ac silvis dissipatum non prudentium consiliis compulsū potius, quam disertorum oratione delentum se oppidis moenibusque saepisse? aut vero reliquas utilitates aut in constituendis aut in conservandis civitatibus non a sapientibus et fortibus viris, sed a disertis ornateque dicentibus esse constitutas? 37. An vero tibi Romulus ille aut pastores et convenas congregasse aut Sabinorum conubia coniunxisse aut finitimorum vim repressisse eloquentia videtur, non consilio et sapientia singulari? Quid? in Numa Pompilio; quid? in Servio Tullio, quid? in caeteris regibus, quorum multa sunt eximia ad constituendam rem publicam, num eloquentiae vestigium apparet? Quid? exactis regibus, tametsi ipsam exactionem mente, non lingua perfectam L. Bruti esse cernimus, sed deinceps omnia nonne plena consiliorum, inania verborum videmus? 38. Ego vero si velim et nostrae civitatis exemplis uti et aliarum, plura proferre possim detrimenta publicis rebus, quam adiumenta per homines eloquentissimos impor-

tata; sed ut reliqua praetermittam, omnium mihi videor, exceptis, Crasse, vobis duobus, eloquentissimos audisse Ti. et C. Sempronios, quorum pater, homo prudens et gravis, haudquaquam eloquens, et saepe alias et maxime censor salutis rei publicae fuit. Atqui is non accurata quadam orationis copia, sed nutu atque verbo libertinos in urbanas tribus transtulit; quod nisi fecisset, rem publicam, quam nunc vix tenemus, iam diu nullam haberemus. At vero eius filii disertis et omnibus vel naturae vel doctrinae praesidiis ad dicendum parati, quum civitatem vel paterno consilio vel avitis armis florentissimam accepissent, ista praeclara gubernatrice, ut ais, civitatum, eloquentia, rem publicam dissipaverunt. X. 39. Quid? leges veteres moresque maiorum; quid? auspicia, quibus et ego et tu, Crasse, cum magna rei publicae salute praesumus; quid? religiones et caerimoniae; quid? haec iura civilia, quae iam pridem in nostra familia sine ulla eloquentiae laude versantur, num aut inventa sunt aut cognita aut omnino ab oratorum genere tractata? 40. Equidem et Ser. Galbam memoria teneo divinum hominem in dicendo et M. Aemilium Porcinam et C. ipsum Carbonem, quem tu adolescentulus perculisti, ignarum legum, haesitantem in maiorum institutis, rudem in iure civili; et haec aetas nostra praeter te, Crasse, qui tuo magis studio, quam proprio munere aliquo disertorum, ius a nobis civile didicisti, quod interdum pudeat, iuris ignara est.

41. Quod vero in extrema oratione quasi tuo iure sumpsisti, oratorem in omni sermonis disputatione copiosissime versari posse, id, nisi hic in tuo regno essemus, non tulissem multisque praeissem, qui aut interdicto tecum contenderent aut te ex iure manum consertum vocarent, quod in alienas possessiones tam temere irruisses. 42. Agerent enim tecum lege primum Pythagorei omnes atque Democritii caeterique sua in iure physici vindicarent, ornati homines in dicendo et graves, quibuscum tibi iusto sacramento contendere non liceret. Urgerent praeterea philosophorum greges iam ab illo fonte et capite Socrate, nihil te de bonis rebus in vita, nihil de malis, nihil de animi permotionibus, nihil de hominum moribus, nihil de ratione vitae didicisse, nihil

omnino quaesisse, nihil scire convincerent; et quum universi in te impetum fecissent, tum singulae familiae litem tibi intenderent. 43. Instaret Academia, quae, quidquid dixisses, id te ipsum negare cogeret. Stoici vero nostri disputationum suarum atque interrogationum laqueis te irretitum tenerent. Peripatetici autem etiam haec ipsa, quae propria oratorum putas esse adiumenta atque ornamenta dicendi, a se peti vincerent oportere; ac non solum meliora, sed etiam multo plura Aristotelem Theophrastumque de istis rebus, quam omnes dicendi magistros scripsisse ostenderent. 44. Missos facio mathematicos, grammaticos, musicos, quorum artibus vestra ista dicendi vis ne minima quidem societate coniungitur. Quamobrem ista tanta tamque multa profitenda, Crasse, non censeo. Satis id est magnum, quod potes praestare, ut in iudiciis ea causa, quaecumque tu dicis, melior et probabilior esse videatur; ut in contionibus et in sententiis dicendis ad persuadendum tua plurimum valeat oratio; denique ut prudentibus discrete, stultis etiam vere videare dicere. Hoc amplius si quid poteris, non id mihi videbitur orator, sed Crassus sua quadam propria, non communi oratorum facultate posse.

XI. 45. Tum ille, Non sum, inquit, nescius, Scaevola, ista inter Graecos dici et disceptari solere. Audivi enim summos homines, quum quaestor ex Macedonia venissem Athenas, florente Academia, ut temporibus illis ferebatur, quum eam Charmadas et Clitomachus et Aeschines obtinebant. Erat etiam Metrodorus, qui cum illis una ipsum illum Carneadem diligentius audierat, hominem omnium in dicendo, ut ferebant, acerrimum et copiosissimum; vigebatque auditor Panaetii illius tui Mnesarchus et Peripatetici Critolai Diodorus. 46. Multi erant praeterea clari in philosophia et nobiles, a quibus omnibus una paene voce repelli oratorem a gubernaculis civitatum, excludi ab omni doctrina rerumque maiorum scientia ac tantum in iudicia et contiunculas tamquam in aliquod pistrinum detrudi et compingi videbam. 47. Sed ego neque illis adsentiebar neque harum disputationum inventori et principi longe omnium in dicendo gravissimo et eloquentissimo, Platoni, cuius tum Athenis cum Charmada diligentius

legi Gorgiam; quo in libro hoc maxime admirabar Platonem, quod mihi in oratoribus irridendis ipse esse orator summus videbatur. Verbi enim controversia iam diu torquet Graeculos homines contentionis cupidiores quam veritatis. 48. Nam si quis hunc statuit esse oratorem, qui tantummodo in iure et in iudiciis possit aut apud populum aut in senatu copiose loqui, tamen huic ipsi multa tribuat et concedat necesse est. Neque enim sine multa pertractatione omnium rerum publicarum neque sine legum, morum, iuris scientia neque natura hominum incognita ac moribus in his ipsis rebus satis callide versari et perite potest. Qui autem haec cognoverit, sine quibus ne illa quidem minima in causis quisquam recte tueri potest, quid huic abesse poterit de maximarum rerum scientia? Sin oratoris nihil vis esse nisi compositae, ornatae, copiose loqui, quaero, id ipsum qui possit adsequi sine ea scientia, quam ei non conceditis? Dicendi enim virtus, nisi ei, qui dicet, ea, de quibus dicet, percepta sint, exstare non potest. 49. Quamobrem, si ornate locutus est, sicut et fertur et mihi videtur, physicus ille Demoeritus, materies illa fuit physici, de qua dixit, ornatus vero ipse verborum oratoris putandus est. Et, si Plato de rebus a civilibus controversiis remotissimis divinitus est locutus, quod ego concedo; si item Aristoteles, si Theophrastus, si Carneades in rebus iis, de quibus disputaverunt, eloquentes et in dicendo suaves atque ornate fuerunt, sint cae res, de quibus disputant, in aliis quibusdam studiis, oratio quidem ipsa propria est huius unius rationis, de qua loquimur et quaerimus. 50. Etenim videmus iisdem de rebus ieiune quosdam et exiliter, ut eum, quem acutissimum ferunt, Chrysippum, disputavisse neque ob eam rem philosophiae non satis fecisse, quod non habuerit hanc dicendi ex arte aliena facultatem. XII. Quid ergo interest? aut qui discernes eorum, quos nominavi, in dicendo ubertatem et copiam ab eorum exilitate, qui hac dicendi varietate et elegantia non utuntur? Unum erit profecto, quod ii, qui bene dicunt, adferunt proprium, compositam orationem et ornatam et artificio quodam et expolitione distinctam. Haec autem oratio, si res non subest ab oratore percepta et cognita, aut nulla sit necesse est aut omnium

irrisione ludatur. 51. Quid est enim tam furiosum, quam verborum vel optimorum atque ornatissimorum sonitus inanis, nulla subiecta sententia nec scientia? Quidquid erit igitur quacumque ex arte, quocumque de genere, id orator, si tamquam clientis causam didicerit, dicet melius et ornatus, quam ipse ille eius rei inventor atque artifex. 52. Nam si quis erit, qui hoc dicat, esse quasdam oratorum proprias sententias atque causas et certarum rerum forensibus cancellis circumscriptam scientiam, fatebor equidem in his magis adsidue versari hanc nostram dictionem; sed tamen in his ipsis rebus permulta sunt, quae ipsi magistri, qui rhetorici vocantur, nec tradunt nec tenent. 53. Quis enim nescit maximam vim existere oratoris in hominum mentibus vel ad iram aut ad odium aut ad dolorem incitandis vel ab hisce iisdem permotionibus ad lenitatem misericordiamque revocandis? Quae, nisi qui naturas hominum vimque omnem humanitatis causasque eas, quibus mentes aut incitantur aut reflectuntur, penitus perspexerit, dicendo quod volet perficere non poterit. 54. Atque totus hic locus philosophorum proprius videtur; neque orator me auctore unquam repugnabit: sed, quum illis cognitionem rerum concesserit, quod in ea solum illi voluerint elaborare, tractationem orationis, quae sine illa scientia nulla est, sibi adsumet; hoc enim est proprium oratoris, quod saepe iam dixi, oratio gravis et ornata et hominum sensibus ac mentibus accommodata. XIII. 55. Quibus de rebus Aristotelem et Theophrastum scripsisse fateor. Sed vide ne hoc, Scaevola, totum sit a me. Nam ego, quae sunt oratori cum illis communia, non mutuor ab illis: isti, quae de his rebus disputant, oratorum esse concedunt. Itaque caeteros libros artis suae nomine, hos rhetoricos et inscribunt et appellant. 56. Etenim quum illi in dicendo inciderint loci, quod persaepe evenit, ut de dis immortalibus, de pietate, de concordia, de amicitia, de communi civium, de hominum, de gentium iure, de aequitate, de temperantia, de magnitudine animi, de omni virtutis genere sit dicendum, clamabunt, credo, omnia gymnasia atque omnes philosophorum scholae sua esse haec omnia propria, nihil omnino ad oratorem pertinere. 57. Qui-

bus ego, ut de his rebus omnibus in angulis consumendi otii causa disserant, quum concessero, illud tamen oratori tribuam et dabo, ut eadem, de quibus illi tenui quodam exsanguique sermone disputant, hic cum omni iucunditate et gravitate explicet. Haec ego cum ipsis philosophis [tum] Athenis disserebam. Cogebat enim me M. Marcellus hic noster, qui nunc aedilis curulis est, et profecto, nisi ludos nunc faceret, huic nostro sermone interesset; ac iam tum erat adolescentulus his studiis mirifice deditus. 58. Iam vero de legibus iubendis, de bello, de pace, de sociis, de vectigalibus, de iure civium generatim in ordines aetatesque descripto dicant vel Graeci, si volunt, Lycurgum aut Solonem — quamquam illos quidem censemus in numero eloquentium reponendos — scisse melius, quam Hyperidem aut Demosthenem, perfectos iam homines in dicendo et perpolitos, vel nostri decemviros, qui XII tabulas perscripserunt, quos necesse est fuisse prudentes, anteponant in hoc genere et Ser. Galbae et socero tuo C. Laelio, quos constat dicendi gloria praestitisse. 59. Nec enim negabo esse quasdam partes proprias eorum, qui in his cognoscendis atque tractandis studium suum omne posuerunt; sed oratorem plenum atque perfectum esse eum, qui de omnibus rebus possit copiose varieque dicere. XIV. Etenim saepe in iis causis, quas omnes proprias esse oratorum confitentur, est aliquid, quod non ex usu forensi, quem solum oratoribus conceditis, sed ex obscuriore aliqua scientia sit promendum atque eruendum. 60. Quaero enim num possit aut contra imperatorem aut pro imperatore dici sine rei militaris usu aut saepe etiam sine regionum terrestrium aut maritimarum scientia; num apud populum de legibus iubendis aut vetandis, num in senatu de omni rei publicae genere dici sine summa rerum civilium cognitione et prudentia; num admoveri possit oratio ad sensus animorum atque motus vel inflammandos vel etiam extinguendos, quod unum in oratore dominatur, sine diligentissima pervestigazione earum omnium rationum, quae de naturis humani generis ac moribus a philosophis explicantur. 61. Atque haud scio an minus vobis hoc sim probaturus: equidem non dubitabo, quod sentio, dicere. Physica

ista ipsa et mathematica et quae paullo ante caeterarum artium propria posuisti, scientiae sunt eorum, qui illa profitentur; illustrare autem oratione si quis istas ipsas artes velit, ad oratoris ei confugiendum est facultatem. 62. Neque enim, si Philonem illum architectum, qui Atheniensibus armamentarium fecit, constat perdiserte populo rationem operis sui reddidisse, existimandum est architecti potius artificio disertum quam oratoris fuisse. Nec, si huic M. Antonio pro Hermodoro fuisset de navalium opere dicendum, non, quum ab illo causam didicisset, ipse ornate de alieno artificio copioseque dixisset. Neque vero Asclepiades, is quo nos medico amicoque usi sumus, quum eloquentia vincebat caeteros medicos, in eo ipso, quod ornate dicebat, medicinae facultate utebatur, non eloquentiae. 63. Atque illud est probabilius, neque tamen verum, quod Socrates dicere solebat, omnes in eo, quod scirent, satis esse eloquentes; illud verius, neque quemquam in eo disertum esse posse, quod nesciat, neque, si optime sciat ignarusque sit faciundae ac poliendae orationis, diserte id ipsum, de quo sciat, posse dicere. XV. 64. Quamobrem, si quis universam et propriam oratoris vim definire complectique vult, is orator erit mea sententia hoc tam gravi dignus nomine, qui, quaecumque res inciderit, quae sit dictione explicanda, prudenter et composita et ornate et memoriter dicet cum quadam actionis etiam dignitate. 65. Sin cuiquam nimis infinitum videtur, quod ita posui, quaecumque de re, licet hinc quantum cuique videbitur circumcidat atque amputet, tamen illud tenebo, si, quae caeteris in artibus aut studiis sita sunt, orator ignoret tantumque ea teneat, quae sint in disceptationibus atque in usu forensi, tamen his de rebus ipsis si sit ei dicendum, quum cognoverit ab iis, qui tenent, quae sint in una quaque re, multo oratorem melius, quam ipsos illos, quorum eae sint artes, esse dicturum. 66. Ita si de re militari dicendum huic erit Sulpicio, quaeret a C. Mario adfini nostro et, quum acceperit, ita pronuntiabit, ut ipsi C. Mario paene hic melius, quam ipse, illa scire videatur; sin de iure civili, tecum communicabit teque hominem prudentissimum et peritissimum in iis ipsis rebus, quas abs te didicerit, di-

centi arte superabit. 67. Sin quae res inciderit, in qua de natura, de vitiis hominum, de cupiditatibus, de modo, de continentia, de dolore, de morte dicendum sit, forsitan, si ei sit visum, — etsi haec quidem nosse debet orator —, cum Sex. Pompeio, erudito homine in philosophia, communicarit, hoc profecto efficiet, ut, quaecumque rem a quoque cognoverit, de ea multo dicat ornatus, quam ille ipse, unde cognorit. 68. Sed si me audiet, quoniam philosophia in tres partes est distributa, in naturae obscuritatem, in disserendi subtilitatem, in vitam atque mores, duo illa relinquamus atque largiamur inertiae nostrae; tertium vero, quod semper oratoris fuit, nisi tenebimus, nihil oratori, in quo magnus esse possit, relinquemus. 69. Quare hic locus de vita et moribus totus est oratori perdiscendus; caetera si non didicerit, tamen poterit, si quando opus erit, ornare dicendo, si modo ad eum erunt delata et ei tradita. XVI. Etenim si constat inter doctos, hominem ignarum astrologiae ornatissimis atque optimis versibus Aratum de caelo stellisque dixisse; si de rebus rusticis hominem ab agro remotissimum Nicandrum Colophonium poetica quadam facultate, non rustica, scripsisse praeclare: quid est cur non orator de rebus iis eloquentissime dicat, quas ad certam causam tempusque cognorit? 70. Est enim finilimus oratori poeta, numeris astrictior paullo, verborum autem licentia liberior, multis vero ornandi generibus socius ac paene par; in hoc quidem certe prope idem, nullis ut terminis circumscribat aut definiat ius suum, quo minus ei liceat eadem illa facultate et copia vagari qua velit. 71. Nam illud quare, Scaevola, negasti te fuisse laturum, nisi in meo regno esses, quod in omni genere sermonis, in omni parte humanitatis dixerim oratorem perfectum esse debere? Numquam mehercule hoc dicerem, si eum, quem fingo, me ipsum esse arbitrarer. 72. Sed, ut solebat C. Lucilius saepe dicere, homo tibi subiratus, mihi propter eam ipsam causam minus, quam volebat, familiaris, sed tamen et doctus et perurbanus, sic sentio neminem esse in oratorum numero habendum, qui non sit omnibus iis artibus, quae sunt libero dignae, perpolitus; quibus ipsis si in dicendo non utimur, tamen apparet atque exstat, utrum simus earum rudes an

didicerimus. 73. Ut qui pila ludunt, non utuntur in ipsa lusione artificio proprio palaestrae, sed indicat ipse motus, didicerintne palaestram an nesciant, et qui aliquid fingunt, etsi tum pictura nihil utuntur, tamen, utrum sciant pingere an nesciam, non obscurum est, sic in orationibus hisce ipsis iudiciorum, contionum, senatus, etiam si proprie caeterae non adhibeantur artes, tamen facile declaratur, utrum is, qui dicat, tantummodo in hoc declamatorio sit opere iactatus an ad dicendum omnibus ingenuis artibus instructus accesserit.

XVII. 74. Tum ridens Scaevola: Non luctabor tecum, inquit, Crasse, amplius. Id enim ipsum, quod contra me locutus es, artificio quodam es consecutus, ut et mihi, quae ego vellem, non esse oratoris concederes et ea ipsa nescio quomodo rursus detorqueres atque oratori propria traderes. 75. Quae, quum ego praetor Rhodum venissem et cum illo summo doctore istius disciplinae Apollonio ea, quae a Panaetio acceperam, contulisset, irrisit ille quidem, ut solebat, philosophiam atque contempsit multaue non tam graviter dixit quam facete. Tua autem fuit oratio eiusmodi, non ut ullam artem doctrinamve contemneres, sed ut omnes comites ac ministratrices oratoris esse diceres. 76. Quas ego si quis sit unus complexus omnes idemque si ad eas facultatem istam ornatissimae orationis adiunxerit, non possum dicere eum non egregium quemdam hominem atque admirandum fore; sed is, si quis esset aut si etiam unquam fuisset aut vero si esse posset, tu esses unus profecto, qui et meo iudicio et omnium vix ullam caeteris oratoribus — pace horum dixerim — laudem reliquisti. 77. Verum si tibi ipsi nihil deest, quod in forensibus rebus civilibusque versetur, quin scias, neque eam tamen scientiam, quam adiungis oratori, complexus es, videamus ne plus ei tribuamus, quam res et veritas ipsa concedat.

78. Hic Crassus, Memento, inquit, me non de mea, sed de oratoris facultate dixisse. Quid enim nos aut didicimus aut scire potuimus? qui ante ad agendum, quam ad cognoscendum venimus; quos in foro, quos in ambitione, quos in re publica, quos in amicorum negotiis res ipsa ante

confecit, quam possemus aliquid de rebus tantis suspicari. 79. Quodsi tibi tantum in nobis videtur esse, quibus etiam si ingenium, ut tu putas, non maxime defuit, doctrina certe et otium et hercule etiam studium illud discendi acerrimum defuit: quid censes, si ad alicuius ingenium vel maius illa, quae ego non attingi, accesserint, qualem illum et quantum oratorem futurum?

XVIII. 80. Tum Antonius, Probas mihi, inquit, ista, Crasse, quae dicis, nec dubito quin multo locupletior in dicendo futurus sit, si quis omnium rerum atque artium rationem naturamque comprehenderit. 81. Sed primum id difficile est factu, praesertim in hac nostra vita nostrisque occupationibus; deinde illud etiam verendum est ne abstrahamur ab hac exercitatione et consuetudine dicendi populari et forensi. Aliud enim mihi quoddam orationis genus esse videtur eorum hominum, de quibus paullo ante dixisti, quamvis illi ornate et graviter aut de natura rerum aut de humanis rebus loquantur. Nitidum quoddam genus est verborum et laetum, sed palaestrae magis et olei quam huius civilis turbae ac fori. 82. Namque egomet, qui sero ac leviter Graecas litteras attingissem, tamen quum pro consule in Ciliciam proficiscens venissem Athenas, complures tum ibi dies sum propter navigandi difficultatem commoratus: sed, quum cotidie mecum haberem homines doctissimos, eos fere ipsos, qui abs te modo sunt nominati, quumque hoc nescio quomodo apud eos increbruisset, me in causis maioribus sicuti te solere versari, pro se quisque quae poterat de officio et ratione oratoris disputabat. 83. Horum alii, sicuti iste ipse Mnesarchus, hos, quos nos oratores vocaremus, nihil esse dicebat nisi quosdam operarios lingua celeri et exercitata; oratorem autem, nisi qui sapiens esset, esse neminem; atque ipsam eloquentiam, quod ex bene dicendi scientia constaret, unam quamdam esse virtutem et, qui unam virtutem haberet, omnes habere easque esse inter se aequales et pares; ita, qui esset eloquens, eum virtutes omnes habere atque esse sapientem. Sed haec erat spinosa quaedam et exilis oratio longeque a nostris sensibus abhorrebat. 84. Charmadas vero multo uberius eisdem de rebus loquebatur, non quo aperiret

sententiam suam; hic enim mos erat patrius Academiae adversari semper omnibus in disputando; sed quum maxime tamen hoc significabat, eos, qui rhetores nominarentur et qui dicendi praecepta traderent, nihil plane tenere neque posse quemquam facultatem adsequi dicendi, nisi qui philosophorum inventa didicisset. XIX. 85. Disputabant contra disertis homines Athenienses et in re publica causisque versati, in quis erat etiam is, qui nuper Romae fuit, Menedemus, hospes meus. Qui quum diceret esse quamdam prudentiam, quae versaretur in perspiciendis rationibus constituendarum et regendarum rerum publicarum, excitabatur homo promptus ab homine abundanti doctrina et quadam incredibili varietate rerum atque copia. Omnes enim partes illius ipsius prudentiae petendas esse a philosophia docebat neque ea, quae statuerentur in re publica de dis immortalibus, de disciplina iuventutis, de iustitia, de patientia, de temperantia, de modo rerum omnium, caeteraque, sine quibus civitates aut esse aut bene moratae esse non possent, usquam in eorum inveniri libellis. 86. Quodsi tantam vim rerum maximarum arte sua rhetorici illi doctores complecterentur, quaerebat, cur de prooemiis et de epilogis et de huiusmodi nugis — sic enim appellabat — referti essent eorum libri, de civitatibus instituendis, de scribendis legibus, de aequitate, de iustitia, de fide, de frangendis cupiditatibus, de conformandis hominum moribus littera nulla in eorum libris inveniretur. 87. Ipsa vero praecepta sic illudere solebat, ut ostenderet non modo eos expertes esse illius prudentiae, quam sibi asciscerent, sed ne hanc quidem ipsam dicendi rationem ac viam nosse. Caput enim arbitrabatur esse oratoris, ut et ipse iis, apud quos ageret, talis, qualem se esse optaret, videretur; id fieri vitae dignitate, de qua nihil rhetorici isti doctores in praeceptis suis reliquissent: et uti ei, qui audirent, sic adficerentur animis, ut eos adfici vellet orator; quod item fieri nullo modo posse, nisi cognosset is, qui diceret, quot modis hominum mentes et quibus et quo genere orationis in quamque partem moverentur: haec autem esse penitus in media philosophia retrusa atque abdita; quae isti rhetores ne primoribus quidem labris attigissent. 88. Ea

Menedemus exemplis magis quam argumentis conabatur refellere. Memoriter enim multa ex orationibus Demostheni praeclare scripta pronuntians docebat illum in animis vel iudicum vel populi in omnem partem dicendo permovendis non fuisse ignarum, quibus ea rebus consequeretur, quae negaret ille sine philosophia quemquam nosse posse. XX. 89. Huic respondebat non se negare Demosthenem summam prudentiam summamque vim habuisse dicendi, sed sive ille hoc ingenio potuisset sive, id quod constaret, Platonis studiosus audiendi fuisset, non quid ille potuisset, sed quid isti docerent esse quaerendum. 90. Saepe etiam in eam partem ferebatur oratione, ut omnino disputaret nullam artem esse dicendi; idque quum argumentis docuerat, quod ita nati essemus, ut et blandiri suppliciter et subtiliter insinuare iis, a quibus esset petendum, et adversarios minaciter terrere possemus et rem gestam exponere et id, quod intenderemus, confirmare et id, quod contra diceretur, refellere et ad extremum deprecari aliquid et conqueri, quibus in rebus omnis oratorum versaretur facultas, et quod consuetudo exercitatioque et intelligendi prudentiam acueret et eloquendi celeritatem incitaret; tum etiam exemplorum copia nitebatur. 91. Nam primum quasi dedita opera neminem scriptorem artis ne mediocriter quidem disertum fuisse dicebat, quum repeteret usque a Corace nescio quo et Tisia, quos artis illius inventores et principes fuisse constaret; eloquentissimos autem homines, qui ista nec didicissent nec omnino scire curassent, innumerabiles quosdam nominabat; in quibus etiam, sive ille irridens sive quod ita putaret atque ita audisset, me in illo numero, qui illa non didicissem et tamen, ut ipse dicebat, possem aliquid in dicendo, proferebat. Quorum ego alterum illi facile adsentiebar, nihil me didicisse, in altero autem me illudi ab eo aut etiam ipsum errare arbitrabar. 92. Artem vero negabat esse ullam, nisi quae cognitis penitusque perspectis et in unum exitum spectantibus et numquam fallentibus rebus contineretur. Haec autem omnia, quae tractarentur ab oratoribus, dubia esse et incerta; quoniam et dicerentur ab iis, qui omnia ea non plane tenebant, et audirentur ab iis, quibus non scientia esset traden-

da, sed exigui temporis aut falsa aut certe obscura opinio. 93. Quid multa? sic mihi tum persuadere videbatur neque artificium ullum esse dicendi neque quemquam posse, nisi qui illa, quae a doctissimis hominibus in philosophia dicebantur, cognosset, aut callide aut copiose dicere. In quibus Charmadas solebat ingenium tuum, Crasse, vehementer admirari: me sibi perfacilem in audiendo, te perpugnacem in disputando esse visum. XXI. 94. Itaque ego hac eadem opinione adductus scripsi etiam illud quodam in libello, qui me imprudente et invito excidit et pervenit in manus hominum, disertos cognosce me nonnullos, eloquentem adhuc neminem, quod eum statuebam disertum, qui posset satis acute atque dilucide apud medioeres homines ex communi quadam opinione hominum dicere, eloquentem vero, qui mirabilius et magnificentius augere posset atque ornare quae vellet omnesque omnium rerum, quae ad dicendum pertinerent, fontes animo ac memoria contineret. Id si est difficile nobis, quod ante, quam ad discendum ingressi sumus, obruimur ambitione et foro, sit tamen in re positum atque natura. 95. Ego enim, quantum auguror coniectura quantaque ingenia in nostris hominibus esse video, non despero fore aliquem aliquando, qui et studio acriore, quam nos sumus atque fuimus, et otio ac facultate discendi maiore ac maturiore et labore atque industria superiore, quam se ad audiendum, legendum scribendumque dederit, existat talis orator, qualem quaerimus, qui iure non solum disertus, sed etiam eloquens dici possit; qui tamen mea sententia aut hic est iam Crassus aut, si quis pari fuerit ingenio pluraque quam hic et audierit et lectitarit et scripserit, paululum huic aliquid poterit addere.

96. Hoc loco Sulpicius, Insuperanti, inquit, mihi et Cottae, sed valde optanti utriusque nostrum cecidit, ut in istum sermonem, Crasse, delaberemini. Nobis enim huc venientibus satis iucundum fore videbatur, si, quam vos de rebus aliis loqueremini, tamen nos aliquid ex sermone vestro memoria dignum excipere possemus; ut vero penitus in eam ipsam totius huius vel studii vel artificii vel facultatis disputationem paene intimam veniretis, vix optandum nobis videba-

ur. 97. Ego enim, qui ab ineunte aetate incensus essem studio utriusque vestrum, Crassi vero etiam amore, quam ab eo nusquam discederem, verbum ex eo numquam elicere potui de via ac ratione dicendi, quam et per memet ipsum egissem et per Drusum saepe temptassem; quo in genere tu, Antoni, — vere loquar — numquam mihi percontanti aut quaerenti aliquid defuisti et persaepe me, quae soleres in dicendo observare, docuisti. 98. Nunc, quoniam uterque vestrum patefecit earum ipsarum rerum aditum, quae quaerimus, et quoniam princeps Crassus eius sermonis ordiendi fuit, date nobis hanc veniam, ut ea, quae sentitis de omni genere dicendi, subtiliter persequamini. Quod quidem si erit a vobis impetratum, magnam habebō, Crasse, huic palaestrae et Tusculano tuo gratiam et longe Academiae illi ac Lycio tuum hoc suburbanum gymnasium anteponom. XXII. 99. Tum ille, Immo vero, inquit, Sulpicii, rogemus Antonium, qui et potest facere, quod requiris, et consuevit, ut te audio dicere. Nam me quidem fateor semper a genere hoc toto sermonis refugisse et tibi cupienti atque instanti saepissime negasse, ut tute paullo ante dixisti. Quod ego non superbia neque inhumanitate faciebam neque quo tuo studio rectissimo atque optimo non obsequi vellem, praesertim quam te unum ex omnibus ad dicendum maxime natum aptumque cognossem, sed mehercule istius disputationis insolentia atque earum rerum, quae quasi in arte traduntur, inscientia. 100. Tum Cotta: Quoniam id, quod difficillimum nobis videbatur, ut omnino de his rebus, Crasse, loquerere, adsecuti sumus, de reliquo iam nostra culpa fuerit, si te, nisi omnia, quae percontati erimus, explicaris, dimiserimus. 101. De iis, credo, rebus, inquit Crassus, ut in cretionibus scribi solet: QUIBUS SCIAM POTEROQUE. Tum ille: Nam quod tu non poteris aut nescies, quis nostrum tam impudens est qui se scire aut posse postulet?

Iam vero ista condicione, dum mihi liceat negare posse quod non potero et fateri nescire quod nesciam, licet, inquit Crassus, vestro arbitrato percontemini. 102. Atqui, inquit Sulpicius, hoc ex te, de quo modo Antonius exposuit, quid sentias, quaerimus, existimesne artem ali-

quam esse dicendi? Quid? mihi vos nunc, inquit Crassus, tamquam alicui Graeculo otioso et loquaci et fortasse docto atque erudito quaestiunculam, de qua meo arbitratu loquar, ponitis? Quando enim me ista curasse aut cogitasse arbitrmini et non semper irrisisse potius eorum hominum impudentiam, qui quum in schola adsedissent magna hominum frequentia, dicere iuberent, si quis quid quaereret? 103. Quod primum ferunt Leontinum fecisse Gorgiam, qui permagnum quiddam suscipere ac profiteri videbatur, quum se ad omnia, de quibus quisque audire vellet, esse paratum denuntiaret. Postea vero vulgo hoc facere coeperunt hodieque faciunt, ut nulla sit res neque tanta neque tam improvisa neque tam nova, de qua se non omnia, quae dici possint, profiteantur esse dicturos. 104. Quodsi te, Cotta, arbitrarer aut te, Sulpici, de iis rebus audire velle, adduxissem huc Graecum aliquem, qui vos istiusmodi disputationibus deleteret; quod ne nunc quidem difficile factu est. Est enim apud M. Pisonem adolescentem huic studio deditum, summo hominem ingenio nostrique cupidissimum, Peripateticus Staseas, homo nobis sane familiaris et, ut inter homines peritos constare video, in illo suo genere omnium princeps. XXIII. 105. Quem tu mihi, inquit Mucius, Staseam, quem Peripateticum narras? Gerendus est tibi mos adolescentibus, Crasse, qui non Graeci alicuius cotidianam loquacitatem sine usu neque ex scholis cantilenam requirunt, sed ex homine omnium sapientissimo atque eloquentissimo atque ex eo, qui non in libellis, sed in maximis causis et in hoc domicilio imperii et gloriae sit consilio linguaque princeps, cuius vestigia persequi cupiunt, eius sententiam sciscitantur. 106. Equidem te quum in dicendo semper putavi deum, tum vero tibi numquam eloquentiae maiorem tribui laudem quam humanitatis; qua nunc uti vel maxime decet te neque defugere eam disputationem, ad quam te duo excellentes ingenii adolescentes cupiunt accedere.

107. Ego vero, inquit, istis obsequi studeo neque gravabor breviter meo more, quid quaque de re sentiam, dicere. Ac primum illud — quoniam auctoritatem tuam negligere, Scaevola, fas mihi non esse puto — respondeo, mi-

hi dicendi aut nullam artem aut pertenuem videri, sed omnem esse contentionem inter homines doctos in verbi controversia positam. 108. Nam si ars ita definitur, ut paullo ante exposuit Antonius, ex rebus penitus perspectis planeque cognitis atque ab opinionis arbitrio seiunctis scientiaque comprehensis, non mihi videtur ars oratoris esse ulla. Sunt enim varia et ad vulgarem popularemque sensum accommodata omnia genera huius forensis nostrae dictionis. 109. Sin autem ea, quae observata sunt in usu ac tractatione dicendi, haec ab hominibus callidis ac peritis animadversa ac notata, verbis definita, generibus illustrata, partibus distributa sunt — id quod video potuisse fieri —, non intelligo, quamobrem non, si minus illa subtili definitione, at hac vulgari opinione ars esse videatur. Sed sive est ars sive artis quaedam similitudo, non est ea quidem negligenda; verum intelligendum est alia quaedam ad consequendam eloquentiam esse maiora. XXIV. 110. Tum Antonius vehementer se adsentiri Crasso dixit, quod neque ita amplecteretur artem, ut ii solerent, qui omnem vim dicendi in arte ponerent, neque rursus eam totam, sicut plerique philosophi facerent, repudiaret. Sed existimo, inquit, gratum te his, Crasse, facturum, si ista exposueris, quae putas ad dicendum plus, quam ipsam artem posse prodesse.

111. Dicam equidem, quoniam institui, petamque a vobis, inquit, ne has meas ineptias efferatis; quamquam moderabor ipse, ne ut quidam magister atque artifex, sed quasi unus e togatorum numero atque ex forensi usu homo mediocris neque omnino rudis, videar non ipse a me aliquid promississe, sed fortuito in sermonem vestrum incidisse. 112. Equidem quum peterem magistratum, solebam in prensando dimittere a me Scaevolam, quum ita ei dicerem, me velle esse ineptum, id erat, petere blandius, quod, nisi inepte fieret, bene non posset fieri. Hunc autem semper iudicavi hominem esse unum ex omnibus, quo praesente ego ineptum esse me minime vellem; quem quidem nunc mearum ineptiarum testem et spectatorem fortuna constituit. Nam quid est ineptius quam de dicendo dicere, quum ipsum dicere numquam sit non ineptum, nisi quum est necessarium? Perge vero, Crasse, in-

quit Mucius. 113. Istam enim culpam, quam vereris, ego praestabo.

XXV. Sic igitur, inquit Crassus, sentio, naturam primum atque ingenium ad dicendum vim adferre maximam, neque vero istis, de quibus paullo ante dixit Antonius, scriptoribus artis rationem dicendi et viam, sed naturam defuisse. Nam et animi atque ingenii celeres quidam motus esse debent, qui et ad excogitandum acuti et ad explicandum ornandumque sint uberes et ad memoriam firmi atque diuturni; 114. et si quis est, qui haec putet arte accipi posse, — quod falsum est; praeclare enim se res habet, si haec accendi aut commoveri arte possunt, inseri quidem et donari ab arte non possunt; omnia sunt enim illa dona naturae —, quid de illis dicam, quae certe cum ipso homine nascuntur, linguae solutio, vocis sonus, latera, vires, conformatio quaedam et figura totius oris et corporis? 115. Neque haec ita dico, ut ars aliquos limare non possit — neque enim ignoro et, quae bona sint, fieri meliora posse doctrina et, quae non optima, aliquo modo acui tamen et corrigi posse —, sed sunt quidam aut ita lingua haesitantes aut ita voce absoni aut ita vultu motuque corporis vasti atque agrestes, ut, etiamsi ingeniis atque arte valeant, tamen in oratorum numerum venire non possint. Sunt autem quidam ita in eisdem rebus habiles, ita naturae muneribus ornati, ut non nati, sed ab aliquo deo ficti esse videantur. 116. Magnum quoddam est onus atque munus suscipere atque profiteri se esse, omnibus silentibus, unum maximis de rebus magno in conventu hominum audiendum. Adest enim fere nemo, quin acutius atque acrius vitia in dicente quam recta videat. Ita quidquid est, in quo offenditur, id etiam illa, quae laudanda sunt, obruit. 117. Neque haec in eam sententiam disputo, ut homines adolescentes, si quid naturale forte non habeant, omnino a dicendi studio deterream. Quis enim non videt C. Caelio, aequali meo, magno honori fuisse, homini novo, illam ipsam, quaecumque adsequi potuerit, in dicendo mediocritatem? Quis vestrum aequalem, Q. Varium, vastum hominem atque foedum, non intelligit illa ipsa facultate, quaecumque habuit, magnam

esse in civitate gratiam consecutum? XXVI. 118. Sed quia de oratore quaerimus, fingendus est nobis oratione nostra detractis omnibus vitiis orator atque omni laude cumulatus. Neque enim, si multitudo litium, si varietas causarum, si haec turba et barbaria forensis dat locum vel vitiosissimis oratoribus, idcirco nos hoc, quod quaerimus, omitemus. Itaque in iis artibus, in quibus non utilitas quaeritur necessaria, sed animi libera quaedam oblectatio, quam diligenter et quam prope fastidiose iudicamus! Nullae enim lites neque controversiae sunt, quae cogant homines sicut in foro non bonos oratores, item in teatro actores malos perpeti. 119. Est igitur oratori diligenter providendum, non uti eis satis faciat, quibus necesse est, sed ut eis admirabilis esse videatur, quibus libere liceat iudicare. Ac, si quaeritis, plane quid sentiam enuntiabo apud homines familiarissimos, quod adhuc semper tacui et tacendum putavi. Mihi, etiam qui optime dicunt quique id facillime atque ornatissime facere possunt, tamen, nisi timide ad dicendum accedunt et in exordienda oratione perturbantur, paene impudentes videntur; tametsi id accidere non potest. 120. Ut enim quisque optime dicit, ita maxime dicendi difficultatem variosque eventus orationis expectationemque hominum pertimescit. Qui vero nihil potest dignum re, dignum nomine oratoris, dignum hominum auribus efficere atque edere, is mihi, etiamsi commovetur in dicendo, tamen impudens videtur. Non enim pudendo, sed non faciendo id, quod non decet, impudentiae nomen effugere debemus. 121. Quem vero non pudet — id quod in plerisque video —, hunc ego non reprehensione solum, sed etiam poena dignum puto. Equidem et in vobis animadvertere soleo et in me ipso saepissime experior, ut exalbescam in principiis dicendi et tota mente atque artibus omnibus contremiscam. Adolescentulus vero sic initio accusationis exanimatus sum, ut hoc summum beneficium Q. Maximo debuerim, quod continuo consilium dimiserit, simul ac me fractum ac debilitatum metu viderit.

122. Hic omnes ad sensi significare inter se et colloqui coeperunt. Fuit enim mirificus quidam in Crasso pudor, qui tamen non obsessus eius orationi, sed pro-

piciei, divina sunt. 132. Ego enim neminem nec motu corporis neque ipso habitu atque forma aptiorem nec voce pleniorrem aut suaviorrem mihi videor audisse; quae quibus a natura minora data sunt, tamen illud adsequi possunt, ut iis, quae habent, modice et scienter utantur et ut ne dedeant. Id enim est maxime vitandum et de hoc uno minime est facile praecipere non mihi modo, qui sicut unus paterfamilias his de rebus loquor, sed etiam ipsi illi Roscio, quem saepe audio dicere caput esse artis decere; quod tamen unum id esse, quod tradi arte non possit. 133. Sed, si placet, sermonem alio transferamus, et nostro more aliquando, non rhetorico, loquamur.

Minime vero, inquit Cotta. Nunc enim te iam exoremus necesse est, quoniam retines nos in hoc studio nec ad aliam dimittis artem, ut nobis explices, — quidquid est istud, quod tu in dicendo potes; neque enim sumus nimis avidi; ista tua mediocri eloquentia contenti sumus, idque ex te quaerimus ut ne plus nos adsequamur, quam quantum tu in dicendo adsecutus es —, quoniam, quae a natura expetenda sunt, ea dicis non nimis deesse nobis, quid praeterea esse adsumendum putes? XXX. 134. Tum Crassus adridens: Quid censes, inquit, Cotta, nisi studium et ardorem quemdam amoris? sine quo quum in vita nihil quidquam egregium, tum certe hoc, quod tu expetis, nemo unquam adsequetur. Neque vero vos ad eam rem video esse cohortandos, quos, quum mihi quoque sitis molesti, nimis etiam flagrare intelligo cupiditate. 135. Sed profecto studia nihil prosunt perveniendi aliquo, nisi illud, quod eo, quo intendas, ferat deducatque, cognoris. Quare quoniam mihi levius quoddam onus imponitis neque ex me de oratoris arte, sed de hac mea, quantulumcumque est, facultate quaeritis, exponam vobis non quamdam aut perreconditam aut valde difficilem aut magnificam aut gravem rationem consuetudinis meae, qua quondam solitus sum uti, quum mihi in isto studio versari adolescenti licebat. 136. Tum Sulpicius: O diem, Cotta, nobis, inquit, optatum! Quod enim neque precibus unquam nec insidiando nec speculando adsequi potui, ut, quid Crassus ageret meditandi aut dicendi causa, non

modo videre mihi, sed ex eius scriptore et lectore Diphilo suspicari liceret, id spero nos esse adeptos omniaque iam ex ipso, quae diu cupimus, cognituros.

XXXI. 137. Tum Crassus: Atqui arbitror, Sulpici, quum audieris, non tam te haec admiraturum, quae dixero, quam existimaturum tum, quum ea audire cupiebas, causam cur cuperes non fuisse. Nihil enim dicam reconditum, nihil expectatione vestra dignum, nihil aut inauditum vobis aut cuiquam novum. Nam principio, id quod est homine ingenuo liberaliterque educato dignum, non negabo me ista omnium communia et contrita praecepta didicisse: 138. primum oratoris officium esse dicere ad persuadendum accommodate; deinde esse omnem orationem aut de infinitae rei quaestione sine designatione personarum et temporum aut de re certis in personis ac temporibus locata. 139. In utraque autem re quidquid in controversiam veniat, in eo quaeri solere aut factumne sit aut, si est factum, quale sit aut etiam quo nomine vocetur aut, quod nonnulli addunt, rectene factum esse videatur. 140. Exsistere autem controversias etiam ex scripti interpretatione, in quo aut ambigue quid sit scriptum aut contrarie aut ita, ut a sententia scriptura dissentiat: his autem omnibus partibus subiecta quaedam esse argumenta propria. 141. Sed causarum, quae sint a communi quaestione seiunctae, partim in iudiciis versari, partim in deliberationibus; esse etiam genus tertium, quod in laudandis aut vituperandis hominibus poneretur; certosque esse locos, quibus in iudiciis uteremur, in quibus aequitas quaereretur; alios in deliberationibus, qui omnes ad utilitatem dirigerentur eorum, quibus consilium daremus; alios item in laudationibus, in quibus ad personarum dignitatem omnia referrentur. 142. Quumque esset omnis oratoris vis ac facultas in quinque partes distributa, ut deberet reperire primum quid diceret, deinde inventa non solum ordine, sed etiam momento quodam ac iudicio dispensare atque componere; tum ea denique vestire atque ornare oratione; post memoria saepire; ad extremum agere cum dignitate ac venustate: 143. etiam illa cognoram et acceperam, ante quam de re diceremus, initio conciliandos eorum esse animos, qui audirent; deinde

rem demonstrandam; postea controversiam constituendam; tum id, quod nos intenderemus, confirmandum; post, quae contra dicerentur, refellenda; extrema autem oratione ea, quae pro nobis essent, amplificanda et augenda, quaeque essent pro adversariis, infirmanda atque frangenda. XXXII. 144. Audieram etiam quae de orationis ipsius ornamentis traderentur; in qua praecipitur primum, ut pure et Latine loquamur; deinde ut plane et dilucide; tum ut ornate; post ad rerum dignitatem apte et quasi decore; singularumque rerum praecepta cognoram. 145. Quin etiam, quae maxime propria essent naturae, tamen his ipsis artem adhiberi videam. Nam de actione et de memoria quaedam brevia, sed magna cum exercitatione praecepta gustaram. In his enim fere rebus omnis istorum artificum doctrina versatur, quam ego si nihil dicam adiuvare, mentiar. Habet enim quaedam quasi ad commonendum oratorem, quo quidque referat et quo intuens ab eo, quodcumque sibi proposuerit, minus aberraret. 146. Verum ego hanc vim intelligo esse in praeceptis omnibus, non ut ea secuti oratores eloquentiae laudem sint adepti, sed, quae sua sponte homines eloquentes facerent, ea quosdam observasse atque id egisse; sic esse non eloquentiam ex artificio, sed artificium ex eloquentia natum; quod tamen, ut ante dixi, non eiicio; est enim, etiam si minus necessarium ad bene dicendum, tamen ad cognoscendum non illiberale. 147. Et exercitatio quaedam suscipienda vobis est; quamquam vos quidem iam pridem estis in cursu: sed iis, qui ingrediuntur in stadium, quique ea, quae agenda sunt in foro tanquam in acie, possunt etiam nunc exercitatione quasi ludicra praediscere ac meditari. 148. Hanc ipsam, inquit Sulpicius, nosse volumus; ac tamen ista, quae abs te breviter de arte decursa sunt, audire cupimus, quamquam sunt nobis quoque non inaudita. Verum illa mox; nunc de ipsa exercitatione quid sentias quaerimus.

XXXIII. 149. Equidem probo ista, Crassus inquit, quae vos facere soletis, ut, causa aliqua posita consimili causarum earum, quae in forum deferuntur, dicatis quam maxime ad veritatem accommodate; sed plerique in hoc vocem modo, neque eam scienter, et vires exereant suas et linguae

celeritatem incitant verborumque frequentia delectantur. In quo fallit eos, quod audierunt, dicendo homines, ut dicant, efficere solere. 150. Vere enim etiam illud dicitur, perverse dicere homines perverse dicendo facillime consequi. Quamobrem in istis ipsis exercitationibus, etsi utile est etiam subito saepe dicere, tamen illud utilius, sumpto spatio ad cogitandum, paratius atque accuratius dicere. Caput autem est, quod, ut vere dicam, minime facimus: est enim magni laboris, quem plerique fugimus: quam plurimum scribere. Stilus optimus et praestantissimus dicendi effector ac magister; neque iniuria. Nam si subitam et fortuitam orationem commentatio et cogitatio facile vincit, hanc ipsam profecto adsidua ac diligens scriptura superabit. 151. Omnes enim, sive artis sunt loci sive ingenii cuiusdam ac prudentiae, qui modo insunt in ea re, de qua scribimus, anquirentibus nobis omnique acie ingenii contemplantibus ostendunt se et occurrunt; omnesque sententiae verbaque omnia, quae sunt cuiusque generis maxime illustria, sub acumen stili subeant et succedant necesse est; tum ipsa collocatio conformatioque verborum perficitur in scribendo, non poetico, sed quodam oratorio numero et modo. 152. Haec sunt, quae clamores et admirationes in bonis oratoribus efficiunt; neque ea quisquam, nisi diu multumque scriptitarit, etiamsi vehementissime se in his subitis dictionibus exercuerit, consequetur. Et qui a scribendi consuetudine ad dicendum venit, hanc adfert facultatem, ut, etiam subito si dicat, tamen illa, quae dicantur, similia scriptorum esse videantur; atque etiam, si quando in dicendo scriptum attulerit aliquid, quum ab eo discesserit, reliqua similis oratio consequetur. 153. Ut concitato navigio, quum remiges inhibuerunt, retinet tamen ipsa navis motum et cursum suum intermisso impetu pulsuque remorum, sic in oratione perpetua, quum scripta deficiunt, parem tamen obtinet oratio reliqua cursum scriptorum similitudine et vi concitata. XXXIV. 154. In cotidianis autem commentationibus equidem mihi adolescentulus proponere solebam illam exercitationem maxime, qua C. Carbonem, nostrum illum inimicum, solitum esse uti sciebam, ut aut versibus propositis quam

maxime gravibus aut oratione aliqua lecta ad eum finem, quem memoria possem comprehendere, eam rem ipsam, quam legissem, verbis aliis quam maxime possem lectis, pronuntiarem. Sed post animadverti hoc esse in hoc vitii, quod ea verba, quae maxime cuiusque rei propria quaeque essent ornatissima atque optima, occupasset aut Ennius, si ad eius versus me exercerem, aut Gracchus, si eius orationem mihi forte proposuissem: ita, si iisdem verbis uterer, nihil prodesse; si aliis, etiam obesse, quum minus idoneis uti consuescerem. 155. Postea mihi placuit, eoque sum usus adolescens, ut summorum oratorum Graecas orationes explicarem. Quibus lectis hoc adsequebar, ut, quum ea, quae legeram Graece, Latine redderem, non solum optimis verbis uterer et tamen usitatis, sed etiam exprimerem quaedam verba imitando, quae nova nostris essent, dum modo essent idonea. 156. Iam vocis et spiritus et totius corporis et ipsius linguae motus et exercitationes non tam artis indigent quam laboris; quibus in rebus habenda est ratio diligenter, quos imitemur, quorum similes velimus esse. Intuendi nobis sunt non solum oratores, sed etiam actores, ne mala consuetudine ad aliquam deformitatem pravitatemque veniamus. 157. Exercenda est etiam memoria ediscendis ad verbum quam plurimis et nostris scriptis et alienis. Atque in ea exercitatione non sane mihi displicet adhibere, si consueris, [etiam] istam locorum simulacrorumque rationem, quae in arte traditur. Educenda deinde dictio est ex hac domestica exercitatione et umbratili medium in agmen, in pulverem, in clamorem, in castra atque in aciem forensem, subeundus visus omnium et periclitandae vires ingenii, et illa commentatio inclusa in veritatis lucem proferenda est. 158. Legendi etiam poëtae, cognoscendae historiae, omnium bonarum artium doctores atque scriptores legendi et pervolutandi et exercitationis causa laudandi, interpretandi, corrigendi, vituperandi, refellendi; disputandumque de omni re in contrarias partes et, quidquid erit in quaque re, quod probabile videri possit, eliciendum atque eruendum. 159. perdiscendum ius civile, cognoscendae leges, percipienda omnis antiquitas, senatoria consuetudo, disciplina rei publicae, iura sociorum,

foedera, pactiones, causa imperii cognoscenda est; libandus est etiam ex omni genere urbanitatis facetiarum quidam lepos, quo tamquam sale perspergatur omnis oratio. Effudi vobis omnia, quae sentiebam, quae fortasse, quemcumque patrem familias adripuissetis ex aliquo circulo, eadem vobis percontantibus respondisset.

XXXV. 160. Haec quum Crassus dixisset, silentium est consecutum. Sed quamquam satis iis, qui aderant, ad id, quod erat propositum, dictum videbatur, tamen sentiebant celerius esse multo, quam ipsi vellent, ab eo peroratum. Tum Scaevola: Quid est, Cotta? inquit, quid tacetis? Nihilne vobis in mentem venit, quod praeterea ab Crasso requiratis? 161. Id mehercule, inquit, ipsum attendo. Tantus enim cursus verborum fuit et sic evolavit oratio, ut eius vim et incitationem aspexerim, vestigia ingressumque vix viderim, et tamquam in aliquam locupletem ac refertam domum venerim, non explicata veste neque proposito argento neque tabulis et signis propalam collocatis, sed his omnibus multis magnificisque rebus constructis ac reconditis: sic [modo] in oratione Crassi divitias atque ornamenta eius ingenii per quaedam involuera atque integumenta perspexi, sed ea contemplari quum cuperem, vix aspiciendi potestas fuit. Itaque nec hoc possum dicere, me omnino ignorare quid possideat, neque plane nosse atque vidisse. 162. Quin tu igitur facis idem, inquit Scaevola, quod faceres, si in aliquam domum plenam ornamentorum villamve venisses: si ea seposita, ut dicis, essent, tu, qui valde spectandi cupidus esses, non dubitares rogare dominum, ut proferri iuberet, praesertim si esses familiaris: similiter nunc petes a Crasso, ut illam copiam ornamentorum suorum, quam constructam uno in loco quasi per transennam praetereuntes strictim aspeximus, in lucem proferat et suo quidque in loco collocet. 163. Ego vero, inquit Cotta, a te peto, Scaevola: — me enim et hunc Sulpicium impedit pudor ab homine omnium gravissimo, qui genus huiusmodi disputationis semper contempserit, haec, quae isti forsitan puerorum elementa videantur, exquirere: — sed tu hanc nobis veniam, Scaevola, da: perfice, ut Crassus haec, quae coar-

tavit et peranguste refersit in oratione sua, dilatet nobis atque explicet. 164. Ego meherecule, inquit Mucius, antea vestra magis hoc causa volebam, quam mea. Neque enim tanto opere hanc a Crasso disputationem desiderabam, quanto opere eius in causis oratione delector; nunc vero, Crasse, mea quoque iam causa rogo, ut, quoniam tantum habemus otii, quantum iam diu nobis non contigit, ne grave-ris exaedificare id opus, quod instituisti. Formam enim totius negotii opinione meliorem maioremque video; quam vehementer probo. XXXVI. 165. Enimvero, inquit Crassus, mirari satis non queo etiam te haec, Scaevola, desiderare, quae neque ego teneo, uti ii, qui docent; neque sunt eius generis, ut, si optime tenerem, digna essent ista sapientia ac tuis auribus. Ain tu? inquit ille. Si de istis communibus et pervagatis vix huic aetati audiendum putas, etiamne illa negligere possumus, quae tu oratori cognoscenda esse dixisti, de naturis hominum, de moribus, de rationibus iis, quibus hominum mentes et incitarentur et reprimerentur, de historia, de antiquitate, de administratione rei publicae, denique de nostro ipso iure civili? Hanc enim ego omnem scientiam et copiam rerum in tua prudentia sciebam inesse; in oratoris vero instrumento tam lautam suppellectilem numquam videram.

166. Potes igitur, inquit Crassus, ut alia omittam innumerabilia et immensa et ad ipsum civile ius tuum veniam, oratores putare eos, quos multas horas exspectavit, quum in campum properaret, et ridens et stomachans Scaevola, quum Hypsaeus maxima voce, plurimis verbis a M. Crasso praetore contenderet, ut ei, quem defendebat, causa cadere liceret, Cn. autem Octavius, homo consularis, non minus longa oratione recusaret, ne adversarius causa caderet ac ne is, pro quo ipse diceret, turpi tutelae iudicio atque omni molestia stultitia adversarii liberaretur? 167. Ego vero istos, inquit, — memini enim mihi narrare Mucium —, non modo oratoris nomine, sed ne foro quidem dignos putarim. Atqui non defuit illis patronis, inquit Crassus, eloquentia neque dicendi ratio aut copia, sed iuris civilis scientia: quod alter plus lege agendo petebat, quam quantum lex in XII.

tabulis permiserat; quod quum impetrasset, causa caderet: alter iniquum putabat plus secum agi, quam quod erat in actione; neque intelligebat, si ita esset actum, litem adversarius perditurum.

XXXVII. 168. Quid? in his paucis diebus nonne nobis in tribunali Q. Pompeii praetoris urbani familiaris nostri sedentibus homo ex numero disertorum postulabat, ut illi, unde peteretur, vetus atque usitata exceptio daretur, curus PECUNIAE DIES FUISSET? quod petitoris causa comparatum esse non intelligebat: ut, si ille infititor probasset iudici ante petitam esse pecuniam, quam esset coepta deberi, petitor rursus quum peteret, ne exceptione excluderetur, QUOD EA RES IN IUDICIUM ANTE VENISSET. 169. Quid ergo hoc fieri turpius aut dici potest, quam eum, qui hanc personam suscepit, ut amicorum controversias causasque tueatur, laborantibus succurrat, aegris medeatur, afflictos excitet, hunc in minimis tenuissimisque rebus ita labi, ut aliis miserandus, aliis irridendus esse videatur? 170. Equidem propinquum nostrum, P. Crassum illum Divitem, et multis aliis rebus elegantem hominem et ornatum et praecipue in hoc efferendum et laudandum puto, quod, quum P. Scaevolae frater esset, solitus est ei persaepe dicere neque illum in iure civili satis illi arti facere posse, nisi dicendi copiam adsumpsisset; quod quidem hic, qui mecum consul fuit, filius eius est consecutus, neque se ante causas amicorum tractare atque agere coepisse, quam ius civile didicisset. 171. Quid vero ille M. Cato? nonne et eloquentia tanta fuit, quantum illa tempora atque illa aetas in hac civitate ferre maximam potuit, et iuris civilis omnium peritissimus? Verecundius hac de re iam dudum loquor, quod adest vir in dicendo summus, quem ego unum oratorem maxime admiror; sed tamen idem hoc semper ius civile contempsit. 172. Verum, quoniam sententiae atque opinionis meae voluistis esse participes, nihil occultabo et, quoad poterō, vobis exponam, quid de quaque re sentiam.

XXXVIII. Antonii incredibilis quaedam et prope singularis et divina vis ingenii videtur, etiamsi hac scientia iuris nudata sit, posse se facile caeteris armis prudentiae tueri at-

que defendere. Quamobrem hic nobis sit exceptus; caeteros vero non dubitabo primum inertiae condemnare sententia mea, post etiam impudentiae. 173. Nam volitare in foro, haerere in iure ac praetorum tribunalibus, iudicia privata magnarum rerum obire, in quibus saepe non de facto, sed de aequitate ac iure certetur, iactare se in causis centumviralibus, in quibus usucapionum, tutelarum, gentilitatum, agnationum, adluvionum, circumluvionum, nexorum, mancipiorum, parietum, luminum, stillicidiorum, testamentorum ruptorum aut ratorum caeterarumque rerum innumerebilibus iura versentur, quum omnino, quid suum, quid alienum, quare denique civis aut peregrinus, servus aut liber quispiam sit, ignoret, insignis est impudentiae. 174. Illa vero deridenda adrogantia est, in minoribus navigiis rudem esse se confiteri, quinqueremes aut etiam maiores gubernare didicisse. Tu mihi quum in circulo decipiare adversarii stipulatione et quum obsignes tabellas clientis tui, quibus in tabellis id sit scriptum, quo ille capiatur, ego tibi ullam causam maiorem committendam putem? Citius hercule is, qui duorum scalmorum naviculam in portu everterit, in Euxino ponto Argonautarum navem gubernarit. 175. Quid? si ne parvae quidem causae sunt, sed saepe maximae, in quibus certatur de iure civili, quod tandem os est illius patroni, qui ad eas causas sine ulla scientia iuris aude accedere? Quae potuit igitur esse causa maior, quam illius militis? de cuius morte quum domum falsus ab exercitu nuntius venisset et pater eius re credita testamentum mutasset et, quem ei visum esset, fecisset heredem essetque ipse mortuus: res delata est ad centumviros, quum miles domum revenisset egissetque lege in hereditatem paternam testamento exheres filius. Nempe in ea causa quaesitum est de iure civili, possetne patrum bonorum exheres esse filius, quem pater testamento neque heredem neque exheredem scripsisset nominatim? XXXIX. 176. Quid? qua de re inter Marcellos et Claudios patricios centumviri iudicarunt, quum Marcelli ab liberti filio stirpe, Claudii patricii eiusdem hominis hereditatem gente ad se dicerent redidisse, nonne in ea causa fuit oratoribus de toto stirpis et

gentilitatis iure dicendum? 177. Quid? quod item in centumvirali iudicio certatum esse accepimus, qui Romam in exilium venisset, cui Romae exsulare ius esset, si se ad aliquem quasi patronum applicavisset intestatoque esset mortuus —; nonne in ea causa ius applicationis, obscurum sane et ignotum, patefactum in iudicio atque illustratum est a patrono? 178. Quid? nuper, quum ego C. Sergii Oratae contra hunc nostrum Antonium iudicio privato causam defenderem, nonne omnis nostra in iure versata defensio est? Quum enim M. Marius Gratidianus aedes Oratae vendidisset neque servire quamdam earum aedium partem in mancipii lege dixisset, defendebamus, quidquid fuisset incommodi in mancipio, id si venditor scisset neque declarasset, praestare debere. 179. Quo quidem in genere familiaris noster M. Bueuleius, homo neque meo iudicio stultus et suo valde sapiens et ab iuris studio non abhorrens, simili in re quodam modo nuper erravit. Nam quum aedes L. Fufio venderet, in mancipio lumina, uti tum essent, ita recepit. Fufius autem, simul atque aedificari coeptum est in quadam parte urbis, quae modo ex illis aedibus conspici posset, egit statim cum Bueuleio, quod, cuicumque particulae caeli officeretur, quamvis esset procul, mutari lumina putabat. 180. Quid vero? clarissima M' Curii causa Marcique Coponii nuper apud centumviros quo concursu hominum, qua expectatione defensa est? quum Q. Scaevola, aequalis et collega meus, homo omnium et disciplina iuris civilis eruditissimus et ingenio prudentiaque acutissimus et oratione maxime limatus atque subtilis atque, ut ego soleo dicere, iuris peritorum eloquentissimus, eloquentium iuris peritissimus, ex scripto testamentorum iura defenderet negaretque, nisi postumus et natus et, antequam in suam tutelam veniret, mortuus esset, heredem eum esse posse, qui esset secundum postumum et natum et mortuum heres institutus; ego autem defenderem eum hac tum mente fuisse, qui testamentum fecisset, ut, si filius non esset, qui in suam tutelam veniret, M' Curius heres esset. Num destitit uterque nostrum in ea causa, in auctoritatibus, in exemplis, in testamentorum formulis, hoc est, in medio iure civili versari? XL.

181. Omitto iam plura exempla causarum amplissimarum, quae sunt innumerabilia: capitis nostri saepe potest accidere ut causae versentur in iure. Etenim si C. Mancinum, nobilissimum atque optimum virum atque consularem, quum eum propter invidiam Numantini foederis pater patratum ex S. C. Numantinis dedidisset eumque illi non recepissent posteaque Mancinus domum revenisset neque in senatum introire dubitasset, P. Rutilius, M. filius, tribunus plebis, iussit educi, quod eum civem negaret esse; quia memoria sic esset proditum, quem pater suus aut populus vendidisset aut pater patratum dedidisset, ei nullum esse postliminium: 182. quam possumus reperire ex omnibus rebus civilibus causam contentioneque maiorem quam de ordine, de civitate, de libertate, de capite hominis consularis, praesertim quum haec non in crimine aliquo, quod ille posset infitari, sed in civili iure consisteret? Similique in genere, inferiore ordine, si quis apud nos servisset ex populo foederato seseque liberasset, et postea domum revenisset, quaesitum est apud maiores nostros, num is ad suos postliminio redisset et amisisset hanc civitatem. 183. Quid? de libertate, quo iudicium gravius esse nullum potest, nonne ex iure civili potest esse contentio, quum quaeritur, is, qui domini voluntate census sit, continuone an, ubi lustrum sit conditum, liber sit? Quid, quod usu memoria patrum venit, ut paterfamilias, qui ex Hispania Romam venisset, quum uxorem praegnantem in provincia reliquisset Romaeque alteram duxisset neque nuntium priori remisisset mortuusque esset intestato et ex utraque filius natus esset —: mediocrisne res in controversiam adducta est? quum quaeretur de duobus civium capitibus et de puero, qui ex posteriore natus erat, et de eius matre; quae, si iudicaretur certis quibusdam verbis, non novis nuptiis fieri cum superiore divortium, in concubinae locum duceretur. 184. Haec igitur et horum similia iura suae civitatis ignorantem, erectum et celsum, alacri et prompto ore ac vultu, huc atque illuc intuentem, vagari cum magna caterva toto foro, praesidium clientibus atque opem amicis et prope cunctis civibus lucem ingenii et consilii sui porrigen-

tem atque tendentem nonne inprimis flagitiosum putandum est?

XLII. 185. Et quoniam de impudentia dixi, castigemus etiam segnitatem hominum atque inertiam. Nam si esset ista cognitio iuris magna atque difficilis, tamen utilitatis magnitudo deberet homines ad suscipiendum discendi laborem impellere. Sed, o di immortales, non dicerem hoc, audiente Scaevola, nisi ipse dicere soleret nullius artis faciliorem sibi cognitionem videri. 186. Quod quidem certis de causis a plerisque aliter existimatur; primum, quia veteres illi, qui huic scientiae praefuerunt, obtinendae atque augendae potentiae suae causa pervulgari artem suam noluerunt; deinde, posteaquam est editum, expositis a Cn. Flavio primum actionibus, nulli fuerunt, qui illa artificiose digesta generatim componerent. Nihil est enim quod ad artem redigi possit, nisi ille prius, qui illa tenet, quorum artem instituere vult, habet illam scientiam, ut ex iis rebus, quarum ars nondum sit, artem efficere possit. 187. Hoc video, dum breviter voluerim dicere, dictum a me esse paullo obscurius; sed experiar et dicam, si poterò, planius. XLII. Omnia fere, quae sunt conclusa nunc artibus, dispersa et dissipata quondam fuerunt; ut in musicis numeri et voces et modi; in geometria lineamenta, formae, intervalla, magnitudines; in astrologia caeli conversio, ortus, obitus motusque siderum; in grammaticis poetarum pertractatio, historiarum cognitio, verborum interpretatio, pronuntiandi quidam sonus; in hac denique ipsa ratione dicendi excogitare, ornare, disponere, meminisse, agere ignota quondam omnibus et diffusa late videbantur. 188. Adhibita est igitur ars quaedam extrinsecus ex alio genere quodam, quod sibi totum philosophi adsumunt, quae rem dissolutam divulsamque conglutinaret et ratione quadam constringeret. Sit ergo in iure civili finis hic, legitimae atque usitatae in rebus causisque civium aequabilitatis conservatio. 189. Tum sunt notanda genera et ad certum numerum paucitatemque revocanda. Genus autem est id, quod sui similes communione quadam, specie autem differentes, duas aut plures complectitur partes. Partes autem sunt, quae generibus iis, ex quibus manant, sub-

liciuntur; omniaque, quae sunt vel generum vel partium nomina, definitionibus, quam vim habeant, est exprimendum. Est enim definitio rerum earum, quae sunt eius rei propriae, quam definire volumus, brevis et circumscripta quaedam explicatio. 190. Hisce ego rebus exempla adiungerem, nisi, apud quos haec haberetur oratio, cernerem. Nunc complectar quod proposui brevi. Si enim aut mihi facere licuerit, quod iam diu cogito, aut alius quispiam aut me impedito occuparit aut mortuo effecerit, ut primum omne ius civile in genera digerat, quae perpauca sunt, deinde eorum generum quasi quaedam membra dispertiat, tum propriam cuiusque vim definitione declaret, perfectam artem iuris civilis habebitis, magis magnam atque uberem, quam difficilem et obscuram. 191. Atque interea tamen, dum haec, quae dispersa sunt, coguntur, vel passim licet carpentem et colligentem undique repleti iusta iuris civilis scientia. XLIII. Nonne videtis equitem Romanum, hominem acutissimo omnium ingenio, sed minime caeteris artibus eruditum, C. Aculeonem, qui mecum vivit semperque vixit, ita tenere ius civile, ut ei, quum ab hoc discesseritis, nemo de iis, qui peritissimi sunt, anteponatur? 192. Omnia sunt enim posita ante oculos, collocata in usu cotidiano, in congressione hominum atque in foro; neque ita multis litteris aut voluminibus magnis continentur. Eadem enim elata sunt primum a pluribus; deinde paucis verbis commutatis etiam ab iisdem scriptoribus scripta sunt saepius. 193. Accedit vero, quo facilius percipi cognoscique ius civile possit, quod minime plerique arbitrantur, mira quaedam in cognoscendo suavitas et delectatio. Nam, sive quem haec Aeliana studia delectant, plurima est et in omni iure civili et in pontificum libris et in XII. tabulis antiquitatis effigies, quod et verborum vetustas prisca cognoscitur et actionum genera quaedam maiorum consuetudinem vitamque declarant: sive quis civilem scientiam, quam Scaevola non putat oratoris esse propriam, sed cuiusdam ex alio genere prudentiae, totam hanc, descriptis omnibus civitatis utilitatibus ac partibus, XII. tabulis contineri videbit: sive quem praepotens ista et gloriosa philosophia delectat — dicam audacius —, hosce habet fontes

omnium disputationum suarum, qui iure civili et legibus continentur. 194. Ex his enim et dignitatem maxime expendam videmus, quum verus et iustus atque honestus labor honoribus, praemiis, splendore decoratur, vitia autem hominum atque fraudes damnis, ignominis, vinclis, verberibus, exsiliis, morte mulentur; et docemur non infinitis concertationumque plenis disputationibus, sed auctoritate nutuque legum domitas habere libidines, coercere omnes cupiditates, nostra tueri, ab alienis mentes, oculos, manus abstinere. XLIV. 195. Fremant omnes licet, dicam quod sentio: bibliothecas mehercule omnium philosophorum unus mihi videtur XII. tabularum libellus, si quis legum fontes et capita viderit, et auctoritatis pondere et utilitatis ubertate superare. 196. Ac si nos, id quod maxime debet, nostra patria delectat, cuius rei tanta est vis ac tanta natura, ut Ithacam illam in asperrimis saxulis tamquam nidulum adfixam sapientissimus vir immortalitati anteponeret: quo amore tandem inflammati esse debemus in eiusmodi patriam, quae una in omnibus terris domus est virtutis, imperii, dignitatis? cuius primum nobis mens, mos, disciplina nota esse debet, vel quia est patria parens omnium nostrum vel quia tanta sapientia fuisse in iure constituendo putanda est, quanta fuit in his tantis opibus imperii comparandis. 197. Percipietis etiam illam ex cognitione iuris laetitiam et voluptatem, quod, quantum praestiterint nostri maiores prudentia caeteris gentibus, tum facillime intelligetis, si cum illorum Lycurgo et Dracone et Solone nostras leges conferre volueritis. Incredibile est enim, quam sit omne ius civile praeter hoc nostrum inconditum ac paene ridiculum; de quo multa soleo in sermonibus cotidianis dicere, quum hominum nostrorum prudentiam caeteris omnibus et maxime Graecis antepono. His ego de causis dixeram, Scaevola, iis, qui perfecti oratores esse vellent, iuris civilis cognitionem esse necessariam.

XLV. 198. Iam vero ipsa per sese quantum adferat iis, qui ei praesunt, honoris, gratiae, dignitatis, quis ignorat? Itaque, ut apud Graecos infimi homines mercedula adducti ministros se praebent in iudiciis oratoribus, ii, qui apud illos *πραγματικοί* vocantur, sic in nostra civitate contra am-

plissimus quisque et clarissimus vir, ut ille, qui propter hanc iuris civilis scientiam sic appellatus a summo poëta est:

Egregie cordatus homo, catus Aeliu' Sextus,

multique praeterea, qui, quum ingenio sibi auctore dignitatem peperissent, perfecerunt, ut in respondendo iure auctoritate plus etiam, quam ipso ingenio valerent. 199. Senectuti vero celebrandae et ornandae quod honestius potest esse perfugium, quam iuris interpretatio? Equidem mihi hoc subsidium iam inde ab adolescentia comparavi, non solum ad causarum usum forensem, sed etiam ad decus atque ornamentum senectutis, ut, quum me vires, quod fere iam tempus adventat, deficere coepissent, ista ab solitudine domum meam vindicarem. Quid est enim praeclarius, quam honoribus et rei publicae muneribus perfunctum senem posse suo iure dicere idem, quod apud Ennium dicat ille Pythius Apollo, se esse eum, *unde sibi*, si non *populi et reges*, at omnes sui cives *consilium expetant*,

*Summarum rerum incerti: quos ego ope mea
ex incertis certos compotesque consili
dimitto, ut ne res temere tractent turbidas.*

200. Est enim sine dubio domus iuris consulti totius oraculum civitatis. Testis est huiusce Q. Mucii ianua et vestibulum, quod in eius infirmissima valetudine adfectaque iam aetate maxima cotidie frequentia civium ac summorum hominum splendore celebratur.

XLVI. 201. Iam illa non longam orationem desiderant, quamobrem existimem publica quoque iura, quae sunt propria civitatis atque imperii, tum monumenta rerum gestarum et vetustatis exempla oratori nota esse debere. Nam ut in rerum privatarum causis atque iudiciis depromenda saepe oratio est ex iure civili et ideo, ut ante diximus, oratori iuris civilis scientia necessaria est, sic in causis publicis iudiciorum, contionum, senatus omnis haec et antiquitatis memoria et publici iuris auctoritas et regendae rei publicae ratio ac scientia tamquam aliqua materies iis oratoribus, qui versantur in re publica, subiecta esse debet. 202. Non enim causidicum nescio quem neque declamatorem aut rabulam

hoc sermone nostro conquirimus, sed eum virum, qui primum sit eius artis antistes, cuius quum ipsa natura magnam homini facultatem daret, tamen dedisse deus putatur, ut ipsum, quod erat hominis proprium, non partum per nos, sed divinitus ad nos delatum videretur; deinde, qui possit non tam caduceo quam nomine oratoris ornatus incolumis vel inter hostium tela versari; tum, qui scelus fraudemque nocentis possit dicendo sublicere odio civium supplicioque constringere; idemque ingenii praesidio innocentiam iudiciorum poena liberare; idemque languentem labentemque populum aut ad decus excitare aut ab errore deducere aut inflammare in improbos aut incitatum in bonos mitigare; qui denique, quemcumque in animis hominum motum res et causa postulet, eum dicendo vel excitare possit vel sedare. 203. Hanc vim si quis existimat aut ab iis, qui de dicendi ratione scripserunt, expositam esse aut a me posse exponi iam brevi, vehementer errat neque solum inscientiam meam, sed ne rerum quidem magnitudinem perspicit. Equidem vobis, quoniam ita voluistis, fontes, unde hauriretis, atque itinera ipsa ita putavi esse demonstranda, non ut ipse dux essem, quod et infinitum est et non necessarium, sed ut commonstrarem tantum viam et, ut fieri solet, digitum ad fontes intenderem. XLVII. 204. Mihi vero, inquit Mucius, satis superque abs te videtur istorum studiis, si modo sunt studiosi, esse factum. Nam, ut Socratem illum solitum aiunt dicere perfectum sibi opus esse, si qui satis esset concitatus cohortatione sua ad studium cognoscendae percipiendaeque virtutis: quibus enim id persuasum esset, ut nihil mallent esse se, quam bonos viros, iis reliquam facilem esse doctrinam: sic ego intelligo, si in haec, quae patefecit oratione sua Crassus, intrare volueritis, facillime vos ad ea, quae cupitis, perventuros ab hoc aditu ianuaque patefacta. 205. Nobis vero, inquit Sulpicius, ista sunt pergrata perque iucunda; sed pauca etiam requirimus in primisque ea, quae valde breviter a te, Crasse, de ipsa arte percursa sunt, quum illa te et non contemnere et didicisse confiterere. Ea si paullo latius dixeris, expleris omnem expectationem diuturni desiderii nostri. Nam nunc quibus studendum rebus esset acce-

pimus, quod ipsum est tamen magnum; sed vias earum rerum rationemque cupimus cognoscere. 206. Quid? si, inquit Crassus, quoniam ego, quo facilius vos apud me teneam, vestrae potius obsecutus sum voluntati, quam aut consuetudini aut naturae meae, petimus ab Antonio, ut ea, quae continet neque adhuc protulit, ex quibus unum libellum sibi excidisse iam dudum questus est, explicet nobis et illa dicendi mysteria enuntiet? Ut videtur, inquit Sulpicius; nam Antonio dicente, etiam quid tu intelligas, sentiemus. 207. Peto igitur, inquit Crassus, a te, quoniam id nobis, Antoni, hominibus id aetatis oneris ab horum adolescentium studiis imponitur, ut exponas quid iis de rebus, quas a te quaeri vides, sentias. XLVIII. Deprehensum equidem me, inquit Antonius, plane video atque sentio, non solum quod ea requiruntur a me, quorum sum ignarus atque insolens, sed quia, quod in causis valde fugere soleo, ne tibi, Crasse, succedam, id me nunc isti vitare non sinunt. 208. Verum hoc ingrediar ad ea, quae vultis, audacius, quod idem mihi spero usu esse venturum in hac disputatione, quod in dicendo solet, ut nulla exspectetur ornata oratio. Neque enim sum de arte dicturus, quam numquam didici, sed de mea consuetudine; ipsaque illa, quae in commentarium meum rettuli, sunt eiusmodi, non aliqua mihi doctrina tradita, sed in rerum usu causisque tractata; quae si vobis, hominibus eruditissimis, non probabuntur, vestram iniquitatem accusatote, qui ex me ea quaesieritis, quae ego nescirem: meam facilitatem laudatote, quum vobis non meo iudicio, sed vestro studio inductus non gravate respondero. 209. Tum Crassus: Perge modo, inquit, Antoni. Nullum est enim periculum, ne quid tu eloquere nisi ita prudenter, ut neminem nostrum poeniteat ad hunc te sermonem impulisse.

Ego vero, inquit, pergam et id faciam, quod in principio fieri in omnibus disputationibus oportere censeo, ut, quid illud sit, de quo disputetur, explanetur, ne vagari et errare cogatur oratio, si ii, qui inter se dissenserint, non idem etiam illud, quo de agitur, intelligant. 210. Nam si forte quaereretur quae esset ars imperatoris, constituendum putarem principio quis esset imperator; qui quum esset con-

stitutus administrator quidam belli gerendi, tum adiungere-
mus de exercitu, de castris, de agminibus, de signorum
collationibus, de oppidorum oppugnationibus, de comaeatu,
de insidiis faciendis atque vitandis, de reliquis rebus, quae
essent propriae belli administrandi; quarum qui essent ani-
mo et scientia compotes, eos esse imperatores dicerem,
utererque exemplis Africanorum et Maximorum, Epaminon-
dam atque Hannibalem atque eius generis homines nomina-
rem. 211. Sin autem quaereremus quis esset is, qui
ad rem publicam moderandam usam et scientiam et stu-
dium suum contulisset, definirem hoc modo: qui quibus re-
bus utilitas rei publicae pareretur augeturque teneret iis-
que uteretur, hunc rei publicae rectorem et consilii publici
auctorem esse habendum, praedicaremque P. Lentulum prin-
cipem illum et Ti. Gracchum patrem et Q. Metellum et P.
Africanum et C. Laelium et innumerabiles alios quum ex
nostra civitate tum ex caeteris. 212. Sin autem quaereretur
quisnam iuris consultus vere nominaretur, eum dicerem,
qui legum et consuetudinis eius, qua privati in civitate ute-
rentur, et ad respondendum et ad agendum et ad cavend-
um peritus esset, et ex eo genere Sex. Aelium, M. Mani-
lium, P. Mucium nominarem. XLIX. Atque, ut iam ad le-
viora artium studia veniam, si musicus, si grammaticus, si
poeta quaeratur, possim similiter explicare, quid eorum
quisque profiteatur et quo non amplius ab quoque sit postu-
landum. Philosophi denique ipsius, qui de sua vi ac sa-
pientia unus omnia paene profitetur, est tamen quaedam
descriptio, ut is, qui studeat omnium rerum divinarum at-
que humanarum vim, naturam causasque nosse et omnem
bene vivendi rationem tenere et persequi, nomine hoc ap-
pelleetur. 213. Oratorem autem, quoniam de eo quaerimus,
equidem non facio eundem, quem Crassus, qui mihi visus
est omnem omnium rerum atque artium scientiam compre-
hendere uno oratoris officio ac nomine; atque eum puto
esse, qui et verbis ad audiendum iucundis et sententiis ad
probandum accommodatis uti possit in causis forensibus
atque communibus. Hunc ego appello oratorem eumque
esse praeterea instructum voce et actione et lepore quodam

volō. 214. Crassus vero mihi noster visus est oratoris facultatem non illius artis terminis, sed ingenii sui finibus immensis paene describere. Nam et civitatum regendarum oratori gubernacula sententia sua tradidit, in quo per mihi mirum visum est, Scaevola, te hoc illi concedere, quum saepissime tibi senatus breviter impoliteque dicenti maximis sit de rebus adsensus. M. vero Scaurus, quem non longe ruri apud se esse audio, vir regendae rei publicae scientissimus, si audierit hanc auctoritatem gravitatis et consilii sui vindicari a te, Crasse, quod eam oratoris propriam esse dicas, iam, credo, huc veniat et hanc loquacitatem nostram vultu ipso aspectuque conterreat; qui quamquam est in dicendo minime contemnendus, prudentia tamen rerum magnarum magis quam dicendi arte nititur. 215. Neque vero, si quis utrumque potest, aut ille consilii publici auctor ac senator bonus ob eam ipsam causam orator est aut hic disertus atque eloquens, si est idem in procuratione civitatis egregius, eam ipsam scientiam dicendi copia est consecutus. Multum inter se distant istae facultates longeque sunt diversae atque seiunctae neque eadem ratione ac via M. Cato, P. Africanus, Q. Metellus, C. Laelius, qui omnes eloquentes fuerunt, orationem suam et rei publicae dignitatem exornabant. L. Neque enim est interdictum aut a rerum natura aut a lege aliqua atque more, ut singulis hominibus ne amplius quam singulas artes nosse liceat. 216. Quare non, etsi eloquentissimus Athenis Pericles idemque in ea civitate plurimos annos princeps consilii publici fuit, idcirco eiusdem hominis atque artis utraque facultas existimanda est, nec, si P. Crassus idem fuit eloquens et iuris peritus, ob eam causam inest in facultate dicendi iuris civilis scientia. 217. Nam si quisque, ut in aliqua arte et facultate excellens aliam quoque artem sibi adsumpserit, is perficiet, ut, quod praeterea sciet, id eius, in quo excellet, pars quaedam esse videatur, licet ista ratione dicamus pila bene et duodecim scriptis ludere proprium esse iuris civilis, quoniam utrumque eorum P. Mucius optime fecerit; eademque ratione dicantur et, quos *φυσικὸς* Graeci nominant, iidem poëtae, quoniam Empedocles physicus egregium poëma fecerit. At hoc ne philo-

sophi quidem ipsi, qui omnia, sicut propria, sua esse atque a se possideri volunt, dicere audent, geometriam aut musicam philosophi esse, quia Platonem omnes in illis artibus praestantissimum fuisse fateantur. 218. Ac si iam placeat omnes artes oratori subiungere, tolerabilius est sic potius dicere, ut, quoniam dicendi facultas non debeat esse ieiuna atque nuda, sed aspersa atque distincta multarum rerum iucunda quadam varietate, sit boni oratoris multa auribus accepisse, multa vidisse, multa animo et cogitatione, multa etiam legendo percucurrisse, neque ea ut sua possedisset, sed ut aliena libasse. Fateor enim callidum quemdam hunc et nulla in re tironem ac rudem nec peregrinum atque hospitem in agendo esse debere.

Ll. 219. Neque vero istis tragoediis tuis, quibus uti philosophi maxime solent, Crasse, perturbor, quod ita dixisti, neminem posse eorum mentes, qui audirent, aut inflammare dicendo aut inflammatas restringere, quum eo maxime vis oratoris magnitudoque cernatur, nisi qui rerum omnium naturam, mores hominum atque rationes penitus perspexerit, in quo philosophia sit oratori necessario percipienda; quo in studio hominum quoque ingeniosissimorum otiosissimorumque totas aetates videmus esse contritas; quorum ego copiam magnitudinemque cognitionis atque artis non modo non contemno, sed etiam vehementer admiror; nobis tamen, qui in hoc populo foroque versamur, satis est ea de moribus hominum et scire et dicere, quae non abhorrent ab hominum moribus. 220. Quis enim umquam orator magnus et gravis, quum iratum adversario iudicem facere vellet, haesilavit ob eam causam, quod nesciret, quid esset iracundia, fervorne mentis an cupiditas puniendi doloris? Quis, quum caeteros animorum motus aut iudicibus aut populo dicendo miscere atque agitare vellet, ea dixit, quae a philosophis dici solent? qui partim omnino motus negant in animis ullos esse debere, quique eos in iudicum mentibus concitent, scelus eos nefarium facere; partim, qui tolerabiliores volunt esse et ad veritatem vitae propius accedere, permediocres ac potius leves motus debere esse dicunt. 221. Orator autem omnia haec, quae putantur in communi

vitae consuetudine mala ac molesta et fugienda, multo maiora et acerbiora verbis facit; itemque ea, quae vulgo expetenda atque optabilia videntur, dicendo amplificat atque ornat, neque vult ita sapiens inter stultos videri, ut ii, qui audiant, aut illum ineptum et Graeculum putent, aut, etiamsi valde probent ingenium, oratoris sapientiam admirentur, se esse stultos moleste ferant; 222. sed ita peragrat per animos, ita sensus hominum mentesque pertractat, ut non desideret philosophorum descriptiones neque exquirat oratione, summum illud bonum in animone sit an in corpore, virtute an voluptate definiatur; an haec inter se iungi copularique possint; an vero, ut quibusdam visum, nihil certum scire, nihil plane cognosci et percipi possit. Quarum rerum fateor magnam multiplicemque esse disciplinam et multas, copiosas variasque rationes; sed aliud quiddam, longe aliud, Crasse, quaerimus. 223. Acuto homine nobis opus est et natura usuque callido, qui sagaciter pervestiget, quid sui cives iique homines, quibus aliquid dicendo persuadere velit, cogitent, sentiant, opinentur, expectent. LII. Teneat oportet venas cuiusque generis, aetatis, ordinis, et eorum, apud quos aliquid aget aut erit acturus, mentes sensusque degustet; 224. philosophorum autem libros reservet sibi ad huiusmodi Tusculani requiem atque otium, ne, si quando ei dicendum erit de iustitia et fide, mutuetur a Platone; qui, quum haec exprimenda verbis arbitraretur, novam quamdam finxit in libris civitatem; usque eo illa, quae dicenda de iustitia putabat, a vitae consuetudine et a civitatum moribus abhorrebant. 225. Quodsi ea probarentur in populis atque in civitatibus, quis tibi, Crasse, concessisset, clarissimo viro et amplissimo, principi civitatis, ut illa diceres in maxima contione tuorum civium, quae dixisti? Eripite nos ex miseris, eripite ex faucibus eorum, quorum crudelitas nostro sanguine non potest expleri; nolite sinere nos cuiquam servire, nisi vobis universis, quibus et possumus et debemus. Omitto miseras, in quibus, ut illi aiunt, vir fortis esse non potest; omitto fauces, ex quibus te eripi vis, ne iudicio iniquo exsorbeatur sanguis tuus, quod sapienti ne-

gant accidere posse: servire vero non modo te, sed universum senatum, cuius tum causam agebas, ausus es dicere? 226. Potestne virtus, Crasse, servire istis auctoribus, quorum tu praecepta oratoris facultate complecteris? quae et semper et sola libera est quaeque, etiamsi corpora capta sint armis aut constricta vinculis, tamen suum ius atque omnium rerum impunitam libertatem tenere debeat. Quae vero addidisti, non modo senatum servire posse populo, sed etiam debere, quis hoc philosophus tam mollis, tam languidus, tam enervatus, tam omnia ad voluptatem corporis doloremque referens probare posset, senatum servire populo, cui populus ipse moderandi et regendi sui potestatem quasi quasdam habenas tradidisset? LIII. 227. Itaque haec quum a te divinitus ego dicta arbitrarer, P. Rutilius Rufus, homo doctus et philosophiae deditus, non modo parum commode, sed etiam turpiter et flagitiose dicta esse dicebat. Idemque Servium Galbam, quem hominem probe commemnisse se aiebat, pergraviter reprehendere solebat, quod is, L. Scribonio quaestionem in eum ferente, populi misericordiam concitasset, quum M. Cato, Galbae gravis atque acer inimicus, aspere apud populum Romanum et vehementer esset locutus, quam orationem in Originibus suis exposuit ipse. 228. Reprehendebat igitur Galbam Rutilius, quod is C. Sulpicii Galli propinqui sui Q. pupillum filium ipse paene in humeros suos extulisset, qui patris clarissimi recordatione et memoria fletum populo moveret et duos filios suos parvos tutelae populi commendasset ac se, tamquam in procinetu testamentum faceret sine libra atque tabulis, populum Romanum tutorem instituere dixisset illorum orbitati. Itaque quum et invidia et odio populi tum Galba premeretur, hisce eum tragoediis liberatum ferebat; quod item apud Catonem scriptum esse video, nisi pueris et lacrimis usus esset, poenas eum daturum fuisse. Haec Rutilius valde vituperabat et huic humilitati dicebat vel exsilium fuisse vel mortem anteponendam. 229. Neque vero hoc solum dixit, sed ipse et sensit et fecit. Nam quum esset ille vir exemplum, ut scitis, innocentiae quumque illo nemo neque integrior esset in civitate neque sanctior, non modo supplex

iudicibus esse noluit, sed ne ornatus quidem aut liberius causam dici suam, quam simplex ratio veritatis ferebat. Paulum huic Cottae tribuit partium, disertissimo adolescenti, sororis suae filio. Dixit item causam illam quadam ex parte Q. Mucius, more suo, nullo apparatu, pure et dilucide. 230. Quodsi tu tunc, Crasse, dixisses, qui subsidium oratori ex illis disputationibus, quibus philosophi utuntur, ad dicendi copiam petendum esse paulo ante dicebas; et, si tibi pro P. Rutilio non philosophorum more, sed tuo licuisset dicere, quamvis scelerati illi fuissent, sicuti fuerunt, pestiferi cives supplicioque digni, tamen omnem eorum importunitatem ex intimis mentibus evellisset vis orationis tuae: nunc talis vir amissus est, dum causa ita dicitur, ut si in illa commenticia Platonis civitate res ageretur. Nemo ingemuit, nemo inclamavit patronorum, nihil cuiquam doluit, nemo est questus, nemo rem publicam imploravit, nemo supplicavit. Quid multa? pedem nemo in illo iudicio supposit, credo, ne Stoicis renuntiaretur. LIV. 231. Imitatus est homo Romanus et consularis veterem illum Socratem, qui quum omnium sapientissimus esset sanctissimeque vixisset, ita in iudicio capitis pro se ipse dixit, ut non supplex aut reus, sed magister aut dominus videretur esse iudicum. Quin etiam, quum ei scriptam orationem disertissimus orator Lysias attulisset, quam, si ei videretur, edisceret, ut ea pro se in iudicio uteretur, non invitatus legit et commode scriptam esse dixit; sed, inquit, ut, si mihi calceos Sicyonios attulisses, non uterer, quamvis essent habiles et apti ad pedem, quia non essent viriles, sic illam orationem disertam sibi et oratoriam videri, fortem et virilem non videri. Ergo ille quoque damnatus est, neque solum primis sententiis, quibus tantum statuebant iudices, damnarent an absolvent, sed etiam illis, quas iterum legibus ferre debebant. 232. Erat enim Athenis, reo damnato, si fraus capitalis non esset, quasi poenae aestimatio; et sententia quum iudicibus daretur, interrogabatur reus, quam quasi aestimationem commeruisse se maxime confitetur; quod quum interrogatus Socrates esset, respondit sese meruisse, ut amplissimis honoribus et praemiis decoraretur et ut ei victus cotidianus in Prytaneo publice praeberetur, qui

honus apud Graecos maximus habetur. 233. Cuius responso iudices sic exarserunt, ut capitis hominem innocentissimum condemnarent. Qui quidem si absolutus esset, quod mehercule, etiamsi nihil ad nos pertinet, tamen propter eius ingenii magnitudinem vellem, quonam modo istos philosophos ferre possemus, qui nunc, quum ille damnatus est, nullam aliam ob culpam nisi propter dicendi inscientiam, tamen a se oportere dicunt peti praecepta dicendi? Quibuscum ego non pugno, utrum sit melius aut verius: tantum dico et aliud illud esse atque hoc et hoc sine illo summum esse posse.

LIV. 234. Nam quod ius civile, Crasse, tam vehementer amplexus es, video quid egeris; tum, quum dicebas, videbam. Primum Scaevolae te dedisti, quem omnes amare meritissimo pro eius eximia suavitate debemus; cuius artem quum indotatam esse et incomptam videres, verborum eam dote locupletasti et ornasti. Deinde quod in ea tu plus operae laborisque consumpseras, quum eius studii tibi et hortator et magister esset domi, veritus es, nisi istam artem oratione exaggerasses, ne operam perdidisses. Sed ego ne cum ista quidem arte pugno. 235. Sit sane tanta, quantam tu illam esse vis. Etenim sine controversia et magna est et late patet et ad multos pertinet et summo in honore semper fuit et clarissimi cives ei studio etiam hodie praesunt; sed vide, Crasse, ne, dum novo et alieno ornatu velis ornare iuris civilis scientiam, suo quoque eam concessio et tradito spoliis atque denudes. 236. Nam, si ita diceres, qui iuris consultus esset, esse eum oratorem, itemque qui esset orator, iuris eundem esse consultum, praeclaras duas artes constitueres atque inter se pares et eiusdem socias dignitatis. Nunc vero iuris consultum sine hac eloquentia, de qua quaerimus, fateris esse posse fuisseque plurimos; oratorem negas, nisi illam scientiam adsumpserit, esse posse. Ita est tibi iuris consultus ipse per se nihil nisi leguleius quidam cautus et acutus, praeco actionum, cantor formularum, auceps syllabarum; sed quia saepe utitur orator subsidio iuris in causis, ideo istam iuris scientiam eloquentiae tamquam ancillulam pedisequamque adiunxisti.

LVI. 237. Quod vero impudentiam admiratus es eorum

patronorum, qui aut, quum parva nescirent, magna profiterentur aut ea, quae maxima essent in iure civili, tractare auderent in causis, quum ea nescirent numquamque didicissent, utriusque rei facilis est et prompta defensio. Nam neque illud est mirandum, qui, quibus verbis coemptio fiat, nesciat, eundem eius mulieris, quae coemptionem fecerit, causam posse defendere; nec, si parvi navigii et magni eadem est in gubernando scientia, idcirco qui, quibus verbis heretum cieri oporteat, nesciat, idem herciscundae familiae causam agere non possit. 238. Nam, quod maximas centumvirales causas in iure positas protulisti, quae tandem earum causa fuit, quae ab homine eloquenti, iuris imperito, non ornatissime potuerit dici? Quibus quidem in causis omnibus, sicut in ipsa M. Curii, quae abs te nuper est dicta, et in C. Hostilii Mancini controversia atque in eo puero, qui ex altera natus erat uxore, non remisso nuntio superiori, fuit inter peritissimos homines summa de iure dissensio. 239. Quaero igitur, quid adiuverit oratorem in his causis iuris scientia, quum hic iuris consultus superior fuerit discessurus, qui esset non suo artificio, sed alieno, hoc est, non iuris scientia, sed eloquentia sustentatus. Equidem hoc saepe audivi, quum aedilitatem P. Crassus peteret eumque maior natu et iam consularis Ser. Galba adsectaretur, quod Crassi filiam C. filio suo despondisset, accessisse ad Crassum consulendi causa quemdam rusticanum, qui quum Crassum seduxisset atque ad eum rettulisset responsumque ab eo verum magis, quam ad suam rem accommodatum abstulisset; ut eum tristem Galba vidit, nomine appellavit quae-sivitque, qua de re ad Crassum rettulisset. Ex quo ut audivit commotumque ut vidit hominem, Suspenso, inquit, animo et occupato Crassum tibi respondisse video: 240. deinde ipsum Crassum manu prehendit et, Heus tu, inquit, quid tibi in mentem venit ita respondere? Tum ille fidenter homo peritissimus confirmare ita se rem habere, ut respondisset, nec dubium esse posse. Galba autem adludens varie et copiose multas similitudines adferre multaque pro aequitate contra ius dicere; atque illum, quum disserendo par esse non posset — quamquam fuit Crassus in numero

disertorum, sed par Galbae nullo modo —, ad auctores confugisse et id, quod ipse diceret, et in P. Mucii fratris sui libris et in Sex. Aelii commentariis scriptum protulisse ac tamen concessisse Galbae disputationem sibi probabilem et prope veram videri.

LVII. 241. Attamen, quae causae sunt eiusmodi, ut de earum iure dubium esse non possit, omnino in iudicium vocari non solent. Num quis eo testamento, quod pater familias ante fecit, quam ei filius natus esset, hereditatem petit? Nemo; quia constat agnascendo rumpi testamentum. Ergo in hoc genere iuris iudicia nulla sunt. Licet igitur impune oratori omnem hanc partem iuris sine controversiis ignorare, quae pars sine dubio multo maxima est: 242. in eo autem iure, quod ambigitur inter peritissimos, non est difficile oratori eius partis, quaecumque defendet, auctorem aliquem invenire; a quo quum amentatas hastas acceperit, ipse eas oratoris lacertis viribusque torquet. Nisi vero — bona venia huius optimi viri dixerim — Scaevolae tu libellis aut praeceptis soceri tui causam M. Curii defendisti. Nonne adripuisti patrocinium aequitatis et defensionem testamentorum ac voluntatis mortuorum? 243. Ac mea quidem sententia — frequens enim te audivi atque adfui — multo maiorem partem sententiarum sale tuo et lepore et politissimis facetiis pellexisti, quum et illud nimium acumen illuderet et admirarere ingenium Scaevolae, qui excogitasset nasci prius oportere quam emori; quumque multa colligeret et ex legibus et ex senatus consultis et ex vita ac sermone communi non modo acute, sed etiam ridicule ac facete, ubi si verba, non rem sequeremur, confici nihil posset. Itaque hilaritatis plenum iudicium ac laetitiae fuit; in quo quid tibi iuris civilis exercitatio profuerit, non intelligo; dicendi vis egregia summa festivitate et venustate coniuncta profuit. 244. Ipse ille Mucius paterni iuris defensor et quasi patrimonii propugnator sui, quid in illa causa, quum contra te diceret, attulit, quod de iure civili depromptum videretur? quam legem recitavit? quid patefecit dicendo, quod fuisset imperitis occultius? Nempe eius omnis oratio versata est in eo, ut scriptum plurimum valere oportere defenderet. At in hoc

genere pueri apud magistros exercentur omnes, quum in eiusmodi causis alias scriptum, alias aequitatem defendere docentur. 245. Et, credo, in illa militis causa, si tu aut heredem aut militem defendisses, ad Hostilianas te actiones, non ad tuam vim et oratoriam facultatem contulisses. Tu vero, vel si testamentum defenderes, sic ageres, ut omne omnium testamentorum ius in eo iudicio positum videretur, vel si causam ageres militis, patrem eius, ut soles, dicendo a mortuis excitasses; statuisses ante oculos; complexus esset filium flensque eum centumviris commendasset; lapides mehercule omnes flere ac lamentari coëgisses, ut totum illud *URI LINGUA NUNCUPASSIT* non in XII. tabulis, quas tu omnibus bibliothecis anteponis, sed in magistri carmine scriptum videretur.

LVIII. 246. Nam quod inertiam accusas adolescentium, qui istam artem primum facillimam non ediscant; quae quam sit facilis, illi viderint, qui eius artis adrogantia, quasi difficillima sit, ita subnixi ambulant, deinde etiam tu ipse videris, qui eam artem facilem esse dicis, quam concedis adhuc artem omnino non esse, sed aliquando, si quis aliam artem didicerit, ut hanc artem efficere possit, tum esse illam artem futuram; deinde, quod sit plena delectationis; in qua tibi remittunt omnes istam voluptatem et ea se carere patiuntur; nec quisquam est eorum, qui, si iam sit ediscendum sibi aliquid, non Teucrum Pacuvii malit, quam Manilianas venalium vendendorum leges ediscere; 247. tum autem quod amore patriae censes nos nostrorum maiorum inventa nosse debere; non vides veteres leges aut ipsas sua vetustate consenuisse aut novis legibus esse sublatas? Quod vero viros bonos iure civili fieri putas, quia legibus et praemia proposita sint virtutibus et supplicia vitiis, equidem putabam virtutem hominibus, si modo tradi ratione possit, instituendo et persuadendo, non minis et vi ac metu tradi. Nam ipsum quidem illud etiam sine cognitione iuris, quam sit bellum cavere malum, scire possumus. 248. De me autem ipso, cui uni tu concedis, ut sine ulla iuris scientia tamen causis satis facere possim, tibi hoc, Crasse, respondeo, neque me umquam ius civile didicisse neque tamen in iis causis, quas in iure possem defendere, umquam istam scien-

tiam desiderasse. Aliud est enim esse artificem cuiusdam generis atque artis, aliud in communi vita et vulgari hominum consuetudine nec hebetem nec rudem. 249. Cui nostrum non licet fundos nostros obire aut res rusticas vel fructus causa vel delectationis invisere tamen? nemo tam sine oculis, tam sine mente vivit, ut quid sit sementis ac messis, quid arborum putatio ac vitium, quo tempore anni aut quo modo ea fiant omnino nesciat. Num igitur si qui fundus inspiciendus aut si mandandum aliquid procuratori de agri cultura aut imperandum villico est, Magonis Karthaginensis sunt libri perdiscendi, an hac communi intelligentia contenti esse possumus? Cur ergo non iidem in iure civili, praesertim quum in causis et in negotiis et in foro conteramur, satis instructi esse possumus ad hoc dumtaxat, ne in nostra patria peregrini atque advenae esse videamur? 250. Ac si iam sit causa aliqua ad nos delata obscurior, difficile, credo, sit cum hoc Scaevola communicare; quamquam ipsi omnia, quorum negotium est, consulta ad nos et exquisita deferunt. An vero, si de re ipsa, si de finibus, quum in rem praesentem non venimus, si de tabulis et perscriptionibus controversia est, contortas res et saepe difficiles necessario perdiscimus: si leges nobis aut si hominum peritorum responsa cognoscenda sunt, veremur ne ea, si ab adolescentia iuri civili minus studuerimus, non queamus cognoscere?

LIX. Nihilne igitur prodest oratori iuris civilis scientia? Non possum negare prodesse ullam scientiam, ei praesertim, cuius eloquentia copia rerum debeat esse ornata; sed multa et magna et difficilia sunt ea, quae sunt oratori necessaria, ut eius industriam in plura studia distrahere nolim. 251. Quis neget opus esse oratori in hoc oratorio motu statuque Roscii gestum et venustatem? Tamen nemo suaserit studiosis dicendi adolescentibus in gestu discendo histrionum more elaborare. Quid est oratori tam necessarium quam vox? Tamen me auctore nemo dicendi studiosus Graecorum more tragoedorum voci serviet, qui et annos complures sedentes declamitant et cotidie, ante quam pronuntient, vocem eubantes sensim excitant eandemque, quum egerunt, sedentes ab acutissimo sono usque ad gravissimum sonum

recipiunt et quasi quodammodo colligunt. Hoc nos si facere velimus, ante condemnentur ii, quorum causas receperimus, quam totiens, quotiens praescribitur Paeonem aut Nomionem citarimus. 252. Quodsi in gestu, qui multum oratorem adiuvat, et in voce, quae una maxime eloquentiam vel commendat vel sustinet, elaborare nobis non licet ac tantum in utroque adsequi possumus, quantum in hac acie cotidiani muneris spatii nobis datur: quanto minus est ad iuris civilis perdiscendi occupationem descendendum? quod et summam percipi sine doctrina potest et hanc habet ab illis rebus dissimilitudinem, quod vox et gestus subito sumi et aliunde adripi non potest, iuris utilitas ad quamque causam quamvis repente vel a peritis vel de libris deponi potest. 253. Itaque illi disertissimi homines ministros habent in causis iuris peritos, quum ipsi sint non peritissimi, qui, ut abs te paullo ante dictum est, pragmatici vocantur. In quo nostri omnino melius multo, quod clarissimorum hominum auctoritate leges et iura tecta esse voluerunt. Sed tamen non fugisset hoc Graecos homines, si ita necesse esse arbitrati essent, oratorem ipsum erudire in iure civili, non ei pragmaticum adiutorem dare. LX. 254. Nam quod dicis senectutem a solitudine vindicari iuris civilis scientia, fortasse etiam pecuniae magnitudine. Sed nos non quid nobis utile, verum quid oratori necessarium sit quaerimus. Quamquam, quoniam multa ad oratoris similitudinem ab uno artifice sumimus, solet idem Roseius dicere se, quo plus sibi aetatis accederet, eo tardiores tibicinis modos et cantus remissiores esse facturum. Quodsi ille astrictus certa quadam numerorum moderatione et pedum, tamen aliquid ad requiem senectutis excogitat, quanto facilius nos non laxare modos, sed totos mutare possumus? 255. Neque enim hoc te, Crasse, fallit, quam multa sint et quam varia genera dicendi, id quod haud sciam, an tu primus ostenderis, qui iam diu multo dicis remissius et lenius, quam solebas; neque minus haec tamen tua gravissimi sermonis lenitas, quam illa summa vis et contentio probatur: multique oratores fuerunt, ut illum Scipionem audimus et Laelium, qui omnia sermone conficerent paullo intentiore, numquam, ut Ser. Galba, lateribus

aut clamore contenderent. Quodsi iam hoc facere non poteris aut noles, vereris ne tua domus talis et viri et civis, si a litigiosis hominibus non colatur, a caeteris deseratur? Equidem tantum absum ab ista sententia, ut non modo non arbitrer subsidium senectutis in eorum, qui consultum veniant, multitudine esse ponendum, sed tamquam portum aliquem exspectem istam, quam tu times, solitudinem. Subsidium enim bellissimum existimo esse senectuti otium.

256. Reliqua vero etiamsi adiuvant, historiam dico et prudentiam iuris publici et antiquitatis iter et exemplorum copiam, si quando opus erit, a viro optimo et istis rebus instructissimo, familiari meo, Congo mutuabor. Neque repugnabo, quo minus, id quod modo hortatus es, omnia legant, omnia audiant, in omni recto studio atque humanitate versentur; sed mehercule non ita multum spatii mihi habere videntur, si modo ea facere et persequi volent, quae a te, Crasse, praecepta sunt; qui mihi prope iam nimis duras leges imponere visus es huic aetati, sed tamen ad id, quod cupiunt, adipiscendum prope necessarias. 257. Nam et subitae ad propositas causas exercitationes et accuratae ac meditatae commentationes ac stilus ille tuus, quem tu vere dixisti perfectorem dicendi esse ac magistrum, multi sudoris est; et illa orationis suae cum scriptis alienis comparatio et de alieno scripto subita vel laudandi vel vituperandi vel comprobandi vel refellendi causa disputatio non mediocri contentio est vel ad memoriam vel ad imitandum. LXI. 258. Illud vero fuit horribile, quod mehercule vereor ne maiorem vim ad deterrendum habuerit quam ad cohortandum. Voluisti enim in suo genere unum quemque nostrum quasi quemdam esse Roscium; dixistisque non tam ea, quae recta essent, probari, quam quae prava, fastidiis adhaerescere; quod ego non tam fastidiose in nobis quam in histrionibus spectari puto. 259. Itaque nos raucos saepe attentissime audiri video; tenet enim res ipsa atque causa: at Aesopum, si paulum irrauserit, explodi. A quibus enim nihil praeter voluptatem aurium quaeritur, in iis offenditur, simul atque imminuitur aliquid de voluptate: in eloquenti autem multa sunt quae teneant, quae si omnia summa non sunt et plera-

que tamen magna sunt, necesse est ea ipsa, quae sunt, mirabilia videri.

260. Ergo, ut ad primum illud revertar, sit orator nobis is, qui, ut Crassus descripsit, accommodate ad persuadendum possit dicere. Is autem concludatur in ea, quae sunt in usu civitatum vulgari ac forensi, remotisque caeteris studiis, quamvis ea sint ampla atque praeclara, in hoc uno opere, ut ita dicam, noctes et dies urgeatur; imiteturque illum, cui sine dubio summa vis dicendi conceditur, Atheniensem Demosthenem, in quo tantum studium fuisse tantusque labor dicitur, ut primum impedimenta naturae diligentia industriaque superaret; quumque ita balbus esset, ut eius ipsius artis, cui studeret, primam litteram non posset dicere, perfecit meditando, ut nemo planius esse locutus putaretur; 261. deinde quum spiritus eius esset angustior, tantum continenda anima in dicendo est adsecutus, ut una continuatione verborum, id quod eius scripta declarant, binae ei contentiones vocis et remissiones continerentur; qui etiam, ut memoriae proditum est, coniectis in os calculis, summa voce versus multos uno spiritu pronuntiare consuescebat; neque is consistens in loco, sed inambulans atque ascensu ingrediens arduo. 262. Hisce ego cohortationibus, Crasse, ad studium et ad laborem incitandos iuvenes vehementer adsentior; caetera, quae collegisti ex variis et diversis studiis et artibus, tametsi ipse es omnia consecutus, tamen ab oratoris proprio officio atque munere seiuncta esse arbitror.

LXII. Haec quum Antonius dixisset, sane dubitare visus est Sulpicius et Cotta, utrius oratio propius ad veritatem videretur accedere. 263. Tum Crassus: Operarium nobis quemdam, Antoni, oratorem facis atque haud scio an aliter sentias et utare tua illa mirifica ad refellendum consuetudine, qua tibi nemo umquam praestitit; cuius quidem ipsius facultatis exercitatio oratorum propria est, sed iam in philosophorum consuetudine versatur maximeque eorum, qui de omni re proposita in utramque partem solent copiosissime dicere. 264. Verum ego non solum arbitrabor, his praesertim audientibus, a me informari oportere, qualis esse posset is, qui habitaret in subselliis neque quidquam amplius adferret,

quam quod causarum necessitas postularet; sed maius quiddam videbam, quum censebam oratorem, praesertim in nostra re publica, nullius ornamentum expertem esse oportere. Tu autem, quoniam exiguis quibusdam finibus totum oratoris munus circumdedisti, hoc facilius nobis expones ea, quae abs te de officiis praeceptisque oratoris quaesita sunt; sed opinor secundum hunc diem. Satis enim multa a nobis hodie dicta sunt. 265. Nunc et Scaevola, quoniam in Tusculanum ire constituit, paullum requiescet, dum se calor frangat; et nos ipsi, quoniam id temporis est, valetudini demus operam. Placuit sic omnibus. Tum Scaevola: Sane, inquit, vellem non constituissem in Tusculanum me hodie venturum esse Laelio. Libenter audirem Antonium. Et, quum exurgeret, simul adridens: Neque enim, inquit tam mihi molestus fuit, quod ius nostrum civile pervellit, quam iucundus, quod se id nescire confessus est.

M. TULLII CICERONIS

DE

ORATORE

LIBER SECUNDUS.

I. 1. Magna nobis pueris, Quinte frater, si memoria tenes, opinio fuit L. Crassum non plus attigisse doctrinae, quam quantum prima illa puerili institutione potuisset; M. autem Antonium omnino omnis eruditionis expertem atque ignarum fuisse; erantque multi qui, quamquam non ita se rem habere arbitrarentur, tamen, quo facilius nos incensos studio discendi a doctrina deterrerent, libenter id, quod dixi, de illis oratoribus praedicarent, ut, si homines non eruditi summam essent prudentiam atque incredibilem eloquentiam consecuti, inanis omnis noster esse labor et stultum in nobis erudiendis patris nostri, optimi ac prudentissimi viri, studium videretur. 2. Quos tum, ut pueri, refutare domesticis testibus patre et C. Aculeone propinquo nostro

et L. Cicerone patruo solebamus, quod de Crasso pater et Aculeo, quocum erat nostra matertera, quem Crassus dilexit ex omnibus plurimum, et patruus, qui cum Antonio in Ciliciam profectus una decesserat, multa nobis de eius studio doctrinae saepe narravit; quumque nos cum consobrinis nostris, Aculeonis filiis, et ea disceremus, quae Crasso placerent, et ab iis doctoribus, quibus ille uteretur, erudiremur, etiam illud saepe intelleximus, quum essemus eius domi, quod vel pueri sentire poteramus, illum et Graece sic loqui, nullam ut nosse aliam linguam videretur, et doctoribus nostris ea ponere in percontando eaque ipsum omni in sermone tractare, ut nihil esse ei novum, nihil inauditum videretur. 3. De Antonio vero, quamquam saepe ex humanissimo homine patruo nostro acceperamus, quemadmodum ille vel Athenis vel Rhodi se doctissimorum hominum sermonibus dedisset, tamen ipse adolescentulus, quantum illius ineuntis aetatis meae patiebatur pudor, multa ex eo saepe quaesivi. Non erit profecto tibi, quod scribo, hoc novum; nam iam tum ex me audiebas mihi illum ex multis variisque sermonibus nullius rei, quae quidem esset in his artibus, de quibus aliquid existimare possem, rudem aut ignarum esse visum. 4. Sed fuit hoc in utroque eorum, ut Crassus non tam existimari vellet non didicisse, quam illa despiciere et nostrorum hominum in omni genere prudentiam Graecis anteferre; Antonius autem probabiliorem hoc populo orationem fore censebat suam, si omnino didicisse numquam putaretur; atque ita se uterque graviolem fore, si alter contemnere, alter ne nosse quidem Graecos videretur.

5. Quorum consilium quale fuerit, nihil sane ad hoc tempus: illud autem est huius institutae scriptionis ac temporis, neminem eloquentia non modo sine dicendi doctrina, sed ne sine omni quidem sapientia florere umquam et praestare potuisse. II. Etenim caeterae fere artes se ipsae per se tuentur singulae; bene dicere autem, quod est scienter et perite et ornate dicere, non habet definitam aliquam regionem, cuius terminis saepe teneatur. Omnia, quaecumque in hominum disceptationem cadere possunt, bene sunt ei dicenda, qui hoc se posse profitetur, aut eloquentiae nomen

relinquendum est. 6. Quare equidem et in nostra civitate et in ipsa Graecia, quae semper haec summa duxit, multos eloquentes et magna laude dicendi sine summa rerum omnium scientia fuisse fateor; talem vero existere eloquentiam, qualis fuit in Crasso et Antonio, non cognitis rebus omnibus, quae ad tantam prudentiam pertinerent tantamque dicendi copiam, quanta in illis fuit, non potuisse confirmo. 7. Quo etiam feci libentius, ut eum sermonem, quem illi quondam inter se de his rebus habuissent, mandarem litteris; vel ut illa opinio, quae semper fuisset, tolleretur, alterum non doctissimum, alterum plane indoctum fuisse; vel ut ea, quae existimarem a summis oratoribus de eloquentia divinitus esse dicta, custodirem litteris, si ullo modo adsequi complectique potuissem; vel mehercule etiam ut laudem eorum iam prope senescentem, quantum ego possem, ab oblivione hominum atque a silentio vindicarem. 8. Nam si ex scriptis cognosci ipsi suis potuissent, minus hoc fortasse mihi esse putassem laborandum; sed quum alter non multum, quod quidem exstaret, et id ipsum adolescens, alter nihil admodum scripti reliquisset, deberi hoc a me tantis hominum ingenis putavi, ut, quum etiam nunc vivam illorum memoriam teneremus, hanc immortalem redderem, si possem. 9. Quod hoc etiam spe aggredior maiore ad probandum, quia non de Ser. Galbae aut C. Carbonis eloquentia scribo aliquid, in quo liceat mihi fingere si quid velim nullius memoria iam me refellente, sed edo haec iis cognoscenda, qui eos ipsos, de quibus loquor, saepe audierunt; ut duos summos viros iis, qui neutrum illorum viderint, eorum, quibus ambo illi oratores cogniti sint, vivorum et praesentium memoria teste commendemus. III. 10. Nec vero te, carissime frater atque optime, rhetoricis nunc quibusdam libris, quos tu agrestes putas, insequor ut erudiam — quid enim tua potest oratione aut subtilius aut ornatius esse? — sed quoniam, sive iudicio, ut soles dicere, sive, ut ille pater eloquentiae de se Isocrates scripsit ipse, pudore a dicendo et timiditate ingenua quadam refugisti, sive, ut ipse iocari soles, unum putasti satis esse non modo in una familia rhetorem, sed paene in tota civitate, non tamen arbitror tibi hos libros in eo fore ge-

nere, quod merito propter eorum, qui de dicendi ratione disputarunt, ieiunitatem bonarum artium possit illudi. 11. Nihil enim mihi quidem videtur in Crassi et Antonii sermone esse praeteritum, quod quisquam summis ingeniis, acerrimis studiis, optima doctrina, maximo usu cognosci ac percipi potuisse arbitraretur, quod tu facillime poteris iudicare, qui prudentiam rationemque dicendi per te ipsum, usum autem per nos percipere voluisti. Sed quo citius hoc, quod suscepimus, non mediocriter munus conficere possimus, omissionem nostram adhortatione ad eorum, quos proposuimus, sermonem disputationemque veniamus.

12. Postero igitur die, quam illa erant acta, hora fere secunda, quum etiam tum in lecto Crassus esset et apud eum Sulpicius sederet, Antonius autem inambularet cum Cotta in porticu, repente eo Q. Catulus senex cum C. Julio fratre venit. Quod ubi audivit, commotus Crassus surrexit omnesque admirati maiorem aliquam esse causam eorum adventus suspicati sunt. 13. Qui quum inter se, ut ipsorum usus ferebat, amicissime consalutassent: Quid vos tandem? Crassus, numquidnam, inquit, novi? Nihil sane, inquit Catulus: etenim vides esse ludos; sed — vel tu nos ineptos licet, inquit, vel molestos putes —, quum ad me in Tusculanum [inquit] heri vesperi venisset Caesar de Tusculano suo, dixit mihi a se Scaevolam hinc euntem esse conventum, ex quo mira quaedam se audisse dicebat; te, quem ego totiens omni ratione temptans ad disputandum elicere non potuissem, permulta de eloquentia cum Antonio disseruisse et tamquam in schola prope ad Graecorum consuetudinem disputasse. 14. Ita me frater exoravit ne ipsum quidem a studio audiendi nimis abhorrentem, sed mehercule verentem, ne molesti vobis interveniremus, ut huc secum venirem. Etenim Scaevolam ita dicere aiebat, bonam partem sermonis in hunc diem esse dilatam. Hoc tu si cupidius factum existimas, Caesari attribues; si familiaris, utrique nostrum. Nos quidem, nisi forte molesti intervenimus, venisse delectat. IV. 15. Tum Crassus: Equidem, quaecumque vos causa huc attulisset, laetarer, quum apud me viderem homines mihi carissimos et amicissimos; sed tamen,

vere dicam, quaevis causa malletm fuisset, quam ista, quam dicis. Ego enim, ut, quemadmodum sentiam, loquar, numquam mihi minus quam hesterno die placui, magis adeo id facilitate quam alia ulla culpa mea contigit, qui, dum obsequor adolescentibus, me senem esse oblitus sum fecique id, quod ne adolescens quidem feceram, ut iis de rebus, quae doctrina aliqua continerentur, disputarem. Sed hoc tamen cecidit mihi peropportune, quod transactis iam meis partibus ad Antonium audiendum venisti. 16. Tum Caesar: Equidem, inquit, Crasse, ita sum cupidus in illa longiore te ac perpetua disputatione audiendi, ut, si id mihi minus contingat, vel hoc sim cotidiano tuo sermone contentus. Itaque experiar equidem illud, ut ne Sulpicius familiaris meus aut Cotta plus quam ego apud te valere videantur, et te exorabo profecto, ut mihi quoque et Catulo tuae suavitatis aliquid impertias. Sin tibi id minus libebit, non te urgebo neque committam, ut, dum vereare tu ne sis ineptus, me esse iudices. 17. Tum ille: Ego mehercule, inquit, Caesar, ex omnibus Latinis verbis huius verbi vim vel maximam semper putavi. Quem enim nos ineptum vocamus, is mihi videtur ab hoc nomen habere ductum, quod non sit aptus, idque in sermonis nostri consuetudine perlate patet. Nam qui aut tempus quid postulet non videt aut plura loquitur aut se ostentat aut eorum, quibuscum est, vel dignitatis vel commodi rationem non habet aut denique in aliquo genere aut inconcinnus aut multus est, is ineptus esse dicitur. 18. Hoc vitio cumulata est eruditissima illa Graecorum natio. Itaque quod vim huius mali Graeci non vident, ne nomen quidem ei vitio imposuerunt. Ut enim quaeras omnia, quomodo Graeci ineptum appellent, non reperies. Omnium autem ineptiarum, quae sunt innumerabiles, haud sciam an nulla sit maior, quam, ut illi solent, quocumque in loco, quoscumque inter homines visum est, de rebus aut difficilimis aut non necessariis argutissime disputare. Hoc nos ab istis adolescentibus facere inviti et recusantes heri coacti sumus. V. 19. Tum Catulus: Ne Graeci quidem, inquit, Crasse, qui in civitatibus suis clari et magni fuerunt, sicuti tu es nosque omnes in nostra re publica volumus esse, ho-

rum Graecorum, qui se inculcant auribus nostris, similes fuerunt, nec tamen in otio sermones huiusmodi disputationesque fugiebant. 20. Ac si tibi videntur, qui temporis, qui loci, qui hominum rationem non habent, inepti, sicut debent videri, num tandem aut locus hic non idoneus videtur, in quo porticus haec ipsa, ubi nunc ambulamus, et palaestra et tot locis sessiones gymnasiarum ad Graecorum disputationem memoriam quodammodo commovent? aut num importunum tempus in tanto otio, quod et raro datur et nunc peroptato nobis datum est? aut homines ab hoc genere disputationis alieni, qui omnes ii sumus, ut sine his studiis vitam nullam esse ducamus? 21. Omnia ista, inquit Crassus, ego alio modo interpretor, qui primum palaestram et sedes et porticus etiam ipsos, Catule, Graecos exercitationis [et delectationis], non disputationis causa, invenisse arbitror. Nam et saeculis multis ante gymnasia inventa sunt, quam in iis philosophi garrere coeperunt, et hoc ipso tempore, quum omnia gymnasia philosophi teneant, tamen eorum auditores discum audire quam philosophum malunt; qui simul ut increpuit, in media oratione de maximis rebus et gravissimis disputantem philosophum omnes unctionis causa relinquunt. Ita levissimam delectationem gravissimae, ut ipsi ferunt, utilitati anteponunt. 22. Otium autem quod dicis esse, adsentior; verum otii fructus est non contentio animi, sed relaxatio. VI. Saepe ex socero meo audivi, quum is diceret socerum suum Laelium semper fere cum Scipione solitum rusticari eosque incredibiliter reperascere esse solitos, quum rus ex urbe tamquam e vinclis evolavissent. Non audeo dicere de talibus viris, sed tamen ita solet narrare Scaevola, conchas eos et umbilicos ad Caietam et ad Laurentum legere consuesse et ad omnem animi remissionem ludumque descendere. 23. Sic enim res sese habet, ut, quemadmodum volucres videmus procreationis atque utilitatis suae causa effingere et constituere nidos, easdem autem, quum aliquid effecerint, levandi laboris sui causa, passim ac libere solutas opere volitare, sic nostri animi negotiis forensibus atque urbano opere defessi gestiant ac volitare cupiant vacui cura ac labore. 24. Itaque illud ego, quod in

causa Curiana Scaevolae dixi, non dixi secus ac sentiebam. „Nam si, inquam, Scaevola, nullum erit testamentum recte factum, nisi quod tu scripseris, omnes ad te cives cum tabulis veniemus, omnium testamenta tu scribes unvs. Quid igitur? inquam: quando ages negotium publicum? quando amicorum? quando tuum? quando denique nihil ages?“ Tum illud addidi: „Mihi enim liber esse non videtur, qui non aliquid quando nihil agit.“ In qua permaneo, Catule, sententia meque, quum huc veni, hoc ipsum nihil agere et plane cessare delectat. 25. Nam, quod addidisti tertium, vos esse eos, qui vitam insuavem sine his studiis putaretis, id me non modo non hortatur ad disputandum, sed etiam deterret. Nam ut C. Lucilius, homo doctus et perurbanus, dicere solebat [ea, quae scriberet,] neque se ab indoctissimis neque a doctissimis legi velle; quod alteri nihil intelligerent, alteri plus fortasse quam ipse; de quo etiam scripsit, Persium non euro legere: — hic fuit enim, ut noramus, omnium fere nostrorum hominum doctissimus —: Laelium Decimum volo, quem cognovimus virum bonum et non illitteratum, sed nihil ad Persium: sic ego, si iam mihi disputandum sit de his nostris studiis, nolim equidem apud rusticos, sed multo minus apud vos. Malo enim non intelligi orationem meam quam reprehendi. VII. 26. Tum Caesar: Equidem, inquit, Catule, iam mihi videor navasse operam, quod huc venerim. Nam haec ipsa recusatio disputationis disputatio quaedam fuit mihi quidem periucunda. Sed cur impedimus Antonium? cuius audio esse partes, ut de tota eloquentia disserat, quemque iam dudum et Cotta et Sulpicius exspectat? 27. Ego vero, inquit Crassus, neque Antonium verbum facere patiar et ipse obmutescam, nisi prius a vobis impetraro —. Quidnam? inquit Catulus. Ut hic sitis hodie. Tum, quum ille dubitaret, quod ad fratrem promiserat, Ego, inquit Iulius, pro utroque respondeo: sic faciemus; atque ista quidem condicione, vel ut verbum nullum faceres, me teneres. 28. Hic Catulus adrisit; et simul: Praecisa, inquit, mihi quidem est dubitatio, quoniam neque domi imperaram et hic, apud quem eram futurus, sine mea sententia tam facile promisit.

Tum omnes oculos in Antonium coniecerunt: et ille, Audite vero, audite, inquit. Hominem enim audietis de schola atque a magistro et Graecis litteris eruditum. Et eo quidem loquar confidentius, quod Catulus auditor accessit, cui non solum nos Latini sermonis, sed etiam Graeci ipsi solent suae linguae subtilitatem elegantiamque concedere. 29. Sed quia tamen hoc totum, quidquid est, sive artificium sive studium dicendi, nisi accessit os, nullum potest esse, docebo vos, discipuli, id, quod ipse non didici, quid de omni genere dicendi sentiam. 30. Hic posteaquam adriserunt, Res mihi videtur esse, inquit, facultate praeclara, arte mediocris. Ars enim earum rerum est, quae sciuntur: oratoris autem omnis actio opinionibus, non scientia, continetur. Nam et apud eos dicimus, qui nesciant, et ea dicimus, quae nescimus ipsi. Itaque et illi alias aliud iisdem de rebus et sentiunt et iudicant et nos contrarias saepe causas dicimus, non modo ut Crassus contra me dicat aliquando aut ego contra Crassum, quum alterutri necesse sit falsum dicere, sed etiam ut uterque nostrum eadem de re alias aliud defendat, quum plus uno verum esse non possit. Ut igitur in eiusmodi re, quae mendacio nixa sit, quae ad scientiam non saepe perveniat, quae opiniones hominum et saepe errores aucupetur, ita dicam, si causam putatis esse, cur audiat.

VIII. 31. Nos vero et valde quidem, Catulus inquit, putamus atque eo magis, quod nulla mihi ostentatione videaris esse usurus. Exorsus es enim non gloriose, magis a veritate, ut tu putas, quam a nescio qua dignitate. 32. Ut igitur de ipso genere sum confessus, inquit Antonius, artem esse non maximam, sic illud adfirmo, praecepta posse quaedam dari peracuta ad pertractandos animos hominum et ad excipiendas eorum voluntates. Huius rei scientiam si quis volet magnam quamdam artem esse dicere, non repugnabo. Etenim quum plerique temere ac nulla ratione causas in foro dicant, nonnulli autem propter exercitationem aut propter consuetudinem aliquam callidius id faciant, non est dubium quin, si quis animadverterit, quid sit, quare alii melius quam alii dicant, id possit notare. Ergo id qui toto in genere fecerit, is si non plane artem, at quasi artem quam-

dam invenerit. 33. Atque utinam, ut mihi illa videor videre in foro atque in causis, item nunc, quemadmodum ea reperirentur, possem vobis exquirere!

Sed de me videro; nunc hoc propono, quod mihi persuasi, quamvis ars non sit, tamen nihil esse perfecto oratore praeclarius. Nam ut usum dicendi omittam, qui in omni pacata et libera civitate dominatur, tanta oblectatio est in ipsa facultate dicendi, ut nihil hominum aut auribus aut mentibus iucundius percipi possit. 34. Qui enim cantus moderata oratione dulcior inveniri potest? quod carmen artificiosa verborum conclusione aptius? qui actor imitanda, quam orator suscipienda veritate iucundior? Quid autem subtilius quam crebrae acutaeque sententiae? quid admirabilius quam res splendore illustrata verborum? quid plenius quam omni genere rerum cumulata oratio? Neque ulla non propria oratoris res est, quae quidem ornate dici graviterque debet. IX. 35. Huius est in dando consilio de maximis rebus cum dignitate explicata sententia; eiusdem et languentis populi incitatio et effrenati moderatio; eadem facultate et fraus hominum ad perniciem et integritas ad salutem vocatur. Quis cohortari ad virtutem ardentius, quis a vitiis acrius revocare, quis vituperare improbos asperius, quis laudare bonos ornatius, quis cupiditatem vehementius frangere accusando potest? quis maerorem levare mitius consolando? 36. Historia vero testis temporum, lux veritatis, vita memoriae, magistra vitae, nuntia vetustatis, qua voce alia nisi oratoris immortalitati commendatur? Nam si qua est ars alia, quae verborum aut faciendorum aut legendorum scientiam profiteatur; aut si quisquam dicitur nisi orator formare orationem eamque variare et distinguere quasi quibusdam verborum sententiarumque insignibus; aut si via ulla nisi ab hac una arte traditur aut argumentorum aut sententiarum aut denique descriptionis atque ordinis, fateamur aut hoc, quod haec ars profiteatur, alienum esse aut cum alia aliqua arte esse commune. 37. Sed si in hac una est ea ratio atque doctrina, non, si qui aliarum artium bene locuti sunt, eo minus id est huius unius proprium; sed ut orator de iis rebus, quae caeterarum artium sunt, si modo eas cognovit.

ut heri Crassus dicebat, optime potest dicere, sic caeterarum artium homines ornatius illa sua dicunt, si quid ab hac arte didicerunt. 38. Neque enim si de rusticis rebus agricola quispiam aut etiam, id quod multi, medicus de morbis aut si de pingendo pictor aliquis diserte scripserit aut dixerit, idcirco illius artis putanda est eloquentia; in qua, quia vis magna est in hominum ingenis, eo multi etiam sine doctrina aliquid omnium generum atque artium consequuntur; sed, quid cuiusque sit proprium, etsi ex eo iudicari potest, quin videris, quid quaeque doceat, tamen hoc certius esse nihil potest, quam quod omnes artes aliae sine eloquentia suum munus praestare possunt, orator sine ea nomen obtinere suum non potest; ut caeteri, si diserti sint, aliquid ab hoc habeant, hic, nisi domesticis se instruxerit copiis, aliunde dicendi copiam petere non possit.

X. 39. Tum Catulus: Etsi, inquit, Antoni, minime impediendus est interpellatione iste cursus orationis tuae, pati tamen mihi ignosces. Non enim possum quin exclamem, ut ait ille in Trinummo: ita oratoris mihi vim quam exprimere subtiliter visus es, tum laudare copiosissime; quod quidem eloquentem vel optime facere oportet, ut eloquentiam laudet; debet enim ad eam laudandam ipsam illam adhibere, quam laudat. Sed perge porro; tibi enim adsentior vestrum esse hoc totum diserte dicere, idque si quis in alia arte faciat, eum adsumpto aliunde uti bono, non proprio nec suo. 40. Et Crassus: Nox te, inquit, nobis, Antoni, expolivit hominemque reddidit. Nam hesterno sermone unius cuiusdam operis, ut ait Caecilius, remigem aliquem aut baiulum nobis oratorem descriperas, inopem quemdam humanitatis atque inurbanum. Tum Antonius: Heri enim, inquit, hoc mihi proposueram, ut, si te refellissem, hos abs te discipulos abducerem; nunc, Catulo audiente et Caesare, videor debere non tam pugnare tecum quam quid ipse sentiam dicere.

41. Sequitur igitur, quoniam nobis est hic, de quo loquimur, in foro atque in oculis civium constituendus, ut videamus, quid ei negotii demus cuique eum muneri velimus esse praepositum. Nam Crassus heri, quum vos, Ca-

tule et Caesar, non adessetis, posuit breviter in artis distributione idem, quod Graeci plerique posuerunt, neque sane quid ipse sentiret, sed quid ab illis diceretur ostendit: duo prima genera quaestionum esse, in quibus eloquentia versaretur, unum infinitum, alterum certum. 42. Infinitum mihi videbatur id dicere, in quo aliquid generatim quaereretur, hoc modo: Expetendane esset eloquentia? expetendine honores? certum autem, in quo quid in personis et in constituta re et definita quaereretur; cuiusmodi sunt, quae in foro atque in civium causis disceptationibusque versantur. 43. Ea mihi videntur aut in lite oranda aut in consilio dando esse posita. Nam illud tertium, quod et a Crasso tactum est et, ut audio, ille ipse Aristoteles, qui haec maxime illustravit, adiunxit, etiamsi opus est, minus est tamen necessarium. Quidnam? inquit Catulus, an laudationes? Id enim video poni genus tertium. XI. 44. Ita, inquit Antonius, et in eo quidem genere scio et me et omnes, qui adfuerunt, delectatos esse vehementer, quum a te est Popilia, mater vestra, laudata, cui primum mulieri hunc honorem in nostra civitate tributum puto. Sed non omnia, quaecumque loquimur, mihi videntur ad artem et ad praecepta esse revocanda. 45. Ex his enim fontibus, unde omnia ornamenta dicendi sumuntur, licebit etiam laudationem ornare neque illa elementa desiderare, quae ut nemo tradat, quis est qui nesciat, quae sint in homine laudanda? Positis enim iis rebus, quas Crassus in illius orationis suae, quam contra collegam censor habuit, principio dixit: Quae natura aut fortuna darentur hominibus, in iis rebus se vinci posse animo aequo pati; quae ipsi sibi homines parare possent, in iis rebus se pati non posse vinci: qui laudabit quempiam, intelliget exponenda sibi esse fortunae bona. 46. Ea sunt generis, pecuniae, propinquorum, amicorum, opum, valetudinis, formae, virium, ingenii et caeterarum rerum, quae sunt aut corporis aut extraneae; si habuerit, bene rebus iis usum; si non habuerit, sapienter caruisse; si amiserit, moderate tulisse. Deinde, quid sapienter is, quem laudet, quid liberaliter, quid fortiter, quid iuste, quid magnifice, quid pie,

quid grate, quid humaniter, quid denique cum aliqua virtute aut fecerit aut tulerit. Haec et quae sunt eius generis facile videbit, qui volet laudare, et qui vituperare, contraria. 47. Cur igitur dubitas, inquit Catulus, facere hoc tertium genus, quoniam inest in ratione rerum? Non enim, si est facilius, eo de numero quoque est excerpendum. Quia nolo, inquit, omnia, quae cadunt aliquando in oratorem, quamvis exigua sint, ea sic tractare, quasi nihil possit dici sine praeceptis suis. 48. Nam et testimonium saepe dicendum est ac nonnumquam etiam accuratius, ut mihi etiam necesse fuit in Sex. Titium, seditiosum civem et turbulentum; explicavi in eo testimonio dicendo omnia consilia consulatus mei, quibus illi tribuno plebis pro re publica restituissem, quaeque ab eo contra rem publicam facta arbitrarer, exposui: diu retentus sum, multa audiui, multa respondi. Num igitur placet, quum de eloquentia praecipias, aliquid etiam de testimoniis dicendis quasi in arte tradere? XII. 49. Nihil sane, inquit Catulus, necesse est. Quid si, quod saepe summis viris accidit, mandata sint exponenda, aut in senatu ab imperatore aut ad imperatorem aut ad regem aut ad populum aliquem a senatu, num quia genere orationis in eiusmodi causis accuratius est utendum, idcirco etiam pars haec causarum numeranda videtur aut propriis praeceptis instruenda? Minime vero, inquit Catulus. Non enim deerit homini deserto in eiusmodi rebus facultas ex caeteris rebus et causis comparata. 50. Ergo item, inquit, illa, quae saepe diserte agenda sunt et quae ego paullo ante, quum eloquentiam laudarem, dixi oratoris esse, neque habent suum locum ullum in divisione partium neque certum praeceptorum genus et agenda sunt non minus diserte, quam quae in lite dicuntur, obiurgatio, cohortatio, consolatio; quorum nihil est, quod non summa dicendi ornamenta desideret; sed ex artificio res istae praecepta non quaerunt. Plane, inquit Catulus, adsentior.

51. Age vero, inquit Antonius, qualis oratoris et quanti hominis in dicendo putas esse historiam scribere? Si, ut Graeci scripserunt, summi, inquit Catulus; si, ut nostri, nihil opus est oratore; satis est non esse mendacem. Atqui, ne nostros contempnas, inquit Antonius, Graeci quoque ipsi

sic initio scriptitarunt, ut noster Cato, ut Pictor, ut Piso. 52. Erat enim historia nihil aliud nisi annalium confectio; cuius rei memoriaeque publicae retinendae causa ab initio rerum Romanarum usque ad P. Mucium pontificem maximum res omnes singulorum annorum mandabat litteris pontifex maximus referebatque in album et proponebat tabulam domi, potestas ut esset populo cognoscendi; itaque etiam nunc annales maximi nominantur. 53. Hanc similitudinem scribendi multi secuti sunt, qui sine ullis ornamentis monumenta solum temporum, hominum, locorum gestarumque rerum reliquerunt. Itaque qualis apud Graecos Pherecydes, Hellanicus, Acusilas fuit aliique permulti, talis noster Cato et Pictor et Piso, qui neque tenent, quibus rebus ornatur oratio — modo enim huc ista sunt importata — et, dum intelligatur quid dicant, unam dicendi laudem putant esse brevitate. 54. Paullum se erexit et addidit maiorem historiae sonum vocis vir optimus, Crassi familiaris, Antipater. Caeteri non exornatores rerum, sed tantummodo narratores fuerunt. XIII. Est, inquit Catulus, ut dicis. Sed iste ipse Caecilius neque distinxit historiam varietate locorum neque verborum collocatione et tractu orationis leni et aequabili perpulvit illud opus; sed ut homo neque doctus neque maxime aptus ad dicendum, sicut potuit, dolavit; vicit tamen, ut dicis, superiores. 55. Minime mirum, inquit Antonius, si ista res adhuc nostra lingua illustrata non est. Nemo enim studet eloquentiae nostrorum hominum, nisi ut in causis atque in foro eluceat: apud Graecos autem eloquentissimi homines, remoti a causis forensibus quum ad caeteras res illustres tum ad historiam scribendam [maxime] se applicaverunt. Namque et Herodotum illum, qui princeps genus hoc ornavit, in causis nihil omnino versatum esse accepimus. Atqui tanta est eloquentia, ut me quidem, quantum ego Graece scripta intelligere possum, magno opere delectet; 56. et post illum Thucydides omnes dicendi artificio mea sententia facile vicit; qui ita creber est rerum frequentia, ut verborum prope numerum sententiarum numero consequatur; ita porro verbis est aptus et pressus, ut nescias, utrum res oratione an verba sententiis illustrentur. Atqui ne hunc qui-

dem, quamquam est in re publica versatus, ex numero accepimus eorum, qui causas dicitarent; et hos ipsos libros tum scripsisse dicitur, quum a re publica remotus atque, id quod optimo cuique Athenis accidere solitum est, in exsiliu pulsus esset. 57. Hunc consecutus est Syracusius Phistus, qui, quum Dionysii tyranni familiarissimus esset, otium suum consumpsit in historia scribenda maximeque Thucydidem est, sicut mihi videtur, imitatus. Postea vero ex clarissima quasi rhetorum officina duo praestantes ingenio, Theopompus et Ephorus, ab Isocrate magistro impulsus se ad historiam contulerunt: causas omnino numquam attigerunt. XIV. 58. Denique etiam a philosophia profectus princeps Xenophon, Socraticus ille, post ab Aristotele Callisthenes, comes Alexandri, scripsit historiam, et is quidem rhetoricc paene more; ille autem superior leniore quodam sono est usus, et qui illum impetum oratoris non habeat, vehemens fortasse minus, sed aliquanto tamen est, ut mihi quidem videtur, dulcior. Minimus natu horum omnium Timaeus, quantum autem iudicare possum, longe eruditissimus et rerum copia et sententiarum varietate abundantissimus et ipsa compositione verborum non impolitus magnam eloquentiam ad scribendum attulit, sed nullum usum forensem.

59. Haec quum ille dixisset, Quid est, inquit, Catule? Caesar: Ubi sunt, qui Antonium Graece negant scire? quot historicos nominavit! quam scienter, quam proprie de uno quoque dixit! Id meherecule, inquit Catulus, admirans illud iam mirari desino, quod multo magis ante mirabar, hunc, quum haec nesciret, in dicendo posse tantum. Atqui, Catule, inquit Antonius, non ego utilitatem aliquam ad dicendum aucupans horum libros et nonnullos alios, sed delectationis causa, quum est otium, legere soleo. 60. Quid ergo? est, fatebor, aliquid tamen; ut, quum in sole ambulem, etiamsi ego ob aliud ambulem, fieri natura tamen, ut colorer, sic, quum istos libros ad Misenum — nam Romae vix licet — studiosius legerim, sentio illorum tactu orationem meam quasi colorari. Sed ne latius hoc vobis patere videatur, haec dumtaxat in Graecis intelligo, quae ipsi, qui scripserunt, voluerunt vulgo intelligi: 61. in philosophos

vestros si quando incidi, deceptus indicibus librorum, qui sunt fere inscripti de rebus notis et illustribus, de virtute, de iustitia, de honestate, de voluptate, verbum prorsus nullum intelligo; ita sunt angustis et concisis disputationibus illigati. Poetas omnino quasi alia quadam lingua locutos non conor attingere. Cum his me, ut dixi, oblecto, qui res gestas aut orationes scripserunt suas aut qui ita loquuntur, ut videantur voluisse esse nobis, qui non sumus eruditissimi, familiares. XV. 62. Sed illuc redeo: videtisne, quantum munus sit oratoris historia? Haud scio an flumine orationis et varietate maximum; neque eam reperio usquam separatim instructam rhetorum praeceptis; sita sunt enim ante oculos. Nam quis nescit primam esse historiae legem, ne quid falsi dicere audeat? deinde ne quid veri non audeat? ne quae suspicio gratiae sit in scribendo? ne quae simultatis? 63. Haec scilicet fundamenta nota sunt omnibus. Ipsa autem exaedificatio posita est in rebus et verbis. Rerum ratio ordinem temporum desiderat, regionum descriptionem; vult etiam, quoniam in rebus magnis memoriaque dignis consilia primum, deinde acta, postea eventus expectentur, et de consiliis significari quid scriptor probet et in rebus gestis declarari non solum quid actum aut dictum sit, sed etiam quomodo; et quum de eventu dicatur, ut causae explicentur omnes vel casus vel sapientiae vel temeritatis hominumque ipsorum non solum res gestae, sed etiam qui fama ac nomine excellent, de cuiusque vita atque natura. 64. Verborum autem ratio et genus orationis fusum atque tractum et cum lenitate quadam aequabili profluens sine hac iudiciali asperitate et sine sententiarum forensibus aculeis persequendum est. Harum tot tantarumque rerum videtisne ulla esse praecepta, quae in artibus rhetorum reperiantur?

In eodem silentio multa alia oratorum officia iacuerunt, cohortationis praecepta, consolationis admonita; quae tractanda sunt omnia disertissime, sed locum suum in his artibus, quae traditae sunt, habent nullum. 65. Atque in hoc genere illa quoque est infinita silva, quod oratori plerique, ut etiam Crassus ostendit, duo genera ad dicendum dederunt: unum de certa definitaque causa, quales sunt, quae in liti-

bus, quae in deliberationibus versantur; addat, si quis velit, etiam laudationes: alterum, quod appellant omnes fere scriptores, explicat nemo, infinitam generis sine tempore et sine persona quaestionem. Hoc quid et quantum sit, quum dicunt, intelligere mihi non videntur. 66. Si enim est oratoris, quaecumque res infinite posita sit, de ea posse dicere, dicendum erit ei, quanta sit solis magnitudo, quae forma terrae; de mathematicis, de musicis rebus non poterit quin dicat hoc onere suscepto recusare. Denique ei, qui proficitur esse suum non solum de eis controversiis, quae temporibus et personis notatae sunt, hoc est, de omnibus forensibus, sed etiam de generum infinitis quaestionibus dicere, nullum potest esse genus orationis, quod sit exceptum. XVI. 67. Sed si illam quoque partem quaestionum oratori volumus adiungere vagam et liberam et late patentem, ut de rebus bonis aut malis, expetendis aut fugiendis, honestis aut turpibus, utilibus aut inutilibus, de virtute, de iustitia, de continentia, de prudentia, de magnitudine animi, de liberalitate, de pietate, de amicitia, de officio, de fide, de caeteris virtutibus contrariisque vitiis dicendum oratori putemus; itemque de re publica, de imperio, de re militari, de disciplina civitatis, de hominum moribus: adsumamus eam quoque partem, sed ita, ut sit circumscripta modicis regionibus. 68. Equidem omnia, quae pertinent ad usum civium, morem hominum, quae versantur in consuetudine vitae, in ratione rei publicae, in hac societate civili, in sensu hominis communi, in natura, in moribus, comprehendenda esse oratori puto; si minus, ut separatim de his rebus philosophorum more respondeat; at certe, ut in causa prudenter possit intexere: hisce autem ipsis de rebus ut ita loquatur, uti ei, qui iura, qui leges, qui civitates constituerunt, locuti sunt, simpliciter et splendide, sine ulla serie disputationum et sine ieiuna concertatione verborum. 69. Hoc loco ne qua sit admiratio, si tot tantarumque rerum nulla a me praecepta ponentur, sic statuo: Ut in caeteris artibus, quum tradita sint cuiusque artis difficillima, reliqua, quia aut facilliora aut similia sint, tradi non necesse esse; ut in pictura, qui hominum speciem pingere perdiderit, posse eum cuiusvis vel for-

mae vel aetatis, etiamsi non didicerit, pingere neque esse periculum, qui leonem aut taurum pingat egregie, ne idem in multis aliis quadrupedibus facere non possit: — neque est omnino ars ulla, in qua omnia, quae illa arte effici possint, a doctore tradantur; sed qui primarum et certarum rerum genera ipsa didicerunt, reliqua per se non incommode persequuntur —: 70. similiter arbitror in hac sive ratione sive exercitatione dicendi, qui illam vim adeptus sit, ut eorum mentes, qui aut de re publica aut de ipsius rebus aut de iis, contra quos aut pro quibus dicat, cum aliqua statuendi potestate audiant, ad suum arbitrium movere possit, illum de toto illo genere reliquarum orationum non plus quaesiturum esse, quid dicat, quam Polycletum illum, quum Herculem fingeat, quemadmodum pellem aut hydram fingeret, etiamsi haec nunquam separatim facere didicisset.

XVII. 71. Tum Catulus: Praeclare mihi videris, Antoni, posuisse, inquit, ante oculos, quid discere oporteret eum, qui orator esset futurus, quid, etiamsi non didicisset, ex eo, quod didicisset, adsumeret. Deduxisti enim totum hominem in duo genera solum causarum, caetera innumerabilia exercitationi et similitudini reliquisti. Sed vide ne in istis duobus generibus hydra tibi sit et pellis, Hercules autem et alia opera maiora in illis rebus, quas praetermittis, relinquuntur. Non enim mihi minus operis videtur de universis generibus rerum quam de singulorum causis ac multo etiam maius de natura deorum quam de hominum litibus dicere. Non est ita, inquit Antonius. 72. Dicam enim tibi, Catule, non tam doctus quam, id quod est maius, expertus. Omnium caeterarum rerum oratio, mihi crede, ludus est homini non hebeti neque inexercitato neque communium litterarum et politicior humanitatis experti: in causarum contentionibus magnum est quoddam opus atque haud sciam an de humanis operibus longe maximum: in quibus vis oratoris plerumque ab imperitis exitu et victoria iudicatur; ubi adest armatus adversarius, qui sit et feriendus et repellendus; ubi saepe is, qui rei dominus futurus est, alienus atque iratus aut etiam amicus adversario et inimicus tibi est; quum aut docendus is est aut dedocendus aut reprimendus aut incitandus aut

omni ratione ad tempus, ad causam oratione moderandus; in quo saepe benevolentia ad odium, odium autem ad benevolentiam deducendum est; aut tamquam machinatione aliqua tum ad severitatem tum ad remissionem animi, tum ad tristitiam tum ad laetitiam est contorquendus: 73. omnium sententiarum gravitate, omnium verborum ponderibus est utendum; accedat oportet actio varia, vehemens, plena animi, plena spiritus, plena doloris, plena veritatis. In his operibus si quis illam artem comprehenderit, ut tamquam Phidias Minervae signum efficere possit, non sane, quemadmodum in clipeo idem artifex, ut minora illa opera facere discat, laborabit.

XVIII. 74. Tum Catulus: Quo ista maiora ac mirabiliora fecisti, eo me maior exspectatio tenet quibusnam rationibus quibusque praeceptis ea tanta vis comparetur; non quo mea quidem iam intersit — neque enim aetas id mea desiderat et aliud genus quoddam dicendi non secuti sumus, qui numquam sententias de manibus iudicium vi quadam orationis extorsimus ac potius placatis eorum animis tantum, quantum ipsi patiebantur, accepimus — sed tamen ista tua nullum ad usum meum, tantum cognoscendi studio adductus requiro. 75. Nec mihi opus est Graeco aliquo doctore, qui mihi pervulgata praecepta decantet, quum ipse numquam forum, numquam ullum iudicium aspexerit; ut Peripateticus ille dicitur Phormio, quum Hannibal Karthagine expulsus Ephesum ad Antiochum venisset exsul proque eo, quod eius nomen erat magna apud omnes gloria, invitatus esset ab hospitibus suis, ut eum, quem dixi, si vellet, audiret; quumque is se non nolle dixisset: locutus esse dicitur homo copiosus aliquot horas de imperatoris officio et de re militari. Tum, quum caeteri, qui illum audierant, vehementer essent delectati, quaerebant ab Hannibale, quidnam ipse de illo philosopho iudicaret. Hic Poenus non optime Graece, sed tamen libere respondisse fertur, multos se deliros senes saepe vidisse, sed qui magis, quam Phormio deliraret, vidisse neminem. Neque mehercule iniuria. 76. Quid enim aut adrogantius aut loquacius fieri potuit quam Hannibali, qui tot annis de imperio cum populo Romano omnium gentium

victore certasset, Graecum hominem, qui numquam hostem, numquam castra vidisset, numquam denique minimam partem ullius publici muneris attigisset, praecepta de re militari dare? Hoc mihi facere omnes isti, qui de arte dicendi praeceptum, videntur; quod enim ipsi experti non sunt, id docent caeteros. Sed hoc minus fortasse errant, quod non te, ut Hannibalem, sed pueros aut adolescentulos docere conantur.

XIX. 77. Erras, Catule, inquit Antonius. Nam egomet in multos iam Phormiones incidi. Quis enim est istorum Graecorum qui quemquam nostrum quidquam intelligere arbitretur? Ac mihi quidem non ita molesti sunt; facile omnes perpetior et perfero. Nam aut aliquid adferunt, quod mihi non displiceat, aut efficiunt, ut me non didicisse minus poeniteat. Dimitto autem eos non tam contumeliose quam philosophum illum Hannibal, et eo fortasse plus habeo etiam negotii. Sed tamen est eorum doctrina, quantum ego iudicare possum, perridicula. 78. Dividunt enim totam rem in duas partes, in causae controversiam et in quaestionis. Causam appellant rem positam in disceptatione reorum et controversia; quaestionem autem rem positam in infinita dubitatione. De causa praecepta dant; de altera parte dicendi mirum silentium est. 79. Deinde quinque faciunt quasi membra eloquentiae, invenire quid dicas, inventa disponere, deinde ornare verbis, post memoriae mandare, tum ad extremum agere ac pronuntiare; rem sane non reconditam. Quis enim hoc non sua sponte viderit, neminem posse dicere, nisi et quid diceret et quibus verbis et quo ordine diceret haberet et ea meminisset? Atque haec ego non reprehendo, sed ante oculos posita esse dico, ut eas item quattuor, quinque sexve partes vel etiam septem, quoniam aliter ab aliis digeruntur, in quas est ab his omnis oratio distributa. 80. Iubent enim exordiri ita, ut eum, qui audiat, benevolum nobis faciamus et docilem et attentum; deinde rem narrare ita, ut veri similis narratio sit, ut aperta, ut brevis; post autem dividere causam aut proponere; nostra confirmare argumentis ac rationibus; deinde contraria refutare. Tum autem alii conclusionem orationis et quasi perorationem collocant; alii

iubent, antequam peroretur, ornandi aut augendi causa de-
gredi; deinde concludere ac perorare. 81. Ne haec quidem
reprehendo; sunt enim concinne distributa; sed tamen, id
quod necesse fuit ab hominibus expertibus veritatis, non pe-
rite. Quae enim praecepta principiorum et narrationum esse
voluerunt, ea in totis orationibus sunt conservanda. 82. Nam
ego mihi benevolam iudicem facilius facere possum, quam
sum in cursu orationis, quam quum omnia sunt inaudita;
doctorem autem, non quum polliceor me demonstraturum, sed
tum, quum doceo et explano; attentum vero crebro tota
actione excitandis mentibus iudicem, non prima denun-
tiatione efficere possumus. 83. Iam vero narrationem quod
iubent veri similem esse et apertam et brevem, recte nos
admonent; quod haec narrationis magis putant esse propria
quam totius orationis, valde mihi videntur errare: omnino-
que in hoc omnis est error, quod existimant artificium esse
hoc quoddam non dissimile caeterorum, cuiusmodi de ipso
iure civili hesternum die Crassus componi posse dicebat: ut
genera rerum primum exponerentur, in quo vitium est, si
genus ullum praetermittitur; deinde singulorum partes ge-
nerum, in quo et deesse aliquam partem et superare mendo-
sum est; tum verborum omnium definitiones, in quibus ne-
que abesse quidquam decet neque redundare. XX. 84. Sed
hoc si in iure civili, si etiam in parvis aut mediocribus re-
bus doctiores adsequi possunt, non idem sentio tanta hac
in re tamque immensa posse fieri. Sin autem qui arbitran-
tur, deducendi sunt ad eos, qui haec docent, omnia iam ex-
plicata et perpolita adsequentur; sunt enim innumerabiles
de his rebus libri neque abditum neque obscurum. Sed videant
quid velint: ad ludendumne an ad pugnandum arma sint
sumpturi. Aliud enim pugna et acies, aliud ludus campus-
que noster desiderat. Attamen ars ipsa ludicra armorum et
gladiatori et militi prodest aliquid; sed animus acer et prae-
sens et acutus idem atque versutus invictos viros efficit non
difficilius arte coniuncta.

85. Quare ego tibi oratorem sic iam instituam, si pote-
ro, ut quid efficere possit ante perspiciam. Sit enim mihi
tinctus litteris; audierit aliquid, legerit, ista ipsa praecepta

acceperit: temptabo quid deceat, quid voce, quid viribus,
quid spiritu, quid lingua efficere possit. Si intelligam posse
ad summos pervenire, non solum hortabor, ut elaboret, sed
etiam, si vir quoque bonus mihi videbitur esse, obsecrabo.
Tantum ego in eccellente oratore et eodem bono viro poni
esse ornamenti universae civitati. Sin videbitur, quum omnia
summa fecerit, tamen ad mediocres oratores esse venturus,
permittam ipsi quid velit; molestus magno opere non ero.
Sin plane abhorrebit et erit absurdus, ut se contineat aut ad
aliud studium transferat, admonebo. 86. Nam neque is, qui
optime potest, deserendus ullo modo est a cohortatione no-
stra neque is, qui aliquid potest, deterrendus: quod alterum
divinitatis mihi cuiusdam videtur, alterum, vel non facere
quod non optime possis, vel facere quod non pessime fa-
cias, humanitatis, tertium vero illud, clamare contra quam
deceat et quam possit, hominis est, ut tu, Catule, de quodam
clamatore dixisti, stultitiae suae quam plurimos testes dome-
stico praeconio colligentis. 87. De hoc igitur, qui erit talis,
ut cohortandus adiuvandusque sit, ita loquamur, ut ei tra-
damus ea dumtaxat, quae nos usus docuit, ut nobis ducibus
veniat eo, quo sine duce ipsi pervenimus, quoniam meliora
docere non possumus.

XXI. 88. Atque ut a familiari nostro exordiar, hunc
ego, Catule, Sulpicium primum in causa parvula adolescen-
tulum audivi voce et forma et motu corporis et reliquis re-
bus aptis ad hoc munus, de quo quaerimus, oratione autem
celeri et concitata, quod erat ingenii, et verbis effervescenti-
bus et paullo nimium redundantibus, quod erat aetatis.
Non sum aspernatus; volo enim se efferat in adolescente fe-
cunditas. Nam sicut facilius in vitibus revocantur ea, quae
sese nimium profuderunt, quam, si nihil valet materies, nova
sarmenta cultura excitantur, item volo esse in adolescente,
unde aliquid amputem. Non enim potest in eo esse sucus
diuturnus, quod nimis celeriter est maturitatem adsecutum.
89. Vidi statim indolem neque dimisi tempus et eum sum
cohortatus, ut forum sibi ludum putaret esse ad discendum,
magistrum autem, quem vellet, eligeret: me quidem si audi-
ret, L. Crassum. Quod iste adripuit et ita sese facturum

confirmavit atque etiam addidit, gratiae scilicet causa, me quoque sibi magistrum futurum. Vix annus intercesserat ab hoc sermone cohortationis meae, quum iste accusavit C. Norbanum, defendente me. Non est credibile quid interesse mihi sit visum inter eum, qui tum erat et qui anno ante fuerat. Omnino in illud genus eum Crassi magnificentum atque praeclarum natura ipsa ducebat, sed ea non satis proficere potuisset, nisi eodem studio atque imitatione intendisset atque ita dicere consuesset, ut tota mente Crassum atque omni animo intueretur. XXII. 90. Ergo hoc sit primum in praeceptis meis, ut demonstramus, quem imitetur, atque ita, ut, quae maxime excellent in eo, quem imitabitur, ea diligentissime persequatur. Tum accedat exercitatio, qua illum, quem delegerit, imitando effingat atque exprimat, non ut multos imitatores saepe cognovi, qui aut ea, quae facilia sunt, aut etiam illa, quae insignia ac paene vitiosa, consecretantur imitando. 91. Nihil est facilius, quam amictum imitari alicuius aut statum aut motum. Si vero etiam vitiosi aliquid est, id sumere et in eo vitiosum esse non magnum est, ut ille, qui nunc etiam, amissa voce, furit in re publica, Fufius, nervos in dicendo C. Fimbriae, quos tamen habuit ille, non adsequitur, oris pravitatem et verborum latitudinem imitatur. Sed tamen ille nec deligere scivit, cuius potissimum similis esset, et in eo ipso, quem delegerat, imitari etiam vitia voluit. 92. Qui autem ita faciet, ut oportet, primum vigilet necesse est in deligendo; deinde, quem probavit, in eo, quae maxime excellent, ea diligentissime persequatur.

Quid enim causae censetis esse, cur aetates extulerint singulae singula prope genera dicendi? Quod non tam facile in nostris oratoribus possumus iudicare, quia scripta, ex quibus iudicium fieri posset, non multa sane reliquerunt, quam in Graecis, ex quorum scriptis, cuiusque aetatis quae dicendi ratio voluntasque fuerit, intelligi potest. 93. Antiquissimi fere sunt, quorum quidem scripta constant, Pericles atque Alcibiades et eadem aetate Thucydides, subtiles, acuti, breves, sententiis magis quam verbis abundantes. Non potuisset accidere, ut unum genus esset omnium, nisi aliquem sibi proponerent ad imitandum. Consecuti sunt hos Critias,

Theramenes, Lysias. Multa Lysiae scripta sunt; nonnulla Critiae; de Theramene audimus. Omnes etiam tum retinebant illum Pericli sucum; sed erant paullo uberiore filo. 94. Ecce tibi est exortus Isocrates, magister istorum omnium, cuius e ludo tamquam ex equo Troiano meri principes exierunt; sed eorum partim in pompa, partim in acie illustres esse voluerunt. XXIII. Atqui et illi, Theopompi, Ephori, Philisti, Naueratae multique alii naturis differunt; voluntate autem similes sunt et inter sese et magistri; et il, qui se ad causas contulerunt, ut Demosthenes, Hyperides, Lycurgus, Aeschines, Dinarchus aliique complures, etsi inter se pares non fuerunt, tamen omnes sunt in eodem veritatis imitandae genere versati, quorum quamdiu mansit imitatio, tamdiu genus illud dicendi studiumque vixit: 95. posteaquam, extinctis his, omnis eorum memoria sensim obscurata est et evanuit, alia quaedam dicendi molliora ac remissiora genera viguerunt. Inde Demochares, quem aiunt sororis filium fuisse Demostheni; tum Phalereus ille Demetrius, omnium istorum mea sententia politissimus, aliique horum similes extiterunt. Quae si volumus usque ad hoc tempus persequi, intelligemus, ut hodie Alabandensem illum Menecelem et eius fratrem Hieroclem, quos ego audivi, tota imitetur Asia, sic semper fuisse aliquem, cuius se similes plerique esse vellent.

96. Hanc igitur similitudinem qui imitatione adsequi velit, quum exercitationibus crebris atque magnis tum scribendo maxime persequatur. Quod si hic noster Sulpicius faceret, multo eius oratio esset pressior; in qua nunc interdum, ut in herbis rustici solent dicere in summa ubertate, inest luxuries quaedam, quae stilo depascenda est. 97. Hic Sulpicius, Me quidem, inquit, recte mones, idque mihi gratum est; sed ne te quidem, Antoni, multum scriptitasse arbitror. Tum ille, Quasi vero, inquit, non ea praecepiam aliis, quae mihi ipsi desint: sed tamen ne tabulas quidem conficere existimor. Verum et in hoc ex re familiari mea et in illo ex eo, quod dico, quantulum id cumque est, quid faciam iudicari potest. 98. Atque esse tamen multos videmus, qui neminem imitentur et suapte natura, quod velint, sine cuiusquam similitudine consequantur; quod et in vobis animadverti recte

potest, Caesar et Cotta; quorum alter inusitatum nostris quidem oratoribus leporem quemdam et salem, alter acutissimum et subtilissimum dicendi genus est consecutus: neque vero vester aequalis Curio, patre mea sententia vel eloquentissimo temporibus illis, quemquam mihi magno opere videtur imitari; qui tamen verborum gravitate et elegantia et copia suam quamdam expressit quasi formam figuramque dicendi; quod ego maxime iudicare potui in ea causa, quam ille contra me apud centumviros pro fratribus Cossis dixit; in qua nihil illi defuit, quod non modo copiosus, sed etiam sapiens orator habere deberet.

XXIV. 99. Verum ut aliquando ad causas deducamus illum, quem constituimus, et eas quidem, in quibus plusculum negotii est, iudiciorum atque litium — riserit aliquis fortasse hoc praeceptum; est enim non tam acutum quam necessarium magisque monitoris non fatui quam eruditi magistri —: hoc ei primum praecipiemus, quascumque causas erit tractaturus, ut eas diligenter penitusque cognoscat. 100. Hoc in ludo non praecipitur: faciles enim causae ad pueros deferuntur. Lex peregrinum vetat in murum ascendere; ascendit; hostes reppulit: accusatur. Nihil est negotii, eiusmodi causam cognoscere: recte igitur nihil de causa discenda praecipitur; haec est enim in ludo causarum formula fere. At vero in foro tabulae, testimonia, pacta conventa, stipulationes, cognationes, adfinitates, decreta, responsa, vita denique eorum, qui in causa versantur, tota cognoscenda est; quarum rerum negligentia plerasque causas et maxime privatas — sunt enim multo saepe obscuriores — videmus amitti. 101. Ita nonnulli, dum operam suam multam existimari volunt, ut toto foro volitare et a causa ad causam ire videantur, causas dicunt incognitas. In quo est illa quidem magna offensio vel negligentiae, susceptis rebus, vel perfidiae, receptis; sed etiam illa maior opinione, quod nemo potest de ea re, quam non novit, non turpissime dicere. Ita dum inertiae vituperationem, quae maior est, contemnunt, adsequuntur etiam illam, quam magis ipsi fugiunt, tarditatis. 102. Equidem soleo dare operam, ut de sua quisque re me ipse doceat et ut ne quis alius adsit, quo liberius

loquatur, et agere adversarii causam, ut ille agat suam et quidquid de sua re cogitarit, in medium proferat. Itaque quum ille discessit, tres personas unus sustineo summa animi aequitate, meam, adversarii, iudicis. Qui locus est talis, ut plus habeat adiumenti quam incommodi, hunc iudico esse dicendum; ubi plus mali quam boni reperio, id totum ab dico atque eiicio. 103. Ita adsequor, ut alio tempore cogitem quid dicam et alio dicam; quae duo plerique ingenio freti simul faciunt. Sed certe eidem illi melius aliquanto dicerent, si aliud sumendum sibi tempus ad cogitandum, aliud ad dicendum putarent.

104. Quum rem penitus causamque cognovi, statim occurrit animo quae sit causa ambigendi. Nihil est enim, quod inter homines ambigatur, sive ex crimine causa constat, ut facinoris, sive ex controversia, ut hereditatis, sive ex deliberatione, ut belli, [sive ex persona, ut laudis,] sive ex disputatione, ut de ratione vivendi; in quo non aut quid factum sit aut fiat futurumve sit quaeratur aut quale sit aut quid vocetur. XXV. 105. Ac nostrae fere causae, quae quidem sunt criminum, plerumque infitiatione defenduntur. Nam et de pecuniis repetundis, quae maximae sunt, neganda fere sunt omnia; et de ambitu raro illud datur, ut possis liberalitatem atque benignitatem ab ambitu atque largitione seiungere. De sicariis, de veneficiis, de peculatu infitari necesse est. Id est igitur genus primum causarum in iudiciis ex controversia facti; in deliberationibus plerumque ex futuri, raro ex instantis aut facti. 106. Saepe etiam res non sit necne sed qualis sit quaeritur; ut quum L. Opimii causam defendebat apud populum, audiente me, C. Carbo consul, nihil de C. Gracchi nece negabat, sed id iure pro salute patriae factum esse dicebat; ut eidem Carboni tribuno plebis alia tum mente rem publicam capessenti P. Africanus de Ti. Graccho interroganti responderat iure caesum videri. Iure autem omnia defenduntur, quae sunt eius generis, ut aut oportuerit aut licuerit aut necesse fuerit aut imprudentia aut casu facta esse videantur. 107. Iam quid vocetur quaeritur, quum quo verbo quid appellandum sit contenditur; ut mihi ipsi cum hoc Sulpicio fuit in Norbani causa summa contentio. Pler-

que enim de iis, quae ab isto obiiciebantur, quum confiterer, tamen ab illo maiestatem minutam negabam; ex quo verbo lege Appuleia tota illa causa pendebat. 108. Atque in hoc genere causarum nonnulli praecipunt, ut verbum illud, quod causam facit, lucide breviterque uterque definiat. Quod mihi quidem perquam puerile videri solet. Alia est enim, quum inter doctos homines de iis ipsis rebus, quae versantur in artibus, disputatur, verborum definitio, ut quum quaeritur, quid sit ars, quid sit lex, quid sit civitas. In quibus hoc praecipit ratio atque doctrina, ut vis eius rei, quam definias, sic exprimatur, ut neque absit quidquam neque supersit. 109. Quod quidem in illa causa neque Sulpicius fecit neque ego facere conatus sum. Nam quantum uterque nostrum potuit, omni copia dicendi dilatavit, quid esset maiestatem minuere. Etenim definitio primum reprehensio verbo uno aut addito aut dempto saepe extorquetur e manibus; deinde genere ipso doctrinam redolet exercitationemque paene puerilem; tum in sensum et in mentem iudicis intrare non potest. Ante enim praeterlabitur, quam percepta est.

XXVI. 110. Sed in eo genere, in quo quale sit quid ambigitur, existit etiam ex scripti interpretatione saepe contentio, in quo nulla potest esse nisi ex ambiguo controversia. Nam illud ipsum, quod scriptum a sententia discrepat, genus quoddam habet ambigui; quod tum explicatur, quum ea verba, quae desunt, suggesta sunt; quibus additis defenditur sententiam scripti perspicuam fuisse; ex contrariisque scriptis si quid ambigitur, non novum genus nascitur, sed superioris generis causa duplicatur. Idque aut nunquam diiudicari poterit aut ita diiudicabitur, ut referendis praeteritis verbis id scriptum, quodcumque defendemus, suppleatur. Ita fit, ut unum genus in iis causis, quae propter scriptum ambiguntur, relinquatur, si est scriptum aliquid ambiguae. 111. Ambiguorum autem quum plura genera sunt, quae mihi videntur ii melius nosse, qui dialectici appellantur, hi autem nostri ignorare, qui non minus nosse debeant: tum illud est frequentissimum in omni consuetudine vel sermonis vel scripti, quum idcirco aliquid ambigitur, quod aut verbum aut verba sint praetermissa. 112. Iterum

autem peccant, quum genus hoc causarum, quod in scripti interpretatione versatur, ab illis causis, in quibus qualis quaeque res sit disceptatur, seiungunt. Nusquam enim tam quaeritur quale sit genus ipsum rei quam in scripto, quod totum a facti controversia separatum est. 113. Ita tria sunt omnino genera, quae in disceptationem et controversiam cadere possint: Quid fiat, factum futurumve sit; aut: Quale sit; aut: Quomodo nominetur. Nam illud quidem, quod quidam Graeci adiungunt: Rectumne factum sit, totum in eo est: Quale sit. XXVII. Sed iam ad institutum revertar meum.

114. Quum igitur accepto causae genere cognitam rem tractare coepi, nihil prius constituo, quam quid sit illud, quo mihi sit referenda omnis illa oratio, quae sit propria quaestionis et iudicii; deinde illa duo diligentissime considero, quorum alterum commendationem habet nostram aut eorum, quos defendimus, alterum est accommodatum ad eorum animos, apud quos dicimus, ad id, quod volumus, commovendos. 115. Ita omnis ratio dicendi tribus ad persuadendum rebus est nixa: ut probemus vera esse, quae defendimus; ut conciliemus eos nobis, qui audiunt; ut animos eorum, ad quemcumque causa postulabit motum, vocemus. 116. Ad probandum autem duplex est oratori subiecta materies: una rerum earum, quae non excogitantur ab oratore, sed in re positae ratione tractantur: ut tabulae, testimonia, pacta conventa, quaestiones, leges, senatus consulta, res iudicatae, decreta, responsa, reliqua, si quae sunt, quae non ab oratore pariuntur, sed ad oratorem a causa atque a reis deferuntur; altera est, quae tota in disputatione et in argumentatione oratoris collocata est. 117. Ita in superiore genere de tractandis argumentis, in hoc autem etiam de inveniendis cogitandum est. Atque isti quidem, qui docent, quum causas in plura genera secuerunt, singulis generibus argumentorum copiam suggerunt. Quod etiamsi ad instituendos adolescentulos magis aptum est, ut, simulac posita causa sit, habeant quo se referant, unde statim expedita possint argumenta depromere; tamen et tardi ingenii est rivulos consectari, fontes rerum non videre, et

iam aetatis est ususque nostri a capite quod velimus arcescere et unde omnia manent videre.

118. Et primum genus illud earum rerum, quae ad oratorem deferuntur, mediatum nobis in perpetuum ad omnem usum similium rerum esse debet. Nam et pro tabulis et contra tabulas et pro testibus et contra testes et pro quaestionibus et contra quaestiones et item de caeteris rebus eiusdem generis vel separatim dicere solemus de genere universo vel definite de singulis temporibus, hominibus, causis; quos quidem locos — vobis hoc, Cotta et Sulpici, dico — multa commentatione atque meditatione paratos atque expeditos habere debetis. 119. Longum est enim nunc me explicare, qua ratione aut confirmare aut infirmare testes, tabulas, quaestiones oporteat. Haec sunt omnia ingenii vel mediocris, exercitationis autem maximae; artem quidem et praecepta dumtaxat hactenus requirunt, ut certis dicendi luminibus ornentur. 120. Itemque illa, quae sunt alterius generis, quae tota ab oratore pariuntur, excogitationem non habent difficilem, explicationem magis illustrem perpolitamque desiderant. Itaque quum haec duo nobis quaerenda sint in causis, primum quid, deinde quomodo dicamus; alterum, quod totum arte tinctum videtur, tametsi artem requirit, tamen prudentiae est paene mediocris quid dicendum sit videre; alterum est, in quo oratoris vis illa divina virtusque cernitur, ea, quae dicenda sunt, ornate, copiose varieque dicere. XXVIII. 121. Quare illam partem superiorem, quoniam semel ita vobis placuit, non recusabo quo minus perpoliam atque conficiam — quantum consequar, vos iudicabitis —: quibus ex locis ad eas tres res, quae ad fidem faciendam solae valent, ducatur oratio, ut et concilientur animi et doceantur et moveantur; haec sunt enim tria. Ea vero quemadmodum illustrentur, praesto est, qui omnes docere possit, qui hoc primus in nostros mores induxit, qui maxime auxit, qui solus effecit. 122. Namque ego, Catule, — dicam enim non reverens adsentandi suspensionem —, neminem esse oratorem paullo illustriorem arbitror neque Graecum neque Latinum, quem aetas nostra tulerit, quem non et saepe et diligenter audierim. Itaque si quid est in

me, quod iam sperare videor, quoniam quidem vos, his ingeniis homines, tantum operae mihi ad audiendum datis, ex eo est, quod nihil quisquam umquam me audiente egit orator, quod non in memoria mea penitus insederit. Itaque ego is, qui sum, quantuscumque sum ad iudicandum, omnibus auditis oratoribus, sine ulla dubitatione sic statuo et iudico, neminem omnium tot et tanta, quanta sint in Crasso, habuisse ornamenta dicendi. 123. Quamobrem, si vos quoque hoc idem existimatis, non erit, ut opinor, iniqua partitio, si, quum ego hunc oratorem, quem nunc fingo, ut institui, crearo, aluero, confirmaro, tradam eum Crasso et vestiendum et ornandum.

124. Tum Crassus: Tu vero, inquit, Antoni, perge, ut instituisti. Neque enim est boni neque liberalis parentis, quem procrearis et eduxeris, eum non et vestire et ornare, praesertim quum te locupletem esse negare non possis. Quod enim ornamentum, quae vis, qui animus, quae dignitas illi oratori defuit, qui in causa peroranda non dubitavit excitare reum consularem et eius diloricare tunicam et iudicibus cicatrices adversas senis imperatoris ostendere? qui idem, hoc accusante Sulpicio, quum hominem seditiosum furiosumque defenderet, non dubitavit seditiones ipsas ornare ac demonstrare gravissimis verbis multos saepe impetus populi non iniustos esse, quos praestare nemo posset; multas etiam e re publica seditiones saepe esse factas, ut quum reges essent exacti, ut quum tribunicia potestas constituta; illam Norbani seditionem ex luctu civium et ex Caepionis odio, qui exercitum amiserat, neque reprimi potuisse et iure esse conflam? 125. Potuit hic locus tam anceps, tam inauditus, tam lubricus, tam novus sine quadam incredibili vi ac facultate dicendi tractari? Quid ego de Cn. Malli, quid de Q. Regis commiseratione dicam? quid de aliis innumerabilibus? in quibus non hoc maxime enituit, quod tibi omnes dant, acumen quoddam singulare, sed haec ipsa, quae nunc ad me delegare vis, ea semper in te eximia et praestantia fuerunt. XXIX. 126. Tum Catulus: Ego vero, inquit, in vobis hoc maxime admirari soleo, quod, quum inter vos in dicendo dissimillimi sitis, ita tamen uterque vestrum dicat,

ut ei nihil neque a natura denegatum neque a doctrina non delatum esse videatur. Quare, Crasse, neque tu tua suavitate nos privabis, ut, si quid ab Antonio aut praetermissum aut relictum sit, non explices; neque te, Antoni, si quid non dixeris, existimabimus non potuisse potius, quam a Crasso dici maluisse. 127. Hic Crassus: Quin tu, inquit, Antoni, omittis ista, quae proposuisti, quae nemo horum desiderat; quibus ex locis ea, quae dicenda sunt in causis, reperiantur. Quae quamquam abs te novo quodam modo praeclareque dicuntur, sunt tamen et re faciliora et praeceptis pervagata: illa deprome nobis unde adferas, quae saepissime tractas semperque divinitus.

128. Depromam equidem, inquit, et quo facilius id a te exigam, quod petam, nihil tibi a me postulanti recusabo. Meae totius orationis et istius ipsius facultatis, quam modo Crassus in caelum verbis extulit, tres sunt rationes, ut ante dixi: una conciliandorum hominum, altera docendorum, tertia concitandorum. 129. Harum trium partium prima lenitatem orationis, secunda acumen, tertia vim desiderat. Nam hoc necesse est, ut is, qui nobis causam adiudicaturus sit, aut inclinatione voluntatis propendeat in nos aut defensionis argumentis adducatur aut animi permotione cogatur. Sed quoniam illa pars, in qua rerum ipsarum explicatio ac defensio posita est, videtur omnem huius generis quasi doctrinam continere, de ea primum loquemur et pauca dicemus. Pauca enim sunt, quae usu iam tractata et animo quasi notata habere videamur. XXX. 130. Ac tibi sapienter monenti, Crasse, libenter adsentiamur, ut singularum causarum defensiones, quas solent magistri pueris tradere, relinquamus, aperiamus autem capita ea, unde omnis ad omnem et causam et orationem disputatio ducitur. Neque enim, quotiens verbum aliquod est scribendum nobis, totiens eius verbi litterae sunt cogitatione conquirendae; nec quotiens causa dicenda est, totiens ad eius causae seposita argumenta revolvi nos oportet, sed habere certos locos, qui, ut litterae ad verbum scribendum, sic illi ad causam explicandam statim occurrant. 131. Sed hi loci ei demum oratori prodesse possunt, qui est versatus in rebus

vel usu, quem aetas denique adfert, vel auditione et cogitatione, quae studio et diligentia praecurrit aetatem. Nam si tu mihi quamvis eruditum hominem adduxeris, quamvis acrem et acutum in cogitando, quamvis ad pronuntiandum expeditum, si erit idem in consuetudine civitatis, in exemplis, in institutis, in moribus ac voluntatibus civium suorum hospes, non multum ei loci proderunt illi, ex quibus argumenta promuntur. Subacto mihi ingenio opus est, ut agro non semel arato, sed iterato, quo meliores fetus possit et grandiores edere. Subactio autem est usus, auditio, lectio, litterae.

132. Ac primum naturam causae videat, quae nunquam latet, factumne sit quaeratur, an quale sit, an quod nomen habeat; quo perspecto statim occurrit naturali quadam prudentia, non his subductionibus, quas isti docent, quid faciat causam, id est, quo sublato controversia stare non possit; deinde quid veniat in iudicium, quod isti sie iubent quaerere: Interfecit Opimius Gracchum. Quid facit causam? quod rei publicae causa quum ex senatus consulto ad arma vocasset. Hoc tolle, causa non erit. At id ipsum negat contra leges licuisse Decius. Veniet igitur in iudicium: Licueritne ex senatus consulto servandae rei publicae causa? Perspicua sunt haec quidem et in vulgari prudentia sita; sed illa quaerenda: quae et ab accusatore et a defensore argumenta ad id, quod in iudicium venit, spectantia debent adferri. XXXI. 133. Atque hic illud videntum est, in quo summus est error istorum magistrorum, ad quos liberos nostros mittimus, non quo hoc quidem ad dicendum magno opere pertineat, sed tamen ut videatis, quam sit genus hoc eorum, qui sibi eruditi videntur, hebes atque impolitus; constituunt enim in partiendis orationum modis duo genera causarum: unum appellant, in quo sine personis atque temporibus de universo genere quaeratur; alterum, quod personis certis et temporibus definiatur, ignari omnes controversias ad universi generis vim et naturam referri. 134. Nam in ea ipsa causa, de qua ante dixi, nihil pertinet ad oratoris locos Opimii persona, nihil Decii. De ipso enim universo genere infinita quaestio est, num poena videatur

esse adficiendus, qui civem ex senatus consulto patriae conservandae causa interemerit, quum id per leges non liceret. Nulla denique est causa, in qua id, quod in iudicium venit, reorum personis ac non generum ipsorum universa dubitatione quaeratur. 135. Quin etiam in iis ipsis, ubi de facto ambigitur, ceperitne pecunias contra leges P. Decius, argumenta et criminum et defensionis revocentur oportet ad genus et ad naturam universam: quod sumptuosus, de luxurie; quod alieni appetens, de avaritia; quod seditiosus, de turbulentis et malis civibus; quod a multis arguitur, de genere testium; contraque, quae pro reo dicentur, omnia necessario a tempore atque homine ad communes rerum et generum summas revolvuntur. 136. Atque haec forsitan homini non omnia, quae sunt in natura rerum, celeriter animo comprehendenti permulta videantur, quae veniant in iudicium tum, quum de facto quaeratur; sed tamen criminum multitudo est, non defensionum aut locorum infinita.

XXXII. 137. Quae vero, quum de facto non ambigitur, quaeruntur, qualia sint, ea si ex reis numeres, et innumerabilia sunt et obscura; si ex rebus, valde et modica et illustria. Nam si Mancini causam in uno Mancino ponimus, quotienscumque is, quem pater patratus dederit, receptus non erit, totiens causa nova nascetur. Sin illa controversia causam facit, videaturne ei, quem pater patratus dederit, si is non sit receptus, postliminium esse, nihil ad artem dicendi nec ad argumenta defensionis Mancini nomen pertinet. 138. Ac, si quid adfert praeterea hominis aut dignitas aut indignitas, extra quaestionem est et ea tamen ipsa oratio ad universi generis disputationem referatur necesse est. Haec ego non eo consilio disputo, ut homines eruditos redarguam; quamquam reprehendendi sunt, qui in genere definiendo istas causas describunt in personis et in temporibus positas esse. 139. Nam etsi incurrunt tempora et personae, tamen intelligendum est non ex iis, sed ex genere quaestionis pendere causas. Sed hoc nihil ad me; nullum enim nobis certamen cum istis esse debet. Tantum satis est intelligi, ne hoc quidem eos consecutos, quod in tanto otio etiam sine hac forensi exercitatione efficere potuerunt, ut genera rerum

discernerent eaque paullo subtilius explicarent. 140. Verum hoc, ut dixi, nihil ad me. Illud ad me ac multo etiam magis ad vos, Cotta noster et Sulpici: quomodo nunc se istorum artes habent, pertimescenda est multitudo causarum; est enim infinita, si in personis ponitur; quot homines, tot causae; sin ad generum universas quaestiones referuntur, ita modicae et paucae sunt, ut eas omnes diligentes et memores et sobrii oratores percursas animo et prope dicam decantatas habere debeant; nisi forte existimatis a M. Curio causam didicisse L. Crassum et ea re multa attulisse, quamobrem postumo non nato Curium tamen heredem Coponii esse oporteret. 141. Nihil ad copiam argumentorum neque ad causae vim ac naturam nomen Coponii aut Curii pertinuit; in genere erat universo rei negotique, non in tempore ac nominibus, omnis quaestio: Quum scriptum ita sit, SI MIHI FILIUS GENITUR, ISQUE PRIUS MORITUR, et caetera, TUM MIHI ILLE SIT HERES; si datus filius non sit, videaturne is, qui filio mortuo institutus heres sit, heres esse: perpetui iuris et universi generis quaestio non hominum nomina, sed rationem dicendi et argumentorum fontes desiderat. XXXIII. 142. In quo etiam isti nos iuris consulti impediunt a discendoque deterrent. Video enim in Catonis et in Bruti libris nominatim fere referri, quid alicui de iure viro aut mulieri responderit; credo, ut putaremus in hominibus, non in re consultationis aut dubitationis causam aliquam fuisse: ut, quod homines innumerabiles essent, debilitati a iure cognoscendo voluntatem discendi simul cum spe perdiscendi abiceremus.

Sed haec Crassus aliquando nobis expediet et exponet descripta generatim. Est enim, ne forte nescias, heri nobis ille hoc, Catule, pollicitus, ius civile, quod nunc diffusum et dissipatum esset, in certa genera coacturum et ad artem facilem redacturum. 143. Et quidem, inquit Catulus, haudquaquam id est difficile Crasso, qui et, quod disci potuit de iure, didicit et, quod iis, qui eum docuerunt, defuit, ipse adferet; ut, quae sint in iure, vel acute describere vel ornate illustrare possit. Ergo ista, inquit Antonius, tum a Crasso discemus, quum se de turba et a subselliis in otium,

ut cogitat, solumque contulerit. 144. Iam id quidem saepe, inquit Catulus, ex eo audivi, quum diceret sibi certum esse a iudiciis causisque discedere; sed, ut ipsi soleo dicere, non licebit. Neque enim auxilium suum saepe a viris bonis frustra implorari patietur neque id aequo animo feret civitas; quae si voce L. Crassi carebit, ornamento quodam sese spoliata putabit. Nam hercle, inquit Antonius, si haec vere a Catulo dicta sunt, tibi mecum in eodem est pistrino, Crasse, vivendum; et istam oscitantem [et dormitantem] sapientiam Scaevolarum et caeterorum beatorum otio concedamus. 145. Adrisit hic Crassus leniter et, Pertexe modo, inquit, Antoni, quod exorsus es. Me tamen ista oscitans sapientia, simulatque ad eam confugero, in libertatem vindicabit.

XXXIV. Huius quidem loci, quem modo sum exorsus, hic est finis, inquit Antonius; quoniam intelligeretur non in hominum innumerabilibus personis neque in infinita temporum varietate, sed in generum causis atque naturis omnia sita esse, quae in dubium vocarentur; genera autem esse definita non solum numero, sed etiam paucitate; ut eam materiem orationis, quae cuiusque esset generis, studiosi qui essent dicendi, omnibus locis descriptam, instructam ornatamque comprehenderent, rebus dico et sententiis. 146. Ea vi sua verba parient, quae semper satis ornata mihi quidem videri solent, si eiusmodi sunt, ut ea res ipsa peperisse videatur. Ac si verum quaeritis, quod mihi quidem videatur — nihil enim aliud adfirmare possum nisi sententiam et opinionem meam —: hoc instrumentum causarum et generum universorum in forum deferre debemus neque, ut quaeque res delata ad nos erit, tum denique scrutari locos, ex quibus argumenta eruamus; quae quidem omnibus, qui ea mediocriter modo considerarint, studio adhibito et usu, pertractata esse possunt; sed tamen animus referendus est ad ea capita et ad illos, quos saepe iam appellavi, locos, ex quibus omnia ad omnem orationem inventa ducuntur. 147. Atque hoc totum est sive artis sive animadversionis sive consuetudinis nosse regiones, intra quas venire et pervestigis, quod quaeras. Ubi eum locum omnem cogitatione

saepseris, si modo usu rerum percallueris, nihil te effugiet atque omne, quod erit in re, occurret atque incidet. XXXV. Et sic, quum ad inveniendum in dicendo tria sint: acumen, deinde ratio, quam licet, si volumus, appellemus artem, tertium diligentia; non possum equidem non ingenio primas concedere; sed tamen ipsum ingenium diligentia etiam ex tarditate incitat: 148. diligentia, inquam, quae quum omnibus in rebus tum in causis defendendis plurimum valet. Haec praecipue colenda est nobis, haec semper adhibenda, haec nihil est quod non adsequatur. Causa ut penitus, quod initio dixi, nota sit, diligentia est; ut adversarium attente audiamus atque ut eius non solum sententias, sed etiam verba omnia excipiamus, vultus denique perspiciamus omnes, qui sensus animi plerumque indicant, diligentia est: 149. [id tamen dissimulanter facere, ne sibi ille aliquid proficere videatur, prudentia est;] deinde ut in iis locis, quos proponam paullo post, pervolvatur animus, ut penitus insinuet in causam, ut sit cura et cogitatione intentus, diligentia est; ut his rebus adhibeat tamquam lumen aliquod memoriam, ut vocem, ut vires, diligentia est. 150. Inter ingenium quidem et diligentiam perpauillum loci reliquum est arti. Ars demonstrat tantum, ubi quaeras, atque ubi sit illud, quod studeas invenire; reliqua sunt in cura, attentione animi, cogitatione, vigilantia, assiduitate, labore; complectar uno verbo, quo saepe iam usi sumus, diligentia; qua una [virtute omnes] virtutes reliquae continentur. 151. Nam orationis quidem copia videmus ut abundant philosophi, qui, ut opinor — sed tu haec, Catule, melius — nulla dant praecepta dicendi nec idcirco minus, quaecumque res proposita est, suscipiunt, de qua copiose et abundanter loquantur.

XXXVI. 152. Tum Catulus: Est, inquit, ut dicis, Antoni, ut plerique philosophi nulla tradant praecepta dicendi et habeant paratum tamen quid de quaque re dicant. Sed Aristoteles, is, quem ego maxime admiror, posuit quosdam locos, ex quibus omnis argumenti via non modo ad philosophorum disputationem, sed etiam ad hanc orationem, qua in causis utimur, inveniretur; a quo quidem homine iam dudum,

Antoni, non aberrat oratio tua, sive tu similitudine illius divini ingenii in eadem incurris vestigia sive etiam illa ipsa legisti atque didicisti, quod quidem mihi magis veri simile videtur. Plus enim te operae Graecis dedisse rebus video, quam putaramus. 153. Tum ille, Verum, inquit, ex me audies, Catule. Semper ego existimavi iucundiorum et probabiliorem huic populo oratorem fore, qui primus auctorem minimam artificii alicuius, deinde nullam Graecarum rerum significationem daret. Atque ego idem existimavi pecudis esse, non hominis, quum tantas res Graeci suscipere, profiterentur, agerent seque et videndi res obscurissimas et bene vivendi et copiose dicendi rationem daturus hominibus pollicerentur, non admovere aurem et, si palam audire eos non auderes, ne minueres apud tuos cives auctoritatem tuam, subauscultando tamen excipere voces eorum et procul quid narrarent attendere. Itaque feci, Catule, et istorum omnium summatim causas et genera ipsa gustavi. XXXVII. 154. Valde hercule, inquit Catulus, timide tamquam ad aliquem libidinis scopulum sic tuam mentem ad philosophiam appulisti, quam haec civitas aspernata nunquam est. Nam et referta quondam Italia Pythagoreorum fuit tum, quum erat in hac gente magna illa Graecia; ex quo etiam quidam Numam Pompilium, regem nostrum, fuisse Pythagoreum ferunt, qui annis ante permultis fuit quam ipse Pythagoras: quo etiam maior vir habendus est, quum illam sapientiam constituendae civitatis duobus prope saeculis ante cognovit, quam eam Graeci natam esse senserunt; et certe non tulit ullos haec civitas aut gloria clariores aut auctoritate graviores aut humanitate politiores P. Africano, C. Laelio, L. Furio, qui secum eruditissimos homines ex Graecia palam semper habuerunt. 155. Atque ego hoc ex illis saepe audivi, quum dicerent pergratum Athenienses et sibi fecisse et multis principibus civitatis, quod, quum ad senatum legatos de suis maximis rebus mitterent, tres illius aetatis nobilissimos philosophos misissent, Carneadem et Critolaum et Diogenem. Itaque eos, dum Romae essent, et a se et ab aliis frequenter auditos; quos tu quum haberes auctores, Antoni, miror cur philosophiae sicut Zethus

ille Pacuvianus prope bellum indixeris. 156. Minime, inquit Antonius: ac sic decrevi philosophari potius, ut Neoptolemus apud Ennium, paucis: nam omnino haud placeat. Sed tamen haec est mea sententia, quam videbar exposuisse. Ego ista studia non improbo, moderata modo sint: opinionem istorum studiorum et suspicionem artificii apud eos, qui res iudicent, oratori adversariam esse arbitror. Imminuit enim et oratoris auctoritatem et orationis fidem. XXXVIII. 157. Sed, ut eo revocetur, unde huc declinavit oratio, ex tribus istis clarissimis philosophis, quos Romam venisse dixisti, videsne Diogenem eum fuisse, qui diceret artem se tradere bene disserendi et vera ac falsa diiudicandi, quam verbo Graeco *διαλεκτικήν* appellaret? In hac arte, si modo est haec ars, nullum est praeceptum, quo modo verum inveniatur, sed tantum est, quo modo iudicetur. 158. Nam et omne, quod eloquimur sic, ut id aut esse dicamus aut non esse et, si simpliciter dictum sit, suscipiunt dialectici, ut iudicent, verumne sit an falsum; et, si coniuncte sit elatum et adiuncta sint alia, iudicant, rectene adiuncta sint et verane summa sit unius cuiusque rationis et ad extremum ipsi se compungunt suis acuminibus et multa quaerendo reperiunt non modo ea, quae iam non possint ipsi dissolvere, sed etiam quibus ante exorsa et potius detexta prope retexantur. 159. Hic nos igitur Stoicus iste nihil adiuvat, quoniam, quemadmodum inveniam quid dicam non docet; atque idem etiam impedit, quod et multa reperit, quae negat ullo modo posse dissolvi, et genus sermonis adfert non liquidum, non fusum ac profluens, sed exile, aridum, concisum ac minutum. Quod si qui probabit, ita probabit, ut oratori tamen aptum non esse fateatur. Haec enim nostra oratio multitudinis est auribus accommodanda, ad oblectandos animos, ad impellendos, ad ea probanda, quae non aurificis statera, sed populari quadam trutina examinantur. 160. Quare istam artem totam dimittemus, quae in excogitandis argumentis muta nimium est, in iudicandis nimium loquax. Critolaum istum, quem cum Diogene venisse commemoras, puto plus huic nostro studio prodesse potuisse. Erat enim ab isto Aristotele, a cuius inventis tibi ego videor non longe aber-

rare. Atque inter hunc Aristotelem, cuius et illum legi librum, in quo exposuit dicendi artes omnium superiorum, et illos, in quibus ipse sua quaedam de eadem arte dixit, et hos germanos huius artis magistros, hoc mihi visum est interesse, quod ille eadem acie mentis, qua rerum omnium vim naturamque viderat, haec quoque aspexit, quae ad dicendi artem, quam ille despiciebat, pertinebant: illi autem, qui hoc solum colendum ducebant, habitarunt in hac una ratione tractanda, non eadem prudentia, qua ille, sed usu in hoc uno genere studioque maiore. 161. Carneadi vero vis incredibilis illa dicendi et varietas perquam esset optanda nobis; qui nullam umquam in illis suis disputationibus rem defendit, quam non probavit; nullam oppugnavit, quam non everterit. Sed hoc maius est quiddam, quam ab iis, qui haec tradunt et docent, postulandum sit.

XXXIX. 162. Ego autem, si quem nunc rudem plane institui ad dicendum velim, his potius tradam adsiduis uno opere eandem incudem diem noctemque tundentibus, qui omnes tenuissimas particulas atque omnia minima mansa ut nutrices infantibus pueris in os inserant. Sin sit is, qui et doctrina mihi liberaliter institutus et aliquo iam imbutus usu et satis acri ingenio esse videatur, illuc eum rapiam, ubi non seclusa aliqua aquila teneatur, sed unde universum flumen erumpat; qui illi sedes et quasi domicilia omnium argumentorum commonstret et ea breviter illustret verbisque definiat. 163. Quid enim est, in quo haereat, qui viderit omne, quod sumatur in oratione probandum aut refellendum, aut ex sua sumi vi atque natura aut adsumi foris? Ex sua vi, quum aut res quae sit tota quaeratur, aut pars eius aut vocabulum quod habeat aut quippiam, rem illam quod attingat: extrinsecus autem, quum ea, quae sunt foris neque inhaerent in rei natura, colliguntur. 164. Si res tota quaeritur, definitione universa explicanda est, sic: Si maiestas est amplitudo ac dignitas civitatis, is eam minuit, qui exercitum hostibus populi Romani tradidit, non qui eum, qui id fecisset, populi Romani potestati tradidit. 165. Sin pars partitione, hoc modo: Aut senatui parendum de salute rei publicae fuit aut aliud consilium instituendum aut

sua sponte faciendum; aliud consilium, superbum; suum, adrogans; utendum igitur fuit consilio senatus. Si ex vocabulo, ut Carbo: Si consul est, qui consulit patriae, quid aliud fecit Opimius? 166. Sin ab eo, quod rem attingit, plures sunt argumentorum sedes ac loci. Nam et coniuncta quaeremus et genera et partes generibus subiectas et similitudines et dissimilitudines et contraria et consequentia et consentanea et quasi praecurrentia et repugnantia et causas rerum investigabimus et ea, quae ex causis orta sint; et maiora, paria, minora quaeremus. XL. 167. Ex coniunctis sic argumenta ducuntur: Si pietati summa tribuenda laus est, debetis moveri, quum Q. Metellum tam pie lugere videatis. Ex genere autem: Si magistratus in populi Romani esse potestate debent, quid Norbanum accusas, cuius tribunatus voluntati paruit civitatis? 168. Ex parte autem ea, quae est subiecta generi: Si omnes, qui rei publicae consulunt, cari nobis esse debent, certe inprimis imperatores, quorum consiliis, virtute, periculis retinemus et nostram salutem et imperii dignitatem. Ex similitudine autem: Si ferae partus suos diligunt, qua nos in liberos nostros indulgentia esse debemus? 169. At ex dissimilitudine: Si barbarorum est in diem vivere, nostra consilia sempiternum tempus spectare debent. Atque utroque in genere et similitudinis et dissimilitudinis exempla sunt ex aliorum factis aut dictis aut eventis et fictae narrationes saepe ponendae. Iam ex contrario: Si Gracchus nefarie, praeclare Opimius. 170. Ex consequentibus: Si et ferro interfectus ille et tu inimicus eius cum gladio cruento comprehensus in illo ipso loco et nemo praeter te ibi visus est et causa nemini et tu semper audax, quid est quod de facinore dubitare possimus? Ex consentaneis... ex praecurrentibus... ex repugnantibus, ut olim Crassus adolescens: Non si Opimium defendisti, Carbo, idcirco te isti bonum civem putabunt. Simulasse te et aliquid quaesisse perspicuum est, quod Ti. Gracchi mortem saepe in contionibus deplorasti, quod P. Africani necis socius fuisti, quod eam legem in tribunatu tulisti, quod semper a bonis dissedisti. 171. Ex causis autem rerum sic: Avaritiam si tollere vultis, mater eius est tollenda, luxuries. Ex iis autem, quae sunt

orta de causis: Si aerarii copiis et ad belli adiumenta et ad ornamenta pacis utimur, vectigalibus serviamus. 172. Maiora autem et minora et paria comparabimus sic: ex maiore: Si bona existimatio divitiis praestat et pecunia tanto opere expetitur, quanto gloria magis est expetenda! ex minore:

Hic parvae consuetudinis

Causa huius mortem tam fert familiariter:

Quid si ipse amasset? quid hic mihi faciet patri?

Ex pari: Est eiusdem et eripere et contra rem publicam largiri pecunias. 173. Foris autem adsumuntur ea, quae non sua vi, sed extranea sublevantur, ut haec: Hoc verum est; dixit enim Q. Lutatius. Hoc falsum est; habita enim quaestio est. Hoc sequi necesse est; recito enim tabulas. De quo genere toto paullo ante dixi. XLI. 174. Haec, ut brevissime dici potuerunt, ita a me dicta sunt. Ut enim si aurum cui, quod esset multifariam defossum, commonstrare vellem, satis esse deberet, si signa et notas ostenderem locorum, quibus cognitissimus ipse sibi foderet et id, quod vellet, parvo labore, nullo errore, inveniret, sic quas ego argumentorum evolvi notas, quaerenti demonstrant, ubi sint: reliqua cura et cogitatione eruuntur. 175. Quod autem argumentorum genus cuique causarum generi maxime conveniat, non est artis exquisitae praescribere, sed est mediocris ingenii iudicare. Neque enim nunc id agimus, ut artem aliquam dicendi explicemus, sed ut doctissimis hominibus usus nostri quasi quaedam monita tradamus. His igitur locis in mente et cogitatione defixis et in omni re ad dicendum posita excitatis, nihil erit quod oratorem effugere possit non modo in forensibus disceptationibus, sed omnino in ullo genere dicendi. 176. Si vero adsequetur, ut talis videatur, qualem se videri velit, et animos eorum ita adficiat, apud quos aget, ut eos, quocumque velit, vel trahere vel rapere possit, nihil profecto praeterea ad dicendum requiret. Iam illud videmus nequaquam satis esse, reperire quid dicas, nisi id inventum tractare possis. 177. Tractatio autem varia esse debet, ne aut cognoscat artem qui audiat aut defatigetur similitudinis satietate. Proponi oportet quid adferas et quare ita sit ostendere; ex iisdem illis locis interdum concludere,

relinquere alias alioque transire; saepe non proponere ac ratione ipsa adferenda quid proponendum fuerit declarare; si cui quid simile dicas, prius ut simile dicas confirmes; deinde quod agitur, adiungas; interpuncta argumentorum plerumque ocellas, ne quis ea numerare possit, ut re distinguantur, verbis confusa esse videantur.

XLII. 178. Haec et properans ut apud doctos et semidoctos ipse percurro, ut aliquando ad illa maiora veniamus. Nihil est enim in dicendo, Catule, maius, quam ut fauveat oratori is, qui audiet, utique ipse sic moveatur, ut impetu quodam animi et perturbatione magis quam iudicio aut consilio regatur. Plura enim multo homines iudicant odio aut amore aut cupiditate aut iracundia aut dolore aut laetitia aut spe aut timore aut errore aut aliqua permotione mentis quam veritate aut praescripto aut iuris norma aliqua aut iudicii formula aut legibus. 179. Quare, nisi quid vobis aliud placet, ad illa pergamus.

Paullum, inquit Catulus, etiamnunc deesse videtur iis rebus, Antoni, quas exposuisti, quod sit tibi ante explicandum, quam illuc proficiscare, quo te dicis intendere. Quidnam? inquit. Qui ordo tibi placeat, inquit Catulus, et quae dispositio argumentorum, in qua tu mihi semper deus videri soles. 180. Vide quam sim, inquit, deus in isto genere, Catule. Non hereule mihi nisi admonito venisset in mentem; ut possis existimare me in ea, in quibus nonnumquam aliquid efficere videor, usu solere in dicendo vel casu potius incurrere. Ac res quidem ista, quam ego, quia non noram, sic tamquam ignotum hominem praeteribam, tantum potest in dicendo, ut ad vincendum nulla plus possit; sed tamen mihi videris ante tempus a me rationem ordinis et disponendarum rerum requisisse. 181. Nam si ego omnem vim oratoris in argumentis et in re ipsa per se comprobanda posuissem, tempus esset iam de ordine argumentorum et de collocatione aliquid dicere; sed quum tria sint a me proposita, de uno dictum; quum de duobus reliquis dixero, tum erit denique de disponenda tota oratione quaerendum.

XLIII. 182. Valet igitur multum ad vincendum probari mores et instituta [et facta et vitam] eorum, qui agent causas.

et eorum, pro quibus, et item improbari adversariorum animosque eorum, apud quos agetur, conciliari quam maxime ad benevolentiam quam erga oratorem tum erga illum, pro quo dicet orator. Conciliantur autem animi dignitate hominis, rebus gestis, existimatione vitae; quae facilius ornari possunt, si modo sunt, quam fingi, si nulla sunt. Sed haec adiuvant in oratore: lenitas vocis, vultus, pudoris significatio, verborum comitas; si quid perseguare acrius, ut invitus et coactus facere videare. Facilitatis, liberalitatis, mansuetudinis, pietatis, grati animi, non appellentis, non avidi signa proferre perutile est; eaque omnia, quae proborum, demissorum, non acrium, non pertinacium, non litigiosorum, non acerborum sunt, valde benevolentiam conciliant abalienantque ab iis, in quibus haec minus sunt. Itaque eadem sunt in adversarios ex contrario conferenda. 183. Sed genus hoc totum orationis in iis causis excellit, in quibus minus potest inflammari animus iudicis acri et vehementi quadam incitatione. Non enim semper fortis oratio quaeritur, sed saepe placida, summissa, lenis, quae maxime commendat reos. Reos autem appello non eos modo, qui arguuntur, sed omnes, quorum de re disceptatur: sic enim olim loquebantur. 184. Horum igitur exprimere mores oratione iustos, integros, revigiosos, timidos, perferentes iniuriarum mirum quiddam valet; et hoc vel in principiis vel in re narranda vel in perorando tantam habet vim, si est suaviter et cum sensu tractatum, ut saepe plus quam causa valeat. Tantum autem efficitur sensu quodam ac ratione dicendi, ut quasi mores oratoris effingat oratio. Genere enim quodam sententiarum et genere verborum, adhibita etiam actione leni facilitatemque significanti efficitur, ut probi, ut bene morati, ut boni viri esse videantur. XLIV. 185. Huic autem est illa dispar adiuncta ratio orationis, quae alio quodam genere mentes iudicum permovet impellitque, ut aut oderint aut diligant aut invidiant aut salvum velint aut metuant aut sperent aut cupiant aut abhorreant aut laentur aut maereant aut misereantur aut punire velint aut ad eos motus deducantur, si qui finitimi sunt et propinqui his ac talibus animi permotionibus. 186. Atque illud optandum est oratori, ut aliquam

permotionem animorum sua sponte ipsi adferant ad causam iudices ad id, quod utilitas oratoris feret, accommodatam. Facilius est enim currentem, ut aiunt, incitare quam commovere languentem. Sin id aut non erit aut erit obscurius, sicut medico diligenti, priusquam conetur aegro adhibere medicinam, non solum morbus eius, cui mederi volet, sed etiam consuetudo valentis et natura corporis cognoscenda est, sic equidem quam aggredior in ancipiti causa et gravi ad animos iudicum pertractandos, omni mente in ea cogitatione curaque versor, ut odoror, quam sagacissime possim, quid sentiant, quid existiment, quid exspectent, quid velint, quo deduci oratione facillime posse videantur. 187. Si se dant et, ut ante dixi, sua sponte, quo impellimus, inclinant atque propendent, accipio quod datur et ad id, unde aliquis flatus ostenditur, vela do. Sin est integer quietusque iudex, plus est operis. Sunt enim omnia dicendo excitanda, nihil adiuvante natura. Sed tantam vim habet illa, quae recte a bono poeta dicta est flexanima atque omnium regina rerum oratio, ut non modo inclinantem excipere aut stantem inclinare, sed etiam adversantem ac repugnantem ut imperator fortis ac bonus capere possit. XLV. 188. Haec sunt illa, quae me ludens Crassus modo flagitabat, quum a me divinitus tractari solere diceret et in causa M. Aquilii, Gaii Norbani nonnullisque aliis quasi praeclare acta laudaret; quae mehercule ego, Crasse, quum a te tractantur in causis, horrere soleo. Tanta vis animi, tantus impetus, tantus dolor oculis, vultu, gestu, digito denique isto tuo significari solet; tantum est flumen gravissimorum optimorumque verborum, tam integrae sententiae, tam verae, tam novae, tam sine pigmentis fucisque puerili, ut mihi non solum tu incendere iudicem, sed ipse *incendi* videaris.

189. Neque fieri potest, ut doleat is, qui audit, ut oderit, ut invidiat, ut pertimescat aliquid, ut ad fletum misericordiamque deducatur, nisi omnes illi motus, quos orator adhibere volet iudici, in ipso oratore impressi esse atque iniusti videbuntur. Quodsi fictus aliquis dolor suscipiendus esset et si in eiusmodi genere orationis nihil esset nisi falsum atque imitatione simulatum, maior ars aliqua forsitan esset

requirenda. Nunc ego, quid tibi, Crasse, quid caeteris accidat, nescio: de me autem causa nulla est, cur apud homines prudentissimos atque amicissimos mentiar. Non hercule unquam apud iudices aut dolore aut misericordiam aut invidiam aut odium dicendo excitare volui quin ipse in commovendis iudicibus iis ipsis sensibus, ad quos illos adducere vellem, permoverer. 190. Neque est enim facile perficere, ut irascatur ei, cui tu velis, iudex, si tu ipse id lente ferre videare; neque ut oderit eum, quem tu velis, nisi te ipsum flagrantem odio ante viderit; neque ad misericordiam adducetur, nisi tu ei signa doloris tui verbis, sententiis, voce, vultu, collacrimatione denique ostenderis. Ut enim nulla materies tam facilis ad exardescendum est, quae nisi admoto igni ignem concipere possit, sic nulla mens est tam ad comprehendendam vim oratoris parata, quae possit incendi, nisi ipse inflammatus ad eam et ardens accesserit. XLVI. 191. Ac, ne hoc forte magnum ac mirabile esse videatur, hominem totiens irasci, totiens dolere, totiens omni motu animi concitari, praesertim in rebus alienis, magna vis est earum sententiarum atque eorum locorum, quos agas tractesque dicendo, nihil ut opus sit simulatione et fallaciis. Ipsa enim natura orationis eius, quae suscipitur ad aliorum animos permovendos, oratorem ipsum magis etiam quam quemquam eorum, qui audiunt, permovet. 192. Et ne hoc in causis, in iudiciis, in amicorum periculis, in concursu hominum, in civitate, in foro accidere miremur, quum agitur non solum ingenii nostri existimatio, — nam id esset levius; quamquam, quum professus sis te id posse facere, quod pauci, ne id quidem negligendum est —, sed alia sunt maiora multo, fides, officium, diligentia, quibus rebus adducti, etiam quum alienissimos defendimus, tamen eos alienos, si ipsi viri boni volumus haberi, existimare non possumus. 193. Sed, ut dixi, ne hoc in nobis mirum esse videatur, quid potest esse tam fictum quam versus, quam scaena, quam fabulae? Tamen in hoc genere saepe ipse vidi, ut ex persona mihi ardere oculi hominis histrionis viderentur † spondalia dicentis,

Segregare abs te ausu's aut sine illo Salamina ingredi?

Neque paternum aspectum es veritus?

Numquam illum aspectum dicebat, quin mihi Telamo iratus furere luctu filii videretur. At idem inflexa ad miserabilem sonum voce:

Quum aetate exacta indigem

Liberum lacerasti, orbasti, exstincti; neque Fratris necis,

Neque eius gnati parvi, qui tibi in tutelam est traditus, — flens ac lugens dicere videbatur. Quae si ille histrio, cotidie quum ageret, tamen recte agere sine dolore non poterat, quid Pacuvium putatis in scribendo leni animo ac remisso fuisse? Fieri nullo modo potuit. 194. Saepe enim audivi poetam bonum neminem — id quod a Democrito et Platone in scriptis relictum esse dicunt — sine inflammatione animorum existere posse et sine quodam adflatu quasi furoris. XLVII. Quare nolite existimare me ipsum, qui non heroum veteres casus fictosque luctus velim imitari atque adumbrare dicendo neque actor sim alienae personae, sed auctor meae, quum mihi M. Aquilius in civitate retinendus esset, quae in illa causa peroranda fecerim, sine magno dolore fecisse. 195. Quem enim ego consulem fuisse, imperatorem ornatum a senatu, ovantem in Capitolium ascendisse meminissim, hunc quum afflictum, debilitatum, maerentem, in summum discrimen adductum viderem, non prius sum conatus misericordiam aliis commovere, quam misericordia sum ipse captus. Sensi equidem tum magno opere moveri iudices, quum excitavi maestum ac sordidatum senem et quum ista feci, quae tu, Crasse, laudas, non arte, de qua quid loquar nescio, sed motu magno animi ac dolore, ut discinderem tunicam, ut cicatrices ostenderem. 196. Quum C. Marius maerorem orationis meae praesens ac sedens multum lacrimis suis adiuveret quumque ego illum crebro appellans collegam ei suum commendarem atque ipsum advocatum ad communem imperatorum fortunam defendendam invocarem, non fuit haec sine meis lacrimis, non sine dolore [magno] miseratio omniumque deorum et hominum et civium et sociorum imploratio. Quibus omnibus verbis, quae a me tum sunt habita, si dolor abfuisset meus,

non modo non miserabilis, sed etiam irridenda fuisset oratio mea. Quamobrem hoc vos doceo, Sulpici, bonus ego videlicet atque eruditus magister, ut in dicendo irasci, ut dolere, ut flere possitis. 197. Quamquam te quidem quid hoc doceam, qui in accusando sodali et quaestore meo tantum incendium non oratione solum, sed etiam multo magis vi et dolore et ardore animi concitaras, ut ego ad id restinguendum vix conarer accedere? Habueras enim tu omnia in causa superiora: vim, fugam, lapidationem, crudelitatem tribuniciam in Caepionis gravi miserabilique casu in iudicium vocabas; deinde principem et senatus et civitatis, M. Aemilium, lapide percussum esse constabat; vi pulsum e templo L. Cottam et T. Didium, quum intercedere vellent rogationi, nemo poterat negare. XLVIII. 198. Accedebat, ut haec tu adolescens pro re publica queri summa cum dignitate existimarere; ego, homo censorius, vix satis honeste viderer seditiosum civem et in hominis consularis calamitate crudelem posse defendere. Erant optimi cives iudices, bonorum virorum plenum forum, vix ut mihi tenuis quaedam venia daretur excusationis, quod tamen eum defenderem, qui mihi quaestor fuisset. Hic ego quid dicam me artem aliquam adhibuisse? Quid fecerim, narrabo. Si placuerit, vos meam defensionem in aliquo artis loco reponetis. 199. Omnium seditionum genera, vitia, pericula collegi eamque orationem ex omni rei publicae nostrae temporum varietate repetivi conclusique ita, ut dicerem, etsi omnes semper molestae seditiones fuissent, iustas tamen fuisse nonnullas et prope necessarias. Tum illa, quae modo Crassus commemorabat, egi; neque reges ex hac civitate exigi neque tribunos plebis creari neque plebiscitis totiens consularem potestatem minui neque provocationem, patronam illam civitatis ac vindicem libertatis, populo Romano dari sine nobilium dissensione potuisse; ac, si illae seditiones saluti huic civitati fuissent, non continuo, si quis motus populi factus esset, id C. Norbano in nefario crimine atque in fraude capitali esse ponendum. Quodsi umquam populo Romano concessum esset, ut iure incitatus videretur, id quod docebam saepe esse concessum, nullam illa causa iustiore

fuisse. Tum omnem orationem traduxi et converti in increpandam Caepionis fugam, in deplorandum interitum exercitus. Sic et eorum dolorem, qui lugebant suos, oratione refricabam et animos equitum Romanorum, apud quos tum iudices causa agebatur, ad Q. Caepionis odium, a quo erant ipsi propter iudicia abalienati, renovabam [atque revocabam]. XLIX. 200. Quod ubi sensi me in possessionem iudicii ac defensionis meae constitisse, quod et populi benevolentiam mihi conciliaram, cuius etiam causam in seditiosis contionibus defenderam, et iudicium animos totos vel calamitate civitatis vel luctu ac desiderio propinquorum vel odio proprio in Caepionem ad causam nostram converteream, tum admiscere huic generi orationis vehementi atque atroci genus illud alterum, de quo ante disputavi, lenitatis et mansuetudinis coepi: me pro meo sodali, qui mihi in liberum loco more maiorum esse deberet, et pro mea omni fama prope fortunisque decernere, nihil mihi ad existimationem turpius, nihil ad dolorem acerbius accidere posse, quam si is, qui saepe alienissimis a me, sed meis tamen civibus salutis existimarere fuisse, sodali meo auxilium ferre non potuissem. 201. Petebam a iudicibus, ut illud aetati meae, ut honoribus, ut rebus gestis, si iusto, si pio dolore me esse adfectum viderent, concederent; praesertim si in aliis causis intellexissent omnia me semper pro amicorum periculis, nihil umquam pro me ipso deprecatum. Sic in illa defensione atque causa, quod esse in arte positum videbatur, ut de lege Appuleia dicerem, ut quid esset minuere maiestatem explicarem, perquam breviter perstrinxi atque attigi. His duabus partibus orationis, quarum altera commendationem habet, altera concitationem, quae minime praeceptis artium sunt perpolitae, omnis est a me illa causa tractata, ut et acerrimus in Caepionis invidia renovanda et in meis moribus erga meos necessarios declarandis mansuetissimus viderer. Ita magis adfectis animis iudicum quam doctis tua, Sulpici, est a nobis tum accusatio victa. L. 202. Hic Sulpicius: Vere herele, inquit, Antoni, ista commemoras. Nam ego nihil umquam vidi, quod tam e manibus elaberetur, quam mihi tum est elapsa illa ipsa causa. Quum enim quemad-

modum dixisti, tibi ego non iudicium, sed incendium tradidissem, quod tuum principium, di immortales, fuit! qui timor! quae dubitatio! quanta haesitatio tractusque verborum! Ut tu illud initio, quod tibi unum ad ignoscendum homines dabant, tenuisti: te pro homine pernecessario, quae store tuo, dicere! quam tibi primum munisti ad te audientium viam. 203. Ecce autem, quum te nihil aliud profecisse arbitrarer, nisi ut homines tibi civem improbum defendenti ignoscendum propter necessitudinem arbitrarentur, serpere occulte coepisti, nihil dum aliis suspicantibus, me vero iam pertimescente, ut illam non Norbani seditionem, sed populi Romani iracundiam neque eam iniustam, sed meritam ac debitam fuisse defenderes. Deinde qui locus a te praetermissus est in Caepionem? Ut tu illa omnia odio, invidia, misericordia miscuisti! Neque haec solum in defensione, sed etiam in Scauro caeterisque meis testibus, quorum testimonia non refellendo, sed ad eundem impetum populi confugiendo refutasti. 204. Quae quum abs te modo commemorarentur, equidem nulla praecepta desiderabam; ipsam tamen istam demonstrationem defensionum tuarum [abs te ipso commemoratam] doctrinam esse non mediocrem puto. Atqui, si ita placet, inquit Antonius, trademus etiam, quae nos sequi in dicendo quaeque maxime spectare solemus. Docuit enim iam nos longa vita ususque rerum maximarum, ut quibus rebus animi hominum moverentur teneremus.

LI. 205. Equidem primum considerare soleo, postuletne causa. Nam neque parvis in rebus adhibendae sunt haec dicendi faces neque ita animatis hominibus, ut nihil ad eorum mentes oratione flectendas proficere possimus, ne aut irrisione aut odio digni putemur, si aut tragoedias agamus in nugis aut convellere adoriamur ea, quae non possint commoveri. 206. Nam quoniam haec fere maxime sunt in iudicium animis aut, quicumque illi erunt, apud quos agemus, oratione molienda, amor, odium, iracundia, invidia, misericordia, spes, laetitia, timor, molestia, sentimus amorem conciliari, si id videre, quod sit utile ipsis, apud quos agas, defendere; aut si pro bonis viris aut certe pro iis,

qui illis boni atque utiles sint, laborare. Namque haec res amorem magis conciliat, illa virtutis defensio caritatem; plusque proficit, si proponitur spes utilitatis futurae quam praeteriti beneficii commemoratio. 207. Enitendum est, ut ostendas in ea re, quam defendas, aut dignitatem inesse aut utilitatem, eumque, cui concilies hunc amorem, significes nihil ad utilitatem suam rettulisse ac nihil omnino fecisse causa sua. Invidetur enim commodis hominum ipsorum; studiis autem eorum caeteris commodandi favetur. 208. Videndumque hoc loco est, ne, quos ob benefacta diligere volumus, eorum laudem atque gloriam, cui maxime invideri solet, nimis efferrè videamur. Atque eisdem his ex locis et in alios odium struere discemus et a nobis ac nostris demovere; eademque haec genera sunt tractanda in iracundia vel excitanda vel sedanda. Nam si, quod ipsis, qui audiunt, perniciosum aut inutile sit, id factum augeas, odium creatur; sin, quod aut in bonos viros aut in eos, in quos minime quisque debuerit, aut in rem publicam, tum excitatur, si non tam acerbum odium, tamen aut invidiae aut odii non dissimilis offensio. 209. Item timor incutitur aut ex ipsorum periculis aut ex communibus. Interior est ille proprius: sed hic quoque communis ad eandem similitudinem est perducendus. LII. Par atque una ratio est spei, laetitiae, molestiae; sed haud sciam an acerrimus longe sit omnium motus invidiae nec minus virium opus sit in ea comprimenda quam in excitanda. Invident autem homines maxime paribus aut inferioribus, quum se relictos sentiunt, illos autem dolent evolasse; sed etiam superioribus invidetur saepe vehementer et eo magis, si intolerantius se iactant et aequabilitatem communis iuris praestantia dignitatis aut fortunae suae transeunt. Quae si inflammanda sunt, maxime dicendum est non esse virtute parta, deinde etiam vitii atque peccatis, tum, si erunt honestiora atque graviora, tamen non esse tanti ulla merita, quanta insolentia hominis quantumque fastidium. 210. Ad sedandum autem, magno illa labore, magnis periculis esse parta nec ad suum commodum, sed ad aliorum esse collata, quae si quam gloriam peperisse videantur, tamenetsi ea non sit iniqua merces

periculi, tamen ea non delectari totamque abiicere atque deponere; omninoque perficiendum est — quoniam plerique sunt invidi maximeque hoc est commune vitium et perpetuum; invidetur autem praestanti florentique fortunae, ut haec opinio minuatur et illa excellens opinione fortuna cum laboribus et miseriis permixta[esse]videatur. 211. Iam misericordia movetur, si is, qui audit, adduci potest, ut illa, quae de altero deplorentur, ad suas res revocet, quas aut tulerit acerbas aut timeat, ut intuens alium crebro ad se ipsum revertatur; et quum singuli casus humanarum miseriarum graviter accipiuntur, si dicuntur dolenter, tum adflicta et prostrata virtus maxime luctuosa est; et, ut illa altera pars orationis, quae probitatis commendatione boni viri debet speciem tueri, lenis, ut saepe iam dixi, atque summissa, sic haec, quae suscipitur ab oratore ad commutandos animos atque omni ratione flectendos, intenta ac vehemens esse debet. LIII. 212. Sed est quaedam in his duobus generibus, quorum alterum lene, alterum vehemens esse volumus, difficilis ad distinguendum similitudo. Nam et ex illa lenitate, qua conciliamur iis, qui audiunt, ad hanc vim acerrimam, qua eosdem excitamus, influat oportet aliquid, et ex hac vi nonnumquam animi aliquid infundendum est illi lenitati; neque est ulla temperatior oratio quam illa, in qua asperitas contentionis oratoris ipsius humanitate conditur, remissio autem lenitatis quadam gravitate et contentione firmatur. 213. In utroque autem genere dicendi et illo, in quo vis atque contentio quaeritur, et hoc, quod ad vitam et mores accommodatur, et principia tarda sint et exitus item spissi et producti esse debent. Nam neque adsiliendum statim est ad genus illud orationis; abest enim totum a causa et homines prius ipsum illud, quod proprium sui iudicii est, audire desiderant; nec quum in eam rationem ingressus sis, celeriter discedendum est. 214. Non enim, sicut argumentum, simul atque positum est, adripitur alterumque et tertium poseitur, ita misericordiam aut invidiam aut iracundiam, simul atque intuleris, possis commovere. Argumentum ratio ipsa confirmat, quae simul atque emissa est, adhaerescit; illud autem genus orationis non co-

gnitionem iudicis, sed magis perturbationem requirit, quam consequi nisi multa et varia et copiosa oratione et simili contentione actionis nemo potest. 215. Quare qui aut breviter aut summis dicunt, docere iudicem possunt, commovere non possunt; in quo sunt omnia. Iam illud perspicuum est, omnium rerum in contrarias partes facultatem ex iisdem suppeditari locis. Sed argumento resistendum est aut iis, quae comprobandi eius causa sumuntur, reprehendendis aut demonstrando id, quod concludere illi velint, non effici ex propositis nec esse consequens, aut, si ita non refellas, adferendum est in contrariam partem, quod sit aut gravius aut aequae grave. 216. Illa autem, quae aut conciliationis causa leniter aut permotionis vehementer aguntur, contrariis commotionibus auferenda sunt, ut odio benevolentia, misericordia invidia tollatur.

LIV. Suavis autem est et vehementer saepe utilis iocus et facetiae; quae, etiamsi alia omnia tradi arte possunt, naturae sunt propria certe neque ullam artem desiderant. In quibus tu longe aliis mea sententia, Caesar, excellis; quo magis mihi etiam aut testis esse potes nullam esse artem salis aut, si qua est, eam tu potissimum nos docere. 217. Ego vero, inquit, omni de re facetius puto posse ab homine non inurbano, quam de ipsis facetiis disputari. Itaque quum quosdam Graecos inscriptos libros esse vidissem de ridiculis, nonnullam in spem veneram posse me ex iis aliquid discere: inveni autem ridicula et salsa multa Graecorum; nam et Siculi in eo genere et Rhodii et Byzantii et praeter caeteros Attici excellunt; sed qui eius rei rationem quamdam conati sunt artemque tradere, sic insulsi exstiterunt, ut nihil aliud eorum nisi ipsa insulitas rideatur. 218. Quare mihi quidem nullo modo videtur doctrina ista res posse tradi. Etenim quum duo genera sint facetiarum, alterum aequabiliter in omni sermone fusum, alterum peracutum et breve, illa a veteribus superior cavillatio, haec altera dicacitas nominata est. Leve nomen habet utraque res! quippe; leve enim est totum hoc risum movere. 219. Verumtamen, ut dicis, Antoni, multum in causis persaepe lepore et facetiis profici vidi. Sed quum illo in genere perpetuae festivitatis ars non desideretur: ---

natura enim fingit homines et creat imitatores et narratores facetos adiuvante et vultu et voce et ipso genere sermonis —, tum vero in hoc altero dicacitatis quid habet ars loci, quum ante illud facete dictum emissum haerere debeat, quam cogitari potuisse videatur? 220. Quid enim hic meus frater ab arte adiuvare potuit, quum a Philippo interrogatus quid latraret furem se videre respondit? Quid in omni oratione Crassus vel apud centumviro contra Scaevolam vel contra accusatorem Brutum, quum pro Cn. Plancio diceret? Nam id, quod tu mihi tribuis, Antoni, Crasso est omnium sententia concedendum. Non enim fere quisquam reperitur praeter hunc in utroque genere leporis excellens et illo, quod in perpetuitate sermonis, et hoc, quod in celeritate atque dicto est. 221. Nam haec perpetua contra Scaevolam Curiana defensio tota redundavit hilaritate quadam et ioco; dicta illa breviter non habuit. Parebat enim adversarii dignitati; in quo ipse conservabat suam; quod est hominibus facetis et dicacibus difficillimum, habere hominum rationem et temporum et ea, quae occurrunt, quum salsissime dici possunt, tenere. Itaque nonnulli ridiculi homines hoc ipsum non insulse interpretantur. 222. Dicere enim aiunt Ennium, flammam a sapiente facilius ore in ardente opprimi, quam bona dicta teneat: haec scilicet bona dicta, quae salsa sint; nam ea dicta appellantur proprio iam nomine. LV. Sed ut in Scaevola continuit ea Crassus atque in illo altero genere, in quo nulli aculei contumeliarum inerant, causam illam disputationemque lusit, sic in Bruto, quem oderat et quem dignum contumelia iudicabat, utroque genere pugnavit. 223. Quam multa de balneis, quas nuper ille vendiderat, quam multa de amisso patrimonio dixit! atque illa breviter: quum ille diceret se sine causa sudare. Minime mirum, inquit, modo enim existi de balneis. Innumerabilia huius modi fuerunt, sed non minus iucunda illa perpetua. Quum enim Brutus duos lectores excitasset et alteri de colonia Narbonensi Crassi orationem legendam dedisset, alteri de lege Servilia, et quum contraria inter sese de re publica capita contulisset, noster hic facetissime tres patris Bruti de iure civili libellos tribus

legendos dedit. 224. Ex libro primo: FORTE EVENIT, UT IN PRIVERNATI ESSEMUS. Brute, testificatur pater se tibi Privernatem fundum reliquisse. Deinde ex libro secundo: IN ALBANO ERAMUS EGO ET MARCUS FILIUS. Sapiens videlicet homo cum primis nostrae civitatis norat hunc gurgitem; metuebat, ne, quum is nihil haberet, nihil esse eirelictum putaretur. Tum ex libro tertio, in quo finem scribendi fecit — tot enim, ut adivi Scaevolam dicere, sunt veri Bruti libri —, IN TIBURTI FORTE ADSEDIMUS EGO ET MARCUS FILIUS. Ubi sunthi fundi, Brute, quos tibi pater publicis commentariis consignatos reliquit? Quod nisi puberem te, inquit, iam haberet, quartum librum composuisset et se etiam in balneis lotum cum filio scriptum reliquisset. 225. Quis est igitur, qui non fateatur hoc lepore atque his facetiis non minus refutatum esse Brutum, quam illis tragoediis, quas egit idem, quum casu in eadem causa efferretur anus Iunia. Pro di immortales, quae fuit illa, quanta vis! quam inexpectata! quam repentina! quum coniectis oculis, gestu acri et imminente, summa gravitate et celeritate verborum: Brute, quid sedes? quid illam anum patri nuntiare vis tuo? quid illis omnibus, quorum imagines duci vides? quid maioribus tuis? quid L. Bruto, qui hunc populum dominatu regio liberavit? quid te agere? cui rei, cui gloriae, cui virtuti studere? patrimonione augendo? At id non est nobilitatis. 226. Sed fac esse, nihil superest; libidines totum dissipaverunt. An iuri civili? Est paternum. Sed dicet te, quum aedes venderes, ne in rutis quidem et caesis solium tibi paternum recepisse. An rei militari? Qui numquam castra videris! An eloquentiae? Quae neque ulla est in te et, quidquid est vocis ac linguae, omne in istum turpissimum calumniae quaestum contulisti! Tu lucem aspicerere audes? tu hos intueri? tu in foro, tu in urbe, tu in civium esse conspectu? tu illam mortuam, tu imagines ipsas non perhorrescis? quibus non

modo imitandis, sed ne collocandis quidem tibi locum ullum reliquisti. LVI. 227. Sed haec tragica atque divina: faceta autem et urbana innumerabilia vel ex una contione meministis. Nec enim maior contentio umquam fuit nec apud populum gravior oratio quam huius contra collegam in censura nuper neque lepore et festivitate conditior.

Quare tibi, Antoni, utrumque adsentior et multum facetias in dicendo prodesse saepe et eas arte nullo modo posse tradi. Illud quidem admiror, te nobis in eo genere tribuisse tantum et non huius rei quoque palmam [ut caeterarum] Crasso detulisse. 228. Tum Antonius: Ego vero ita fecissem, inquit, nisi interdum in hoc Crasso paullum inviderem. Nam esse quamvis facetum atque salsum non nimis est per se ipsum invidendum; sed, quum omnium sit venustissimus et urbanissimus, omnium gravissimum et severissimum et esse et videri, quod isti contigit uni, id mihi vix ferendum videbatur. 229. Hic quum adrisisset ipse Crasso: Attamen, inquit Antonius, quum artem esse facetiarum, Iuli, ullam negares, aperuisti quiddam, quod praecipendum videretur. Haberi enim dixisti rationem oportere hominum, rei, temporis, ne quid iocus de gravitate decerperet; quod quidem in primis a Crasso observari solet. Sed hoc praeceptum praetermittendarum est facetiarum, quum iis nihil opus sit. Nos autem quomodo utamur, quum opus sit, quaerimus, ut in adversarium et maxime, si eius stultitia poterit agitari, in testem stultum, cupidum, levem, si facile homines audituri videbuntur. 230. Omnino probabiliora sunt, quae lacessiti dicimus, quam quae priores. Nam et ingenii celeritas maior est, quae apparet in respondendo, et humanitatis est responsio. Videmur enim quieturi fuisse, nisi essemus lacessiti, ut in ista ipsa contione nihil fere dictum est ab hoc, quod quidem facetius dictum videretur, quod non provocatus responderit. Erat autem tanta in Domitio gravitas, tanta auctoritas, ut, quod esset ab eo obiectum, lepore magis elevandum quam contentione frangendum videretur.

LVII. 231. Tum Sulpicius: Quid igitur? patiemur, inquit, Caesarem, qui quamquam Crasso facetias concedit, tamen multo in eo studio magis ipse elaborat, non explicare

nobis totum genus[hoc iocandi], quale sit et unde ducatur; praesertim quum tantam vim et utilitatem salis et urbanitatis esse fateatur? Quid, si, inquit Iulius, adsentior Antonio dicenti nullam esse artem salis? 232. Hic quum Sulpicius reticisset: Quasi vero, inquit Crasso, horum ipsorum, de quibus Antonius iamdiu loquitur, ars ulla sit. Observatio quaedam est, ut ipse dixit, earum rerum, quae in dicendo valent; quae si eloquentes facere posset, quis esset non eloquens? Quis enim haec non vel facile vel certe aliquo modo posset ediscere? Sed ego in his praeceptis hanc vim et hanc utilitatem esse arbitror, non ut ad reperiendum quod dicamus arte ducamur, sed ut ea, quae natura, quae studio, quae exercitatione consequimur, aut recta esse confidamus aut prava intelligamus, quum quo referenda sint didicerimus. 233. Quare, Caesar, ego quoque hoc a te peto, ut, si tibi videtur, disputes de hoc toto iocandi genere quid sentias, ne qua forte dicendi pars, quoniam ita voluistis, in hoc tali coetu atque in tam accurato sermone praeterita esse videatur. Ego vero, inquit ille, quoniam collectam a conviva, Crasse, exigis, non committam, ut, si defugerim, causam aliquam tibi recusandi dem. Quamquam soleo saepe mirari eorum impudentiam, qui agunt in scaena gestum spectante Roscio. Quis enim sese commovere potest cuius ille vitia non videat? Sic ego nunc, Crasso audiente, primum loquar de facetiis et docebo sus, ut aiunt, oratorem eum, quem quum Catulus nuper audisset, fenum alios aiebat esse oportere. 234. Tum ille: locabatur, inquit, Catulus, praesertim quum ita dicat ipse, ut ambrosia alendus esse videatur. Verum te, Caesar, audiamus, ut ad Antonii reliqua redeamus. Et Antonius: Perpauca quidem mihi restant, inquit; sed tamen defessus iam labore atque itinere disputationis meae requiescam in Caesaris sermone quasi in aliquo peropportuno deversorio. LVIII. Atqui, inquit Iulius, non nimis liberale hospitium meum dices. Nam te in viam, simulac perpauullum gustaris, extrudam et eiiciam.

235. Ac ne diutius vos demorer, de omni isto genere quid sentiam perbreve exponam. De risu quinque sunt, quae quaerantur: unum, quid sit; alterum, unde sit; tertium, ctc. I. 2.

sitne oratoris risum velle movere; quartum, quatenus; quintum, quae sint genera ridiculi. Atque illud primum, quid sit ipse risus, quo pacto concitetur, ubi sit, quomodo existat atque ita repente erumpat, ut eum cupientes tenere nequeamus, et quomodo simul latera, os, venas, oculos, vultum occupet, viderit Democritus. Neque enim ad hunc sermonem hoc pertinet, et, si pertineret, nescire me tamen id non puderet, quod ne illi quidem ipsi scirent, qui pollicerentur. 236. Locus autem et regio quasi ridiculi — nam id proxime quaeritur — turpitudine et deformitate quadam continetur. Haec enim ridentur vel sola vel maxime, quae notant et designant turpitudinem aliquam non turpiter. Est autem, ut ad illud tertium veniam, est plane oratoris movere risum, vel quod ipsa hilaritas benevolentiam conciliat ei, per quem excitata est, vel quod admirantur omnes acumen, uno saepe in verbo positum, maxime respondentis, nonnumquam etiam lacescentis, vel quod frangit adversarium, quod impedit, quod elevat, quod deterret, quod refutat, vel quod ipsum oratorem politum esse hominem significat, quod eruditum, quod urbanum, maximeque quod tristitiam ac severitatem mitigat et relaxat odiosasque res saepe, quas argumentis dilui non facile est, ioco risuque dissolvit. 237. Quatenus autem sint ridicula tractanda oratori perquam diligenter videndum est, quod in quarto loco quaerendi posueramus. Nam nec insignis improbitas et scelere iuncta nec rursus miseria insignis agitata ridetur: facinorosos maiore quadam vi quam ridiculi vulnerari volunt: miseros illud nolunt, nisi se forte iactant. Parcendum autem maxime est caritati hominum, ne temere in eos dicas, qui diliguntur. LIX. 238. Haec igitur adhibenda est primum in iocando moderatio. Itaque ea facillime luduntur, quae neque odio magno neque misericordia maxima digna sunt. Quamobrem materies omnis ridiculorum est in iis vitiis, quae sunt in vita hominum neque carorum neque calamitosorum neque eorum, qui ob facinus ad supplicium rapiendi videntur; eaque belle agitata ridentur. 239. Est etiam deformitatis et corporis vitiorum satis bella materies ad iocandum: sed quaerimus idem, quod in caeteris rebus maxime quaerendum est, quatenus. In quo

non modo illud praecipitur, ne quid insulse, sed etiam, si quid perridicule possis, vitandum est oratori utrumque, ne aut scurrilis iocus sit aut mimicus. Quae cuiusmodi sint facilius iam intelligemus, quum ad ipsa ridiculorum genera venerimus.

Duo sunt enim genera facetiarum, quorum alterum re tractatur, alterum dicto. 240. Re, si quando quid tamquam aliqua fabella narratur, ut olim tu, Crasse, in Memmium, comedisse eum lacertum Largi, quum esset cum eo Tarracinae de amicula rixatus: salsa, ac tamen a te ipso ficta [tota] narratio. Addidisti clausulam tota Tarracina tum omnibus in parietibus inscriptas fuisse litteras LLL. MM. Quum quaereres id quid esset, senem tibi quemdam oppidanum dixisse: Lacerat lacertum Largi mordax Memmius. 241. Perspicitis genus hoc quam sit facetum, quam elegans, quam oratorium, sive habeas vere quod narrare possis, quod tamen est mendaciunculis aspergendum, sive fingas. Est autem haec huius generis virtus, ut ita facta demonstres, ut mores eius, de quo narres, ut sermo, ut vultus omnes exprimantur, ut iis, qui audiunt, tum geri illa fierique videantur. 242. In re est item ridiculum, quod ex quadam depravata imitatione sumi solet, ut idem Crassus: Per tuam nobilitatem, per vestram familiam! Quid aliud fuit, in quo contio rideret, nisi illa vultus et vocis imitatio? Per tuas statuas! vero quum dixit et extento brachio paullulum etiam de gestu addidit, vehementius risimus. Ex hoc genere est illa Rosciana imitatio senis: Tibi ego, Antipho, has sero, inquit. Senium est, quum audio. Atque ita est totum hoc ipso genere ridiculum, ut cautissime tractandum sit. Mimorum est enim ethologorum, si nimia est imitatio, sicut obscaenitas. Orator surripiat oportet imitationem, ut is, qui audiet, cogitet plura, quam videat; praestet idem ingenuitatem et ruborem suum, verborum turpitudine et rerum obscaenitate vitanda. LX. 243. Ergo haec duo genera sunt eius ridiculi, quod in re positum est; quae sunt propria perpetuarum facetiarum, in quibus describuntur hominum mores et ita effinguntur, ut aut re narrata aliqua quales sint intelligantur aut imitatione

brevi iniecta in aliquo insigni ad irridendum vitio reperiantur. 244. In dicto autem ridiculum est id, quod verbi aut sententiae quodam acumine movetur. Sed ut in illo superiore genere vel narrationis vel imitationis vitanda est mimorum ethologorum similitudo, sic in hoc scurrilis oratori dicacitas magno opere fugienda est. Qui igitur distinguemus a Crasso, a Catulo, a caeteris familiarem vestrum Granium aut Vargulam amicum meum? Non mehercule in mentem mihi quidem venit: sunt enim dicaces; Granio quidem nemo dicacior. Hoc, opinor, primum, ne, quotienscumque potuerit dictum dici, necesse habeamus dicere. 245. Pusillus testis processit. Licet, inquit, rogare? Philippus. Tum quaesitor prope-rans: Modo breviter. Hic ille: Non accusabis. Perpusillum rogabo. Ridicule. Sed sedebat iudex L. Aurifex brevior ipse quam testis, et iam omnis est risus in iudicem conversus; visum est totum scurrile iudicium. Ergo haec, quae cadere possunt in quos nolis, quamvis sint bella, sunt tamen ipso genere scurrilia. 246. Ut iste, qui se vult dicacem et mehercule est, Appius, sed nonnumquam in hoc vitium scurrile delabitur. Cenabo, inquit, apud te, huic lusco familiari meo, C. Sextio: uni enim locum esse vido. Est hoc scurrile quidem, et quod sine causa laccessivit et tamen id dixit, quod in omnes luscos conveniret. Ea, quia meditata putantur esse, minus ridentur. Illud egregium Sextii et ex tempore: Manus lava, inquit, et cena. 247. Temporis igitur ratio et ipsius dicacitatis moderatio et temperantia et raritas dictorum distinguet oratorem a scurra: et, quod nos cum causa dicimus, non ut ridiculi videamur, sed ut proficiamus aliquid, illi totum diem et sine causa. Quid enim est Vargula adsecutus, quum eum candidatus A. Sempronius cum M. suo fratre complexus esset: Puer, abigemuscas? Risum quaesivit, qui est mea sententia vel tenuissimus ingenii fructus. Tempus igitur dicendi prudentia et gravitate moderabimur; quarum utinam artem aliquam haberemus! sed domina natura est.

LXI. 248. Nunc exponamus genera ipsa summatim, quae risum maxime moveant. Haec igitur sit prima partitio, quod facete dicatur, id alias in re habere, alias in verbo facetias;

maxime autem homines delectari, si quando risus coniuncte re verboque moveatur. Sed hoc mementote, quoscumque locos attingam, unde ridicula ducantur, ex iisdem locis fere etiam graves sententias posse duci. Tantum interest, quod gravitas honestis in rebus servatur, iocus in turpiculis et quasi deformibus ponitur, velut iisdem verbis et laudare frugi servum possumus et, si est nequam, iocari. Ridiculum est illud Neronianum vetus in furace servo: Solum esse, cui domi nihil sit nec obsignatum nec oclusum: quod idem in bono servo dici solet. Sed hoc iisdem etiam verbis; 249. ex iisdem autem locis omnia nascuntur. Nam quod Sp. Carvilio graviter claudicanti ex vulnere ob rem publicam accepto et ob eam causam verecundanti in publicum prodire mater dixit: Quin prodis, mi Spuri? quotienscumque gradum facies, totiens tibi tuarum virtutum veniet in mentem; praeclarum et grave est: quod Calvino Glaucia claudicanti: Ubi est vetus illud: num claudicat? At hic clodicat; hoc ridiculum est et utrumque ex eo, quod in claudicatione animadverti potuit, est ductum. Quid hoc Naevio ignavius? severe Scipio; at in male olentem: Video me a te circumveniri, subridicule Philippus. At utrumque genus continet verbi ad litteram immutati similitudo. 250. Ex ambiguo dicta vel argutissima putantur, sed non semper in ioco, saepe etiam in gravitate versantur. Africano illi maiori coronam sibi in convivio ad caput accommodanti, quum ea saepius rumpere-retur, P. Licinius Varus: Noli mirari, inquit, si non convenit; caput enim magnum est: laudabile et honestum. At ex eodem genere est: Calvus satis est, quod dicit parum. Ne multa: nullum genus est ioci, quo non ex eodem severa et gravia sumantur. 251. Atque hoc etiam animadvertendum est, non esse omnia ridicula faceta. Quid enim potest esse tam ridiculum quam sannio est? Sed ore, vultu, imitandis moribus, voce, denique corpore ride-tur ipso. Salsum hunc possum dicere atque ita, non ut eiusmodi oratorem esse velim, sed ut mimum. LXII. Quare primum genus hoc, quod risum vel maxime movet, non est nostrum: morosum, superstitiosum, suspiciosum, gloriosum,

stultum: naturae ridentur ipsae: quas personas agitare sole-
mus, non sustinere. 252. Alterum genus est imitatione ad-
modum ridiculum, sed nobis tantum licet furtim, si quando,
et cursim; aliter enim minime est liberale; tertium, oris de-
pravatio, non digna nobis; quartum, obscaenitas, non so-
lum non foro digna, sed vix convivio liberorum. Detractis
igitur tot rebus ex hoc oratorio loco facetiae reliquae sunt,
quae aut in re, ut ante divisi, positae videntur esse aut in
verbo. Nam quod, quibuscumque verbis dixeris, facetum
tamen est, re continetur; quod mutatis verbis salem amittit,
in verbis habet leporem omnem.

253. Ambigua sunt in primis acuta atque in verbo po-
sita, non in re; sed non fere magnum risum movent, ma-
gis ut belle et litterate dicta laudantur; ut in illum Titium,
qui quum studiose pila luderet et idem signa sacra noctu
frangere putaretur gregalesque, quum in campum non ven-
nisset, requirerent, excusavit Vespa Terentius, quod eum
brachium fregisse diceret; ut illud Africani, quod est
apud Lucilium:

Quid? Decius, Nuculam an confixum vis facere? inquit.

254. Ut tuus amicus, Crasse, Granius, non esse sex-
tantis. Et, si quaeritis, is, qui appellatur dicax, hoc ge-
nere maxime excellet; sed risus movent alia maiores. Am-
biguum per se ipsum probatur id quidem, ut ante dixi, vel
maxime; ingeniosi enim videtur vim verbi in aliud, atque
caeteri accipiant, posse ducere; sed admirationem magis
quam risum movet, nisi si quando incidit in aliud genus
ridiculi.

LXIII. 255. Quae genera percurram equidem. Sed sci-
tis esse notissimum ridiculi genus, quum aliud exspectamus,
aliud dicitur. Hic nobismet ipsis noster error risum movet.
Quodsi admixtum est etiam ambiguum, fit salsius; ut apud
Novium videtur esse misericors ille, qui iudicatum duci vi-
dens percontatur ita: Quanti addictus? Mille num-
mis. Si addidisset tantummodo: Ducas licet; esset il-
lud genus ridiculi praeter exspectationem; sed quia addidit:
Nihil addo, ducas licet: addito altero, ambiguo genere
ridiculi, fuit, ut mihi quidem videtur, salsissimus. Hoc tum

est venustissimum, quum in altercatione adripitur ab adver-
sario verbum et ex eo, ut a Catulo in Philippum, in eum
ipsum aliquid, qui lacessivit, infligitur. 256. Sed quum plu-
ra sint ambigui genera, de quibus est doctrina quaedam sub-
tilior, attendere et aucupari verba oportebit; in quo, ut ea,
quae sint frigidiora, vitemus — etenim cavendum est, ne
arcessitam dictum putetur —, permulta tamen acute dice-
mus. Alterum genus est, quod habet parvam verbi immu-
tationem, quod in littera positum Graeci vocant *παρονο-
μασίαν*, ut Nobiliorem mobiliorem Cato: aut, ut idem,
quum cuidam dixisset: Eamus deambulatum: et ille:
Quid opus fuit de? Immo vero, inquit, quid opus
fuit te? aut eiusdem responsio illa: Si tu et adversus
et adversus impudicus es. 257. Etiam interpretatio no-
minis habet acumen, quum ad ridiculum convertas, quam-
obrem ita quis vocetur; ut ego nuper, Nummium divisorem,
ut Neoptolemum ad Troiam, sic illum in campo Martio no-
men invenisse. LXIV. Atque haec omnia verbo continen-
tur. Saepe etiam versus facete interponitur, vel ut est vel
paullulum immutatus, aut aliqua pars versus, ut Statii
Scauro stomachanti; ex quo sunt nonnulli, qui tuam legem
de civitate natam, Crasse, dicant:

*St, tacete, quid hoc clamoris? quibus nec mater nec pater,
Tanta confidentia? Auferte istam enim superbiam.*

Nam in Caelio sane etiam ad causam utile fuit tuum illud,
Antoni, quum ille a se pecuniam profectam diceret testis et
haberet filium delicatorem, abeunte iam illo,

Sentin senem esse tactum triginta minis?

258. In hoc genus coniciuntur proverbialia, ut illud Scipionis,
quum Asellus omnes provincias stipendia merentem se per-
agrasse gloriaretur: Agas asellum, et caetera. Quare ea
quoque, quoniam mutatis verbis non possunt retinere eam-
dem venustatem, non in re, sed in verbis posita ducantur.
259. Est etiam in verbo positum non insulsum genus ex eo,
quum ad verbum, non ad sententiam rem accipere videare;
ex quo uno genere totus est Tutor, mimus vetus, oppido ri-
diculus. Sed ab eo a mimis; tantum genus huius ridiculi in-
signi aliqua et nota re notari volo. Est autem ex hoc genere

illud, quod tu, Crasse, nuper ei, qui te rogasset, num tibi molestus esset futurus, si ad te bene ante lucem venisset: Tu vero, inquisti, molestus non eris. Iubebis igitur te, inquit, suscitari? et tu: Certe negaram te molestum futurum. 260. Ex eodem hoc vetus illud est, quod aiunt Maluginensem illum[M.]Scipionem, quum ex centuria sua renuntiaret Acidinum consulem praecoque dixisset: Dic de L. Manlio: Virum bonum, inquit, egregiumque civem esse arbitrator. Ridicule etiam illud L. [Porcius] Nasica censori Catoni; quum ille: Ex tui animi sententia tu uxorem habes? Non hercule, inquit, ex mei animi sententia. Haec aut frigida sunt aut tum salsa, quum aliud est expectatum. Natura enim nos, ut ante dixi, noster delectat error: ex quo, quum quasi decepti sumus expectatione, ridemus. LXV. 261. In verbis etiam illa sunt, quae aut ex immutata oratione ducuntur aut ex unius verbi translatione aut ex inversione verborum. Ex immutatione, ut olim Rusca quum legem ferret annalem, dissuasor M. Servilius: Dic mihi, inquit, M. Pinari, num, si contra te dixerero, mihi male dicturus es, ut caeteris fecisti? Ut sementem feceris, ita metes, inquit. 262. Ex translatione autem, ut, quum Scipio ille maior Corinthiis statuam pollicentibus eo loco, ubi aliorum essent imperatorum, turmales dixit displicere. Invertuntur autem verba, ut, Crassus apud M. Perpernam iudicem pro Aculeone quum diceret, aderat contra Aculeonem Gratidiano L. Aelius Lamia, deformis, ut nostis; qui quum interpellaret odiose, Audiamus, inquit, pulchellum puerum, Crassus. Quum esset adrisum, Non potui mihi, inquit Lamia, formam ipse fingere; ingenium potui. Tum hic, Audiamus, inquit, disertum. Multo etiam adrisum est vehementius. Sunt etiam illa venusta, ut in gravibus sententiis, sic in facetiis. Dixi enim dudum rationem aliam esse ioci, aliam severitatis; gravium autem et iocorum unam esse materiam; 263. ornant igitur in primis orationem verba relata contrarie; quod idem genus saepe est etiam facetum, ut, Servius ille Galba quum iudices L. Scribonio tribuno plebis ferret familiares suos et dixisset Libo, Quando

tandem, Galba, de triclinio tuo exhibis? Quum tu, inquit, de cubiculo alieno. A quo genere ne illud quidem plurimum distat, quod Glaucia Metello: Villam in Tuberte habes, cortem in Palatio.

LXVI. 264. Ac verborum quidem genera quae essent faceta dixisse me puto: rerum plura sunt eaque magis, ut dixi ante, ridentur; in quibus est narratio, res sane difficilis. Exprimenda enim sunt et ponenda ante oculos ea, quae videantur et veri similia, quod est proprium narrationis, et quae sint, quod ridiculi proprium est, subturpia; cuius exemplum, ut brevissimum, sit sane illud, quod ante posui, Crassi de Memmio. Et ad hoc genus ascribamus etiam narrationes apologorum. 265. Trahitur etiam aliquid ex historia, ut, quum Sex. Titius se Cassandram esse diceret, Multos, inquit Antonius, possum tuos Aiaces Oileos nominare. Est etiam ex similitudine, quae aut collationem habet aut tamquam imaginem. Collationem, ut ille Gallus olim testis in Pisonem, quum innumerabilem Magio praefecto pecuniam dixisset datam idque Scaurus tenuitate Magii redargueret: Erras, inquit, Scaure; ego enim Magium non conservasse dico, sed tamquam nudus nuceas legeret, in ventre abstulisse, ut illud M. Cicero senex, huius viri optimi, nostri familiaris, pater, nostros homines similes esse Syrorum venalium: ut quisque optime Graece sciret, ita esse nequissimum. 266. Valde autem ridentur etiam imagines, quae fere in deformitatem aut in aliquod vitium corporis ducuntur cum similitudine turpioris, ut meum illud in Helvium Manciam: Iam ostendam cuiusmodi sis: quum ille: Ostende, quaeso; demonstravi digito pictum Gallum in Mariano scuto Cimbrico sub Novis distortum, eiecta lingua, buccis fluentibus: risus est commotus; nihil tam Manciae simile visum est: ut quum Tito Pinario, mentum in dicendo intorquenti: Tum ut diceret, si quid vellet, si nucem fregisset. 267. Etiam illa, quae minuendi aut augendi causa ad incredibilem admirationem efferuntur: velut tu, Crasse, in contione, ita sibi ipsum magnum videri Memmium, ut in forum descendens caput ad

fornicem Fabianum demitteret. Ex quo genere etiam illud est, quod Scipio apud Numantiam, quum stomacharetur cum C. Metello, dixisse dicitur: Si quintum pareret mater eius, asinum fuisse parituram. 268. Arguta etiam significatio est, quum parva re et saepe verbo res obscura et latens illustratur, ut, quum C. Fabricio P. Cornelius, homo, ut existimabatur, avarus et furax, sed egregie fortis et bonus imperator, gratias ageret, quod se homo inimicus consulem fecisset, bello praesertim magno et gravi: Nihil est, quod mihi gratias agas, inquit, si malui compilari quam venire: ut Asello Africanus obliocenti lustrum illud infelix, Noli, inquit, mirari; is enim, qui te ex aerariis exemit, lustrum condidit et taurum immolavit. Tanta suspicio est, ut religione civitatem obstrinxisse videatur Mummius, quod Asellum ignominia levarit.

LXVII. 269. Urbana etiam dissimulatio est, quum alia dicuntur ac sentias, non illo genere, de quo ante dixi, quum contraria dicas, ut Lamiae Crassus, sed quum toto genere orationis severe ludas, quum aliter sentias ac loquere; ut noster Scaevola Septumuleio illi Anagnino, cui pro C. Gracchi capite erat aurum repensum, roganti, ut se in Asiam praefectum duceret: Quid tibi vis, inquit, insane? Tanta malorum est multitudo civium, ut tibi ego hoc confirmem, si Romae manseris, te paucis annis ad maximas pecunias esse venturum. 270. In hoc genere Fannius in annalibus suis Africanum hunc Aemilianum dicit fuisse et eum Graeco verbo appellat *εἰσώνα*; sed, uti ferunt, qui melius haec norunt, Socratem opinor in hac ironia dissimulantiaque longe lepore et humanitate omnibus praestitisse. Genus est perelegans et cum gravitate salsum quumque oratoriis dictionibus tum urbanis sermonibus accommodatum. 271. Et hercule omnia haec, quae a me de faciliis disputantur, non maiora forensium actionum quam omnium sermonum condimenta sunt. Nam sicut quod apud Catonem est, qui multa rettulit, ex quibus a me exempli causa compluscula ponuntur, per mihi scitum videtur, C. Publicium solitum dicere, P. Mummius cuivis tempore hominem esse: sic profecto se res habet, nullum ut sit vitae

tempus, in quo non deceat leporem humanitatemque versari. 272. Sed redeo ad caetera. Est huic finitimum dissimulationi, quum honesto verbo vitiosa res appellatur; ut quum Africanus censor tribu movebat eum centurionem, qui in Paulli pugna non adfuerat, quum ille se custodiae causa diceret in castris remansisse quaereretque, cur ab eo notaretur: Non amo, inquit, nimium diligentes. 273. Acutum etiam illud est, quum ex alterius oratione aliud excipias, atque ille vult; ut Salinatori Maximus, quum, Tarento amisso, arcem tamen Livius retinisset multaque ex ea proelia praeclara fecisset, quum aliquot post annos Maximus id oppidum recepisset rogaretque eum Salinator, ut meminisset opera sua se Tarentum recepisse: Quid ni, inquit, meminerim? Numquam enim recepissem, nisi tu perdidisses. 274. Sunt etiam illa subabsurda, sed eo ipso nomine saepe ridicula, non solum mimis perapposita, sed etiam quodammodo nobis:

Homo fatuus, postquam rem habere coepit, est emortuus.

et:

Quid est tibi ista mulier? Uxor. Similis me dius fidius. —

et:

Quamdiu ad aquas fuit, numquam est emortuus.

LXVIII. Genus hoc levius et, ut dixi, mimicum; sed habet nonnumquam aliquid etiam apud nos loci, ut vel non stultus quasi stulte cum sale dicat aliquid: ut tibi, Antoni, Mancina, quum audisset te censorem a M. Duronio de ambitu postulatum, Aliquando, inquit, tibi tuum negotium agere licebit. 275. Valde haec ridentur et hercule omnia, quae a prudentibus quasi per dissimulationem non intelligendi subabsurde salseque dicuntur. Ex quo genere est etiam non videri intelligere quod intelligas, ut Pontidius: Qualem existimas, qui in adulterio deprehenditur? — Tardum! ut ego, qui in dilectu Metello, quum excusationem oculorum a me non acciperet et dixisset: Tu igitur nihil vides? 276. Ego vero, inquam, a porta Esquilina video villam tuam: ut illud Nasicae, qui quum ad poetam Ennium venisset eique ab ostio quaerenti Ennium ancilla dixisset domi non esse, Nasica sensit illam

domini iussu dixisse et illum intus esse. Paucis post diebus quum ad Nasicam venisset Ennius et eum a ianua quaereret, exclamat Nasicam se domi non esse. Tum Ennius: Quid, ego non cognosco, inquit, vocem tuam? Hic Nasicam: Homo es impudens. Ego quum te quaerem, ancillae tuae credidi te domi non esse, tu mihi non credis ipsi?

277. Est bellum illud quoque, ex quo is, qui dixit, iridetur in eo ipso genere, quo dixit; ut, quum Q. Opimius consularis, qui adolescentulus male audisset, festivo homini Caecilio, qui videretur mollior nec esset, dixisset: Quid tu, Caecilia mea? quando ad me venis cum tua colu et lana? Non pol, inquit, audeo. Nam me ad famosas vetuit mater accedere.

LXIX. 278. Salsa sunt etiam, quae habent suspicionem ridiculi absconditam, quo in genere est Siculi illud, cui, quum familiaris quidam quereretur quod diceret uxorem suam suspendisse se de ficu, Amabo te, inquit, da mihi ex ista arbore quos seram surculos. In eodem genere est, quod Catulus dixit cuidam oratori malo; qui quum in epilogo misericordiam se movisse putaret, postquam adsedit, rogavit hunc videreturne misericordiam movisse: Ac magnam quidem, inquit; neminem enim puto esse tam durum, cui non oratio tua miseranda visa sit. 279. Me quidem hercule etiam illa valde movent stomachosa et quasi submorosa ridicula, non, quum a moroso dicuntur; tum enim non sal, sed natura ridetur. In quo, ut mihi videtur, persalsum illud est apud Novium:

Quid ploras, pater? —

Mirum ni cantem. Condemnatus sum.

Huic generi quasi contrarium est ridiculi genus patientis ac lenti, ut, quum Cato percussus esset ab eo, qui arcam ferebat, quum ille diceret: Cave, rogavit, numquid aliud ferret praeter arcam? 280. Est etiam stultitiae salsa reprehensio, ut ille Siculus, cui praetor Scipio patronum causae dabat hospitem suum, hominem nobilem, sed admodum stultum: Quaeso, inquit, praetor, adversario

meo da istum patronum, deinde mihi neminem dederis. Movent illa etiam, quae coniectura explanantur longe aliter atque sunt, sed acute atque concinne, ut, quum Scaurus accusaret Rutilium ambitus, quum ipse consul esset factus, ille repulsam tulisset, et in eius tabulis ostenderet literas, A. F. P. R. idque diceret esse, ACTUM FIDE P. RUTILII; Rutilius autem, ANTE FACTUM, POST RELATUM; C. Canius, eques Romanus, quum Rufo adesset, exclamat, neutrum illis litteris declarari. Quid ergo? inquit Scaurus; Aemilius fecit, plectitur Rutilius.

LXX. 281. Ridentur etiam discrepantia: Quid huic abest nisi res et virtus? Bella etiam est familiaris reprehensio quasi errantis, ut quum obiurgavit Albius Granius, quod, quum eius tabulis quiddam ab Albucio probatum videretur, et valde absoluto Scaevola gauderet neque inteligeret contra suas tabulas esse iudicatum. 282. Huic similis est etiam admonitio in consilio dando familiaris, ut, quum patrono malo, quum vocem in dicendo obtudisset, suadebat Granius, ut mulsum frigidum biberet, simulac domum redisset: Perdam, inquit, vocem, si id fecero. Melius est, inquit, quam reum. 283. Bellum etiam est, quum quid cuique sit consentaneum dicitur; ut, quum Scaurus nonnullam haberet invidiam ex eo, quod Phrygonis Pompeii, locupletis hominis, bona sine testamento possederat, sederetque advocatus reo Bestiae, quum funus quoddam duceretur, accusator C. Memmius, Vide, inquit, Scaure, mortuus rapitur, si potes esse possessor. 284. Sed ex his omnibus nihil magis ridetur, quam quod est praeter expectationem; cuius innumerabilia sunt exempla, vel Appii maioris illius, qui in senatu, quum ageretur de agris publicis et de lege Thoria et premeretur Lucilius ab iis, qui a pecore eius depasci agros publicos dicerent, Non est, inquit, Lucilii pecus illud: erratis: — defendere Lucilium videbatur — ego liberum puto esse; qua lubet, pascitur. 285. Placet mihi etiam illud Scipionis illius, qui Ti. Gracchum percudit. Quum ei M. Flaccus multis probris obiectis P. Mucium iudicem tulisset: Eiero, inquit: iniquus est. Quum esset admurmuratum: Ah, inquit,

P. C., non ego mihi illum iniquum eiero, verum omnibus. Ab hoc vero Crasso nihil facetius: quum laesisset testis Silus Pisonem, quod se in eum audisse dixisset: Potest fieri, inquit, Sile, ut is, unde te audisse dicis, iratus dixerit. Adnuit Silus. Potest etiam, ut tu non recte intellexeris. Id quoque toto capite adnuit, ut se Crasso daret. Potest etiam fieri, inquit, ut omnino, quod te audisse dicis, numquam audieris. Hoc ita praeter expectationem accidit, ut testem omnium risus obrueret. Huius generis est plenus Novius, et iocus est familiaris: Sapiens si algebis, tremes; et alia permulta. LXXI. 286. Saepe etiam facete concedas adversario id ipsum, quod tibi ille detrahit, ut C. Laelius, quum ei quidam malo genere natus diceret, indignum esse suis maioribus, At hercule, inquit, tu tuis dignus. Saepe etiam sententiose ridicula dicuntur, ut M. Cincius, quo die legem de donis et muneribus tulit, quum C. Cento prodisset et satis contumeliose: Quid fers, Cinciole? quaesisset: Ut emas, inquit, Gai, si uti velis. 287. Saepe etiam salse, quae fieri non possunt, optantur, ut M. Lepidus, quum, caeteris in campo exercentibus, in herba ipse recubisset, Vellem hoc esset, inquit, laborare. Salsum est etiam quaerentibus et quasi percontantibus lente respondere quod nolint, ut censor Lepidus, quum M. Antistio Pyrgensi equum ademisset amicique eius vociferarentur et quaerent, quid ille patri suo responderet, cur ademptum sibi equum diceret, quum optimus colonus, parcissimus, modestissimus, frugalissimus esset: Me istorum, inquit, nihil credere. 288. Colliguntur a Graecis alia nonnulla, execrationes, admirationes, minationes. Sed haec ipsa nimis mihi videor multa in genera descripsisse. Nam illa, quae verbi ratione et vi continentur, certa fere ac definita sunt; quae plerumque, ut ante dixi, laudari magis quam rideri solent. 289. Haec autem, quae sunt in re et ipsa sententia, partibus sunt innumerabilia, generibus pauca. Expectationibus enim decipiendis et naturis aliorum irridendis, ipsorum ridicule indicandis et similitudine turpioris et dissimulatione et subabsurda dicendo et stulta reprehendendo risus

moventur. Itaque imbuendus est is, qui iocose volet dicere, quasi natura quadam apta ad haec genera et moribus, ut ad cuiusque modi genus ridiculi vultus etiam accommodetur; qui quidem quo severior est et tristior, ut in te, Crasse, hoc illa, quae dicuntur, salsiora videri solent.

290. Sed iam tu, Antoni, qui hoc diversorio sermonis mei libenter acquieturum te esse dixisti, tamquam in Pomptinum diverteris, neque amoenum neque salubrem locum, censeo, ut salis diu te putes requiesse et iter reliquum conficere pergas. Ego vero, atque hilare quidem a te acceptus, inquit, et quum doctior per te tum etiam audacior factus iam ad iocandum. Non enim vereor ne quis me in isto genere leviozem iam putet, quoniam quidem tu Fabricios mihi auctores et Africanos, Maximos, Catones, Lepidos protulisti. 291. Sed habetis ea, quae voluistis ex me audire, de quibus quidem accuratius dicendum et cogitandum fuit. Nam caetera facillora sunt atque ex iis, quae dicta sunt, reliqua nascuntur omnia. LXXII. Ego enim quum ad causam sum aggressus atque omnia cogitando, quoad facere potui, persecutus, quum et argumenta causae et eos locos, quibus animi iudicium conciliantur, et illos, quibus permoventur, vidi atque cognovi; tum constituo quid habeat causa quaeque boni, quid mali. Nulla enim fere potest res in dicendi disceptationem aut controversiam vocari, quae non habeat utrumque; sed, quantum habeat, id refert. 292. Mea autem ratio haec esse in dicendo solet, ut, boni quod habeat, id amplectar, exornem, exaggerem; ibi commorer, ibi habitem, ibi haeream: a malo autem vitioque causae ita recedam, non ut id me defugere appareat, sed ut totum bono illo ornando et augendo dissimulatum obruatur. Et, si causa est in argumentis, firmissima quaeque maxime tueor, sive plura sunt sive aliquod unum; sin autem in conciliatione aut in permotione causa est, ad eam me potissimum partem, quae maxime movere animos hominum potest, confero. 293. Summa denique huius generis haec est, ut si in refellendo adversario firmior esse oratio quam in confirmandis nostris rebus potest, omnia in illum tela conferam; sin nostra probari facilius, quam illa redargui possunt, abducere ani-

mos a contraria defensione et ad nostram conor deducere. 294. Duo denique illa, quae facillima videntur, quoniam quae difficiliora sunt, non possum, mihi pro meo iure summo; unum, ut molesto aut difficili argumento aut loco nunquam omnino nihil respondeam. Quod forsitan aliquis iure irriserit: quis enim est, qui id facere non possit? Sed tamen ego de mea nunc, non de aliorum facultate disputo confiteorque me, si qua premat res vehementius, ita cedere solere, ut non modo non abiecto, sed ne reiecto quidem scuto fugere videar, sed adhibere quamdam in dicendo speciem atque pompam et pugnae similem fugam; consistere vero in meo praesidio sic, ut non fugiendi hostis, sed capiendi loci causa cessisse videar. 295. Alterum est illud, quod ego maxime oratori cavendum et providendum puto quodque me sollicitare summe solet; non tam ut proximis causis elaborare soleo, quam ut ne quid obsim: non quin enitendum sit in utroque, sed tamen multo est turpius oratori nocuisse videri causae quam non profuisse. LXXIII. Sed quid hoc loco vos inter vos, Catule? an haec, ut sunt contemnenda, contemnitis? Minime, inquit ille: sed Caesar de isto ipso quiddam velle dicere videbatur. Me vero lubente, inquit Antonius, dixerit sive refellendi causa sive quaerendi. 296. Tum Iulius: Ego meherecule, inquit, Antoni, semper is fui, qui de te oratore sic praedicarem, unum te in dicendo mihi videri tectissimum propriumque hoc esse laudis tuae nihil a te unquam esse dictum, quod obsesset ei, pro quo diceres. Idque memoria teneo, quum mihi sermo cum hoc Crasso, multis audientibus, esset institutus Crassusque plurimis verbis eloquentiam laudaret tuam, dixisse me cum caeteris tuis laudibus hanc esse vel maximam, quod non solum quod opus esset diceres, sed etiam quod non opus esset non diceres; 297. tum illum mihi respondere meminisse: caetera in te summe esse laudanda, illud vero improbi esse hominis et perfidiosi, dicere quod alienum esset et noceret ei, pro quo quisque diceret. Quare non sibi eum disertum, qui id non faceret, videri, sed improbum, qui faceret. Nunc, si tibi videtur, Antoni, demonstrares velim, quare tu hoc ita magnum putes, nihil in causa mali facere, ut ni-

hil tibi in oratore maius esse videatur. LXXIV. 298. Dicam equidem, Caesar, inquit, [quid intelligam;] sed et tu et vos hoc omnes, inquit, mementote, non me de perfecti oratoris divinitate quadam loqui, sed de exercitationis et consuetudinis meae mediocritate. Crassi quidem responsum excellentis cuiusdam est ingenii ac singularis; cui quidem portenti simile esse visum est posse aliquem inveniri oratorem, qui aliquid mali faceret dicendo obessetque ei, quem defenderet: 299. facit enim de se coniecturam; cuius tanta vis ingenii est, ut neminem nisi consulto putet, quod contra se ipsum sit, dicere; sed ego non de praestanti quadam et eximia, sed prope de vulgari et communi intelligentia disputabo. Apud Graecos fertur incredibili quadam magnitudine consilii atque ingenii Atheniensis ille fuisse Themistocles; ad quem quidam doctus homo atque in primis eruditus accessisse dicitur eique artem memoriae, quae tum primum proferebatur, pollicitus esse se traditurum; quum ille quaesisset quidnam illa ars efficere posset, dixisse illum doctorem, ut omnia meminisset; [et] ei Themistoclem respondisse gratius sibi illum esse facturum, si se oblivisci quae vellet quam si meminisse docuisset. 300. Videsne quae vis in homine acerrimi ingenii, quam potens et quanta mens fuerit? qui ita responderit, ut intelligere possemus nihil ex illius animo, quod semel esset infusum, unquam effluere potuisse; quum quidem ei fuerit optabilius oblivisci posse potius quod meminisse nollet quam quod semel audisset vidissetve meminisse. Sed neque propter hoc Themistocli responsum memoriae nobis opera danda non est neque illa mea cautio et timiditas in causis propter praestantem prudentiam Crassi negligenda est. Uterque enim istorum non mihi attulit aliquam, sed suam significavit facultatem. 301. Etenim permulta sunt in causis in omni parte orationis circumspicienda, ne quid offendas, ne quo irruas. Saepe aliquis testis aut non laedit aut minus laedit, nisi lacessatur; orat reus, urgent advocati, ut invehamur, ut male dicamus, denique ut interrogemus: non moveor, non obtempero, non satisfacio, neque tamen ullam adsequor laudem. Homines enim imperiti facilius quod stulte

dixeris reprehendere quam quod sapienter tacueris laudare possunt. 302. Hic quantum fit mali, si iratum, si non stultum, si non levem testem laeseris! Habet enim et voluntatem nocendi in iracundia et vim in ingenio et pondus in vita; nec, si hoc Crassus non committit, ideo non multi et saepe committunt. Quo quidem mihi turpius videri nihil solet, quam quod ex oratoris dicto aliquo aut responso aut rogato sermo ille sequitur: *Occidit. Adversariumne? Immo vero, aiunt, se et eum, quem defendit.* LXXV. 303. Hoc Crassus non putat nisi perfidia accidere posse; ego autem saepissime video in causis aliquid mali facere homines minime malos. Quid, illud, quod supra dixi, solere me cedere et, ut planius dicam, fugere ea, quae valde causam meam premerent, quum id non faciunt alii versanturque in hostium castris ac sua praesidia dimittunt, mediocriterne causis nocent, quum aut adversariorum adiumenta confirmant aut ea, quae sanare nequeunt, exulcerant? 304. Quid, quum personarum, quas defendunt, rationem non habent? si, quae sunt in iis invidiosa, non mitigant extenuando, sed laudando et efferendo invidiosiora faciunt, quantum est in eo tandem mali! Quid, si in homines caros iudicibusque iucundos sine ulla praemunitioe orationis acerbius et contumeliosius invehere, nonne a te iudices abalienes? 305. Quid, si, quae vitia aut incommoda sunt in aliquo iudice uno aut pluribus, ea tu in adversariis exprobrando non intelligas te in iudices invehi, mediocref[ne] peccatum est? Quid, si, quum pro altero dicas, litem tuam facias aut laesus efferare iracundia, causam relinuas, nihilne noceas? In quo ego, non quo libenter male audiam, sed quia causam non libenter relinquo, nimium patiens et lentus existimor; ut, quum te ipsum, Sulpici, obiurgabam, quod ministratorem peteres, non adversarium. Ex quo etiam illud adsequor, ut, si quis mihi male dicat, petulans aut plane insanus esse videatur. 306. In ipsis autem argumentis si quid posueris aut aperte falsum aut ei, quod dixeris dicturusve sis, contrarium aut genere ipso remotum ab usu iudiciorum ac foro, nihilne noceas? Quid multa? omnis cura mea solet in hoc versari semper — dicam enim saepius —, si possim,

ut boni efficiam aliquid dicendo; sin id minus, ut certe ne quid mali.

LXXVI. 307. Itaque nunc illuc redeo, Catule, in quo tu me paullo ante laudabas, ad ordinem collocationemque rerum ac locorum. Cuius ratio est duplex; altera, quam adfert natura causarum; altera, quae oratorum iudicio et prudentia comparatur. Nam ut aliquid ante rem dicamus, deinde ut rem exponamus, post ut eam probemus nostris praesidiis confirmandis, contrariis refutandis, deinde ut concludamus atque ita peroremus, hoc dicendi natura ipsa praescribit. 308. Ut vero statuamus ea, quae probandi et docendi causa dicenda sunt, quemadmodum componamus, id est vel maxime proprium oratoris prudentiae. Multa enim occurrunt argumenta: multa, quae in dicendo profutura videantur. Sed eorum partim ita levia sunt, ut contemnenda sint; partim, etiamsi quid habent adiumenti, sunt nonnumquam eiusmodi, ut insit in iis aliquid vitii neque tanti sit illud, quod prodesse videatur, ut cum aliquo malo coniungatur. 309. Quae autem utilia sunt atque firma, si ea tamen, ut saepe fit, valde multa sunt, ea, quae ex iis aut levissima sunt aut aliis gravioribus consimilia, secerni arbitror oportere atque ex oratione removeri. Equidem quum colligo argumenta causarum, non tam ea numerare soleo quam expendere. LXXVII. 310. Et quoniam, quod saepe iam dixi, tribus rebus homines ad nostram sententiam perducimus, aut docendo aut conciliando aut permovendo, una ex tribus his rebus res prae nobis est ferenda, ut nihil aliud nisi docere velle videamur; reliquae duae, sicuti sanguis in corporibus, sic illae in perpetuis orationibus fusae esse debent. Nam et principia et caeterae partes orationis, de quibus paullo post pauca dicemus, habere hanc vim magno opere debent, ut ad eorum mentes, apud quos agetur, movendas permanere possint. 311. Sed his partibus orationis, quae, etsi nihil docent argumentando, persuadendo tamen et commovendo proficiunt plurimum, quamquam maxime proprius est locus et in exordiendo et in perorando, degredi tamen ab eo, quod proposueris atque agas, permovendorum animorum causa saepe utile est. 312. Itaque vel re narrata et

exposita saepe datur ad commovendos animos degrediendi locus, vel argumentis nostris confirmatis vel contrariis refutatis vel utroque loco vel omnibus, si habet eam causa dignitatem atque copiam, recte id fieri potest; eaque causae sunt ad agendum et ad ornandum gravissimae atque plenissimae, quae plurimos exitus dant ad eiusmodi degressionem, ut eis locis uti liceat, quibus animorum impetus eorum, qui audiunt, aut impellantur aut reflectantur. 313. Atque etiam in illo reprehendo eos, qui, quae minime firma sunt, ea prima collocant. In quo illos quoque errare arbitror, qui, si quando — id quod mihi numquam placuit — plures adhibent patronos, ut in quoque eorum minimum putant esse, ita eum primum volunt dicere. Res enim hoc postulat, ut eorum expectationi, qui audiunt, quam celerrime succurratur; cui si initio satisfactum non sit, multo plus sit in reliqua causa laborandum. Male enim se res habet, quae non statim, ut dici coepta est, melior fieri videtur. 314. Ergo ut in oratore optimus quisque, sic in oratione firmissimum quodque sit primum; dum illud tamen in utroque teneatur, ut ea, quae excellent, serventur etiam ad perorandum; si qua erunt mediocria — nam vitiosis nusquam esse oportet locum —, in mediam turbam atque in gregem coniciantur. 315. Hisce omnibus rebus consideratis, tum denique id, quod primum est dicendum, postremum soleo cogitare, quo utar exordio. Nam si quando id primum invenire volui, nullum mihi occurrit nisi aut exile aut nugatorium aut vulgare aut commune.

LXXVIII. Principia autem dicendi semper quum accurata et acuta et instructa sententiis, apta verbis, tum vero causarum propria esse debent. Prima est enim quasi cognitio et commendatio orationis in principio, quaeque continuo eum, qui audit, permulcere atque adlicere debet. 316. In quo admirari soleo non equidem istos, qui nullam huic rei operam dederunt, sed hominem in primis disertum atque eruditum, Philippum, qui ita solet surgere ad dicendum, ut, quod primum verbum habiturus sit, nesciat; et ait idem, quum brachium concalescerit, tum se solere pugnare; neque attendit eos ipsos, unde hoc simile ducat, primas illas hastas ita iactare leniter, ut et venustati vel maxime serviant

et reliquis viribus suis consulant. 317. Nec est dubium, quin exordium dicendi vehemens et pugnax non saepe esse debeat; sed si in ipso illo gladiatorio vitae certamine, quo ferro decernitur, tamen ante congressum multa fiunt, quae non ad vulnus, sed ad speciem valere videantur: quanto hoc magis in oratione est spectandum, in qua non vis potius quam delectatio postulatur! Nihil est denique in natura rerum omnium, quod se universum profundat et[quod]totum repente evolvat. Sic omnia, quae fiunt quaeque aguntur acerrime lenioribus principiis natura ipsa praetexuit. 318. Haec autem in dicendo non extrinsecus alicunde quaerenda, sed ex ipsis visceribus causae sumenda sunt. Idcirco tota causa pertemptata atque perspecta, locis omnibus inventis atque instructis considerandum est quo principio sit utendum. 319. Sic et facile reperietur: sumetur enim ex iis rebus, quae erunt uberrimae vel in argumentis vel in partibus, ad quas dixi degredi saepe oportere; ita et momenti aliquid adferent, quum erunt paene ex intima defensione depromptae, et apparebit eas non modo non esse communes nec in alias causas posse transferri, sed penitus ex ea causa, quae tum agatur, effloruisse.

LXXIX. 320. Omne autem principium aut rei totius, quae agetur, significationem habere debet aut aditum ad causam et communionem aut quoddam ornamentum et dignitatem. Sed oportet, ut aedibus ac templis vestibula et aditus, sic causis principia pro portione rerum praepone. Itaque in parvis atque infrequentibus causis ab ipsa re est exordiri saepe commodius. 321. Sed quum erit utendum principio, quod plerumque erit, aut ex reo aut ex adversario aut ex re aut ex eis, apud quos agetur, sententias duci licebit. Ex reo, — reos appello, quorum res est — quae significant bonum virum, quae liberalem, quae calamitosum, quae misericordia dignum, quae valeant contra falsam criminationem: ex adversario iisdem ex locis fere contraria. 322. Ex re, si crudelis, si nefanda, si praeter opinionem, si immerito, si misera, si ingrata, si indigna, si nova, si quae restitui sanarique non possit: ex iis autem, apud quos agetur, ut benevolos beneque existimantes efficiamus:

quod agendo efficitur melius quam rogando. Est id quidem in totam orationem confundendum nec minime in extremam; sed tamen multa principia ex eo genere gignuntur. 323. Nam et attentum monent Graeci ut principio faciamus iudicem et docilem; quae sunt utilia, sed non principii magis propria quam reliquarum partium; faciliora etiam in principiiis, quod et attentum tum maxime sunt, quum omnia exspectant, et dociles magis [quam in] initiis esse [non] possunt. Illustriora enim sunt, quae in principiiis quam quae in mediis causis dicuntur aut arguendo aut refellendo. 324. Maximam autem copiam principiorum ad iudicem aut adiciendum aut incitandum ex iis locis trahemus, qui ad motus animorum conficiendos inerunt in causa; quos tamen totos explicari in principio non oportebit, sed tantum impelli iudicem primo leviter, ut iam inclinato reliqua incumbat oratio. LXXX. 325. Conexum autem ita sit principium consequenti orationi, ut non tamquam citharoedi prooemium adfectum aliquod, sed cohaerens cum omni corpore membrum esse videatur. Nam nonnulli, quum illud meditati ediderunt, sic ad reliqua transeunt, ut audientiam fieri sibi nolle videantur. Atque eiusmodi illa prolusio debet esse, non ut Samnitium, qui vibrant hastas ante pugnam, quibus in pugnando nihil utuntur, sed ut ipsis sententiis, quibus proluserint, vel pugnare possint.

326. Narrare vero rem quod breviter iubent, si brevitatis appellanda est, quum verbum nullum redundat, brevis est L. Crassi oratio; sin tum est brevitatis, quum tantum verborum est, quantum necesse est, aliquando id opus est; sed saepe obest vel maxime in narrando, non solum quod obscuritatem adfert, sed etiam quod eam virtutem, quae narrationis est maxima, ut iucunda et ad persuadendum accommodata sit, tollit. Vel illa,

Nam is postquam excessit ex ephebis

quam longa est narratio! 327. mores adolescentis ipsius et servilis percontatio, mors Chrysidis, vultus et forma et lamentatio sororis, reliqua per varie iucundeque narrantur. Quodsi hanc brevitatem quaesisset,

Effertur, imus: ad sepulcrum venimus:

In ignem imposita est,

decem versiculis totum conficere potuisset; quamquam hoc ipsum: Effertur, imus, concisum est ita, ut non brevitati servitum sit, sed magis venustati. 328. Quodsi nihil fuisset, nisi: In ignem imposita est, tamen res tota cognosci facile potuisset. Sed et festivitatem habet narratio distincta personis et interpuncta sermonibus; et est et probabilius, quod gestum esse dicas, quum quemadmodum actum sit exponas, et multo apertius ad intelligendum est, si constituitur aliquando ac non ista brevitatem percurritur. 329. Apertam enim narrationem tam esse oportet quam caetera; sed hoc magis in hac elaborandum est, quod et difficilius est non esse obscurum in re narranda quam aut in principio aut in argumento aut purgando aut perorando; et maiore etiam periculo haec pars orationis obscura est quam caeterae, vel quia, si quo alio in loco est dictum quid obscurius, tantum id perit, quod ita dictum est: narratio obscura totam obcaecat orationem, vel quod alia possis, semel si obscurius dixeris, dicere alio loco planius: narrationis unus est in causa locus. Erit autem perspicua narratio, si verbis usitatis, si ordine temporum conservato, si non interrupte narrabitur. LXXXI. 330. Sed quando utendum sit aut non sit narratione, id est consilii. Neque enim si nota res est nec dubium quid gestum sit, narrare oportet, nec si adversarius narravit, nisi si refellemus. Ac si quando erit narrandum, nec illa, quae suspicionem et crimen efficient contraque nos erunt, acriter persequamur et quidquid poterit detrahamus; ne illud, quod Crassus, si quando fiat, perfidia, non stultitia fieri putat, ut causae noceamus, accidat. Nam ad summam totius causae pertinet, caute an contra demonstrata res sit, quod omnis orationis reliquae fons est narratio.

331. Sequitur, ut causa ponatur, in quo videndum est quid in controversiam veniat. Tum suggerenda sunt firmamenta causae coniuncte et infirmantis contrariis et tuis confirmantis. Namque una in causis ratio quaedam est eius orationis, quae ad probandam argumentationem valet. Ea autem et confirmationem et reprehensionem quaerit; sed quia neque reprehendi, quae contra dicuntur, possunt, nisi tua confirmes, neque haec confirmari, nisi illa reprehendas,

idecirco haec et natura et utilitate et tractatione coniuncta sunt. 332. Omnia autem concludenda plerumque rebus augendis vel inflammando iudice vel mitigando; omniaque quum superioribus orationis locis tum maxime extremo ad mentes iudicum quam maxime permovendas et ad utilitatem nostram vocandas conferenda sunt.

333. Neque sane iam causa videtur esse cur secernamus ea praecepta, quae de suasionibus tradenda sunt aut laudationibus. Sunt enim pleraque communia; sed tamen suadere aliquid aut dissuadere gravissimae mihi personae videtur esse. Nam et sapientis est consilium explicare suum de maximis rebus et honesti et disertī, ut mente providere, auctoritate probare, oratione persuadere possis.

LXXXII. Atque haec in senatu minore apparatu agenda sunt; sapiens enim est consilium multisque aliis dicendi relinquendus locus; vitanda etiam ingenii ostentationis suspicio. 334. Contio capit omnem vim orationis et gravitatem varietatemque desiderat. Ergo in suadendo nihil est optabilius quam dignitas. Nam qui utilitatem putat, non quid maxime velit suator, sed quid interdum magis sequatur videt. Nemo est enim, praesertim in tam clara civitate, quin putet expetendam maxime dignitatem; sed vincit utilitas plerumque, quum subest ille timor ea neglecta ne dignitatem quidem posse retineri. 335. Controversia autem inter hominum sententias aut est in illo, utrum sit utilius; aut etiam, quum id convenit, certatur, utrum honestati potius an utilitati consulendum sit. Quae quia pugnare inter se saepe videntur, qui utilitatem defendit, enumerabit commoda pacis, opum, potentiae, vectigalium, praesidii militum, caeterarum rerum, quarum fructum utilitate metimur, itemque incommoda contrariorum. Qui ad dignitatem impellit, maiorum exempla, quae erunt vel cum periculo gloriosa, colliget, posteritatis immortalem memoriam augebit; utilitatem ex laude nasci defendet semperque eam cum dignitate esse coniunctam. 336. Sed quid fieri possit aut non possit quidque etiam sit necesse aut non sit, in utraque re maxime est quaerendum. Inciditur enim omnis deliberatio, si intelligitur non posse fieri aut si necessitas adfertur; et qui

id docuit non videntibus aliis, is plurimum vidit. 337. Ad consilium autem de re publica dandum caput est nosse rem publicam; ad dicendum vero probabiliter nosse mores civitatis, qui quia crebro mutantur, genus quoque orationis est saepe mutandum. Et quamquam una fere vis est eloquentiae, tamen quia summa dignitas est populi, gravissima causa rei publicae, maximi motus multitudinis, genus quoque dicendi grandius quoddam et illustrius esse adhibendum videtur; maximaque pars orationis admovenda est ad animorum motus nonnumquam aut cohortatione aut commemoratione aliqua aut in spem aut in metum aut ad cupiditatem aut ad gloriam concitandos, saepe etiam a temeritate, iracundia, spe, iniuria, invidia, crudelitate revocandos. LXXXIII. 338. Fit autem, ut, quia maxima quasi oratori scaena videatur contionis, natura ipsa ad ornatius dicendi genus excitetur. Habet enim multitudo vim quamdam talem, ut, quemadmodum tibicen sine tibiis canere, sic orator sine multitudine audiente eloquens esse non possit. 339. Et quum sint populares multi varique lapsus, vitanda est acclamatio adversa populi; quae aut orationis peccato aliquo excitatur, si aspere, si adroganter, si turpiter, si sordide, si quoquo animi vitio dictum esse aliquid videtur, aut hominum offensione vel invidia, quae aut iusta est aut ex criminatione atque fama aut res si displicet, aut si est in aliquo motu suae cupiditatis aut metus multitudo. His quattuor causis totidem medicinae opponuntur: tum obiurgatio, si est auctoritas; tum admonitio quasi lenior obiurgatio; tum promissio, si audierint, probaturos; tum deprecatio, quod est infimum, sed nonnumquam utile. 340. Nullo autem loco plus facetiae prosunt et celeritas et breve aliquod dictum nec sine dignitate et cum lepore. Nihil enim tam facile quam multitudo a tristitia et saepe ab acerbitate commode et breviter et acute et hilare dicto deducitur.

LXXXIV. Exposui fere, ut potui, vobis in utroque genere causarum quae sequi solem, quae fugere, quae spectare quaque omnino in causis ratione versari. 341. Nec illud tertium laudationum genus est difficile, quod ego initio quasi a praeceptis nostris secreveram; sed et quia multa sunt ora-

tionum genera et graviora et maioris copiae, de quibus nemo fere praeciperet et quod nos laudationibus non ita multum uti soleremus, totum hunc segregabam locum. Ipsi enim Graeci magis legendi et delectationis aut hominis alicuius ornandi quam utilitatis huius forensis causa laudationes scriptitaverunt; quorum sunt libri, quibus Themistocles, Aristides, Agesitatus, Epaminondas, Philippus, Alexander aliique laudantur: nostrae laudationes, quibus in foro utimur, aut testimonii brevitatem habent nudam atque inornatam aut scribuntur ad funebrem contionem, quae ad orationis laudem minime accommodata est. Sed tamen, quoniam est utendum aliquando, nonnumquam etiam scribendum, vel ut Q. Tuberoni Africanum avunculum laudanti scripsit C. Laelius, vel ut nosmet ipsi ornandi causa Graecorum more, si quos velimus, laudare possimus, sit a nobis quoque tractatus hic locus. 342. Perspicuum est igitur alia esse in homine optanda, alia laudanda. Genus, forma, vires, opes, divitiae caeteraque, quae fortuna dat aut extrinsecus aut corpori, non habent in se veram laudem, quae deberi virtuti uni putatur; sed tamen, quod ipsa virtus in earum rerum usu ac moderatione maxime cernitur, tractanda in laudationibus etiam haec sunt naturae et fortunae bona, in quibus est summa laus: non extulisse se in potestate, non fuisse insolentem in pecunia, non se praetulisse aliis propter abundantiam fortunae; ut opes et copiae non superbiae videantur ac libidini, sed bonitati ac moderationi facultatem et materiam dedisse. 343. Virtus autem, quae est per se ipsa laudabilis et sine qua nihil laudari potest, tamen habet plures partes, quarum alia est alia ad laudationem aptior. Sunt enim aliae virtutes, quae videntur in moribus hominum et quadam comitate ac beneficentia positae; aliae, quae in ingenii aliqua facultate aut animi magnitudine ac robore. Nam elementia, iustitia, benignitas, fides, fortitudo in periculis communibus iucunda est auditu in laudationibus; 344. omnes enim hae virtutes non tam ipsis, qui eas habent, quam generi hominum fructuosae putantur. Sapientia et magnitudo animi, qua omnes res humanae tenues ac pro nihilo putantur, et in excogitando vis quaedam ingenii et ipsa eloquentia admirationis habent non minus, iucundita-

tis minus: ipsos enim magis videntur, quos laudamus, quam illos, apud quos laudamus, ornare ac tueri. Sed tamen in laudando iungenda sunt etiam haec genera virtutum. Ferunt enim aures hominum, quum illa, quae iucunda et grata, tum etiam illa, quae mirabilia sunt in virtute, laudari. LXXXV. 345. Et quoniam singularum virtutum sunt certa quaedam officia ac munera et sua cuique virtuti laus propria debetur, erit explicandum in laude iustitiae, quid cum fide, quid cum aequabilitate, quid cum eiusmodi aliquo officio is, qui laudabitur, fecerit. Itemque in caeteris res gestae ad cuiusque virtutis genus et vim et nomen accommodabuntur. 346. Grattissima autem laus eorum factorum habetur, quae suscepta videntur a viris fortibus sine emolumento ac praemio; quae vero etiam cum labore ac periculo ipsorum, haec habent uberrimam copiam ad laudandum, quod et dici ornatissime possunt et audiri facillime. Ea enim denique virtus esse videtur praestantis viri, quae est fructuosa aliis, ipsi aut laboriosa aut periculosa aut certe gratuita. Magna etiam illa laus et admirabilis videri solet tulisse casus sapienter adversos, non fractum esse fortuna, retinuisse in rebus asperis dignitatem. 347. Neque tamen illa non ornant, habiti honores, decreta virtutis praemia, res gestae iudiciis hominum comprobatae; in quibus etiam felicitatem ipsam deorum immortalium iudicio tribui laudationis est. Sumendae autem res erunt aut magnitudine praestabiles aut novitate primae aut genere ipso singulares. Neque enim parvae neque usitatae neque vulgares admiratione aut omnino laude dignae videri solent. 348. Est etiam cum caeteris praestantibus viris comparatio in laudatione praeclara. De quo genere libitum mihi est paullo plura, quam ostenderam, dicere, non tam propter usum forensem, qui est a me in omni hoc sermone tractatus, quam ut hoc videretis, si laudationes essent in oratoris officio, quod nemo negat, oratori virtutum omnium cognitionem, sine qua laudatio effici non possit, esse necessariam. 349. Iam vituperandi praecepta contrariis ex vitiis sumenda esse perspicuum est. Simul est illud ante oculos, nec bonum virum proprie et copiose laudari sine virtutum nec improbum notari ac vituperari sine vitiorum cognitione satis insignite atque

aspere posse. Atque his locis et laudandi et vituperandi saepe nobis est utendum in omni genere causarum.

350. Habetis de inveniendis rebus disponendisque quid sentiam. Adiungam etiam de memoria, ut labore Crassum levem neque ei quidquam aliud, de quo disserat, relinquam nisi ea, quibus haec exornentur. LXXXVI. Perge vero, inquit Crassus. Libenter enim te cognitum iam artificem aliquandoque evolutum illis integumentis dissimulationis tuae nudatumque perspicio; et quod mihi nihil aut quod non multum relinquis, percommode facis estque mihi gratum. 351. Iam istuc quantum tibi ego reliquerim, inquit Antonius, erit in tua potestate. Si enim vere agere volueris, omnia tibi relinquo; sin dissimulare, tu quemadmodum his satis facias videris. Sed, ut ad rem redeam, non sum tanto ego, inquit, ingenio, quanto Themistocles fuit, ut oblivionis artem quam memoriae malim; gratiamque habeo Simonidi illi Ceo, quem primum ferunt artem memoriae protulisse. 352. Dicunt enim, quum cenaret Cranone in Thessalia Simonides apud Scopam fortunatum hominem et nobilem cecinissetque id carmen, quod in eum scripsisset, in quo multa ornandi causa poëtarum more in Castorem scripta et Pollucem fuissent, nimis illum sordide Simonidi dixisse se dimidium eius ei, quod pactus esset, pro illo carmine daturum; reliquum a suis Tyndaridis, quos aequè laudasset, peteret, si ei videretur. 353. Paulo post esse ferunt nuntiatum Simonidi, ut prodiret: invenes stare ad ianua duo quosdam, qui eum magno opere evocarent; surrexisse illum, prodisse, vidisse neminem. Hoc interim spatium conclave illud, ubi epularetur Scopas, concidisse; ea ruina ipsum cum cognatis suis oppressum interisse. Quos quum humare vellent sui neque possent obtritros internoscere ullo modo, Simonides dicitur ex eo, quod meminisset quo eorum loco quisque cubuisset, demonstrator unius cuiusque sepeliendi fuisse. Hac tum re admonitus invenisse fertur ordinem esse maxime, qui memoriae lumen adferret. 354. Itaque iis, qui hanc partem ingenii exercerent, locos esse capiendos et ea, quae memoria tenere vellent, effingenda animo atque in iis locis collocanda; sic fore, ut ordinem rerum locorum ordo conservaret, res autem ipsas rerum ef-

figies notaret atque ut locis pro cera, simulacris pro litteris uteremur. LXXXVII. 355. Qui sit autem oratori memoriae fructus, quanta utilitas, quanta vis, quid me attinet dicere? Tenere, quae didiceris in accipienda causa, quae ipse cogitaris? omnes fixas esse in animo sententias? omnem descriptum verborum apparatus? ita audire vel eum, unde discas, vel eum, cui respondendum sit, ut illi non infundere in aures tuas orationem, sed in animo videantur inscribere? Itaque soli qui memoria vigent sciunt quid et quatenus et quomodo dicturi sint, quid responderint, quid supersit; iidemque multa ex aliis causis aliquando a se acta, multa ab aliis audita meminerunt. 356. Quare confiteor equidem huius boni naturam esse principem — sicut earum rerum, de quibus ante locutus sum, omnium; sed haec ars tota dicendi, sive artis imago quaedam et similitudo est, habet hanc vim, non ut totum aliquid, cuius in ingeniis nostris pars nulla sit, pariat et procreet, verum ut ea, quae sunt orta iam in nobis et procreata, educet atque confirmet —, 357. verumtamen neque tam acri memoria fere quisquam est, ut, non dispositis notatisque rebus, ordinem verborum aut sententiarum complectatur; neque vero tam hebeli, ut nihil hac consuetudine et exercitatione adiuvetur. Vidit enim hoc prudenter sive Simonides sive alius quis invenit, ea maxime animis adfigi nostris, quae essent a sensu tradita atque impressa; acerrimum autem ex omnibus nostris sensibus esse sensum videndi; quare facillime animo teneri posse ea, quae perciperentur auribus aut cogitatione, si etiam commendatione oculorum animis traderentur; ut res caecas et ab aspectus iudicio remotas conformatio quaedam et imago et figura ita notaret, ut ea, quae cogitando complecti vix possemus, intuendo quasi teneremus. 358. His autem formis atque corporibus, sicut omnibus, quae sub aspectum veniunt, admonetur memoria nostra atque excitatur; sed locis opus est: etenim corpus intelligi sine loco non potest. Quare ne in re nota et pervulgata multus et insolens sim, locis est utendum multis, illustribus, explicatis, modicis intervallis; imaginibus autem agentibus, acribus, insignitis, quae occurrere celeriterque percutere animum possint. Quam facultatem et exercita-

lio dabit, ex qua consuetudo gignitur, et similium verborum conversa et immutata casibus aut traducta ex parte ad genus notatio et unius verbi imagine totius sententiae informatio pictoris cuiusdam summi ratione et modo formarum varietate locos distinguentis. LXXXVIII. 359. Sed verborum memoria, quae minus est nobis necessaria, maiore imaginum varietate distinguitur. Multa enim sunt verba, quae quasi articuli conectunt membra orationis, quae formari similitudine nulla possunt; eorum fingendae sunt nobis imagines, quibus semper utamur. Rerum memoria propria est oratoris; eam singulis personis bene positae notare possumus, ut sententias imaginibus, ordinem locis comprehendamus. 360. Neque verum est, quod ab inertibus dicitur, opprimi memoriam imaginum pondere et obscurari etiam id, quod per se natura tenere potuisset. Vidi enim ego summos homines et divina prope memoria, Athenis Charmadam, in Asia, quem vivere hodie aiunt, Scepsium Metrodorum, quorum uterque tamquam litteris in cera, sic se aiebat imaginibus in iis locis, quos haberet, quae meminisse vellet, perscribere. Quare hac exercitatione non eruenda memoria est, si est nulla naturalis; sed certe, si latet, evocanda est.

361. Habetis sermonem bene longum hominis, utinam non impudentis! illud quidem certe, non nimis verecundi; qui quidem, quum te, Catule, tum etiam L. Crasso audiente, de dicendi ratione tam multa dixerim; nam istorum aetas minus me fortasse movere debuit. Sed mihi ignoscetis profecto, si modo, quae causa me ad hanc insolitam mihi loquacitatem impulerit, acceperitis. LXXXIX. 362. Nos vero, inquit Catulus — etenim pro me hoc et pro meo fratre respondeo — non modo tibi ignoscimus, sed te diligimus magnamque tibi habemus gratiam; et quum humanitatem et facilitatem agnoscimus tuam tum admiramur istam scientiam et copiam. Equidem etiam hoc me adsecutum puto, quod magno sum levatus errore et illa admiratione liberatus, quod multis cum aliis semper admirari solebam, unde esset illa tanta tua in causis divinitas. Nec enim te ista attigisse arbitrabar, quae diligentissime cognosse et undique collegisse usuque doctum partim correxisse video, partim comprobasse. 363. Neque

eo minus eloquentiam tuam et multo magis virtutem et diligentiam admiror et simul gaudeo iudicium animi mei comprobari, quod semper statui neminem sapientiae laudem et eloquentiae sine summo studio et labore et doctrina consequi posse. Sed tamen quidnam est id, quod dixisti fore, ut tibi ignosceremus, si cognossemus, quae te causa in sermonem impulisset? Quae est enim alia causa, nisi quod nobis et horum adolescentium studio, qui te attentissime audierunt, morem gerere voluisti? 364. Tum ille: Adimere, inquit, omnem recusationem Crasso volui, quem ego paullo sciebam vel pudentius vel invitius — nolo enim dicere de tam suavi homine fastidiosius — ad hoc genus sermonis accedere. Quid enim poterit dicere? Consularem se esse hominem et censorium? Eadem nostra causa est. An aetatem adferet? Quadriennio minor est. An se haec nescire? Quae ego sero, quae cursim adripui, quae subsicivis operis, ut aiunt, iste a puero, summo studio, summis doctoribus. Nihil dicam de ingenio, cui par nemo fuit. Etenim me dicentem qui audiret, nemo umquam tam sui despiciens fuit quin speraret aut melius aut eodem modo se posse dicere: Crasso dicente nemo tam adrogans qui similiter se umquam dicturum esse confideret. Quamobrem ne frustra hi tales viri venerint, te aliquando, Crasse, audiamus.

XC. 365. Tum ille: Ut ita ista esse concedam, inquit, Antoni, quae sunt longe secus, quid mihi tandem hodie aut cuiquam homini quod dici possit reliquisti? Dicam enim vere, amicissimi homines, quod sentio: saepe ego doctos homines, quid dico saepe? immo nonnumquam; saepe enim qui potui, qui puer in forum venerim neque inde umquam diutius quam quaestor abfuerim? Sed tamen audivi, ut heri dicebam, et Athenis quum essem, doctissimos viros et in Asia istum ipsum Scepsium Metrodorum, quum de his ipsis rebus disputaret. Neque vero mihi quisquam copiosius umquam visus est neque subtilius in hoc genere dicendi quam iste hodie esse versatus. Quod si esset aliter et aliquid intelligerem ab Antonio praetermissum, non essem tam inurbanus et paene inhumanus, uti in eo gravarer, quod vos cupere sentirem. 366. Tum Sulpicius: An ergo, inquit, oblitus es, Crasse,

Antonium ita partitum esse tecum, ut ipse instrumentum oratoris exponeret, tibi eius distinctionem atque ornatum relinqueret? Hic ille: Primum, quis Antonio permisit, inquit, ut et rei partes faceret et utram vellet prior ipse sumeret? Deinde, ego si recte intellexi, quum valde libenter audirem, mihi coniuncte est visus de utraque re dicere. Ille vero, inquit Cotta, ornamenta orationis non attigit neque eam laudem, ex qua eloquentia nomen ipsum invenit. Verba igitur, inquit Crassus, mihi reliquit Antonius, rem ipse sumpsit. 367. Tum Caesar: Si, quod difficilius est, tibi reliquit, est nobis, inquit, causa, cur te audire cupiamus; sin, quod facilius, tibi causa non est, cur recuses. Et Catulus: Quid, quod dixisti, inquit, Crasse, si[hic] hodie apud te maneremus, te morem nobis esse gesturum, nihilne ad fidem tuam putas pertinere? Tum Cotta ridens: Possem tibi, inquit, Crasse, concedere; sed vide ne quid Catulus attulerit religionis: hoc opus censorium est. Id autem committere vides quam homini censorio conveniat. Agite vero, inquit, ut vultis. Sed nunc quidem, quoniam est id temporis, surgendum censeo et requiescendum; post meridiem, si ita vobis est commodum, loquemur aliquid, nisi forte in crastinum differre mavultis. Omnes se vel statim vel si ipse post meridiem mallet, quam primum tamen audire velle dixerunt.

M. TULLII CICERONIS

DE

ORATORE

LIBERTERTIUS.

I. 1. Instituenti mihi, Quinte frater, eum sermonem referre et mandare huic tertio libro, quem post Antonii disputationem Crassus habuisset, acerba sane recordatio veterem animi curam molestiamque renovavit. Nam illud immortalitate dignum ingenium, illa humanitas, illa virtus L. Crassi morte extincta subita est vix diebus decem post eum diem, qui

hoc et superiore libro continetur. 2. Ut enim Romam rediit extremo ludorum scaenicorum die, vehementer commotus oratione ea, quae ferebatur habita esse in contione a Philippo, quem dixisse constabat videndum sibi esse aliud consilium; illo senatu se rem publicam gerere non posse: mane Idibus Septembribus et ille et senatus frequens vocatu Drusi in curiam venit. Ibi quum Drusus multa de Philippo questus esset, rettulit ad senatum de illo ipso, quod in eum ordinem consul tam graviter in contione esset invectus. 3. Hic, ut saepe inter homines sapientissimos constare vidi, quamquam hoc Crasso, quum aliquid accuratius dixisset, semper fere contigisset, ut numquam dixisse melius putaretur, tamen omnium consensu sic esse iudicatum, caeteros a Crasso semper omnes, illo autem die etiam ipsum a se superatum. Deploravit enim casum atque orbitatem senatus, cuius ordinis a consule, qui quasi parens bonus aut tutor fidelis esse deberet, tamquam ab aliquo nefario praedone diriperetur patrimonium dignitatis; neque vero esse mirandum, si, quum suis consiliis rem publicam profligasset, consilium senatus a re publica repudiaret. 4. Hic quum homini et vehementi et deserto et in primis forti ad resistendum, Philippo, quasi quasdam verborum faces admovisset, non tulit ille et graviter exarsit pignoribusque ablatis Crassum instituit coercere. Quo quidem ipso in loco multa a Crasso divinitus dicta esse ferebantur, quum sibi illum consulem esse negaret, cui senator ipse non esset. An tu, quum omnem auctoritatem universi ordinis pro pignore putaris eamque in conspectu populi Romani concideris, me his existimas pignoribus terreri? Non tibi illa sunt caedenda, si L. Crassum vis coercere: haec tibi est excidenda lingua, qua vel evulsa spiritu ipso libidinem tuam libertas mea refutabit. II. 5. Permulta tum vehementissima contentione animi, ingenii, virium ab eo dicta esse constabat sententiamque eam, quam senatus frequens secutus est, ornatissimis et gravissimis verbis, ut populo Romano satis fieret, numquam senatus neque consilium rei publicae neque fidem defuisse, ab eo

cic. I. 2.

dictam et eundem, id quod in auctoritatibus praescriptis exstat, scribendo adfuisse. 6. Illa tamquam cyenea fuit divini hominis vox et oratio, quam quasi exspectantes post eius interitum veniebamus in curiam, ut vestigium illud ipsum, in quo ille postremum institisset, contueremur. Namque tum latus ei dicenti condoluisse sudoremque multum consecutum esse audiebamus; ex quo quum cohorrisset, cum febris domum rediit dieque septimo lateris dolore consumptus est. 7. O fallacem hominum spem fragilemque fortunam et inanes nostras contentiones! quae in medio spatio saepe franguntur et corruunt aut ante in ipso cursu obruntur, quam portum conspicerere potuerunt. Nam quamdiu Crassi fuit ambitionis labore vita districta, tamdiu privatis magis officiis et ingenii laude floruit quam fructu amplitudinis aut rei publicae dignitate. Qui autem annus ei primus ab honorum perfunctione aditum omnium concessu ad summam auctoritatem dabat, is eius omnem spem atque omnia vitae consilia morte pervertit. 8. Fuit hoc luctuosum suis, acerbum patriae, grave bonis omnibus; sed ii tamen rei publicae casus secuti sunt, ut mihi non erepta L. Crasso a dis immortalibus vita, sed donata mors esse videatur. Non vidit flagrantem bello Italiam, non ardentem invidia senatum, non sceleris nefarii principes civitatis reos, non luctum filiae, non exsilium generi, non acerbissimam C. Marii fugam, non illam post reditum eius caedem omnium crudelissimam, non denique in omni genere deformatam eam civitatem, in qua ipse florentissima multum omnibus gloria praestitisset.

III. 9. Et quoniam attingi cogitatione vim varietatemque fortunae, non vagabitur oratio mea longius atque eis fere ipsis definietur viris, qui hoc sermone, quem referre suscepimus, continentur. Quis enim non iure beatam L. Crassi mortem illam, quae est a multis saepe defleta, dixerit, quum horum ipsorum sit, qui tum cum illo postremum fere collocuti sunt, eventum recordatus? Tenemus enim memoria Q. Catulum, virum omni laude praestantem, quum sibi non incolumem fortunam, sed exsilium et fugam deprecaretur, esse coactum, ut vita se ipse privaret. 10. Iam M. Antonii

in eis ipsis Rostris, in quibus ille rem publicam constantissime consul defenderat quaeque censor imperatoris manubiis ornarat, positum caput illud fuit, a quo erant multorum civium capita servata. Neque vero longe ab eo C. Iulii caput hospitis Etrusci scelere proditum cum L. Iulii fratris capite iacuit, ut ille, qui haec non vidit, et vixisse cum re publica pariter et cum illa simul exstinctus esse videatur. Neque enim propinquum suum, maximi animi virum, P. Crassum, suapte interfectum manu neque collegae sui, pontificis maximi, sanguine simulacrum Vestae respersum esse vidit; cui maerori, qua mente ille in patriam fuit, etiam C. Carbonis, inimicissimi hominis, eodem illo die mors fuisset nefaria. 11. Non vidit eorum ipsorum, qui tum adulescentes Crasso se dicarant, horribiles miserosque casus. Ex quibus C. Cotta, quem ille florentem reliquerat, paucis diebus post mortem Crassi depulsus per invidiam tribunatu non multis ab eo tempore mensibus eiectus est e civitate: Sulpicius autem, qui in eadem invidiae flamma fuisset, quibuscum privatus coniunctissime vixerat, hos in tribunatu spoliare instituit omni dignitate; cui quidem ad summam gloriam eloquentiae efflorescenti ferro erepta vita est et poena temeritatis non sine magno rei publicae malo constituta. 12. Ego vero te, Crasse, quum vitae flore tum mortis opportunitate divino consilio et ortum et exstinctum esse arbitror. Nam tibi aut pro virtute animi constantiaque tua civilis ferri subeunda fuit crudelitas aut, si qua te fortuna ab atrocitate mortis vindicasset, eadem esse te funerum patriae spectatorem coëgisset; neque solum tibi improborum dominatus, sed etiam propter admixtam civium caedem bonorum victoria maerori fuisset. IV. 13. Mihi quidem, Quinte frater, et eorum casus, de quibus ante dixi, et ea, quae nosmet ipsi ob amorem in rem publicam incredibilem et singularem pertulimus ac sensimus, cogitanti sententia saepe tua vera ac sapiens videri solet, qui propter tot, tantos tam praecipitesque casus clarissimorum hominum atque optimorum virorum me semper ab omni contentione ac dimicatione revocasti. 14. Sed quoniam haec iam neque in integro nobis esse possunt et summi labores nostri magna compensati

gloria mitigantur, pergamus ad ea solacia, quae non modo sedatis molestiis iucunda, sed etiam haerentibus salutaria nobis esse possint; sermonemque L. Crassi reliquum ac paene postremum memoriae prodamus, atque ei, etsi nequam parem illius ingenio, at pro nostro tamen studio meritam gratiam debitamque referamus. 15. Neque enim quisquam nostrum, quum libros Platonis mirabiliter scriptos legit, in quibus omnibus fere Socrates exprimitur, non, quamquam illa scripta sunt divinitus, tamen maius quiddam de illo, de quo scripta sunt, suspicatur: quod item nos postulamus non a te quidem, qui nobis omnia summa tribuis, sed a caeteris, qui haec in manus sument, maius ut quiddam de L. Crasso, quam quantum a nobis exprimeretur, suspicentur. 16. Nos enim, qui ipsi sermoni non interfuissemus et quibus C. Cotta tantummodo locos ac sententias huius disputationis tradidisset, quo in genere orationis utrumque oratorem cognoveramus, id ipsum sumus in eorum sermone adumbrare conati. Quodsi quis erit, qui ductus opinione vulgi aut Antonium ieiuniorum aut Crassum pleniorum fuisse putet, quam quomodo a nobis uterque inductus est, is erit ex iis, qui aut illos non audierint aut iudicare non possint. Nam fuit uterque, ut exposui antea, quum studio et ingenio et doctrina praestans omnibus tum in suo genere perfectus, ut neque in Antonio deesset hic ornatus orationis neque in Crasso redundaret.

V. 17. Ut igitur ante meridiem discesserunt paullulumque requierunt, in primis hoc a se Cotta animadversum esse dicebat, omne illud tempus meridianum Crassum in acerrima atque attentissima cogitatione posuisse seseque, qui vultum eius, quum ei dicendum esset, obtutumque oculorum in cogitando probe nosset atque in maximis causis saepe vidisset, tum dedita opera quiescentibus aliis in eam exhedram venisse, in qua Crassusposito lectulo recubisset, quumque eum in cogitatione defixum esse sensisset, statim recessisse atque in eo silentio duas horas fere esse consumptas. Deinde quum omnes inclinatos iam in pomeridianum tempus die venissent ad Crassum: Quid est, Crasse, inquit Iulius, imusne sessum? etsi admonitum venimus te, non flagitatum. 18.

Tum Crassus: An me tam impudentem esse existimatis, ut vobis hoc praesertim munus putem diutius posse deberi? Quinam igitur, inquit ille, locus? An in media silva placet? Est enim is maxime et opacus et frigidus. Sane, inquit Crassus; etenim est in eo loco sedes huic nostro non importuna sermoni. Quum placuisset idem caeteris, in silvam venitur et ibi magna cum audiendi expectatione considitur.

19. Tum Crassus: Quum auctoritas atque amicitia vestra tum Antonii facilitas eripuit, inquit, mihi in optima mea causa libertatem recusandi. Quamquam in partienda disputatione nostra, quum sibi de iis, quae dici ab oratore oporteret, sumeret, mihi autem relinqueret, ut explicarem, quemadmodum illa ornari oporteret, ea divisit, quae seiuncta esse non possunt. Nam quum omnis ex re atque verbis conste oratio, neque verba sedem habere possunt, si rem subtraxeris, neque res lumen, si verba semoveris. 20. Ac mihi quidem veteres illi maius quiddam animo complexi plus multo etiam vidisse videntur, quam quantum nostrorum ingeniorum acies intueri potest; qui omnia haec, quae supra et subter, unum esse et una, vi atque una consensione naturae constricta esse dixerunt. Nullum est enim genus rerum, quod aut avulsum a caeteris per se ipsum constare aut quo caetera si careant, vim suam atque aeternitatem conservare possint. VI. 21. Sed si haec maior esse ratio videtur, quam ut hominum possit sensu aut cogitatione comprehendi, est etiam illa Platonis vera et tibi, Catule, certe non inaudita vox, omnem doctrinam harum ingenuarum et humanarum artium uno quodam societatis vinculo contineri. Ubi enim perspecta vis est rationis eius, qua causae rerum atque exitus cognoscuntur, mirus quidam omnium quasi consensus doctrinarum concentusque reperitur. 22. Sed si hoc quoque videtur esse altius, quam ut id nos humi strati suspicere possimus, illud certe tamen, quod amplexi sumus, quod profitemur, quod suscepimus, nosse et tenere debemus. Una est enim, quod et ego hesternae die dixi et aliquot locis ante-meridiano sermone significavit Antonius, eloquentia, quas-cumque in oras disputationis regionesve delata est. 23. Nam sive de caeli natura loquitur sive de terrae sive de divina vi

sive de humana sive ex inferiore loco sive ex aequo sive ex superiore sive ut impellat homines sive ut doceat sive ut deterreat sive ut concitet sive ut reflectat sive ut incendat sive ut leniat sive ad paucos sive ad multos sive inter alienos sive cum suis sive secum, rivis est diducta oratio, non fontibus; et, quocumque ingreditur, eodem est instructu ornatuque comitata. 24. Sed quoniam oppressi iam sumus opinionibus non modo vulgi, verum etiam hominum leviter eruditorum, qui, quae complecti tota nequeunt, haec facilius divulsa et quasi discerpta contrectant, et qui tamquam ab animo corpus, sic a sententiis verba seiungunt, quorum sine interitu fieri neutrum potest, non suscipiam oratione mea plus quam mihi imponitur. Tantum significabo brevi neque verborum ornatum inveniri posse non partis expressisque sententiis neque esse ullam sententiam illustrem sine luce verborum. 25. Sed priusquam illa conor attingere, quibus orationem ornari atque illuminari putem, proponam breviter quid sentiam de universo genere dicendi.

VII. Natura nulla est, ut mihi videtur, quae non habeat in suo genere res complures dissimiles inter se, quae tamen consimili laude dignentur. Nam et auribus multa percipimus, quae etsi nos vocibus delectant, tamen ita sunt varia saepe, ut id, quod proximum audias, iucundissimum esse videatur, et oculis colliguntur paene innumerabiles voluptates, quae nos ita capiunt, ut unum sensum dissimili genere delectent, et reliquos sensus voluptates oblectant dispares, ut sit difficile iudicium excellentis maxime suavitatis. 26. At hoc idem, quod est in naturis rerum, transferri potest etiam ad artes. Una fingendi est ars, in qua praestantes fuerunt Myro, Polyelitus, Lysippus; qui omnes inter se dissimiles fuerunt, sed ita tamen, ut neminem sui velis esse dissimilem. Una est ars ratioque picturae, dissimillimique tamen inter se Zeuxis, Aglaophon, Apelles, neque eorum quisquam est cui quidquam in arte sua deesse videatur. Et si hoc in his quasi mutis artibus est mirandum et tamen verum, quanto admirabilius in oratione atque in lingua? quae quum in iisdem sententiis verbisque versetur, summas habet dissimilitudines; non sic, ut alii vituperandi sint, sed ut ii, quos constet esse

laudandos, in dispari tamen genere laudentur. 27. Atque id primum in poetis cerni licet, quibus est proxima cognatio cum oratoribus, quam sint inter sese Ennius, Pacuvius Aeciusque dissimiles, quam apud Graecos Aeschylus, Sophocles, Euripides, quamquam omnibus par paene laus in dissimili scribendi genere tribuatur. 28. Aspiciate nunc eos homines atque intuemini, quorum de facultate quaerimus, quid intersit inter oratorum studia atque naturas. Suavitatem Isocrates, subtilitatem Lysias, acumen Hyperides, sonitum Aeschines, vim Demosthenes habuit. Quis eorum non egregius? tamen quis cuiusquam nisi sui similis? Gravitatem Africanus, lenitatem Laelius, asperitatem Galba, profluens quiddam habuit Carbo et canorum. Quis horum non princeps temporibus illis fuit? et suo tamen quisque in genere princeps. VIII. 29. Sed quid ego vetera conquiram, quum mihi liceat uti praesentibus exemplis atque vivis? Quid iucundius auribus nostris umquam accidit huius oratione Catuli? quae est pura sic, ut Latine loqui paene solus videatur, sic autem gravis, ut in singulari dignitate omnis tamen adsit humanitas ac lepos. Quid multa? istum audiens equidem sic iudicare soleo, quidquid aut addideris aut mutaveris aut detraxeris, vitiosius et deterius futurum. 30. Quid, noster hic Caesar nonne novam quamdam rationem attulit orationis et dicendi genus induxit prope singulare? Quis umquam res praeter hunc tragicas paene comice, tristes remisse, severas hilare, forenses scaenica prope venustate tractavit atque ita, ut neque iocus magnitudine rerum excluderetur nec gravitas facetiis minueretur? 31. Ecce praesentes duo prope aequales Sulpicius et Cotta. Quid tam inter se dissimile? quid tam in suo genere praestans? Limatus alter et subtilis, rem explicans propriis aptisque verbis. Haeret in causa semper et quid iudicis probandum sit quum acutissime vidit, omissis caeteris argumentis, in eo mentem orationemque defigit. Sulpicius autem fortissimo quodam animi impetu, plenissima et maxima voce, summa contentione corporis et dignitate motus, verborum quoque ea gravitate et copia est, ut unus ad dicendum instructissimus a natura esse videatur. IX. 32. Ad nosmet ipsos iam rever-

tor, quoniam sic fuimus semper comparati, ut hominum sermonibus quasi in aliquod contentionis iudicium vocaremur: quid tam dissimile quam ego in dicendo et Antonius? quum ille is sit orator, ut nihil eo possit esse praestantius; ego autem, quamquam memet mei poenitet, cum hoc maxime tamen in comparatione coniungar. Videtisne, genus hoc quod sit Antonii? forte, vehemens, commotum in agendo, praemunitum et ex omni parte causae saeptum, acre, acutum, enucleatum, in una quaque re commorans, honeste cedens, acriter insequens, terreus, supplicans, summa orationis varietate, nulla nostrarum aurium satietate. 33. Nos autem, quicumque in dicendo sumus, quoniam esse aliquo in numero vobis videmur, certe tamen ab huius multum genere distamus; quod quale sit, non est meum dicere, propterea quod minime sibi quisque notus est et difficillime de se quisque sentit; sed tamen dissimilitudo intelligi potest et ex motus mei mediocritate et ex eo, quod, quibus vestigiis primum institi, in iis fere soleo perorare et quod aliquanto me maior in verbis [quam in sententiis] eligendis labor et cura torquet verentem, ne, si paullo obsoletior fuerit oratio, non digna expectatione et silentio fuisse videatur. 34. Quodsi in nobis, qui adsumus, tantae dissimilitudines, tam certae res cuiusque propriae et in ea varietate fere melius a deteriore facultate magis quam genere distinguitur atque omne laudatur, quod in suo genere perfectum est, quid censetis, si omnes, qui ubique sunt aut fuerunt oratores, amplecti voverimus? nonne fore, ut, quot oratores, totidem paene reperiantur genera dicendi? Ex qua mea disputatione forsitan occurrat illud, si paene innumerabiles sint quasi formae figuraeque dicendi, specie dispares, genere laudabiles, non posse ea, quae inter se discrepant, iisdem praeceptis atque una institutione formari. 35. Quod non est ita diligentissimeque hoc est eis, qui instituunt aliquos atque erudiunt, videndum, quo sua quemque natura maxime ferre videatur. Etenim videmus ex eodem quasi ludo summorum in suo cuiusque genere artificum et magistrorum exisse discipulos dissimiles inter se ac tamen laudandos, quum ad cuiusque naturam institutio doctoris accommodaretur. 36. Cuius est

vel maxime insigne illud exemplum, ut caeteras artes omitamus, quod dicebat Isocrates doctor singularis se calcaribus in Ephoro, contra autem in Theopompo frenis uti solere. Alterum enim exsultantem verborum audacia reprimebat, alterum cunctantem et quasi verecundantem incitabat. Neque eos similes effecit inter se, sed tantum alteri adfinxit, de altero limavit, ut id conformaret in utroque, quod utriusque natura pateretur. X. 37. Haec eo mihi praedicenda fuerunt, ut, si non omnia, quae proponerentur a me, ad omnium vestrum studium et ad genus id, quod quisque vestrum in dicendo probaret, adhaerescerent, id a me genus exprimi sentiretis, quod maxime mihi ipsi probaretur.

Ergo haec et agenda sunt ab oratore, quae explicavit Antonius, et dicenda quodam modo. Quinam igitur dicendi est modus melior — nam de actione post videro —, quam ut Latine, ut plane, ut ornate, ut ad id, quodcumque agetur, apte congruenterque dicamus? 38. Atque eorum quidem, quae duo prima dixi, rationem non arbitror exspectari a me puri dilucidique sermonis. Neque enim conamur docere eum dicere, qui loqui nesciat; nec sperare, qui Latine non possit, hunc ornate esse dicturum; neque vero, qui non dicat quod intelligamus, hunc posse quod admiremur dicere. Linquamus igitur haec, quae cognitionem habent facilem, usum necessarium. Nam alterum traditur litteris doctrinaque puerili, alterum adhibetur ob eam causam, ut intelligatur quid quisque dicat, quod videmus ita esse necessarium, ut tamen eo minus nihil esse possit. 39. Sed omnis loquendi elegantia, quamquam expolitur scientia litterarum, tamen augetur legendis oratoribus et poetis. Sunt enim illi veteres, qui ornare nondum poterant ea, quae dicebant, omnes prope praeclare locuti; quorum sermone adsuefacti qui erunt, ne cupientes quidem poterunt loqui nisi Latine. Neque tamen erit utendum verbis iis, quibus iam consuetudo nostra non utitur, nisi quando ornandi causa parce, quod ostendam; sed usitatis ita poterit uti, lectissimis ut utatur, is, qui in veteribus erit scriptis studiose et multum volutatus. XI. 40. Atque, ut Latine loquamur, non solum videndum est, ut et verba efferamus ea, quae nemo iure reprehendat, et ea sic et ca-

sibus et temporibus et genere et numero conservemus, ut ne quid perturbatum ac discrepans aut praeposterum sit, sed etiam lingua et spiritus et vocis sonus est ipse moderandus. 41. Nolo exprimi litteras putidius, nolo obscurari negligentius; nolo verba exiliter exanimata exire, nolo inflata et quasi anhelata gravius. Nam de voce nondum ea dico, quae sunt actionis, sed hoc, quod mihi cum sermone quasi coniunctum videtur. Sunt enim certa vitia, quae nemo est quin effugere cupiat: mollis vox ut muliebris aut quasi extra modum absona atque absurda. 42. Est autem vitium, quod nonnulli de industria consecantur. Rustica vox et agrestis quosdam delectat, quo magis antiquitatem, si ita sonet, eorum sermo retinere videatur; ut tuus, Catule, sodalis, L. Cotta, gaudere mihi videtur gravitate linguae sonoque vocis agresti et illud, quod loquitur, priscum visum iri putat, si plane fuerit rusticanum. Me autem tuus sonus et subtilitas ista delectat, omitto verborum, quamquam est caput; verum id adfert ratio, doceat litterae, confirmat consuetudo et legendi et loquendi; sed hanc dico suavitatem, quae exit ex ore; quae quidem ut apud Graecos Atticorum, sic in Latino sermone huius est urbis maxime propria. 43. Athenis iam diu doctrina ipsorum Atheniensium interit; domicilium tantum in illa urbe remanet studiorum, quibus vacant cives, peregrini fruuntur capti quodammodo nomine urbis et auctoritate: tamen eruditissimos homines Asiaticos quivis Atheniensis indoctus non verbis, sed sono vocis nec tam bene quam suaviter loquendo facile superabit. Nostri minus student litteris quam Latini. Tamen ex istis, quos nostis, urbanis, in quibus minimum est litterarum, nemo est quin litteratissimum togatorum omnium, Q. Valerium Soranum, lenitate vocis atque ipso oris pressu et sono facile vincat. XII. 44. Quare quum sit quaedam certa vox Romani generis urbisque propria, in qua nihil offendi, nihil displicere, nihil animadverti possit, nihil sonare aut olere peregrinum, hanc sequamur neque solum rusticam asperitatem, sed etiam peregrinam insolentiam fugere discamus. 45. Equidem quum audio socrum meam Laeliam — facilius enim mulieres incorruptam antiquitatem conservant, quod multorum sermonis expertes ea tenent semper, quae

prima didicerunt —; sed eam sic audio, ut Plautum mihi aut Naevium videam audire. Sono ipso vocis ita recto et simplici est, ut nihil ostentationis aut imitationis adferre videatur; ex quo sic locutum esse eius patrem iudico, sic maiores; non aspere ut ille, quem dixi, non vaste, non rustice, non hiulce, sed presse et aequabiliter et leniter. 46. Quare Cotta noster, cuius tu illa lata, Sulpici, nonnumquam imitaris, ut Iota litteram tollas et E plenissimum dicas, non mihi oratores antiquos, sed messoros videtur imitari. Hic quum adrisisset ipse Sulpicius: Sic agam vobiscum, inquit Crassus, ut quoniam me loqui voluistis, aliquid de vestris vitiis audiat. Utinam quidem! inquit ille: id enim ipsum volumus, idque si feceris, multa, ut arbitror, hic hodie vitia ponemus. 47. At enim non sine meo periculo, Crassus inquit, possum, Sulpici, te reprehendere, quoniam Antonius mihi te simillimum dixit sibi videri. Tu vero, inquit ille, quoniam monuit idem, ut ea, quae in quoque maxima essent, imitemur; ex quo vereor ne nihil sim tui nisi suppositionem pedis imitatus et pauca quaedam verba et aliquem, si forte, motum. Ergo ista, inquit Crassus, quae habes a me, non reprehendo, ne me ipsum irrideam — sunt autem mea multo et plura et maiora, quam dicis —: quae autem sunt aut tua plane aut imitatione ex aliquo expressa, de iis te, si qui me forte locus admonuerit, commonebo. XIII. 48. Praetereamus igitur praecepta Latine loquendi, quae puerilis doctrina tradit et subtilior cognitio ac ratio litterarum alit aut consuetudo sermonis cotidiani ac domestici, libri confirmant et lectio veterum oratorum et poetarum. Neque vero in illo altero diutius commoremur, ut disputemus, quibus rebus adsequi possimus, ut ea, quae dicamus, intelligantur. 49. Latine scilicet dicendo, verbis usitatis ac proprie demonstrantibus ea, quae significari ac declarari volumus, sine ambiguo verbo aut sermone, non nimis longa continuatione verborum, non valde productis iis, quae similitudinis causa ex aliis rebus transferuntur, non discerptis sententiis, non praeposteris temporibus, non confusis personis, non conturbato ordine. Quid multa? tam facilis est tota res, ut mihi permirum saepe videatur, quum difficilium intelligatur, quid patronus velit dicere, quam si ipse

ille, qui patronum adhibet, de re sua diceret. 50. Isti enim, qui ad nos causas deferunt, ita nos plerumque ipsi docent, ut non desideres planius dici. Easdem res autem simulac Fufius aut vester aequalis Pomponius agere coepit, non aequè quid dicant, nisi admodum attendi, intelligo; ita confusa est oratio, ita perturbata, nihil ut sit primum, nihil ut secundum, tantaque insolentia ac turba verborum, ut oratio, quae lumen adhibere rebus debet, ea obscuritatem et tenebras adferat atque ut quodammodo ipsi sibi in dicendo obstrepere videantur. 51. Verum, si placet, quoniam haec satis spero vobis quidem certe maioribus molesta et putida videri, ad reliqua aliquanto odiosiora pergamus. XIV. Atqui vides, inquit Antonius, quam alias res agamus, [quum te inviti audiamus.] qui adduci possumus — de me enim conicio — relictis ut rebus omnibus te sectemur, te audiamus; ita de horridis rebus nitida, de ieiunis plena, de pervulgatis nova quaedam est oratio tua.

52. Faciles enim, inquit, Antoni, partes eae fuerunt duae, quas modo percucurri vel potius paene praeterii, Latine loquendi planeque dicendi; reliquae sunt magnae, implicatae, variae, graves, quibus omnis admiratio ingenii, omnis laus eloquentiae continetur. Nemo enim umquam est oratorem, quod Latine loqueretur, admiratus. Si est aliter, irrident; neque eum oratorem tantummodo, sed hominem non putant. Nemo extulit eum verbis, qui ita dixisset, ut, qui adessent, intelligerent quid diceret, sed contempsit eum, qui minus id facere potuisset. 53. In quo igitur homines exhorrescunt? quem stupefacti dicentem intuentur? in quo exclamant? quem deum, ut ita dicam, inter homines putant? Qui distincte, qui explicite, qui abundanter, qui illuminate et rebus et verbis dicunt et in ipsa oratione quasi quemdam numerum versumque conficiunt: id est, quod dico, ornate. Qui idem ita moderantur, ut rerum, ut personarum dignitates ferunt, ii sunt in eo genere laudandi laudis, quod ego aptum et congruens nomino. 54. Qui ita dicerent, eos negavit adhuc se vidisse Antonius et iis hoc nomen dixit eloquentiae solis esse tribuendum. Quare omnes istos me auctore deridete atque contemnite, qui se horum, qui nunc ita appellan-

tur, rhetorum praeceptis omnem oratorum vim complexos esse arbitrantur neque adhuc quam personam teneant aut quid profiteantur intelligere potuerunt. Vero enim oratori, quae sunt in hominum vita, quandoquidem in ea versatur orator atque ea est ei subiecta materies, omnia quaesita, audita, lecta, disputata, tractata, agitata esse debent. 55. Est enim eloquentia una quaedam de summis virtutibus; quamquam sunt omnes virtutes aequales et pares, sed tamen est species alia magis alia formosa et illustris; sicut haec vis, quae scientiam complexa rerum sensa mentis et consilia sic verbis explicat, ut eos, qui audiant, quocumque incubuerit, possit impellere; quae quo maior est vis, hoc est magis prohibite iungenda summaque prudentia; quarum virtutum expertibus si dicendi copiam tradiderimus, non eos quidem oratores effecerimus, sed furentibus quaedam arma dederimus. XV. 56. Hanc, inquam, cogitandi pronuntiandique rationem vimque dicendi veteres Graeci sapientiam nominabant. Hinc illi Lycurgi, hinc Pittaci, hinc Solones atque ab hac similitudine Coruncanii nostri, Fabricii, Catones, Scipiones fuerunt, non tam fortasse docti, sed impetu mentis simili et voluntate. Eadem autem alii prudentia, sed consilio ad vitae studia dispari quietem atque otium secuti, ut Pythagoras, Democritus, Anaxagoras, a regendis civitatibus totos se ad cognitionem rerum transtulerunt; quae vita propter tranquillitatem et propter ipsius scientiae suavitatem, qua nihil est hominibus iucundius, plures, quam utile fuit rebus publicis, delectavit. 57. Itaque, ut ei studio se excellentissimis ingeniiis homines dederunt, ex ea summa facultate vacui ac liberi temporis multo plura, quam erat necesse, doctissimi homines otio nimio et ingeniiis uberrimis adfluentes curanda sibi esse ac quaerenda et investiganda duxerunt. Nam vetus quidem illa doctrina eadem videtur et recte faciendi et bene dicendi magistra; neque disiuncti doctores, sed iidem erant vivendi praeceptores atque dicendi, ut ille apud Homerum Phoenix, qui se a Peleo patre Achilli iuveni comitem esse datum dicit ad bellum, ut [illum] efficeret oratorem verborum actoremque rerum. 58. Sed ut homines labore adsiduo et cotidiano adsueti, quum tempestatis causa opere

prohibentur, ad pilam se aut ad talos aut ad tesseras conferunt aut etiam novum sibi ipsi aliquem excogitant in otio ludum, sic illi a negotiis publicis tamquam ab opere aut temporibus exclusi aut voluntate sua feriatii totos se alii ad poëtas, alii ad geometras, alii ad musicos contulerunt, alii etiam, ut dialectici, novum sibi ipsi studium ludumque pepererunt atque in iis artibus, quae repertae sunt, ut puero- rum mentes ad humanitatem fingerentur atque virtutem, omne tempus atque aetates suas consumpserunt. XVI. 59. Sed quod erant quidam iique multi, qui aut in re publica propter ancipitem, quae non potest esse seiuncta, faciendi dicendique sapientiam florent, ut Themistocles, ut Pericles, ut Theramenes, aut, qui minus ipsi in re publica versarentur, sed huius tamen eiusdem sapientiae doctores essent, ut Gorgias, Thrasymachus, Isocrates, inventi sunt, qui, quum ipsi doctrina et ingeniis abundarent, a re autem civili et a negotiis animi quodam iudicio abhorrent, hanc dicendi exercitationem exagitant atque contemnerent, quorum princeps Socrates fuit. 60. Is, qui omnium eruditorum testimonio totiusque iudicio Graeciae quum prudentia et acumine et venustate et subtilitate tum vero eloquentia, varietate, copia, quam se cumque in partem dedisset, omnium fuit facile princeps, iis, qui haec, quae nunc nos quaerimus, tractarent, agerent, docerent, quum nomine appellarentur uno, quod omnis rerum optimarum cognitio atque in iis exercitatio philosophia nominaretur, hoc commune nomen eripuit sapienterque sentiendi et ornate dicendi scientiam, re cohaerentes, disputationibus suis separavit; cuius ingenium variosque sermones immortalitati scriptis suis Plato tradidit, quum ipse litteram Socrates nullam reliquisset. 61. Hinc discidium illud exstitit quasi linguae atque cordis, absurdum sane et inutile et reprehendendum, ut alii nos sapere, alii dicere docerent. Nam quum essent plures orti fere a Socrate, quod ex illius variis et diversis et in omnem partem diffusis disputationibus alius aliud apprehenderat, proseminatae sunt quasi familiae dissentientes inter se et multum disiunctae et dispaes, quum tamen omnes se philosophi Socraticos et dici vellent et esse arbitrentur. XVII. 62. Ac primo ab ipso Platone

Aristoteles et Xenocrates, quorum alter Peripateticorum, alter Academiae nomen obtinuit, deinde ab Antisthene, qui patientiam et duritiam in Socratico sermone maxime adamarat, Cynici primum, deinde Stoici, tum ab Aristippo, quem illae magis voluptariae disputationes delectarant, Cyrenaica philosophia manavit, quam ille et eius posterii simpliciter defenderunt, hi, qui nunc voluptate omnia metiuntur, dum verecundius id agunt, nec dignitati satis faciunt, quam non aspernantur, nec voluptatem tuentur, quam amplexari volunt. Fuerunt etiam alia genera philosophorum, qui se omnes fere Socraticos esse dicebant, Eretriorum, Herilliorum, Megaricorum, Pyrrhoneorum; sed ea horum vi et disputationibus sunt iam diu fracta et exstincta. 63. Ex illis autem, quae remanent, ea philosophia, quae suscepit patrociniū voluptatis, etsi cui vera videatur, procul abest tamen ab eo viro, quem quaerimus et quem auctorem publici consilii et regendae civitatis ducem et sententiae atque eloquentiae principem in senatu, in populo, in causis publicis esse volumus. Nec ulla tamen ei philosophiae fiet iniuria a nobis. Non enim repellitur inde, quo aggredi cupiet; sed in hortulis quiescet suis, ubi vult, ubi etiam recubans molliter et delicate nos avocatur a Rostris, a iudiciis, a curia, fortasse sapienter, hac praesertim re publica. 64. Verum ego non quaero nunc quae sit philosophia verissima, sed quae oratori coniuncta maxime. Quare istos sine ulla contumelia dimittamus; sunt enim et boni viri et, quoniam sibi ita videntur, beati; tantumque eos admoneamus, ut illud, etiamsi est verissimum, tacitum tamen tamquam mysterium teneant, quod negant versari in re publica esse sapientis. Nam si hoc nobis atque optimo cuique persuaserint, non poterunt ipsi esse, id quod maxime cupiunt, otiosi. XVIII. 65. Stoicos autem, quos minime improbo, dimitto tamen nec eos iratos vereor, quoniam omnino irasci nesciunt; atque hanc iis habeo gratiam, quod soli ex omnibus eloquentiam virtutem ac sapientiam esse dixerunt. Sed utique est in his quod ab hoc, quem instruimus, oratore valde abhorreat, vel, quod omnes, qui sapientes non sint, servos, latrones, hostes, insanos esse dicunt, neque tamen quemquam esse sapientem. Valde autem est absurdum ei

contionem aut senatum aut ullum coetum hominum committere, cui nemo illorum, qui adsint, sanus, nemo civis, nemo liber esse videatur. 66. Accedit quod orationis etiam genus habent fortasse subtile et certe acutum, sed, ut in oratore, exile, inusitatum, abhorrens ab auribus vulgi, obscurum, inane, ieiunum, ac tamen eiusmodi, quo uti ad vulgus nullo modo possit: Alia enim et bona et mala videntur Stoicis et caeteris civibus vel potius gentibus; alia vis honoris, ignominiae, praemii, supplicii; vere an secus nihil ad hoc tempus; sed ea si sequamur, nullam umquam rem dicendo expedire possumus. 67. Reliqui sunt Peripatetici et Academici; quamquam Academicorum nomen est unum, sententiae duae. Nam Speusippus Platonis sororis filius et Xenocrates qui Platonem audierat et qui Xenocratem Polemo et Crantor nihil ab Aristotele, qui una audierat Platonem, magno opere dissensit; copia fortasse et varietate dicendi pares non fuerunt. Arce-silas primum, qui Polemonem audierat, ex variis Platonis libris sermonibusque Socraticis hoc maxime adripuit, nihil esse certi, quod aut sensibus aut animo percipi possit; quem ferunt eximio quodam usum lepore dicendi aspernatum esse omne animi sensusque iudicium primumque instituisse — quamquam id fuit Socraticum maxime —, non quid ipse sentiret ostendere, sed contra id, quod quisque se sentire dixisset, disputare. 68. Hinc haec recentior Academia manavit, in qua exstitit divina quadam celeritate ingenii dicendique copia Carneades; cuius ego etsi multos auditores cognovi Athenis, tamen auctores certissimos laudare possum et socerum meum Scaevolam, qui eum Romae audivit adolescens, et Q. Metellum L. F. familiarem meum, clarissimum virum, qui illum a se adolescente Athenis iam adfectum senectute multos dies auditum esse dicebat. XIX. 69. Haec autem, ut ex Apennino fluminum, sic ex communi sapientiae iugo sunt doctrinarum facta divortia, ut philosophi tamquam in superum mare Ionium defluerent Graecum quoddam et portuosum, oratores autem in inferum hoc Tuscum et barbarum scopulosum atque infestum laberentur, in quo etiam ipse Ulixes errasset. 70. Quare, si hac eloquentia atque hoc oratore contenti sumus, qui sciat aut negare oportere, quod arguere,

aut, si id non possis, tum ostendere, quod is fecerit, qui insimuletur, aut recte factum aut alterius culpa aut iniuria aut ex lege aut non contra legem aut imprudentia aut necessario aut non eo nomine usurpandum, quo arguatur, aut non ita agi, ut debuerit ac licuerit; et, si satis esse putatis ea, quae isti scriptores artis docent, discere, quae multo tamen ornatius, quam ab illis dicuntur, et uberius explicavit Antonius; sed, si his contenti estis atque iis etiam, quae dici voluistis a me, ex ingenti quodam oratore immensoque campo in exiguum sane gyrum compellit. 71. Sin veterem illum Periclem aut hunc etiam, qui familiarior nobis propter scriptorum multitudinem est, Demosthenem sequi vultis et si illam praeclaram et eximiam speciem oratoris perfecti et pulcritudinem adamastis, aut vobis haec Carneadia aut illa Aristotelia vis comprehendenda est. 72. Namque, ut ante dixi, veteres illi usque ad Socratem omnem omnium rerum, quae ad mores hominum, quae ad vitam, quae ad virtutem, quae ad rem publicam pertinebant, cognitionem et scientiam cum dicendi ratione iungebant; postea dissociati, ut exposui, a Socrate, deserti a doctis, et deinceps a Socraticis item omnibus, philosophi eloquentiam despexerunt, oratores sapientiam; neque quidquam ex alterius parte tetigerunt, nisi quod illi ab his aut ab illis hi mutuarentur; ex quo promiscue haurirent, si manere in pristina communione voluissent. 73. Sed ut pontifices veteres propter sacrificiorum multitudinem tres viros epulones esse voluerunt, quum essent ipsi a Numa, ut etiam illud ludorum epulare sacrificium facerent, instituti, sic Socratici a se causarum actores et a communi philosophiae nomine separaverunt, quum veteres dicendi et intelligendi mirificam societatem esse voluissent.

XX. 74. Quae quum ita sint, paullulum equidem de me deprecabor et petam a vobis, ut ea, quae dicam, non de memet ipso, sed de oratore dicere putetis. Ego enim sum is, qui quum summo studio patris in pueritia doctus essem et in forum ingenii tantum, quantum ipse sentio, non tantum quantum [ipse] forsitan vobis videar, detulisset, non possim dicere me haec, quae nunc complector, perinde, ut

dicam discenda esse, didicisse; quippe qui omnium maturime ad publicas causas accesserim annosque natus unum et viginti nobilissimum hominem et eloquentissimum in iudicium vocarim; cui disciplina fuerit forum, magister usus et leges et instituta populi Romani mosque maiorum. 75. Paullum sitiens istarum artium, de quibus loquor, gustavi, quaestor in Asia quum essem, aequalem fere meum ex Academia rhetorem nactus, Metrodorum illum, de cuius memoria commemoravit Antonius; et inde decedens Athenis, ubi ego diutius essem moratus, nisi Atheniensibus, quod mysteria non referrent, ad quae biduo serius veneram, suscuissem. Quare hoc, quod complector tantam scientiam vimque doctrinae, non modo non pro me, sed contra me est potius: non enim quid ego, sed quid orator possit disputo, atque hos omnes, qui artes rhetoricas exponunt, perridiculos [iudico]. Scribunt enim de litium genere et de principiis et de narrationibus. 76. Illa vis autem eloquentiae tanta est, ut omnium rerum, virtutum, officiorum omnisque naturae, quae mores hominum, quae animos, quae vitam continet, originem, vim mutationesque teneat, eadem mores, leges, iura describat, rem publicam regat, omnia, quae ad quamcumque rem pertineant, ornate copioseque dicat. 77. In quo genere nos quidem versamur tantum, quantum possumus, quantum ingenio, quantum mediocri doctrina, quantum usu valemus; neque tamen istis, qui in una philosophia quasi tabernaculum vitae suae collocarunt, multum sane in disputatione concedimus. XXI. 78. Quid enim meus familiaris C. Velleius adferre potest, quamobrem voluptas sit summum bonum, quod ego non copiosius possim vel tutari, si velim, vel refellere ex illis locis, quos exposuit Antonius, hac dicendi exercitatione, in qua Velleius est rudis, unus quisque nostrum versatus? Quid est, quod aut Sex. Pompeius aut duo Balbi aut meus amicus, qui cum Panaetio vixit, M. Vigellius de virtute hominum Stoici possint dicere, qua in disputatione ego his debeam aut vestrum quisquam concedere? 79. Non est enim philosophia similis artium reliquarum. Nam quid faciet in geometria qui non didicerit? quid in musicis? Aut taceat oportebit aut ne sanus qui-

dem iudicetur. Haec vero, quae sunt in philosophia, ingenii eruuntur ad id, quod in quoque veri simile est, eliciendum acutis atque acribus eaque excitata oratione poliuntur. Hinc hic noster vulgaris orator, si minus erit doctus, attamen in dicendo exercitatus, hac ipsa exercitatione communi istos quidem magistros verberabit neque se ab iis contemni ac despici sinet. 80. Sin aliquis exstiterit aliquando, qui Aristoteli more de omnibus rebus in utramque partem possit dicere et in omni causa duas contrarias orationes, praeceptis illius cognitis, explicare aut hoc Arcesilae modo et Carneadi contra omne, quod propositum sit, disserat, quique ad eam rationem adiungat hunc rhetoricum usum moremque, exercitationemque dicendi, is sit verus, is perfectus, is solus orator. Nam neque sine forensibus nervis satis vehemens et gravis nec sine varietate doctrinae satis politus et sapiens esse orator potest. 81. Quare Coracem istum vestrum patiamur nos quidem pullos suos excludere in nido, qui evolent clamatores odiosi ac molesti, Pamphilumque nescio quem sinamus in infulis tantam rem tamquam pueriles delicias aliquas depingere; nosque ipsi hac tam exigua disputatione hesterni et hodierni diei totum oratoris munus explicemus, dummodo illa res tanta sit, ut omnibus philosophorum libris, quos nemo oratorum istorum umquam attigit, comprehensa esse videatur.

XXII. 82. Tum Catulus: Haudquaquam herele, inquit, Crasse, mirandum est esse in te tantam dicendi vel vim vel suavitatem vel copiam; quem quidem antea natura rebar ita dicere, ut mihi non solum orator summus, sed etiam sapientissimus homo viderere: nunc intelligo illa te semper etiam potiora duxisse, quae ad sapientiam spectarent, atque ex his hanc dicendi copiam fluxisse. Sed tamen quum omnes gradus aetatis recordor tuae quumque vitam tuam ac studia considero, neque, quo tempore ista didiceris, video nec magno opere te istis studiis, hominibus, libris intelligo deditum. Neque tamen possum statuere, utrum magis mirer te illa, quae mihi persuades maxima esse adiumenta, potuisse in tantis tuis occupationibus perdiscere; an, si non potueris, posse isto modo dicere. 83. Hic Crassus: Hoc

tibi, inquit, Catule, primum persuadeas velim, me non multo secus facere, quum de oratore disputem, ac facerem, si esset mihi de histrione dicendum. Negarem enim posse eum satis facere in gestu, nisi palaestram, nisi saltare didicisset; neque, ea quum dicerem, me esse histrionem necesse esset, sed fortasse non stultum alieni artificii existimatorem. 84. Similiter nunc de oratore vestro impulsu loquor, summo scilicet. Semper enim, quacumque de arte aut facultate quaeritur, de absoluta et perfecta quaeri solet. Quare si iam me vultis esse oratorem, si etiam sat bonum, si bonum denique, non repugnabo. Quid enim nunc sim ineptus? ita me existimari scio. Quod si ita est, summus tamen certe non sum. Neque enim apud homines res est ulla difficilior neque maior neque quae plura adiumenta doctrinae desideret. 85. At tamen quoniam de oratore nobis disputandum est, de summo oratore dicam necesse est. Vis enim et natura rei, nisi perfecta ante oculos ponitur, qualis et quanta sit intelligi non potest. Me autem, Catule, fateor neque hodie in istis libris et cum istis hominibus vivere nec vero, id quod tu recte commemorasti, ullum umquam habuisse sepositum tempus ad discendum ac tantum tribuisse doctrinae temporis, quantum mihi puerilis aetas, forenses feriae concesserint. XXIII. 86. Ac, si quaeris, Catule, de doctrina ista quid ego sentiam, non tantum ingenioso homini et ei, qui forum, qui curiam, qui causas, qui rem publicam spectet, opus esse arbitror temporis, quantum sibi ii sumpserunt, quos discennes vita defecit. Omnes enim artes aliter ab iis tractantur, qui eas ad usum transferunt; aliter ab iis, qui ipsarum artium tractatu delectati nihil in vita sunt aliud acturi. Magister hic Samnitium summa iam senectute est et cotidie commentatur. Nihil enim curat aliud. At Q. Velocius puer addidicerat. Sed quod erat aptus ad illud totumque cognorat, fuit, ut est apud Lucilium,

quamvis bonus ipse

Samnis in ludo ac rudibus cuius satis asper.

Sed plus operae foro tribuebat, amicis, rei familiari. Valerius cotidie cantabat; erat enim scaenicus: quid faceret aliud? 87. At Numerius Furius, noster familiaris, quum est com-

modum, cantat. Est enim paterfamilias, est eques Romanus: puer didicit quod discendum fuit. Eadem ratio est harum artium maximarum. Dies et noctes virum summa virtute et prudentia videbamus, philosopho quum operam daret, Q. Tuberonem. At eius avunculum vix intelligeres id agere, quum ageret tamen, Africanum. Ista discuntur facile, si et tantum sumas, quantum opus sit, et habeas qui docere fideliter possit et scias etiam ipse discere. 88. Sed si tota vita nihil velis aliud agere, ipsa tractatio et quaestio cotidie ex se gignit aliquid, quod cum desidiosa delectatione vestiges. Ita fit, ut agitatio rerum sit infinita, cognitio facilis, si usus doctrinam confirmet, mediocris opera tribuatur, memoria studiumque permaneat. Libet autem semper discere; ut si velim ego talis optime ludere aut pilae studio tenear, etiam fortasse, si adsequi non possim; at alii, quia praeclare faciunt, vehementius, quam causa postulat, delectantur, ut Titius pila, Brulla talis. 89. Quare nihil est quod quisquam magnitudinem artium ex eo, quod senes discunt, pertimescat. Namque aut senes ad eas accesserunt aut usque ad senectutem in studiis detinentur aut sunt tardissimi. Res quidem se mea sententia sic habet, ut, nisi quod quisque cito potuerit, numquam omnino possit perdiscere. XXIV. 90. Iam, iam, inquit Catulus, intelligo, Crasse, quid dicas; et hercule adsentior. Satis video tibi homini ad perdiscendum acerrimo ad ea cognoscenda, quae dicis, fuisse temporis. Pergisne, inquit Crassus, me, quae dicam, de me, non de re putare dicere? Sed iam, si placet, ad instituta redeamus. Mihi vero, Catulus inquit, placet.

91. Tum Crassus: Quorsum igitur haec spectat, inquit, tam longa et tam alte repetita oratio? Hae duae partes, quae mihi supersunt, illustrandae orationis ac totius eloquentiae cumulandae, quarum altera dici postulat ornate, altera apte, hanc habent vim, ut sit quam maxime iucunda, quam maxime in sensus eorum, qui audiunt, influat et quam plurimis sit rebus instructa. 92. Instrumentum autem hoc forense, litigiosum, acre, tractum ex vulgi opinionibus exiguum saneque mendicium est. Illud rursus ipsum, quod tradunt isti, qui profitentur se dicendi magistros, non multum

est maius quam illud vulgare ac forense. Apparatu nobis opus est et rebus exquisitis, undique collectis, accessitis, comportatis, ut tibi, Caesar, faciendum est ad annum; ut ego in aedilitate laboravi, quod cotidianis et vernaculis rebus salis facere me posse huic populo non putabam. 93. Verborum eligendorum et collocandorum et concludendorum facilis est vel ratio vel sine ratione ipsa exercitatio. Rerum est silva magna, quam quum Graeci iam non tenerent ob eamque causam iuventus nostra dediceret paene discendo, etiam Latini, si dis placet, hoc biennio magistri dicendi exstiterunt; quos ego censor edicto meo sustuleram, non quo, ut nescio quos dicere aiebant, acui ingenia adolescentium nollem, sed contra ingenia obtundi nolui, corroborari impudentiam. 94. Nam apud Graecos, cuiusmodi essent, videbam tamen esse praeter hanc exercitationem linguae doctrinam aliquam et humanitatem dignam scientiam; hos vero novos magistros nihil intelligebam posse docere, nisi ut auderent; quod etiam cum bonis rebus coniunctum, per se ipsum est magno opere fugiendum. Hoc quum unum traderetur et quum impudentiae ludus esset, putavi esse censoris ne longius id serperet providere. 95. Quamquam non haec ita statuo atque decerno, ut desperem Latine ea, de quibus disputavimus, tradi ac perpoliri; patitur enim et lingua nostra et natura rerum veterem illam excellentemque prudentiam Graecorum ad nostrum usum moremque transferri; sed hominibus opus est eruditis, qui adhuc in hoc quidem genere nostri nulli fuerunt; sin quando exstiterint, etiam Graecis erunt anteposendi.

XXV. 96. Ornatur igitur oratio genere primum et quasi colore quodam et suco suo. Nam ut gravis, ut suavis, ut erudita sit, ut liberalis, ut admirabilis, ut polita, ut sensus, ut doloris habeat quantum opus sit, non est singulorum articulorum; in toto spectantur haec corpore. Ut porro conspersa sit quasi verborum sententiarumque floribus, id non debet esse fustum aequabiliter per omnem orationem, sed ita distinctum, ut sint quasi in ornatu disposita quaedam insignia et lumina. 97. Genus igitur dicendi est eligendum, quod maxime teneat eos, qui audiant, et quod non solum

delectet, sed etiam sine satietate delectet: non enim a me iam expectari puto, ut moneam, ut caveatis, ne exillis, ne inculta sit vestra oratio, ne vulgaris, ne obsoleta; aliud quiddam maius et ingenia me hortantur vestra et aetates. 98. Difficile enim dictu est, quaenam causa sit, cur ea, quae maxime sensus nostros impellunt voluptate et specie prima acerrime commovent, ab iis celerrime fastidio quodam et satietate abalienemur. Quanto colorum pulchritudine et varietate floridiora sunt in picturis novis pleraque quam in veteribus! quae tamen, etiamsi primo aspectu nos ceperunt, diutius non delectant; quum iidem nos in antiquis tabulis illo ipso horrido obsoletoque teneamur. Quanto molliores sunt et delicatiores in cantu flexiones et falsae voculae quam certae et severae! quibus tamen non modo austeri, sed, si saepius fiunt, multitudo ipsa reclamat. 99. Licet hoc videre in reliquis sensibus, unguentis minus diu nos delectari summa et acerrima suavitate conditis, quam his moderatis et magis laudari, quod terram quam quod crocum olere videatur; in ipso tactu esse modum et mollitudinis et laevitatis. Quin etiam gustatus, qui est sensus ex omnibus maxime voluptarius quique dulcitudine praeter caeteros sensus commovetur, quam cito id, quod valde dulce est, aspernatur ac respuit! Quis potionem uti aut cibo dulci diutius potest? quum utroque in genere ea, quae leviter sensum voluptate moveant, facillime fugiant satietatem. 100. Sic omnibus in rebus voluptatibus maximis fastidium finitimum est; quo hoc minus in oratione miremur; in qua vel ex poetis vel ex oratoribus possumus iudicare concinnam, distinctam, ornatam, festivam, sine intermissione, sine reprehensione, sine varietate, quamvis claris sit coloribus picta vel poetis vel oratio, non posse in delectatione esse diuturna. Atque eo citius in oratoris aut in poetis cincinnis ac fucis offenditur, quod sensus in nimia voluptate natura, non mente satiantur; in scriptis et in dictis non aurium solum, sed animi iudicio etiam magis infucata vitia noscuntur. XXVI. 101. Quare, bene et praeclare, quamvis nobis saepe dicatur; belle et festive, nimium saepe nolo. Quamquam illa ipsa exclamatio: Non potest melius, sit velim crebra; sed

habeat tamen illa in dicendo admiratio ac summa laus umbram aliquam et recessum, quo magis id, quod erit illuminatum, exstare atque eminere videatur. 102. Numquam agit hunc versum Roscius eo gestu, quo potest:

Nam sapiens virtuti honorem praemium, haud praedam petit:

sed abiicit prorsus, ut in proximo:

Sed quid video? ferro saeptus possidet sedes sacras,
incidat, aspiciat, admiretur, stupescat. Quid, ille alter.

Quid petam praesidi?

quam leniter, quam remisse, quam non actuose! instat enim

O pater, o patria, o Priami domus!

in quo tanta commoveri actio non posset, si esset consumpta superiore motu et exhausta. Neque id actores prius viderunt quam ipsi poëtae, quam denique illi etiam, qui fecerunt modos, a quibus utrisque summittitur aliquid, deinde augetur, extenuatur, inflatur, variatur, distinguitur. 103. Ita sit nobis igitur ornatus et suavis orator — nec tamen potest aliter esse —, ut suavitatem habeat austeram et solidam, non dulcem atque decoctam. Nam ipsa ad ornandum praecepta, quae dantur, eiusmodi sunt, ut ea quamvis vitiosissimus orator explicare possit. Quare, ut ante dixi, primum silva rerum ac sententiarum comparanda est, qua de parte dixit Antonius. Haec formanda filo ipso et genere orationis, illuminanda verbis, varianda sententiis.

104. Summa autem laus eloquentiae est amplificare rem ornando, quod valet non solum ad augendum aliquid et tollendum altius dicendo, sed etiam ad extenuandum atque abiiciendum. XXVII. Id desideratur omnibus iis in locis, quos ad fidem orationis faciendam adhiberi dixit Antonius, vel quum explanamus aliquid vel quum conciliamus animos vel quum concitamus. 105. Sed in hoc, quod postremum dixi, amplificatio potest plurimum, eaque una laus oratoris est et propria maxime. Etiam maior est illa exercitatio quam extremo sermone instruxit Antonius, primo reiiciebat, laudandi et vituperandi. Nihil est enim ad exaggerandam et amplificandam orationem accommodatius, quam utrumque horum cumulatissime facere posse. 106. Consequentur etiam

illi loci, qui quamquam proprii causarum et inhaerentes in earum nervis esse debent, tamen quia de universa re tractari solent, communes a veteribus nominati sunt; quorum partim habent vitiorum et peccatorum acrem quamdam cum amplificatione incusationem aut querelam, contra quam dici nihil solet nec potest, ut in depeculatorem, in proditorem, in paricidam; quibus uti confirmatis criminibus oportet; aliter enim ieiuni sunt atque inanes; 107. alii autem habent deprecationem aut miserationem; alii vero ancipites disputationes, in quibus de universo genere in utramque partem disseri copiose licet. Quae exercitatio nunc propria duarum philosophiarum, de quibus ante dixi, putatur; apud antiquos erat eorum, a quibus omnis de rebus forensibus dicendi ratio et copia petebatur. De virtute enim, de officio, de aequo et bono, de dignitate, utilitate, honore, ignominia, praemio, poena similibusque de rebus in utramque partem dicendi animos et vim et artem habere debemus. 108. Sed quoniam de nostra possessione depulsi in parvo et eo litigioso praediolo relictis sumus et aliorum patroni nostra tenere tuerique non potuimus, ab iis, quod indignissimum est, qui in nostrum patrimonium iruperunt, quod opus est nobis mutuemur.

XXVIII. 109. Dicunt igitur nunc quidem illi, qui ex particula parva urbis ac loci nomen habent et Peripatetici philosophi aut Academici nominantur, olim autem propter eximiam rerum maximarum scientiam a Graecis politici philosophi appellati universarum rerum publicarum nomine vocabantur, omnem civilem orationem in horum alterutro genere versari, aut de finita controversia certis temporibus ac reis; hoc modo: Placeatne a Karthaginensibus captivos nostros redditis suis recuperari? aut infinite de universo genere quaerentis: Quid omnino de captivo statuendum ac sentiendum sit? Atque horum superius illud genus causam aut controversiam appellant eamque tribus, lite aut deliberatione aut laudatione, definiunt: haec autem altera quaestio infinita et quasi proposita consultatio nominatur. 110. Atque hactenus † loquantur etiam haec in instituendo divisione utuntur, sed ita, non ut iure aut iudicio, vi denique recuperare amissam possessionem, sed ut ex iure civili sur-

culo defringendo usurpare videantur. Nam illud alterum genus, quod est temporibus, locis, reis definitum, obtinent, atque id ipsum lacinia. Nunc enim apud Philonem, quem in Academia[maxime]vigere audio, etiam harum iam causarum cognitio exercitatioque celebratur. Alterum vero tantummodo in prima arte tradenda nominant et oratoris esse dicunt; sed neque vim neque naturam eius nec partes nec genera proponunt, ut praeteriri omnino fuerit satius quam attemptatum deseri. Nunc enim inopia reticere intelliguntur, tum iudicio viderentur.

XXIX. 111. Omnis igitur res eandem habet naturam ambigendi, de qua quaeri et disceptari potest, sive in infinitis consultationibus disceptatur sive in iis causis, quae in civitate et[in]forensi disceptatione versantur; neque est ulla, quae non aut ad cognoscendi aut ad agendi vim rationemque referatur. 112. Nam aut ipsa cognitio rei scientiaque perquiritur, ut: Virtus suamne propter dignitatem an propter fructum aliquem expetatur? aut agendi consilium exquiritur, ut: Sitne sapienti capessenda res publica? 113. Cognitionis autem tres modi, coniectura, definitio et ut ita dicam consecutio. Nam quid in re sit coniectura quaeritur, ut illud: Sitne in humano genere sapientia? Quam autem vim quaeque res habeat definitio explicat, ut, si quaeratur: Quid sit sapientia? Consecutio autem tractatur, quum quid quamque rem sequatur anquiritur, ut illud: Sitne aliquando mentiri boni viri? 114. Redeunt rursus ad coniecturam eamque in quattuor genera dispertunt. Nam aut quid sit quaeritur, hoc modo: Naturane sit ius inter homines an in opinionibus? aut, quae sit origo cuiusque rei, ut: Quod sit initium legum aut rerum publicarum? aut causa et ratio, ut, si quaeratur: Cur doctissimi homines de maximis rebus dissentiant? aut de immutatione, ut, si disputetur: Num interire virtus in homine aut num in vitium possit convertere? 115. Definitionis autem sunt disceptationes aut, quum quaeritur, Quid in communi mente quasi impressum sit, ut, si disseratur: Idne sit ius, quod maximae parti sit utile; aut, quum quid cuiusque sit proprium exquiritur, ut: Ornate dicere propriumne sit oratoris an id etiam aliquis praeterea possit? aut, quum res dis-

tribuitur in partes, ut, si quaeratur: Quot sint genera rerum expetendarum, ut: Sintne tria, corporis, animi externarumque rerum, aut, quum, quae forma et quasi naturalis nota cuiusque sit, describitur, ut, si quaeratur avari species, seditiosi, gloriosi. 116. Consecutionis autem duo prima quaestionum genera ponuntur. Nam aut simplex est disceptatio, ut, si disseratur: Expetendane sit gloria? aut ex comparatione: Laus an divitiae magis expetendae sint? Simplicium autem sunt tres modi: De expetendis fugiendisve rebus, ut: Expetendine honores sint? Num fugienda paupertas? de aequo aut iniquo, ut: Aequumne sit ulcisci iniurias etiam propinquorum? de honesto aut turpi, ut hoc: Sitne honestum gloriae causa mortem obire? 117. Comparationis autem duo sunt modi: unus, quum idemne sit an aliquid intersit quaeritur, ut, Metuere et vereri, ut Rex et tyrannus, ut Adsentator et amicus; alter, quum quid praestet aliud alii quaeritur, ut illud: Optimine cuiusque sapientes an populari laude ducantur? Atque eae quidem disceptationes, quae ad cognitionem referuntur, sic fere a doctissimis hominibus describuntur. XXX. 118. Quae vero referuntur ad agendum aut in officii disceptatione versantur, quo in genere, Quid rectum faciendumque sit quaeritur, cui loco omnis virtutum et vitiorum est silva subiecta: aut in animorum aliqua permotione aut gignenda aut sedanda tollendave tractantur. Huic generi subiectae sunt cohortationes, obiurgationes, consolationes, miserationes omnisque ad omnem animi motum et impulsio et, si ita res feret, mitigatio. 119. Explicatis igitur his generibus ac modis disceptationum omnium nihil sane ad rem pertinet, si qua in re discrepuit ab Antonii divisione nostra partitio. Eadem sunt membra in utriusque disputatione, sed paullo secus a me atque ab illo partita ac distributa. Nunc ad reliqua progrediar meque ad meum munus pensumque revocabo. Nam ex illis locis, quos exposuit Antonius, omnia sunt ad quaeque genera quaestionum argumenta sumenda; sed aliis generibus alii loci magis erunt apti; de quo non tam quia longum est quam quia perspicuum est, dici nihil est necesse.

120. Ornatissimae sunt igitur orationes eae, quae latissime vagantur et a privata et a singulari controversia se ad

universi generis vim explicandam conferunt et convertunt, ut ei, qui audiant, natura et genere et universa re cognita, de singulis reis et criminibus et litibus statuere possint. 121. Hanc ad consuetudinem exercitationis vos, adolescentes, est cohortatus Antonius atque a minutis angustisque concertationibus ad omnem vim varietatemque vos disserendi traducendos putavit. Quare non est paucorum libellorum hoc munus, ut ii, qui scripserunt de dicendi ratione, arbitrati sunt, neque Tusculani atque huius ambulationis antemeridiana aut nostrae pomeridiana sessionis. Non enim solum acuenda nobis neque procudenda lingua est, sed onerandum complendumque pectus maximarum rerum et plurimarum suavitate, copia, varietate. XXXI. 122. Nostra est enim — si modo nos oratores, si in civium disceptationibus, si in periculis, si in deliberationibus publicis adhibendi auctores et principes sumus —, nostra est, inquam, omnis ista prudentiae doctrinaeque possessio, in quam homines quasi caducam atque vacuum abundantes otio, nobis occupatis, involaverunt atque etiam aut iridentes oratorem, ut ille in Gorgia Socrates, cavillantur aut aliquid de oratoris arte paucis praecipiant libellis eosque rhetoricos inscribunt, quasi non illa sint propria rhetorum, quae ab iisdem de iustitia, de officio, de civitatibus instituentis et regendis, de omni vivendi, denique etiam de naturae ratione dicuntur. 123. Quae quoniam iam aliunde non possumus, sumenda sunt nobis ab iis ipsis, a quibus expilati sumus; dummodo illa ad hanc civilem scientiam, quo pertinent et quam intuentur, transferamus; neque, ut ante dixi, omnem teramus in his discendis rebus aetatem; sed quum fontes viderimus, quos nisi qui celeriter cognorit, numquam cognoscet omnino, tum, quotienscumque opus erit, ex iis tantum, quantum res petet, hauriemus. 124. Nam neque tam est acris acies in naturis hominum et ingeniis, ut res tantas quisquam nisi monstratas possit videre; neque tanta tamen in rebus obscuritas, ut eas non penitus acri vir ingenio cernat, si modo aspexerit. In hoc igitur tanto tam immensoque campo quum liceat oratori vagari libere atque, ubicumque constiterit, consistere in suo, facile suppeditat omnis apparatus ornatusque dicendi. 125. Rerum enim copia verborum

copiam gignit; et, si est honestas in rebus ipsis, de quibus dicitur, existit ex re naturalis quidam splendor in verbis. Sit modo is, qui dicet aut scribet, institutus liberaliter educatione doctrinaque puerili et flagret studio et a natura adiuvetur et in universorum generum infinitis disceptationibus exercitatus ornatissimos scriptores oratoresque ad cognoscendum imitandumque delegerit, ne ille haud sane, quem admodum verba struat et illuminet, a magistris istis requiret. Ita facile in rerum abundantia ad orationis ornamenta sine duce natura ipsa, si modo est exercitata, delabitur.

XXXII. 126. Hic Catulus: Di immortales, inquit, quantum rerum varietatem, quantum vim, quantum copiam, Crasse, complexus es quantisque ex angustiis oratorem educere ausus es et in maiorum suorum regno collocare! Namque illos veteres doctores auctoresque dicendi nullum genus disputationis a se alienum putasse accepimus semperque esse in omni orationis ratione versatos. 127. Ex quibus Eleus Hippias quum Olympiam venisset maxima illa quinquennali celebritate ludorum, gloriatus est cuncta paene audiente Graecia nihil esse ulla in arte rerum omnium quod ipse nesciret; nec solum has artes, quibus liberales doctrinae atque ingenuae continerentur, geometriam, musicam, litterarum cognitionem et poetarum atque illa, quae de naturis rerum, quae de hominum moribus, quae de rebus publicis dicerentur, sed anulum, quem haberet, pallium, quo amictus, soccos, quibus indutus esset, [se] sua manu confecisse. 128. Scilicet nimis hic quidem est progressus, sed ex eo ipso est coniectura facilis, quantum sibi illi oratores de praeclarissimis artibus appetierint, qui ne sordidiores quidem repudiarint. Quid de Prodicus Ceo, de Thrasymacho Calchedonio, de Protagora Abderita loquar? quorum unus quisque plurimum temporibus illis etiam de natura rerum et disseruit et scripsit. 129. Ipse ille Leontinus Gorgias, quo patrono, ut Plato voluit, philosopho succubuit orator, qui aut non est victus umquam a Socrate neque sermo ille Platonis verus est aut, si est [victus], eloquentior videlicet fuit et disertior Socrates et, ut tu appellas, copiosior et melior orator —: sed hic in illo ipso Platonis libro de omni re, quaecumque in disceptationem

quaestionemque revocetur, se copiosissime dicturum esse profitetur; isque princeps ex omnibus ausus est in conventu poscere qua de re quisque vellet audire; cui tantus honos habitus est a Graecia, soli ut ex omnibus Delphis non inaurata statua, sed aurea statueretur. 130. Sed hi, quos nominavi, multique praeterea summique dicendi doctores uno tempore fuerunt; ex quibus intelligi potest ita se rem habere, ut tu, Crasse, dicis, oratorisque nomen apud antiquos in Graecia maiore quadam vel copia vel gloria floruisse. 131. Quo quidem magis dubito tibine plus laudis an Graecis vituperationis statuam essetribuendum; quum tu in alia lingua ac moribus natus occupatissima in civitate vel privatorum negotiis paene omnibus vel orbis terrae procuracione ac summi imperii gubernacione districtus, tantam vim rerum cognitionemque comprehenderis eamque omnem cum eius, qui consilio et oracione in civitate valeat, scientia atque exercitacione sociaris; illi nati in litteris ardentisque his studiis, otio vero diffluentes, non modo nihil acquisierint, sed ne relictum quidem et traditum et suum conservaverint. XXXIII. 132. Tum Crassus: Non in hac, inquit, una, Catule, re, sed in aliis etiam compluribus distributione partium ac separatione magnitudines sunt artium diminutae. An tu existimas, quum esset Hippocrates ille Cous, fuisse tum alios medicos, qui morbis, alios, qui vulneribus, alios, qui oculis mederentur? Num geometriam Euclide aut Archimede, num musicam Damone aut Aristoxeno, num ipsas litteras Aristophane aut Callimacho tractante tam discerptas fuisse, ut nemo genus univsum complecteretur atque ut alius aliam sibi partem in qua elaboraret seponeret? 133. Equidem saepe hoc audivi de patre et de socero meo, nostros quoque homines, qui excellere sapientiae gloria vellent, omnia, quae quidem tum haec civitas nosset, solitos esse complecti. Meminerant illi Sex. Aelium; M. vero Manilium nos etiam vidimus transverso ambulanti foro; quod erat insigne eum, qui id faceret, facere civibus suis omnibus consilii sui copiam; ad quos olim et ita ambulantes et in solio sedentes domi sic adibat, non solum ut de iure civili ad eos, verum etiam de filia collocanda, de fundo emendo, de agro colendo, de omni denique aut officio aut negotio re-

ferretur. 134. Haec fuit P. Crassi illius veteris, haec Ti. Coruncanii, haec proavi generi mei, Scipionis prudentissimi hominis sapientia, qui omnes pontifices maximi fuerunt, ut ad eos de omnibus divinis atque humanis rebus referretur; eidemque in senatu et apud populum et in causis amicorum et domi et militiae consilium suum fidemque praestabant. 135. Quid enim M. Catoni praeter hanc politissimam doctrinam transmarinam atque adventiciam defuit? Num, quia ius civile didicerat, causas non dicebat? aut quia poterat dicere, iuris scientiam negligebat? Utroque in genere [et] elaboravit et praestitit. Num propter hanc ex privatorum negotiis collectam gratiam tardior in re publica capessenda fuit? Nemo apud populum fortior, nemo melior senator; idem facile optimus imperator; denique nihil in hac civitate temporibus illis seiri discere potuit, quod ille non quum investigarit et scierit tum etiam conscripserit. 136. Nunc contra plerique ad honores adipiscendos et ad rem publicam gerendam nudi veniunt atque inermes, nulla cognitione rerum, nulla scientia ornati. Sin aliquis excellit unus e multis, effert se, si unum aliquid adfert, aut bellicam virtutem aut usum aliquem militarem; quae sane nunc quidem obsoleverunt; aut iuris scientiam, ne eius quidem universi; nam pontificium, quod est coniunctum, nemo discit; aut eloquentiam, quam in clamore et in verborum cursu positam putant: omnium vero bonarum artium, denique virtutum ipsarum societatem cognationemque non norunt. XXXIV. 137. Sed ut ad Graecos referam oracionem, quibus carere hoc quidem sermonis genere non possumus — nam ut virtutis a nostris, sic doctrinae sunt ab illis exempla petenda —, septem fuisse dicuntur uno tempore, qui sapientes et haberentur et vocarentur. Hi omnes praeter Milesium Thalen civitatibus suis praefuerunt. Quis doctior eisdem temporibus illis aut cuius eloquentia litteris instructor fuisse traditur quam Pisistrati? qui primus Homeri libros confusos antea sic disposuisse dicitur, ut nunc habemus. Non fuit ille quidem civibus suis utilis, sed ita eloquentia floruit, ut litteris doctrinaque praestaret. 138. Quid Pericles? de cuius dicendi vi sic accepimus, ut, quum contra voluntatem Atheniensium loqueretur pro salute patriae seve-

rius, tamen id ipsum, quod ille contra populares homines diceret, populare omnibus et iucundum videretur: cuius in labris veteres comici, etiam quum illi male dicerent, quod tum Athenis fieri licebat, leporem habitasse dixerunt tantamque in eodem vim fuisse, ut in eorum mentibus, qui audissent, quasi aculeos quosdam relinqueret. At hunc non declamator aliquis ad clepsydram latrare docuerat, sed, ut accepimus, Clazomenius ille Anaxagoras vir summus in maximarum rerum scientia. Itaque hic doctrina, consilio, eloquentia excellens quadraginta annis praefuit Athenis et urbanis eodem tempore et bellicis rebus. 139. Quid Critias? quid Alcibiades? civitatibus quidem suis non boni, sed certe docti atque eloquentes, nonne Socraticis erant disputationibus eruditi? Quis Dionem Syracosium doctrinis omnibus expolivit? non Plato? atque eum idem ille non linguae solum, verum etiam animi ac virtutis magister ad liberandam patriam impulit, instruxit, armavit. Aliisne igitur artibus hunc Dionem instituit Plato, aliis Isocrates clarissimum virum Timotheum Cononis praestantissimi imperatoris filium, summum ipsum imperatorem hominemque doctissimum? aut aliis Pythagoreus ille Lysis Thebanum Epaminondam, haud scio an summum virum unum omnium Graeciae? aut Xenophon Agesilaum? aut Philolaus Archytam Tarentinum? aut ipse Pythagoras totam illam veterem Italiae Graeciam, quae quondam magna vocitata est? XXXV. 140. Equidem non arbitror. Sic enim video, unam quamdam omnium rerum, quae essent homine erudito dignae atque eo, qui in re publica vellet excellere, fuisse doctrinam; quam qui accepissent, si eidem ingenio ad pronuntiandum valuissent et se ad dicendum quoque non repugnante natura dedissent, eloquentia praestitisse. 141. Itaque ipse Aristoteles quum florere Isocratem nobilitate discipulorum videret, quod ille suas disputationes a causis forensibus et civilibus ad inanem sermonis elegantiam transtulisset, mutavit repente totam formam prope disciplinae suae versumque quemdam Philoctetae paullo secus dixit. Ille enim turpe sibi ait esse tacere, quum barbaros, hic autem, quum Isocratem pateretur dicere. Itaque ornavit et illustravit doctrinam illam omnem rerumque cognitionem cum orationis exercita-

one coniunxit. Neque vero hoc fugit sapientissimum regem Philippum, qui hunc Alexandro filio doctorem accierit, a quo eodem ille et agendi acciperet praecepta et eloquendi. 142. Nunc sive qui volet, eum philosophum, qui copiam nobis rerum orationisque tradat, per me appellet oratorem licet; sive hunc oratorem, quem ego dico sapientiam iunctam habere eloquentiae, philosophum appellare malet, non impediam; dummodo hoc constet, neque infantiam eius, qui rem norit, sed eam explicare dicendo non queat, neque insipientiam illius, cui res non suppetat, verba non desint, esse laudandam; quorum si alterum sit optandum, malim equidem indisertam prudentiam quam stultitiam loquacem. 143. Sin quaerimus quid unum excellat ex omnibus, docto oratori palma danda est. Quem si patiuntur eundem esse philosophum, sublata controversia est. Sin eos diiungent, hoc erunt inferiores, quod in oratore perfecto inest illorum omnis scientia, in philosophorum autem cognitione non continuo inest eloquentia; quae quamvis contemnatur ab eis, necesse est tamen aliquem cumulum illorum artibus adferre videatur. Haec quum Crassus dixisset, parumper et ipse contieuit et caeteris silentium fuit.

XXXVI. 144. Tum Cotta: Equidem, inquit, Crasse, non possum queri, quod mihi videare aliud quiddam et non id, quod susceperis, disputasse; plus enim aliquanto attulisti, quam tibi erat attributum a nobis ac denuntiatum; sed certe ut hae partes fuerunt tuae, de illustranda oratione ut diceres, et eras ipse iam ingressus atque in quattuor partes omnem orationis laudem descripseras, cum de duabus primis nobis quidem satis, sed, ut ipse dicebas, celeriter exigueque dixisses, duas tibi reliquas feceras, quemadmodum primum ornate, deinde etiam apte diceremus. 145. Quo quum ingressus esses, repente te quasi quidam aestus ingenii tui procul a terra abripuit atque in altum a conspectu paene omnium abstraxit. Omnem enim rerum scientiam complexus non tu quidem eam nobis tradidisti; neque enim fuit tam exigui temporis: sed apud hos quid profeceris nescio, me quidem in Academiam totum compulisti. In qua velim sit illud, quod saepe posuisti, ut non necesse sit conc. 1. 2.

sumere aetatem atque ut possit is illa omnia cernere, qui tantummodo aspexerit: sed etiamsi est aliquanto spissius aut si ego sum tardior, profecto numquam conquiescam neque defatigabor ante, quam illorum ancipites vias rationesque et pro omnibus et contra omnia disputandi percepero.

146. Tum Caesar: Unum, inquit, me ex tuo sermone maxime, Crasse, commovit, quod eum negasti, qui non cito quid didicisset, umquam omnino posse perdiscere; ut mihi non sit difficile periclitari et aut statim percipere ista, quae tu verbis ad caelum extulisti, aut, si non potuerim, tempus non perdere, quum tamen his nostris possim esse contentus.

147. Hic Sulpicius: Ego vero, inquit, Crasse, neque Aristotelem istum neque Carneadem nec philosophorum quemquam desidero, vel me licet existimes desperare ista posse perdiscere vel, id quod facio, contemnere. Mihi rerum forensium et communium vulgaris haec cognitio satis magna est ad eam, quam specto, eloquentiam; ex qua ipsa tamen permulta nescio; quae tum denique, quum causa aliqua, quae a me dicenda est, desiderat, quaero. Quamobrem, nisi forte es iam defessus et si tibi non graves sumus, refer ad illa te, quae ad ipsius orationis laudem splendoremque pertinent; quae ego ex te audire volui, non ut desperarem me eloquentiam consequi posse, sed ut aliquid addiscerem.

XXXVII. 148. Tum Crassus: Pervulgatas res requiris, inquit, et tibi non incognitas, Sulpici. Quis enim de isto genere non docuit, non instituit, non scriptum etiam reliquit? Sed geram morem et ea dumtaxat, quae mihi nota sunt, breviter exponam tibi; censebo tamen ad eos, qui auctores et inventores sunt harum sane minutarum rerum, revertendum.

149. Omnis igitur oratio conficitur ex verbis; quorum prima nobis ratio simpliciter videnda est, deinde coniuncte. Nam est quidam ornatus orationis, qui ex singulis verbis est; alius, qui ex continuatis coniunctisque constat. Ergo utemur verbis aut iis, quae propria sunt et certa quasi vocabula rerum, paene una nata cum rebus ipsis; aut iis, quae transferuntur et quasi alieno in loco collocantur; aut iis, quae novamus et facimus ipsi. 150. In propriis igitur est verbis. Ha laus oratoris, ut abiecta atque obsoleta fugiat, lectis at-

que illustribus utatur, in quibus plenum quiddam et sonans inesse videatur. Sed in hoc verborum genere propriorum delectus est habendus quidam atque is aurium quodam iudicio ponderandus est; in quo consuetudo etiam bene loquendi valet plurimum. 151. Itaque hoc, quod vulgo de oratoribus ab imperitis dici solet: Bonis hic verbis, aut: Aliquis non bonis utitur, non arte aliqua perpenditur, sed quodam quasi naturali sensu iudicatur: in quo non magna laus est vitare vitium — quamquam est magnum —, verum tamen hoc quasi solum quoddam atque fundamentum est, verborum usus et copia bonorum. 152. Sed quid ipse aedificet orator et in quo adiungat artem, id esse nobis quaerendum atque explicandum videtur.

XXXVIII. Tria sunt igitur in verbo simplici, quae orator adferat ad illustrandam atque exornandam orationem: aut inusitatum verbum aut novatum aut translatum. 153. Inusitata sunt prisca fere ac vetustate ab usu cotidiani sermonis iam diu intermissa, quae sunt poetarum licentiae liberiora quam nostrae; sed tamen raro habet etiam in oratione poeticum aliquod verbum dignitatem. Neque enim illud fugerim dicere, ut Caelius: Qua tempestate Poenus in Italiam venit, nec prolem aut subolem aut effari aut nuncupare aut, ut tu soles, Catule, non rebar aut opinabar; aut alia multa, quibus loco positus grandior atque antiquior oratio saepe videri solet. 154. Novantur autem verba, quae ab eo, qui dicit, ipso gignuntur ac fiunt, vel coniungendis verbis, ut haec:

Tum pavor sapientiam omnem mi exanimato expectorat.

Num non vis huius me versutiloquas malitias

videtis enim et versutiloquas et expectorat ex coniunctione facta esse verba, non nata; vel saepe sine coniunctione verba novantur, ut † ille senius, ut, di genitales, ut bacarum ubertate incurvescere. 155. Tertius ille modus transferendi verbi late patet, quem necessitas genuit inopia coacta et angustiis, post autem incunditas delectatioque celebravit. Nam ut vestis frigoris depellendi causa reperta primo, post adhiberi coepta est ad ornatum etiam corporis et dignitatem, sic verbi translatio in-

stituta est inopiae causa, frequentata delectationis. Nam gemmare vites, luxuriam esse in herbis, laetas segetes etiam rustici dicunt. Quod enim declarari vix verbo proprio potest, id translato quum est dictum, illustrat id, quod intelligi volumus, eius rei, quam alieno verbo posuimus, similitudo. 156. Ergo hae translationes quasi mutationes sunt, quum quod non habeas aliunde sumas: illae paulo audaciores, quae non inopiam indicant, sed orationi splendoris aliquid arcessunt; quarum ego quid vobis aut inveniendi rationem aut genera ponam?

XXXIX. 157. Similitudinis est ad verbum unum contracta brevitatis, quod verbum in alieno loco tamquam in suo positum, si agnoscitur, delectat; si simile nihil habet, repudiatur. Sed ea transferri oportet, quae aut clariorem faciunt rem, ut illa omnia:

Inhorrescit mare,

Tenebrae conduplicantur, noctisque et nimum obcaecat nigror,

Flamma inter nubes coruscat, caelum tonitru contremil,

Crando mixta imbri largifico subita praecipitans cadit;

Undique omnes venti erumpunt, saevi existunt turbines:

Fervit aestu pelagus:

omnia fere, quo essent clariora, translatis per similitudinem verbis dicta sunt; 158. aut quo significetur magis res tota sive facti alicuius sive consilii, ut ille, qui occultantem consulto, ne id, quod ageretur, intelligi posset, duobus translatis verbis similitudine ipsa indicat,

Quandoquidem is se circumvestit dictis, saepit se dolo.

Nonnumquam etiam brevitatis translatione conficitur, ut illud: *Si telum manu fugit.* Imprudentia teli missi brevius propriis verbis exponi non potuit, quam est uno significata translato. 159. Hoc in genere persaepe mihi admirandum videtur quid sit, quod omnes translatis et alienis magis delectentur verbis quam propriis et suis. XL. Nam si res suum nomen et vocabulum proprium non habet, ut pes in navi, ut nexum, quod per libram agitur, ut in uxore divortium, necessitas cogit, quod non habeas, aliunde sumere: sed in suorum verborum maxima copia tamen homi-

nes aliena multo magis, si sunt ratione translata, delectant. 160. Id accidere credo, vel quod ingenii specimen est quoddam transilire ante pedes posita et alia longe repetita sumere; vel quod is, qui audit, alio ducitur cogitatione neque tamen aberrat, quae maxima est delectatio; vel quod singulis verbis res ac totum simile conficitur; vel quod omnis translatio, quae quidem sumpta ratione est, ad sensus ipsos advovetur, maxime oculorum, qui est sensus acerrimus. 161. Nam et odor urbanitatis et mollitudo humanitatis et murmur maris et dulcedo orationis sunt ducta a caeteris sensibus; illa vero oculorum multo acriora, quae ponunt paene in conspectu animi, quae cernere et videre non possumus. Nihil est enim in rerum natura, cuius nos non in aliis rebus possimus uti vocabulo et nomine. Unde enim simile duci potest — potest autem ex omnibus —, indidem verbum unum, quod similitudinem continet, translato lumen adferre orationi. 162. Quo in genere primum est fugienda dissimilitudo: Caeli ingentes fornices. Quamvis sphaeram in scaenam, ut dicitur, attulerit Ennius, tamen in sphaera fornices similitudo non potest inesse.

Vive, Ulixes, dum licet:

Oculis postremum lumen radiatum rape!

non dixit cape, non pete — haberet enim moram sperantis diutius esse victurum —, sed rape. Hoc verbum est ad id aptatum, quod ante dixerat, dum licet. XLI. 163. Deinde videndum est ne longe simile sit ductum. Syrtim patrimonii, scopulum libentius dixerim; Charybdim bonorum, voraginem potius. Facilius enim ad ea, quae visa, quam ad illa, quae audita sunt, mentis oculi feruntur. Et quoniam haec vel summa laus est in verbis transferendis, ut sensum feriat id, quod translato sit, fugienda est omnis turpitudine earum rerum, ad quas eorum animos, qui audient, trahet similitudo. 164. Nolo dici morte Africani castratam esse rem publicam; nolo stercus curiae dici Glauciam: quamvis sit simile, tamen est in utroque deformis cogitatio similitudinis. Nolo esse aut maius, quam res postulet: Tempesta commissationis; aut minus:

Comissatio tempestatis. Nolo esse verbum angustius id, quod translatum sit, quam fuisset illud proprium ac suum: *Quidnam est, obsecro? Quid te adiri abnutas?* melius esset, vetas, prohibes, absterres; quoniam ille dixerat

ilico istic,

Ne contagio mea bonis umbrave obsit

165. Atque etiam, si vereare, ne paullo durior translatio esse videatur, mollienda est praeposito saepe verbo; ut si olim, M. Catone mortuo, pupillum senatum quis relictum diceret, paullo durius; sin, ut ita dicam, pupillum, aliquanto mitius. Etenim verecunda debet esse translatio, ut deducta esse in alienum locum, non irrupisse, atque ut precario, non vi, venisse videatur. 166. Modus autem nullus est florentior in singulis verbis nec qui plus luminis adferat orationi. Nam illud, quod ex hoc genere profluit, non est in uno verbo translato, sed ex pluribus continuatis conecitur, ut aliud dicatur, aliud intelligendum sit:

Neque enim patiar

Herum acutum scopulum et caecum classem Achivom offendere. Atque illud,

Erras, erras; nam exsultantem te et praesidentem tibi

Reprimet validae legum habenae atque imperi insistent iugo.

167. Sumpta re simili verba eius rei propria deinceps in rem aliam, ut dixi, transferuntur. XLII. Est hoc magnum ornamentum orationis, in quo obscuritas fugienda est; etenim hoc fere genere fiunt ea, quae dicuntur aenigmata. Non est autem in verbo modus hic, sed in oratione, id est, in continuatione verborum. Ne illa quidem traductio atque immutatio in verbo quamdam fabricationem habet [sed in oratione]:

Africa terribili tremet horrida terra tumultu.

Pro Afris est sumpta Africa; neque factum verbum est, ut: Mare saxifragis undis; neque translatum, ut: Molitur mare; sed ornandi causa proprium proprio commutatum.

Desine, Roma, tuos hostes

et:

Testes sunt Campi magni

Gravis est modus in ornatu orationis et saepe sumendus; ex quo genere haec sunt, Martem belli esse communem. Cererem pro frugibus, Liberum appellare pro vino, Neptunum pro mari, curiam pro senatu, campum pro comitiis, togam pro pace, arma ac tela pro bello; 168. quo item in genere et virtutes et vitia pro ipsis, in quibus illa sunt, appellantur: Luxuries quam in domum irrupit, et: Quo avaritia penetravit; aut: Fides valuit, iustitia confecit. Videtis profecto genus hoc totum, quum inflexo commutatoque verbo res eadem enuntiatum ornatus; cui sunt finitima illa minus ornata, sed tamen non ignoranda, quum intelligi volumus aliquid aut ex parte totum, ut pro aedificiis quum parietes aut tecta dicimus; aut ex toto partem, ut quum unam turmam equitatum populi Romani dicimus; aut ex uno plures:

*At Romanus homo, tamenetsi res bene gesta est,
Corde suo trepidat.*

aut quum ex pluribus intelligitur unum:

Nos sumus Romani, qui fuimus ante Rudini.

aut quocumque modo, non ut dictum est, in eo genere intelligitur, sed ut sensum est. XLIII. 169. Abutimur saepe etiam verbo non tam eleganter quam in transferendo, sed etiamsi licentius, tamen interdum non impudenter; ut quum grandem orationem pro longa, minutum animum pro parvo dicimus. Verum illa videtisne esse non verbi, sed orationis, quae ex pluribus, ut exposui, translationibus conexas sunt? haec autem, quae aut immutata esse dixi aut aliter intelligenda ac dicerentur, sunt translata quodam modo. 170. Ita fit, ut omnis singulorum verborum virtus atque laus tribus existat ex rebus: si aut vetustum verbum sit, quod tamen consuetudo ferre possit; aut factum vel coniunctione vel novitate, in quo item est auribus consuetudini-que parcendum; aut translatum, quod maxime tamquam stellis quibusdam notat et illuminat orationem.

171. Sequitur continuatio verborum, quae duas res maxime, collocationem primum, deinde modum quemdam formamque desiderat. Collocationis est componere et struere verba sic, ut neve asper eorum concursus neve hiulus sit,

sed quodammodo coagmentatus et laevis. In quo lepide soceri mei persona lusit is, qui elegantissime id facere potuit, Lucilius:

Quam lepide lexeis compostae! ut tesserulae omnes

Arte pavimento atque emblemate vermiculato.

Quae quum dixisset in Albucium illudens, ne a me quidem abstinuit:

Crassum habeo generum, ne rhetoricotero' tu sis.

Quid ergo? iste Crassus, quoniam eius abuteris nomine, quid efficit? idem illud scilicet, ut ille vult et ego vellem melius aliquanto quam Albucius. Verum in me quidem lusit ille, ut solet. 172. Sed est tamen haec collocatio conservanda verborum, de qua loquor; quae iunctam orationem efficit, quae cohaerentem, quae lenem, quae aequabiliter fluentem. Id adsequemini, si verba extrema cum consequentibus primis ita iungentur, ut neve aspere concurrant neve vastius diducantur. XLIV. 173. Hanc diligentiam subsequitur modus etiam et forma verborum, quod iam vereor, ne huic Catulo videatur esse puerile. Versus enim veteres illi in hac soluta oratione propemodum, hoc est, numeros quosdam nobis esse adhibendos putaverunt. Interspirationis enim, non defatigationis nostrae neque librariorum notis, sed verborum et sententiarum modo interpunctas clausulas in orationibus esse voluerunt; idque princeps Isocrates instituisse fertur, ut inconditam antiquorum dicendi consuetudinem delectationis atque aurium causa, quemadmodum scribit discipulus eius Naucrates, numeris astringeret. 174. Namque haec duo musici, qui erant quondam idem poëtae, machinati ad voluptatem sunt, versum atque cantum, ut et verborum numero et vocum modo delectatione vincerent aurium satietatem. Haec igitur duo, vocis dico moderatorem et verborum conclusionem, quoad orationis severitas pati posset, a poëtica ad eloquentiam traducenda duxerunt. 175. In quo illud est [vel] maximum, quod versus in oratione si efficitur coniunctione verborum, vitium est; et tamen eam coniunctionem sicuti versum numerose cadere et quadrare et perfici volumus. Neque est ex multis res una, quae magis oratorem ab imperito dicendi ignaroque distinguat, quam quod

ille rudis incondite fundit quantum potest et id, quod dicit, spiritu, non arte determinat, orator autem sic illigat sententiam verbis, ut eam numero quodam complectatur et astricto et soluto. 176. Nam quum vinxit forma et modis, relaxat et liberat immutatione ordinis, ut verba neque adligata sint quasi certa aliqua lege versus neque ita soluta, ut vagentur. XLV. Quonam igitur modo tantum munus insistemus, ut arbitremur nos hanc vim numerose dicendi consequi posse? Non est res tam difficilis quam necessaria. Nihil est enim tam tenerum neque tam flexibile neque quod tam facile sequatur quocumque ducas quam oratio. 177. Ex hac versus, ex eadem dispares numeri conficiuntur; ex hac haec etiam soluta variis modis multorumque generum oratio. Non enim sunt alia sermonis, alia contentionis verba; neque ex alio genere ad usum cotidianum, alio ad scaenam pompamque sumuntur; sed ea nos quum iacentia sustulimus e medio, sicut mollissimam ceram ad nostrum arbitrium formamus et fingimus. Itaque tum graves sumus, tum subtiles, tum medium quiddam tenemus; sic institutam nostram sententiam sequitur orationis genus idque ad omnem aurium voluptatem et animorum motum mutatur et vertitur. 178. Sed ut in plerisque rebus incredibiliter hoc natura est ipsa fabricata, sic in oratione, ut ea, quae maximam utilitatem in se continerent, plurimum eadem haberent vel dignitatis vel saepe etiam venustatis. Incolumitatis ac salutis omnium causa videmus hunc statum esse huius totius mundi atque naturae, rotundum ut caelum terraque ut media sit eaque sua vi nutuque teneatur, sol ut circumferatur, ut accedat ad brumale signum et inde sensim ascendat in diversam partem; ut luna accessu et recessu suo solis lumen accipiat; ut eadem spatia quinque stellae dispari motu cursuque conficiant. 179. Haec tantam habent vim, paullum ut immutata cohaerere non possint, tantam pulcritudinem, ut nulla species ne cogitari quidem possit ornatio. Referte nunc animum ad hominum vel etiam caeterarum animantium formam et figuram. Nullam partem corporis sine aliqua necessitate adfectam totamque formam quasi perfectam reperietis arte, non casu. XLVI. Quid in arboribus, in quibus non

truncus, non rami, non folia sunt denique nisi ad suam retinendam conservandamque naturam? nusquam tamen est alla pars nisi venusta. 180. Linquamus naturam artesque videamus. Quid tam in navigio necessarium quam latera, quam cavernae, quam prora, quam puppis, quam antennae, quam vela, quam mali? quae tamen hanc habent in specie venustatem, ut non solum salutis, sed etiam voluptatis causa inventa esse videantur. Columnae templa et porticus sustinent; tamen habent non plus utilitatis quam dignitatis. Capitolii fastigium illud et caeterarum aedium non venustas, sed necessitas ipsa fabricata est. Nam quum esset habita ratio, quemadmodum ex utraque tecti parte aqua delaberetur, utilitatem templi fastigii dignitas consecuta est; ut, etiamsi in caelo Capitolium statueretur, ubi imber esse non posset, nullam sine fastigio dignitatem habiturum fuisse videatur. 181. Hoc in omnibus item partibus orationis evenit, ut utilitatem ac prope necessitatem suavitas quaedem et lepos consequatur. Clausulas enim atque interpuncta verborum animae interclusio atque angustiae spiritus attulerunt. Id inventum ita suave est, ut, si cui sit infinitus spiritus datus, tamen eum perpetuare verba nolimus. Id enim auribus nostris gratum est inventum, quod hominum lateribus non tolerabile solum, sed etiam facile esse posset. XLVII. 182. Longissima est igitur complexio verborum, quae volvi uno spiritu potest. Sed hic naturae modus est, artis alius. Nam quum sint numeri plures, iambum et trochaicum frequentem segregat ab oratore Aristoteles, Catule, vester, qui natura tamen incurunt ipsi in orationem sermonemque nostrum; sed sunt insignes percussiones eorum numerorum et minuti pedes. Quare primum ad heroum nos [dactyli et anapaesti et spondei] pedem invitat: in quo impune progredi licet duo dumtaxat pedes aut paullo plus, ne plane in versum aut similitudinem versuum incidamus. Altae sunt geminae, quibus — hi tres heroi pedes in principia continuandorum verborum salis decore cadunt. 183. Probatur autem ab eodem illo maxime paeon, qui est duplex: nam aut a longa oritur, quam tres breves consequuntur, ut haec verba, desinite, incipite, comprimate; aut a brevibus deinceps

tribus, extrema producta atque longa, sicut illa sunt, dormuerant, sonipedes. Atque illi philosopho ordiri placet a superiore paeone, posteriore finire. Est autem paeon hic posterior non syllabarum numero, sed aurium mensura, quod est acrius iudicium et certius, par fere cretico, qui est ex longa et brevi et longa: ut

Quid petam praesidi, aut exsequar? quove nunc

A quo numero exorsus est Fannius: Si, Quirites, minas illius. Hunc ille clausulis aptiorem putat, quas vult longa plerumque syllaba terminari.

XLVIII. 184. Neque vero haec tam acrem curam diligentiamque desiderant, quam est illa poetarum: quos necessitas cogit et ipsi numeri ac modi sic verba versu includere, ut nihil sit ne spiritu quidem minimo brevius aut longius, quam necesse est. Liberior est oratio et plane, ut dicitur, sic est vere soluta, non ut fugiat tamen aut erret, sed ut sine vinculis sibi ipsa moderetur. Namque ego illud adsentior Theophrasto, qui putat orationem, quae quidem sit polita atque facta quodam modo, non astrictae, sed remissius numerosam esse oportere. 185. Etenim, sicut ille suspicatur, ex istis modis, quibus hic usitatus versus efficitur, post anapaestus, procerior quidam numerus, effloruit; inde ille licentior et divitior fluxit dithyrambus; cuius membra et pedes, ut ait idem, sunt in omni locupletis oratione diffusa. Et, si numerosum est in omnibus sonis atque vocibus, quod habet quasdam impressiones et quod metiri possumus intervallis aequalibus, recte genus hoc numerorum, dummodo ne continuum sit, in orationis laude ponetur. Nam si rudis et impolita putanda est illa sine intervallis loquacitas perennis et profluens, quid est aliud causae cur repudietur, nisi quod hominum auribus vocem natura modulatur ipsa? Quod fieri nisi inest numerus in voce non potest. 186. Numerus autem in continuatione nullus est; distinctio et aequalium et saepe variorum intervallorum percussio numerum conficit; quem in cadentibus guttis, quod intervallis distinguuntur, notare possumus, in anni praecipitante non possumus. Quodsi continuatio verborum haec soluta multo est aptior atque iucundior, si est articulis membrisque di-

stineta, quam si continuata ac producta, membra illa modificata esse debebunt, quae si in extremo breviora sunt, infringitur ille quasi verborum ambitus: sic enim has orationis conversiones Graeci nominant. Quare aut paria esse debent posteriora superioribus et extrema primis aut, quod etiam est melius et iucundius, longiora. XLIX. 187. Atque haec quidem ab iis philosophis, quos tu maxime diligis, Catule, dicta sunt; quod eo saepius testificor, ut auctoribus laudandis ineptiarum crimen effugiam. Quarum tandem? inquit Catulus, aut quid disputatione ista adferri potest elegantius aut omnino dici subtilius? 188. At enim vereor, inquit Crassus, ne haec aut difficiliora istis ad persequendum esse videantur aut, quia non traduntur in vulgari ista disciplina, nos ea maiora ac difficiliora videri velle videamur. Tum Catulus: Erras, inquit, Crasse, si aut me aut horum quemquam putas a te haec opera cotidiana et pervagata exspectare. Ista, quae dicis, dici volumus; neque tam dici quam isto dici modo; neque tibi hoc pro me solum, sed pro his omnibus sine ulla dubitatione respondeo. 189. Ego vero, inquit Antonius, inveni iam, quem negaram in eo, quem scripsi, libello me invenisse eloquentem. Sed eo te ne laudandi quidem causa interpellavi, ne quid de hoc tam exiguo sermonis tui tempore verbo uno meo deminueretur. 190. Hanc igitur, Crassus inquit, ad legem quum exercitatione tum stilo, qui et alia et hoc maxime ornat ac limat, formanda nobis oratio est. Neque tamen hoc tanti laboris est, quanti videtur; nec sunt haec rhythmicorum aut musicorum acerrima norma dirigenda: efficiendum est illud modo nobis, ne fluat oratio, ne vegetur, ne insistat interius, ne excurrat longius; ut membris distinguatur, ut conversiones habeat absolutas. Neque semper utendum est perpetuitate et quasi conversione verborum, sed saepe carpenda membris minutioribus oratio est, quae tamen ipsa membra sunt numeris vincienda. 191. Neque vos paeon aut herous ille conturbet. Ipsi occurrent orationi; ipsi, inquam, se offerent et respondebunt non vocati. Consuetudo modo illa sit scribendi atque dicendi, ut sententiae verbis finiantur eorumque verborum iunctio nascatur a proceris numeris ac liberis, maxime heroo aut

paeone priore aut cretico, sed varie distincteque considat. Notatur enim maxime similitudo in conquiescendo. Et si primi et postremi [illi] pedes sunt hac ratione servati, medii possunt latere, modo ne circuitus ipse verborum sit aut brevior, quam aures exspectent, aut longior, quam vires atque anima patiatur. L. 192. Clausulas autem diligentius etiam servandas esse arbitror quam superiora, quod in eis maxime perfectio atque absolutio iudicatur. Nam versus aequae prima et media et extrema pars attenditur; qui debilitatur, in quacumque est parte titubatum; in oratione autem pauci prima cernunt, postrema plerique: quae quoniam apparent et intelliguntur, varianda sunt, ne aut animorum iudiciis repudientur aut aurium satietate. 193. Duo enim aut tres fere sunt extremi servandi et notandi pedes, si modo non breviora et praecisa erunt superiora; quos aut choreos aut heroes aut alternos esse oportebit aut in paeone illo posteriore, quem Aristoteles probat, aut ei pari cretico. Horum vicissitudines efficient, ut neque ii satientur, qui audient, fastidio similitudinis nec nos id, quod faciemus, opera dedita facere videamur. 194. Quodsi Antipater ille Sidonius, quem tu probe, Catule, meministi, solitus est versus hexametros aliosque variis modis atque numeris fundere ex tempore tantumque hominis ingeniosi ac memoris valuit exercitatio, ut, quum se mente ac voluntate coniecisset in verbum, verba sequerentur; quanto id facilius in oratione, exercitatione et consuetudine adhibita, consequemur!

195. Illud autem ne quis admiretur, quoniam modo haec vulgus imperitorum in audiendo notet; quum in omni genere tum in hoc ipso magna quaedam est vis incredibilisque naturae. Omnes enim tacito quodam sensu sine ulla arte aut ratione quae sint in artibus ac rationibus recta ac prava diiudicant; idque quum faciunt in picturis et in signis et in aliis operibus, ad quorum intelligentiam a natura minus habent instrumenti, tum multo ostendunt magis in verborum, numerorum vocumque iudicio; quod ea sunt in communibus infixis sensibus nec earum rerum quemquam funditus natura esse voluit expertem. 196. Itaque non solum verbis arte positis moventur omnes, verum etiam numeris ac voci-

bus. Quotus enim quisque est qui teneat artem numerorum ac modorum? At in his si paulum modo offensum est, ut aut contractione brevius fieret aut productione longius, theatra tota reclamant. Quid, hoc non idem fit in vocibus, ut a multitudine et populo non modo catervae atque concentus, sed etiam ipsi sibi singuli discrepantes eiiciantur? LI. 197. Mirabile est, quum plurimum in faciendo intersit inter doctum et rudem, quam non multum differat in iudicando. Ars enim quum a natura profecta sit, nisi natura moveat ac delectet, nihil sane egisse videatur. Nihil est autem tam cognatum mentibus nostris quam numeri atque voces; quibus et excitamur et incendimur et lenimur et languescimus et ad hilaritatem et ad tristitiam saepe deducimur; quorum illa summa vis carminibus est aptior et cantibus, non neglecta, ut mihi videtur, a Numa rege doctissimo maioribusque nostris, ut epularum sollempnium fides ac tibiae Saliorumque versus indicant; maxime autem a Graecia vetere celebrata. Quibus utinam similibusque de rebus disputari quam de puerilibus his verborum translationibus maluissetis! 198. Verum ut in versu vulgus; si est peccatum, videt, sic, si quid in nostra oratione claudicat, sentit. Sed poëtae non ignoscit, nobis concedit; tacite tamen omnes non esse illud, quod diximus, aptum perfectumque cernunt. Itaque illi veteres, sicut hodie etiam nonnullos videmus, quum circuitum et quasi orbem verborum conficere non possent — nam id quidem nuper vel posse vel audere coepimus —, terna aut bina aut nonnulli singula etiam verba dicebant: qui in illa infantia naturale illud, quod aures hominum flagitabant, tenebant tamen, ut et illa essent paria, quae dicerent, et aequalibus interspirationibus uterentur.

LII. 199. Exposui fere, ut potui, quae maxime ad oratum orationis pertinere arbitrabar. Dixi enim de singulorum laude verborum, dixi de coniunctione eorum, dixi de numero atque forma. Sed si etiam habitum orationis et quasi colorem aliquem requiritis, est et plena quaedam, sed tamen teres, et tenuis, non sine nervis ac viribus, et ea, quae particeps utriusque generis quadam mediocritate laudatur. His tribus figuris insidere quidam venustatis non fueo illi-

tus, sed sanguine diffusus debet color. 200. Tum denique hic nobis orator ita conformandus est et verbis et sententiis, ut, quemadmodum qui utuntur armis aut palaestra, non solum sibi vitandi aut feriendi rationem esse habendam putant, sed etiam, ut cum venustate moveantur, sic verbis quidem ad aptam compositionem et decentiam, sententiis vero ad gravitatem orationis utatur [ut ii, qui in armorum tractatione versantur]. 201. Formantur autem et verba et sententiae paene innumerabiliter, quod satis scio notum esse vobis; sed inter conformationem verborum et sententiarum hoc interest, quod verborum tollitur, si verba mutaris, sententiarum permanet, quibuscumque verbis uti velis. Quod quidem vos etsi facitis, tamen admonendos puto, ne quid esse aliud oratoris puletis, quod quidem sit egregium atque mirabile, nisi in singulis verbis illa tria tenere, ut translatis utamur frequenter interdumque factis, raro autem etiam pervetustis. In perpetua autem oratione, quum et coniunctionis laevitatem et numerorum, quam dixi, rationem tenuerimus, tum est quasi luminibus distinguenda et frequentanda omnis oratio sententiarum atque verborum.

LIII. 202. Nam et commoratio una in re permultum movet et illustris explanatio rerumque, quasi gerantur, sub aspectum paene subiectio; quae et in exponenda re plurimum valet et ad illustrandum id, quod exponitur, et ad amplificandum; ut iis, qui audient, illud, quod augebimus, quantum efficere oratio poterit, tantum esse videatur; et huic contraria saepe percursio est et plus ad intelligendum, quam dixeris, significatio et distincte concisa brevitatis et extenuatio et huic adiuncta illusio a praeceptis Caesaris non abhorrens; 203. et ab re digressio, in qua quum fuerit delectatio, tum reditus ad rem aptus et concinnus esse debet; propositioque quid sis dicturus et ab eo, quod est dictum, seiunctio et reditus ad propositum et iteratio et rationis apta conclusio; tum augendi minuendive causa veritatis superlatio atque traiectio; et rogatio atque huic finitima quasi percontatio expositioque sententiae suae; tum illa, quae maxime quasi irreptit in hominum mentes, alia dicentis ac significantis dissimulatio; quae est periucunda, quum in oratione

non contentione, sed sermone tractatur; deinde dubitatio, tum distributio, tum correctio vel ante vel postquam dixeris vel quum aliquid a te ipso reicias; 204. praemunitio etiam est ad id, quod aggrediare, et traectio in alium; communicatio, quae est quasi cum iis ipsis, apud quos dicas, deliberatio; morum ac vitae imitatio vel in personis vel sine illis, magnum quoddam ornamentum orationis et aptum ad animos conciliandos vel maxime, saepe autem etiam ad commovendos; 205. personarum ficta inductio vel gravissimum lumen augendi; descriptio, erroris inductio, ad hilaritatem impulsio, anteoceptio; tum duo illa, quae maxime movent, similitudo et exemplum; digestio, interpellatio, contentio, reticentia, commendatio; vox quaedam libera atque etiam effrenatior augendi causa; iracundia, obiurgatio, promissio, deprecatio, obsecratio, declinatio brevis a proposito, non ut superior illa digressio, purgatio, conciliatio, laesio, optatio atque execratio. His fere luminibus illustrant orationem sententiae. LIV. 206. Orationis autem ipsius tamquam armorum est vel ad usum comminatio et quasi petitio vel ad venustatem ipsa tractatio. Nam et geminatio verborum habet interdum vim, leporem alias; et paulum immutatam verbum atque deflexum et eiusdem verbi crebra tum a primo repetitio, tum in extremum conversio et in eadem verba impetus et concursio et adiunctio et progressio et eiusdem verbi crebrius positi quaedam distinctio et revocatio verbi et illa, quae similiter desinunt aut quae cadunt similiter aut quae paribus paria referuntur aut quae sunt inter se similia. 207. Est etiam gradatio quaedam et conversio et verborum concinna transgressio et contrarium et dissolutum et declinatio et reprehensio et exclamatio et imminutio et quod in multis casibus ponitur et quod de singulis rebus propositis ductum refertur ad singula et ad propositum subiecta ratio et item in distributis supposita ratio et perrmissio et rursus alia dubitatio et improvisum quiddam et dinumeratio et alia correctio et dissipatio et continuatum et interruptum et imago et sibi ipsi responsio et immutatio et diiunctio et ordo et relatio et digressio et circumscriptio. 208. Haec enim sunt fere atque horum similia vel plura etiam esse

possunt, quae sententiis orationem verborumque conformationibus illuminent.

LIV. Quae quidem te, Crasse, video, inquit Cotta, quod nota esse nobis putes, sine definitionibus et sine exemplis effudisse. Ego vero, inquit Crassus, ne illa quidem, quae supra dixi, nova vobis esse arbitrabar, sed voluntati vestrum omnium parui. 209. His autem de rebus sol me ille admonuit, ut brevior essem, qui ipse iam praecipitans me quoque haec praecipitem paene evolvere coëgit. Sed tamen huius generis demonstratio est et doctrina ipsa vulgaris; usus autem gravissimus et in hoc toto dicendi studio difficillimus. 210. Quamobrem quoniam de ornatu omni orationis sunt omnes, si non patefacti, at certe commonstrati loci, nunc quid aptum sit, hoc est, quid maxime deceat in oratione videamus. Quamquam id quidem perspicuum est, non omni causae nec auditori neque personae neque temporis congruere orationis unum genus. 211. Nam et causae capitum alium quemdam verborum sonum requirunt, alium rerum privatarum atque parvarum; et aliud dicendi genus deliberationes, aliud laudationes, aliud iudicia, aliud sermones, aliud consolatio, aliud obiurgatio, aliud disputatio, aliud historia desiderat. Refert etiam qui audiant, senatus an populus an iudices; frequentes an pauci an singuli et quales: ipsique oratores qua sint aetate, honore, auctoritate, debet videri; tempus, pacis an belli, festinationis an otii. 212. Itaque hoc loco nihil sane est quod praecipere posse videatur, nisi ut figuram orationis plenioris et tenuioris et item illius mediocris ad id, quod agemus, accommodatam deligamus. Ornamentis iisdem uti fere licebit alias contentius, alias summissius; omnique in re posse quod deceat facere artis et naturae est, scire quid quandoque deceat prudentiae.

LVI. 213. Sed haec omnia perinde sunt, ut aguntur. Actio, inquam, in dicendo una dominatur. Sine hac summus orator esse in numero nullo potest, mediocris hac instructus summus saepe superare. Huic primas dedisse Demosthenes dicitur, quum rogaretur quid in dicendo esset primum; huic secundas, huic tertias. Quo mihi melius etiam illud ab Aeschine

dictum videri solet; qui quum propter ignominiam iudicii cessisset Athenis et se Rhodum contulisset, rogatus a Rhodiis legisse fertur orationem illam egregiam, quam in Ctesiphontem contra Demosthenem dixerat; qua perfecta petitum ab eo est postridie, ut legeret illam etiam, quae erat contra ab Demosthene pro Ctesiphonte edita: quam quum suavissima et maxima voce legisset, admirantibus omnibus: Quanto, inquit, magis miraremini, si audissetis ipsum! Ex quo satis significavit quantum esset in actione, qui orationem eandem aliam fore putarit actore mutato. 214. Quid fuit in Graccho, quem tu melius, Catule, meministi, quod me puero tanto opere ferretur? Quo me miser conferam? quo vertam? In Capitoliumne? At fratris sanguine madet. An domum? Matremne ut miseram lamentantem videam et abiectam? Quae sic ab illo esse acta constabat oculis, voce, gestu, inimici ut lacrimas tenere non possent. Haec ideo dico pluribus, quod genus hoc totum oratores, qui sunt veritatis ipsius actores, reliquerunt; imitatores autem veritatis, histriones, occupaverunt. LVII. 215. Ac sine dubio in omni re vincit imitationem veritas; sed ea si satis in actione efficeret ipsa per sese, arte profecto non egeremus. Verum quia animi permotio, quae maxime aut declaranda aut imitanda est actione, perturbata saepe ita est, ut obscuretur ac paene obruatur, discutienda sunt ea, quae obscurant, et ea, quae sunt eminentia et prompta, sumenda. 216. Omnis enim motus animi suum quemdam a natura habet vultum et sonum et gestum; corpusque totum hominis et eius omnis vultus omnesque voces, ut nervi in fidibus, ita sonant, ut a motu animi quoque sunt pulsae. Nam voces ut chordae sunt intentae, quae ad quemque tactum respondeant, acuta gravis, cita tarda, magna parva; quas tamen inter omnes est suo quoque in genere mediocris. Atque etiam illa sunt ab his delapsa plura genera, lene asperum, contractum diffusum, continenti spiritu intermisso, fractum scissum, flexo sono extenuatum inflatum. 217. Nullum est enim horum generum quod non arte ac moderatione tractetur. Hi sunt actori, ut pictori, expositi ad variandum colores. LVIII. Aliud enim vocis genus iracundia sibi sumat, acutum, incitatum, crebro incidens:

*Impius hortatur me frater, ut meos malis miser
Mandarem natos*
et ea, quae tu dudum, Antoni, protulisti:
Segregare abs te ausus
et:
Ecquis hoc animadvertit? vincite
et Atreus fere totus. Aliud miseratio ac maeror, flexibile, plenum, interruptum, flebili voce:
*Quo nunc me vertam? quod iter incipiam ingredi?
Domum paternamne? ane ad Peliae filias?*
et illa:
O pater, o patria, o Priami domus!
et quae sequuntur:
*Haec omnia vidi inflammari,
Priamo vi vitam evitari.*
218. Aliud metus, demissum et haesitans et abiectum:
*Multis sum modis circumventus, morbo, exsilio atque inopia.
Tum pavor sapientiam omnem mi exanimato expectorat;
Mater terribilem minatur vitae cruciatum et necem,
Quae nemo est tam firmo ingenio et tanta confidentia,
Quin refugiat timido sanguen atque exalbescat metu.*
219. Aliud vis, contentum, vehemens, imminens quadam incitatione gravitatis:
*Iterum Thyestes Atreum atrectatum advenit,
Iterum iam aggreditur me et quietum exsuscit.
Maior mihi moles, maius miscendumst malum,
Qui illius acerbum cor contundam et comprimam.*
Aliud voluptas, effusum, lene, tenerum, hilaratum ac remissum:
*Sed sibi quum tetulit coronam ob coniugandas nuptias,
Tibi ferebat, quum simulabat se sibi iam faces dare,
Tum ad te ludibunda docte et delicate detulit.*
Aliud molestia: sine commiseratione grave quoddam et uno pressu ac sono obductum:
*Qua tempestate Paris Helenam innuptis iunxit nuptiis,
Ego sum gravida, expletis iam fere ad pariendum mensibus;
Per idem tempus Polydorum Hecuba partu postremo parit.*
LIX. 220. Omnes autem hos motus subsequi debet gestus,

non hic verba exprimens scaenicus, sed universam rem et sententiam non demonstratione, sed significatione declarans, laterum inflexione hac forti ac virili, non ab scaena et histrionibus, sed ab armis aut etiam a palaestra. Manus autem minus arguta, digitis subsequens verba, non exprimens; brachium procerius proiectum quasi quoddam telum orationis; suppositio pedis in contentionibus aut incipiendis aut finiendis. 221. Sed in ore sunt omnia. In eo autem ipso dominatus est omnis oculorum; quo melius nostri illi senes, qui personatum ne Roscium quidem magno opere laudabant. Animi est enim omnis actio et imago animi vultus, indices oculi. Nam haec est una pars corporis, quae, quot animi motus sunt, tot significationes et commutationes possit efficere. Neque vero est quisquam qui eadem conivens efficiat. Theophrastus quidem Tauriscum quemdam dicit actorem aversum solitum esse dicere, qui in agendo contuens aliquid pronuntiaret. 222. Quare oculorum est magna moderatio. Nam oris non est nimium mutanda species, ne aut ad ineptias aut ad pravitatem aliquam deferamur. Oculi sunt, quorum tum intentione, tum remissione, tum coniectu, tum hilaritate motus animorum significemus apte cum genere ipso orationis. Est enim actio quasi sermo corporis, quo magis menti congruens esse debet. Oculos autem natura nobis, ut equo et leoni saetas, caudam, aures, ad motus animorum declarandos dedit. 223. Quare in hac nostra actione secundum vocem vultus valet; is autem oculis gubernatur. Atque in eis omnibus, quae sunt actionis, inest quaedam vis a natura data. Quare etiam hac imperiti, hac vulgus, hac denique barbari maxime commoventur. Verba enim neminem movent nisi eum, qui eiusdem linguae societate coniunctus est; sententiaeque saepe acutae non acutorum hominum sensus praetervolant: actio, quae prae se motum animi fert, omnes movet; iisdem enim omnium animi motibus concitantur et eos iisdem notis et in aliis agnoscunt et in se ipsi indicant.

LX. 224. Ad actionis autem usum atque laudem maximam sine dubio partem vox obtinet; quae primum est optanda nobis; deinde, quaecumque erit, ea tuenda. De quo illud iam nihil ad hoc praecipienda genus, quemadmodum voci

serviatur: equidem tamen magno opere censeo serviendum; sed illud videtur ab huius nostri sermonis officio non abhorre-re, quod, ut dixi paullo ante, plurimis in rebus quod maxime est utile, id nescio quo pacto etiam decet maxime. Nam ad vocem obtinendam nihil est utilius quam crebra mutatio; nihil perniciosius quam effusa sine intermissione contentio. 225. Quid, ad aures nostras et actionis suavitatem, quid est vicissitudine et varietate et commutatione aptius? Itaque idem Gracchus, quod potes audire, Catule, ex Licinio cliente tuo, litterato homine, quem servum sibi ille habuit ad manum, cum eburneola solitus est habere fistula, qui staret occulte post ipsum, quum contionaretur, peritum hominem, qui inflaret celeriter eum sonum, quo illum aut remissum excitaret aut a contentione revocaret. Audivi mehercule, inquit Catulus, et saepe sum admiratus hominis quum diligentiam tum etiam doctrinam et scientiam. 226. Ego vero, inquit Crassus, ac doleo quidem illos viros in eam fraudem in re publica esse delapsos; quamquam ea tela textitur et ea incitatur in civitate ratio vivendi ac posteritati ostenditur, ut eorum civium, quos nostri patres non tulerunt, iam similes habere cupiamus. Mitte, obsecro, inquit, Crasse, Iulius, sermonem istum et te ad Gracchi fistulam refer: cuius ego nondum plane rationem intelligo. LXI. 227. In omni voce, inquit Crassus, est quiddam medium, sed suum cuique voci. Hinc gradatim ascendere vocem utile et suave est. Nam a principio clamare agreste quiddam est et idem illud ad firmandam est vocem salutare. Deinde est quiddam contentionis extremum, quod tamen interius est, quam acutissimus clamor, quo te fistula progredi non sinet, et iam ab ipsa contentione revocabit. Est item contra quiddam in remissione gravissimum quoque tanquam sonorum gradibus descenditur. Haec varietas et hic per omnes sonos vocis cursus et se tuebitur et actioni adferet suavitatem. Sed fistulatore domi relinquetis, sensum huius consuetudinis vobiscum ad forum deferetis.

228. Edidi, quae potui, non ut volui, sed ut me temporis angustiae coegerunt. Scitum est enim causam conferre in tempus, quum adferre plura, si cupias, non queas. Tu

vero, inquit Catulus, collegisti omnia, quantum ego possum iudicare, ita divinitus, ut non a Graecis sumpsisse, sed eos ipsos haec docere posse videare. Me quidem istius sermonis participem factum esse gaudeo; ac vellem, ut meus gener, sodalis tuus, Hortensius, adfuisset; quem quidem ego confido omnibus istis laudibus, quas tu oratione complexus es, excellentem fore. 229. Et Crassus: Fore dicis? inquit; ego vero esse iam iudico et tum iudicavi, quum me consule in senatu causam defendit Africae nuperque etiam magis, quum pro Bithyniae rege dixit. Quamobrem recte vides, Catule. Nihil enim isti adolescenti neque a natura neque a doctrina deesse sentio. 230. Quo magis est tibi, Cotta, et tibi, Sulpicii, vigilandum ac laborandum. Non enim ille mediocris orator vestrae quasi succrescit aetati, sed et ingenio peracri et studio flagranti et doctrina eximia et memoria singulari. Cui quamquam faveo, tamen illum aetati suae praestare cupio, vobis vero illum tanto minorem praecurrere vix honestum est. Sed iam surgamus, inquit, nosque curemus et aliquando ab hac contentione disputationis animos nostros curaque laxemus.

M. TULLII CICERONIS
DE
CLARIS ORATORIBUS
LIBER,
QUI DICITUR
BRUTUS.

I. 1. Quum e Cilicia decedens Rhodum venissem et eo mihi de Q. Hortensii morte esset adlatum, opinione omnium maiorem animo cepi dolorem. Nam et amico amisso quum consuetudine iucunda tum multorum officiorum coniunctione me privatum videbam et interitu talis auguris dignitatem nostri collegii deminutam dolebam; qua in cogitatione et cooptatum me ab eo in collegium recordabar, in quo iuratus iudicium dignitatis meae fecerat, et inauguratum ab eodem; ex quo augurum institutis in parentis eum loco colere debebam. 2. Augebam etiam molestiam, quod magna sapientium civium bonorumque penuria vir egregius coniunctissimusque mecum consiliorum omnium societate alienissimo rei publicae tempore extinctus et auctoritatis et prudentiae suae triste nobis desiderium reliquerat, dolebamque, quod non, ut plerique putabant, adversarium aut obtrectatorem laudum mearum, sed socium potius et consortem gloriosi laboris amiseram. 3. Etenim si in leviorum artium studio memoriae proditum est poëtas nobiles poëtarum aequalium morte doluisse, quo tandem animo eius interitum ferre debui, cum quo certare erat gloriosius quam omnino adversarium non habere? quum praesertim non modo numquam sit aut illius a me cursus impeditus aut ab illo meus, sed contra semper alter ab altero adiutus et communicando et mo-

nendo et favendo. 4. Sed quoniam perpetua quadam felicitate usus ille cessit e vita suo magis quam suorum civium tempore et tum occidit, quum lugere facilius rem publicam posset, si viveret, quam iuvare, vixitque tam diu, quam licuit in civitate bene beateque vivere, nostro incommodo detrimentoque, si est ita necesse, doleamus, illius vero mortis opportunitatem benevolentia potius quam misericordia prosequamur, ut, quotienscumque de clarissimo et beatissimo viro cogitemus, illum potius quam nosmet ipsos diligere videamur. 5. Nam si id dolemus, quod eo iam frui nobis non licet, nostrum est id malum; quod modice feramus, ne id non ad amicitiam, sed ad domesticam utilitatem referre videamur: sin tamquam illi ipsi acerbitatis aliquid acciderit angimur, summam eius felicitatem non satis grato animo interpretamur.

II. 6. Etenim si viveret Q. Hortensius, caetera fortasse desideraret una cum reliquis bonis et fortibus civibus, hunc autem aut praeter ceteros aut cum paucis suslineret dolorem, quum forum populi Romani, quod fuisset quasi theatrum illius ingenii, voce erudita et Romanis Graecisque auribus digna spoliatum atque orbatum videret. 7. Equidem angor animo non consilii, non ingenii, non auctoritatis armis egere rem publicam, quae didiceram tractare quibusque me adsuefeceram quaeque erant propria quum praestantis in re publica viri tum bene moratae et bene constitutae civitatis. Quodsi fuit in re publica tempus ullum, quum extorquere arma posset e manibus iratorum civium boni civis auctoritas et oratio, tum profecto fuit, quum patrocinium pacis exclusum est aut errore hominum aut timore. 8. Ita nobismet ipsi accidit, ut, quamquam essent multo magis alia lugenda, tamen hoc doleremus, quod, quo tempore aetas nostra perfuncta rebus amplissimis tamquam in portum confugere deberet non inertiae neque desidiae, sed otii moderati atque honesti, quumque ipsa oratio iam nostra canesceret haberetque suam quamdam maturitatem et quasi senectutem, tum arma sunt ea sumpta, quibus illi ipsi, qui didicerant eis uti gloriose, quemadmodum salutariter uterentur, non reperiebant. 9. Itaque ei mihi videntur fortunate beateque vixisse

quum in caeteris civitatibus tum maxime in nostra, quibus quum auctoritate rerumque gestarum gloria tum etiam sapientiae laude perfrui licuit. Quorum memoria et recordatio in maximis nostris gravissimisque curis iucunda sane fuit, quum in eam nuper ex sermone quodam incidissemus.

III. 10. Nam quum inambularem in xysto et essem otiosus domi, M. ad me Brutus, ut consueverat, cum T. Pomponio venerat, homines quum inter se coniuncti tum mihi ita cari itaque iucundi, ut eorum aspectu omnis quae me angebat de re publica cura consederit. Quos postquam salutavi: Quid vos, inquam, Brute et Attice? numquid tandem novi? Nihil sane, inquit Brutus, quod quidem aut tu audire velis aut ego pro certo dicere audeam. 11. Tum Atticus: Eo, inquit, ad te animo venimus, ut de re publica esset silentium et aliquid audiremus potius ex te, quam te adficeremus ulla molestia. Vos vero, inquam, Attice, et praesentem me cura levatis et absentem magna solacia dedistis. Nam vestris primum litteris recreatus me ad pristina studia revocavi. Tum ille: Legi, inquit, perlubenter epistolam, quam ad te Brutus misit ex Asia, qua mihi visus est et monere te prudenter et consolari amicissime. 12. Recte, inquam, est visus. Nam me istis scito litteris ex diuturna perturbatione totius valetudinis tamquam ad aspiciendam lucem esse revocatum. Atque ut post Cannensem illam calamitatem primum Marcelli ad Nolam proelio populus se Romanus erexit posteaque prosperae res deinceps multae consecutae sunt, sic post rerum nostrarum et communium gravissimos casus nihil ante epistolam Bruti mihi accidit, quod vellem aut quod aliqua ex parte sollicitudines adlevaret meas. 13. Tum Brutus: Volui id quidem efficere certe et capio magnum fructum, siquidem quod volui tanta in re consecutus sum. Sed scire cupio, quae te Attici litterae delectaverint. Ista vero, inquam, Brute, non modo delectationem mihi, sed etiam, ut spero, salutem attulerunt. Salutem? inquit ille. Quodnam tandem genus istuc tam praeclarum litterarum fuit? An mihi potuit, inquam, esse aut gratior ulla saluti aut ad hoc tempus aptior quam illius libri, quo me hic adfatus quasi iacentem excitavit? 14. Tum ille: Nempe eum dicis, inquit,

quo iste omnem rerum memoriam breviter et, ut mihi quidem visum est, perdiligenter complexus est? Istum ipsum, inquam, Brute, dico librum mihi salutis fuisse. IV. Tum Atticus: Optatissimum mihi quidem est quod dicis: sed quid tandem habuit liber iste, quod tibi aut novum aut tanto usui posset esse? 15. Ille vero et nova, inquam, mihi quidem multa et eam utilitatem, quam requirebam, ut explicatis ordinibus temporum uno in conspectu omnia viderem. Quae quum studiose tractare coepissem, ipsa mihi tractatio litterarum salutaris fuit admonuitque, Pomponi, ut a te ipso sumerem aliquid ad me reficiendum teque remunerandum si non pari, at grato tamen munere: quamquam illud Hesiodium laudatur a doctis, quod eadem mensura reddere iubet qua acceperis aut etiam cumulatiore, si possis. 16. Ego autem voluntatem tibi profecto emetiar, sed rem ipsam nondum posse videor; idque ut ignoscas, a te peto. Nec enim ex novis, ut agricolae solent, fructibus est, unde tibi reddam quod accepi; sic omnis fetus repressus exustusque flos siti veteris ubertatis exaruit, nec ex conditis, qui iacent in tenebris et ad quos omnis nobis aditus, qui paene solis patuit, obstructus est. Seremus igitur aliquid tamquam in inculto et derelicto solo; quod ita diligenter colemus, ut impendiis etiam augere possimus largitatem tui muneris; modo idem noster animus efficere possit quod ager, qui quum multos annos quievit, uberiores efferre fruges solet. 17. Tum ille: Ego vero et exspectabo ea, quae polliceris, nec exigam nisi tuo commodo et erunt mihi pergrata, si solveris. Mihi quoque, inquit Brutus, exspectanda sunt ea, quae Attico polliceris, etsi fortasse ego a te huius voluntarius procurator petam, quod ipse, cui debes, incommodo *se tuo* exacturum negat. V. 18. At vero, inquam, tibi ego, Brute, non solvam, nisi prius a te cavero amplius eo nomine neminem, cuius petitio sit, petiturum. Non mehercule, inquit, tibi repromittere istuc quidem ausus sim. Nam hunc, qui negat, video flagitatorem non illum quidem tibi molestum, sed adsiduum tamen et acrem fore. Tum Pomponius: Ego vero, inquit, Brutum nihil mentiri puto. Videor enim iam te ausurus esse appellare, quoniam longo intervallo modo primum animadverti

paullo te hilariorem. 19. Itaque, quoniam hic quod mihi deberetur se exacturum professus est, quod huic debes, ego a te peto. Quidnam id? inquam. Ut scribas, inquit, aliquid. Iampridem enim conticuerunt tuae litterae. Nam ut illos de re publica libros edidisti, nihil a te sane postea accepimus; eisque nosmet ipsi ad veterum rerum nostrarum memoriam comprehendendam impulsus atque incensi sumus. Sed illa, quum poteris: atque ut possis, rogo. 20. Nunc vero, inquit, si es animo vacuo, expone nobis quod quaerimus. Quidnam est id? inquam. Quod mihi nuper in Tusculano inchoavisti de oratoribus, quando esse coepissent, qui etiam et quales fuissent. Quem ego sermonem quum ad Brutum tuum vel nostrum potius detulissem, magno opere hic audire se velle dixit. Itaque hunc elegimus diem, quum te sciremus esse vacuum. Quare, si tibi est commodum, ede illa, quae cooperas, et Bruto et mihi. 21. Ego vero, inquam, si potuero, faciam vobis satis. Poteris, inquit: relaxa modo paulum animum aut sane, si potes, libera.

Nempe igitur hinc tum, Pomponi, ductus est sermo, quod erat a me mentio facta causam Deiotari fidelissimi atque optimi regis ornatissime et copiosissime a Bruto me audisse defensam. VI. Scio, inquit, ab isto initio tractum esse sermonem teque Bruti dolentem vicem quasi deflevisse iudiciorum vastitatem et fori. Feci, inquam, istuc quidem, et saepe facio. 22. Nam mihi, Brute, in te intuenti crebro in mentem venit vereri, equodnam curriculum aliquando sit habitura tua et natura admirabilis et exquisita doctrina et singularis industria. Quum enim in maximis causis versatus esses et quum tibi aetas nostra iam cederet fascesque summitteret, subito in civitate quum alia ceciderunt, tum etiam ea ipsa, de qua disputare ordimur, eloquentia obmutuit. 23. Tum ille: Caeterarum rerum causa, inquit, istuc et doleo et dolendum puto; dicendi autem me non tam fructus et gloria quam studium ipsum exercitatioque delectat: quod mihi nulla res eripiet te praesertim tam studioso et [diligenti]. Dicere enim bene nemo potest, nisi qui prudenter intelligit. Quare qui eloquentiae verae dat operam, dat prudentiae, qua ne maximis quidem in bellis aequo animo carere quisquam

potest. 24. Praeclare, inquam, Brute, dicis eoque magis ista dicendi laude delector, quod caetera, quae sunt quondam habita in civitate pulcherrima, nemo est tam humilis qui se non aut posse adipisci aut adeptum putet: eloquentem neminem video factum esse victoria. Sed quo facilius sermo explicetur, sedentes, si videtur, agamus. Quum idem placuisset illis, tum in pratulo propter Platonis statuam conседimus.

25. Hic ego: Laudare igitur eloquentiam et quanta vis sit eius expromere quantamque eis, qui sint eam consecuti, dignitatem adferat, neque propositum nobis est hoc loco neque necessarium. Hoc vero sine ulla dubitatione confirmaverim, sive illa arte pariatur aliqua sive exercitatione quaedam sive natura, rem unam esse omnium difficillimam. Quibus enim ex quinque rebus constare dicitur, earum una quaeque est ars ipsa magna per sese. Quarum quinque artium concursus maximarum quantam vim quantamque difficultatem habeat existimari potest. VII. 26. Testis est Graecia, quae quum eloquentiae studio sit incensa iamdiuque excellat in ea praestetque caeteris, tamen omnes artes vetustiores habet et multo ante non inventas solum, sed etiam perfectas, quam haec est a Graecis elaborata dicendi vis atque copia. In quam quum intueor, maxime mihi occurrunt, Attice, et quasi lucent Athenae tuae, qua in urbe primum se orator extulit primumque etiam monumentis et litteris oratio est coepta mandari. 27. Tamen ante Periclem, cuius scripta quaedam feruntur, et Thucydidem, qui non nascentibus Athenis, sed iam adultis fuerunt, littera nulla est, quae quidem ornatum aliquem habeat et oratoris esse videatur. Quamquam opinio est et eum, qui multis annis ante hos fuerit, Pisistratum et paullo seniore etiam Solonem posteaque Clisthenem multum, ut temporibus illis, valuisse dicendo. 28. Post hanc aetatem aliquot annis, ut ex Atticis monumentis potest perspicere, Themistocles fuit, quem constat quum prudentia tum etiam eloquentia praestitisse; post Pericles, qui quum floreret omni genere virtutis, hac tamen fuit laude clarissimus. Cleonem etiam temporibus illis turbulentum illum quidem civem, sed tamen eloquentem constat fuisse.

29. Huic aetati suppare Alcibiades, Critias, Theramenes; quibus temporibus quod dicendi genus viguerit ex Thucydidi scriptis, qui ipse tum fuit, intelligi maxime potest. Grandes erant verbis, crebri sententiis, compressione rerum breves et ob eam ipsam causam interdum subobscuri. VIII. 30. Sed ut intellectum est quantam vim haberet accurata et facta quodam modo oratio, tum etiam magistri dicendi multi subito exstiterunt. Tum Leontinus Gorgias, Thrasymachus Calchedonius, Protagoras Abderites, Prodicus Ceus, Hippias Eleus in honore magno fuit; aliique multi temporibus eisdem docere se profitebantur, adrogantibus sane verbis, quemadmodum causa inferior — ita enim loquebantur — dicendo fieri superior posset. 31. His opposuit sese Socrates, qui subtilitate quadam disputandi refellere eorum instituta solebat verbis. Huius ex uberrimis sermonibus exstiterunt doctissimi viri; primumque tum philosophia non illa de natura, quae fuerat antiquior, sed haec, in qua de bonis rebus et malis deque hominum vita et moribus disputatur, inventa dicitur. Quod quoniam genus ab hoc, quod proposuimus, abhorret, philosophos aliud in tempus reiiciamus; ad oratores, a quibus digressi sumus, revertamur. 32. Exstitit igitur iam senibus illis, quos paullo ante diximus, Isocrates, cuius domus cunctae Graeciae quasi ludus quidam patuit atque officina dicendi; magnus orator et perfectus magister, quamquam forensi luce caruit intraque parietes aluit eam gloriam, quam nemo meo quidem iudicio est postea consecutus. Is et ipse scripsit multa praeclare et docuit alios; et quum caetera melius quam superiores, tum primus intellexit etiam in soluta oratione, dum versum effugeres, modum tamen et numerum quemdam oportere servari. 33. Ante hunc enim verborum quasi structura et quaedam ad numerum conclusio nulla erat; aut, si quando erat, non apparebat eam dedita opera esse quaesitam: quae forsitan laus sit; verumtamen natura magis tum casuque nonnumquam, quam aut ratione aliqua aut observatione fiebat. 34. Ipsa enim natura circumscriptione quadam verborum comprehendit concluditque sententiam, quae quum aptis constricta verbis est, cadit etiam plerumque numerose. Nam et aures ipsae quid

plenum, quid inane sit iudicant et spiritu quasi necessitate aliqua verborum comprehensio terminatur: in quo non modo defici, sed etiam laborare turpe est. IX. 35. Tum fuit Lysias ipse quidem in causis forensibus non versatus, sed egregie subtilis scriptor atque elegans, quem iam prope audeas oratorem perfectum dicere. Nam plane quidem perfectum et cui nihil admodum desit Demosthenem facile dixeris. Nihil acute inveniri potuit in eis causis, quas scripsit, nihil, ut ita dicam, subdole, nihil versute, quod ille non viderit; nihil subtiliter dici, nihil presse, nihil enucleate, quo fieri possit aliquid limatius, nihil contra grande, nihil incitatum, nihil ornatum vel verborum gravitate vel sententiarum, quo quidquam esset elatius. 36. Huic Hyperides proximus et Aeschines fuit et Lyeurgus et Dinarchus et is, cuius nulla exstant scripta, Demades alique plures. Haec enim aetas effudit hanc copiam; et, ut opinio mea fert, succus ille et sanguis incorruptus usque ad hanc aetatem oratorum fuit, in qua naturalis inesset, non fucatus nitor. 37. Phalereus enim successit eis senibus adolescens eruditissimus ille quidem horum omnium, sed non tam armis institutus quam palaestra. Itaque delectabat magis Athenienses quam inflamabat. Processerat enim in solem et pulverem, non ut e militari tabernaculo, sed ut e Theophrasti doctissimi hominis umbraculis. 38. Hic primus inflexit orationem et eam mollem teneramque reddidit et suavis, sicut fuit, videri maluit quam gravis: sed suavitate ea, qua perfunderet animos, non qua perfringeret: tantum ut memoriam concinnitatis suae, non, quemadmodum de Pericle scripsit Eupolis, cum delectatione aculeos etiam relinqueret in animis eorum, a quibus esset auditus.

X. 39. Videsne igitur vel in ea ipsa urbe, in qua et nata et alta sit eloquentia, quam ea sero prodierit in lucem? Siquidem ante Solonis aetatem et Pisistrati de nullo ut diserto memoriae proditum est. At hi quidem, ut populi Romani aetas est, senes, ut Atheniensium saecula numerantur, adulescentes debent videri. Nam etsi Servio Tullio regnante vixerunt, tamen multo diutius Athenae iam erant, quam est Roma ad hodiernum diem: nec tamen dubito quin habuerit

vim magnam semper oratio. 40. Neque enim iam Troicis temporibus tantum laudis in dicendo Ulixi tribuisset Homerus et Nestori, quorum alterum vim habere voluit, alterum suavitatem, nisi iam tum esset honos eloquentiae; neque ipse poeta hic tam [idem] ornatus in dicendo ac plane orator fuisset. Cuius etsi incerta sunt tempora, tamen annis multis fuit ante Romulum: siquidem non infra superiorem Lyeurgum fuit, a quo est disciplina Lacedaemoniorum astricta legibus. 41. Sed studium eius generis maiorque vis agnoscitur in Pisistrato. Denique hunc proximo saeculo Themistocles insecutus est, ut apud nos, perantiquus, ut apud Athenienses, non ita sane vetus. Fuit enim regnante iam Graecia, nostra autem civitate non ita pridem dominatu regio liberata. Nam bellum Volscorum illud gravissimum, cui Coriolanus exsul interfuit, eodem fere tempore quo Persarum bellum fuit, similisque fortuna clarorum virorum; 42. siquidem uterque quum civis egregius fuisset, populi ingrati pulsus iniuria se ad hostes contulit conatumque iracundiae suae morte sedavit. Nam etsi aliter est apud te. Attice, de Coriolano, concede tamen, ut huic generi mortis potius adsentiar. XI. At ille ridens: Tuo vero, inquit, arbitrato; quoniam quidem concessum est rhetoribus ementiri in historiis, ut aliquid dicere possint argutius. Ut enim tu nunc de Coriolano, sic Clitarchus, sic Stratocles de Themistocle finxit. 43. Nam quem Thucydides, qui et Atheniensis erat et summo loco natus summusque vir et paullo aetate posterior, tantum mortuum scripsit et in Attica clam humatum, addidit fuisse suspicionem veneno sibi conscivisse mortem: hunc isti aiunt, quum taurum immolavisset, excepisse sanguinem patera et eo poto mortuum concidisse. Hanc enim mortem rhetorice et tragice ornare potuerunt; illa mors vulgaris nullam praebebat materiem ad ornatum. Quare quoniam tibi ita quadrat, omnia fuisse Themistocli paria et Coriolano, pateram quoque a me sumas licet: praebebo etiam hostiam, ut Coriolanus sit plane alter Themistocles. 44. Sit sane, inquam, ut lubet, de isto; et ego cautius posthac historiam attingam te audiente, quem rerum Romanarum auctorem laudare possum religiosissimum. Sed tum fere Pericles Xanthippi filius, de

quo ante dixi, primus adhibuit doctrinam; quae quamquam tum nulla erat dicendi, tamen ab Anaxagora physico eruditus exercitationem mentis a reconditis abstrusisque rebus ad causas forenses popularesque facile traduxerat. Huius suavitate maxime hilaratae Athenae sunt: huius ubertatem et copiam admiratae eiusdem vim dicendi terroremque timuerunt. XII. 45. Haec igitur aetas prima Athenis oratorem prope perfectum tulit. Nec enim in constituentibus rem publicam nec in bella gerentibus nec in impeditis ac regum dominatione devinctis nasci cupiditas dicendi solet. Pacis est comes otiique socia et iam bene constitutae civitatis quasi alumna quaedam eloquentia. 46. Itaque ait Aristoteles, quum subfatis in Sicilia tyrannis res privatae longo intervallo iudiciis repeterentur, tum primum, quod esset acuta illa gens et controversiae nata, artem et praecepta Siculos Coracem et Tisiam conscripsisse: nam antea neminem solitum via nec arte, sed accurate tamen et de scripto plerosque dicere; scriptasque fuisse et paratas a Protagora rerum illustrium disputationes, quae nunc communes appellantur loci: 47. quod idem fecisse Gorgiam, quum singularum rerum laudes vituperationesque conscripsisset; quod iudicaret hoc oratoris esse maxime proprium, rem augere posse laudando vituperandoque rursus adfligere: huic Antiphontem Rhamnusium similia quaedam habuisse conscripta; quo neminem umquam melius ullam oravisse capitis causam, quum se ipse defenderet, se audiente, locuples auctor scripsit Thucydides: 48. nam Lysiam primo profiteri solitum artem esse dicendi; deinde, quod Theodorus esset in arte subtilior, in orationibus autem iunior, orationes eum scribere aliis coepisse, artem removisse: similiter Isocratem primo artem dicendi esse negavisse, scribere autem aliis solitum orationes, quibus in iudiciis uterentur: sed quum ex eo, quia quasi committeret contra legem, quo quis iudicio circumveniretur, saepe ipse in iudicium vocaretur, orationes aliis destitisse scribere totumque se ad artes componendas transtulisse. XIII. 49. Et Graeciae quidem oratorum partus atque fontes vides, ad nostrorum annalium rationem veteres, ad ipsorum sane recentes. Nam ante quam deletata est Atheniensium civitas haec

laude dicendi, multa iam memorabilia et in domesticis et in bellicis rebus effecerat. Hoc autem studium non erat commune Graeciae, sed proprium Athenarum. 50. Quis enim aut Argivum oratorem aut Corinthium aut Thebanum scit fuisse temporibus illis? nisi quid de Epaminonda docto homine suspicari libet. Lacedaemonium vero usque ad hoc tempus audivi fuisse neminem. Menelaum ipsum dulcem illum quidem tradit Homerus, sed pauca dicentem. Brevitas autem laus est interdum in aliqua parte dicendi, in universa eloquentia laudem non habet. 51. At vero extra Graeciam magna dicendi studia fuerunt maximique huic laudi habiti honores illustre oratorum nomen reddiderunt. Nam ut semel e Piraeo eloquentia evecta est, omnes peragravit insulas atque ita peregrinata tota Asia est, ut se externis obli-neret moribus omnemque illam salubritatem Atticae dictionis et quasi sanitatem perderet ac loqui paene dedisceret. Hinc Asiatici oratores non contemnendi quidem nec celeritate nec copia, sed parum pressi et nimis redundantes; Rhodii saniores et Atticorum similiores. 52. Sed de Graecis hactenus; etenim haec ipsa forsitan fuerint non necessaria.

Tum Brutus: Ista vero, inquit, quam necessaria fuerint non facile dixerim; iucunda certe mihi fuerunt neque solum non longa, sed etiam breviora quam vellem. Optime, inquam, sed veniamus ad nostros, de quibus difficile est plus intelligere, quam quantum ex monumentis suspicari licet. XIV. 53. Quis enim putet vim aut celeritatem ingenii L. Bruto illi nobilitatis vestrae principi defuisse? qui de matre saviana ex oraculo Apollinis tam acute arguteque coniecerit; qui summam prudentiam simulatione stultitiae texerit; qui potentissimum regem clarissimi regis filium expulerit civitatemque perpetuo dominatu liberatam magistratibus annuis, legibus iudiciisque devinxerit; qui collegae suo imperium abrogaverit, ut e civitate regalis nominis memoriam tolleret: quod certe effici non potuisset, nisi esset oratione persuasum. 54. Videmus item paucis annis post reges exactos, quum plebes prope ripam Anienis ad tertium miliarium consedisset eumque montem, qui Sacer appellatus est, occupavisset, M. Valerium dictatorem dicendo sedavisse discordias eique ob-
cre. l. 2.

eam rem honores amplissimos habitos et eum primum ob eam ipsam causam Maximum esse appellatum. Ne L. Valerium quidem Potitum arbitror non aliquid potuisse dicendo, qui post decemviralem invidiam plebem in patres incitatum legibus et contionibus suis mitigaverit. 55. Possumus Appium Claudium suspicari disertum, quia senatum iamiam inclinatum a Pyrrhi pace revocaverit; possumus C. Fabricium, quia sit ad Pyrrhum de captivis recuperandis missus orator: Ti. Coruncanium, quod ex pontificum commentariis longe plurimum ingenio valuisse videatur: M' Curium, quod is tribunus plebis interrege Appio Caeco diserto homine comitia contra leges habente, quum de plebe consulem non accipiebat, patres ante auctores fieri coegerit; quod fuit permagnum nondum lege Maenia lata. 56. Licet aliquid etiam de M. Popillii ingenio suspicari, qui quum consul esset eodemque tempore sacrificium publicum cum laena faceret, quod erat flamen Carmentalis, plebi contra patres concitatione et seditione nuntiata, ut erat laena amictus, ita venit in contionem seditionemque quum auctoritate tum oratione sedavit. Sed eos oratores habitos esse aut omnino tum ullum eloquentiae praemium fuisse nihil sane mihi legisse videor: tantummodo coniectura ducor ad suspicandum. 57. Dicitur etiam C. Flaminius, is qui tribunus plebis legem de agro Gallico et Piceno viritim dividendo tulerit, qui consul apud Trasimenum sit interfectus, ad populum valuisse dicendo. Q. etiam Maximus Verrucosus orator habitus est temporibus illis et Q. Metellus, is qui bello Punico secundo cum L. Veturio Philone consul fuit. XV. Quem vero exstet et de quo sit memoriae proditum eloquentem fuisse et ita esse habitum, primus est M. Cornelius Cethegus, cuius eloquentiae est auctor et idoneus quidem mea sententia Q. Ennius, praesertim quum et ipse eum audiverit et scribat de mortuo; ex quo nulla suspicio est amicitiae causa esse mentitum. 58. Est igitur sic apud illum in nono, ut opinor, annali:

*Additur orator Corneliū suaviloquenti
Ore Cethegus Marcū Tuditano collega
Marci filius*

Et oratorem appellat et suaviloquentiam tribuit: quae nunc qui-

dem non tam est in plerisque; latrant enim iam quidam oratores, non loquuntur. Sed est ea laus eloquentiae certe maxima,
— — — *is dictust ollis popularibus olim,*

*Qui tum vivebant homines atque verum agitabant,
Flos delibatus populi:*

probe vero; 59. ut enim hominis decus ingenium, sic ingenii ipsius lumen est eloquentia, qua virum excellentem praeclare tum illi homines florem populi esse dixerunt;

Suadaeque medulla.

Πειθὼ quam vocant Graeci, cuius effector est orator, hanc Suadam appellavit Ennius; eius autem Cethegum medullam fuisse vult, ut, quam deam in Pericli labris scripsit Eupolis sessitavisse, huius hic medullam nostrum oratorem fuisse dixerit. 60. At hic Cethegus consul cum P. Tuditano fuit bello Punico secundo quaestorque his consulibus M. Cato modo plane annis cxi. ante me consulem, et id ipsum nisi unius esset Ennii testimonio cognitum, hunc vetustas, ut alios fortasse multos, oblivione obruisset. Illius autem aetatis qui sermo fuerit ex Naevianis scriptis intelligi potest. His enim consulibus, ut in veteribus commentariis scriptum est, Naevius est mortuus: quamquam Varro noster diligentissimus investigator antiquitatis putat in hoc erratum vitamque Naevii producit longius. Nam Plautus P. Claudio L. Porcio viginti annis post illos, quos ante dixi, consulibus mortuus est, Catone censore.

61. Hunc igitur Cethegum consecutus est aetate Cato, qui annis ix. post eum fuit consul. Eum nos ut perveterem habemus, qui L. Marcio M' Manilio consulibus mortuus est, annis lxxxvi. ipsis ante me consulem. XVI. Nec vero habeo quemquam antiquiorem, cuius quidem scripta proferenda putem, nisi quem Appii Caeci oratio haec ipsa de Pyrrho et nonnullae mortuorum laudationes forte delectant. 62. Et hercules hae quidem exstant: ipsae enim familiae sua quasi ornamenta ac monumenta servabant et ad usum, si quis eiusdem generis occidisset, et ad memoriam laudum domesticarum et ad illustrandam nobilitatem suam. Quamquam his laudationibus historia rerum nostrarum est facta mendosior. Multa enim scripta sunt in eis, quae facta non sunt, falsi

triumphi, plures consulatus, genera etiam falsa et ad plebem transitiones, quum homines humiliores in alienum eiusdem nominis infunderentur genus: ut, si ego me a M' Tullio esse dicerem, qui patricius cum Servio Sulpicio consul anno decimo post exactos reges fuit. 63. Catonis autem orationes non minus multae fere sunt, quam Attici Lysiae, cuius arbitror plurimas esse. Est enim Atticus, quoniam certe Athenis est et natus et mortuus et functus omni civium munere; quamquam Timaeus eum quasi Licinia et Mucia lege repetit Syracusas. Et quodam modo est nonnulla in his etiam inter ipsos similitudo: acuti sunt, elegantes, faceti, breves; sed ille Graecus ab omni laude felicior. 64. Habet enim certos sui studiosos, qui non tam habitus corporis opimos quam gracilitates consecretur; quos, valetudo modo bona sit, tenuitas ipsa delectat. Quamquam in Lysia sunt saepe etiam lacerti, sic ut fieri nihil possit valentius. Verum est certe genere toto strigosior: sed habet tamen suos laudatores, qui haec ipsa eius subtilitate admodum gaudeant. XVII. 65. Catonem vero quis nostrorum oratorum, qui quidem nunc sunt, legit? aut quis novit omnino? At quem virum, di boni! mitto civem aut senatorem aut imperatorem: oratorem enim hoc loco quaerimus: quis illo gravior in laudando? acerbior in vituperando? in sententiis argutior? in docendo edisserendoque subtilior? Refertae sunt orationes amplius centum quinquaginta, quas quidem adhuc invenerim et legerim, et verbis et rebus illustribus. Licet ex his eligant ea, quae notatione et laude digna sint, omnes oratoriae virtutes in iis reperiuntur. 66. Iam vero Origines eius quem florem aut quod lumen eloquentiae non habent? Amatores huic desunt, sicuti multis iam ante saeculis et Philisto Syracusio et ipsi Thucydidi. Nam ut horum concisis sententiis, interdum etiam non satis apertis quum brevitate tum nimio acumine, officit Theopompus elatione atque altitudine orationis suae, quod idem Lysiae Demosthenes, sic Catonis luminibus obstruxit haec posteriorum quasi exaggerata altius oratio. 67. Sed ea in nostris inscitia est, quod hi ipsi, qui in Graecis antiquitate delectantur eaque subtilitate, quam Atticam appellant, hanc in Catone ne noverunt quidem. Hyperidae vo-

lunt esse et Lysiae. Laudo. 68. Sed cur nolunt Catones? Attico genere dicendi se gaudere dicunt. Sapienter id quidem. Atque utinam imitarentur nec ossa solum, sed etiam sanguinem! Gratum est tamen, quod volunt. Cur igitur Lysias et Hyperides amatur, quum penitus ignoretur Cato? Antiquior est huius sermo et quaedam horridiora verba. Ita enim tum loquebantur. Id muta, quod tum ille non potuit, et adde numeros et, ut aptior sit oratio, ipsa verba compone et quasi coagmenta, quod ne Graeci quidem veteres factitaverunt: iam neminem antepones Catoni. 69. Ornari orationem Graeci putant, si verborum immutationibus utantur, quos appellant *τρόπους*, et sententiarum orationisque formis, quae vocant *σχήματα*: non veri simile est quam sit in utroque genere et creber et distinctus Cato. XVIII. Nec vero ignoro nondum esse satis politum hunc oratorem et quaerendum esse aliquid perfectius; quippe quum ita sit ad nostrorum temporum rationem vetus, ut nullius scriptum exstet dignum quidem lectione, quod sit antiquius. Sed maiore honore in omnibus artibus quam in hac una dicendi versatur antiquitas. 70. Quis enim eorum, qui haec minora animadvertunt, non intelligit Canachi signa rigidiora esse, quam ut imitentur veritatem, Calamidis dura illa quidem, sed tamen molliora quam Canachi: nondum Myronis satis ad veritatem adducta, iam tamen, quae non dubites pulcra dicere: pulciora etiam Polycliti et iam plane perfecta, ut mihi quidem videri solent? Similis in pictura ratio est: in qua Zeuxin et Polygnotum et Timanthen et eorum, qui non sunt usi plus quam quattuor coloribus, formas et liniamenta laudamus: at in Aëtione, Nicomacho, Protogene, Apelle iam perfecta sunt omnia. 71. Et nescio an reliquis in rebus omnibus idem eveniat: nihil est enim simul et inventum et perfectum; nec dubitari debet quin fuerint ante Homerum poëtae, quod ex eis carminibus intelligi potest, quae apud illum et in Phaeacum et in procorum epulis canuntur. Quid, nostri veteres versus ubi sunt?

..... quos olim Fauni vatesque canebant,
 Quum neque Musarum scopulos quisquam superarat,
 Nec dicti studiosus erat
 Ante hunc;

ait ipse de se nec mentitur in gloriando. Sic enim sese res habet. Nam et Odyssea Latina est sic tamquam opus aliquod Daedali et Livianae fabulae non satis dignae quae iterum legantur. 72. Atqui hic Livius primus fabulam C. Claudio Caeci filio et M. Tuditano consulibus docuit anno ipso ante, quam natus est Ennius, post Romam conditam autem quattodecimo et quingentesimo, ut hic ait, quem nos sequimur. Est enim inter scriptores de numero annorum controversia. Accius autem a Q. Maximo quintum consule captum Tarento scripsit Livium annis xxx. post, quam eum fabulam docuisse et Atticus scribit et nos in antiquis commentariis invenimus: 73. docuisse autem fabulam annis post xl. C. Cornelio Q. Minucio consulibus ludis Iuventatis, quos Salinator Senensi proelio voverat. In quo tantus error Accii fuit, ut his consulibus xl. annos natus Ennius fuerit: cui si aequalis fuerit Livius, minor fuit aliquanto is, qui primus fabulam dedit, quam ii, qui multas docuerant ante hos consules, et Plautus et Naevius. XIX. 74. Haec si minus apta videntur huic sermoni, Brute, Attico adsigna, qui me inflammavit studio illustrium hominum aetates et tempora persequendi. Ego vero, inquit Brutus, et delector ista quasi notatione temporum et ad id, quod instituisti, oratorum genera distinguere aetatibus, istam diligentiam esse accommodatam puto. 75. Recte inquam, Brute, intelligis: atque utinam exstarent illa carmina, quae multis saeculis ante suam aetatem in epulis esse cantitata a singulis convivis de clarorum virorum laudibus in Originibus scriptum reliquit Cato! Tamen illius, quem in vatibus et Faunis adnumerat Ennius, bellum Punicum quasi Myronis opus delectat. 76. Sit Ennius sane, ut est certe, perfectior: qui si illum, ut simulat, contemneret, non omnia bella persequens primum illud Punicum acerrimum bellum reliquisset. Sed ipse dicit, cur id faciat: - - *Scripsere*, inquit, *alii rem vorsibus*, - - et luculente quidem scripserunt, etiamsi minus quam tu polite: nec vero tibi aliter videri debet, qui a Naevio vel sumpsisti multa, si fateris, vel, si negas, surripuisti.

77. Cum hoc Catone grandiores natu fuerunt C. Flaminius, C. Varro, Q. Maximus, Q. Metellus, P. Lentulus, P.

Crassus, qui cum superiore Africano consul fuit. Ipsum Scipionem accepimus non infantem fuisse. Filius quidem eius, is qui hunc minorem Scipionem a Paulo adoptavit, si corpore valuisset, in primis habitus esset disertus: indicant quum oratiunculae tum historia quaedam Graeca scripta dulcissime. XX. 78. Numeroque eodem fuit Sex. Aelius, iuris quidem civilis omnium peritissimus, sed etiam ad dicendum paratus: de minoribus autem C. Sulpicius Gallus, qui maxime omnium nobilium Graecis literis studuit; isque et oratorum in numero est habitus et fuit reliquis rebus ornatus atque elegans. Iam enim erat unctior quaedam splendidiorque consuetudo loquendi. Nam hoc praetore ludos Apollini faciente quum Thyesten fabulam docuisset, Q. Marcio Cn. Servilio consulibus mortem obiit Ennius. 79. Erat iisdem temporibus Ti. Gracchus P. F., qui bis consul et censor fuit, cuius est oratio Graeca apud Rhodios: quem civem quum gravem tum etiam eloquentem constat fuisse. P. etiam Scipionem Nasicam, qui est Corculum appellatus, qui item bis consul et censor fuit, habitum eloquentem aiunt, illius, qui sacra acceperit, filium: dicunt etiam L. Lentulum, qui cum C. Figulo consul fuit; Q. Nobiliorem M. F. iam patrio instituto deditum studio litterarum, qui etiam Q. Ennium, qui cum patre eius in Aetolia militaverat, civitate donavit, quum triumvir coloniam deduxisset; et T. Annium Luscum huius Q. Fulvii collegam non indisertum dicunt fuisse. 80. Atque etiam L. Paullus Africani pater personam principis civis facile dicendo tuebatur; et vero etiam tum Catone vivo, qui annos quinque et octoginta natus excessit e vita, quum quidem eo ipso anno contra Ser. Galbam ad populum summa contentione dixisset, quam etiam orationem scriptam reliquit.

XXI. 81. Sed vivo Catone minores natu multi uno tempore oratores floruerunt. Nam et A. Albinus, is qui Graece scripsit historiam, qui consul cum L. Lucullo fuit, et literatus et disertus fuit; et tenuit cum hoc locum quemdam etiam Ser. Fulvius et una Ser. Fabius Pictor et iuris et litterarum et antiquitatis bene peritus; Quintusque Fabius Labeo fuit ornatus iisdem fere laudibus. Nam Q. Metellus, is cuius

quattuor filii consulares fuerunt, in primis est habitus eloquens, qui pro L. Cotta dixit accusante Africano; cuius et aliae sunt orationes et contra Ti. Gracchum exposita est in C. Fannii annalibus. 82. Tum ipse L. Cotta veterator habitus, sed C. Laelius et P. Africanus in primis eloquentes, quorum exstant orationes, ex quibus existimari de ingeniis oratorum potest. Sed inter hos aetate paullum his antecedens sine controversia Ser. Galba eloquentia praestitit; et nimirum is princeps ex Latinis illa oratorum propria et quasi legitima opera tractavit, ut egrederetur a proposito ornandi causa, ut delectaret animos, ut permoveret, ut augeter rem, ut miserationibus, ut communibus locis uteretur. Sed nescio quomodo huius, quem constat eloquentia praestitisse, exiliores orationes sunt et redolentes magis antiquitatem quam aut Laelii aut Scipionis aut etiam ipsius Catonis; itaque exaruerunt, vix iam ut appareant.

83. De ipsius Laelii et Scipionis ingenio quamquam ea est fama, ut plurimum tribuatur ambobus, dicendi tamen laus est in Laelio illustrior. At oratio Laelii de collegiis non melior quam de multis quam volens Scipionis; non quo illa Laelii quidquam sit dulcius aut quo de religione dici possit augustius, sed multo tamen vetustior et horridior ille quam Scipio; et, quum sint in dicendo variae voluntates, delectari mihi magis antiquitate videtur et lubenter verbis etiam uti paullo magis prisca Laelius. 84. Sed est mos hominum, ut noliint eundem pluribus rebus excellere. Nam ut ex bellica laude aspirare ad Africanum nemo potest, in qua ipsa egregium Viriathi bello reperimus fuisse Laelium, sic ingenii, litterarum, eloquentiae, sapientiae denique etsi utriusque primas, priores tamen libenter deferunt Laelio. Nec mihi caeterorum iudicio solum videtur, sed etiam ipsorum inter ipsos concessu ita tributum fuisse. 85. Erat omnino tum mos, ut in reliquis rebus melior, sic in hoc ipso humanior, ut faciles essent in suum cuique tribuendo. XXII. Memoria teneo Smyrnae me ex P. Rutilio Rufo audisse, quum diceret adolescentulo se accidisse, ut ex senatus consulto P. Scipio et D. Brutus, ut opinor, consules de re atroci magnaue quaererent. Nam quum in silva Sila facta caedes esset notique homines

interfecti insimulareturque familia, partim etiam liberi, societatis eius, quae picarias de P. Cornelio L. Mummius censoribus redemisset, decrevisse senatum, ut de ea re cognoscerent et statuerent consules: 86. causam pro publicanis accurate, ut semper solitus esset, eleganterque dixisse Laelium; quum consules re audita AMPLIUS de consilii sententia pronuntiavissent, paucis interpositis diebus iterum Laelium multo diligentius meliusque dixisse iterumque eodem modo a consulibus rem esse prolatam; tum Laelium, quum eum socii domum reduxissent egissentque gratias et ne defatigaretur oravissent, locutum esse ita: se, quae fecisset, honoris eorum causa studiose accurateque fecisse, sed se arbitrari causam illam a Ser. Galba, quod is in dicendo ardentior acriorque esset, gravius et vehementius posse defendi; itaque auctoritate C. Laelii publicanos causam detulisse ad Galbam: 87. illum autem, quod ei viro succedendum esset, verecunde et dubitanter recepisse; unum quasi comperendinatus medium diem fuisse, quem totum Galbam in consideranda causa componendaque posuisse; et, quum cognitionis dies esset et ipse Rutilius rogatu sociorum domum ad Galbam mane venisset, ut eum admoneret et ad dicendi tempus adduceret, usque illum, quoad ei nuntiatum esset, consules descendisse, omnibus exclusis commentatum in quadam testudine cum servis litteratis fuisse, quorum alii aliud dictare eodem tempore solitus esset: interim quum esset ei nuntiatum tempus esse, exisse in aedes eo colore et iis oculis, ut egisse causam, non commentatum putares. 88. Addebat etiam idque ad rem pertinere putabat, scriptores illos male mulcatos exisse cum Galba; ex quo significabat illum non in agendo solum, sed etiam in meditando vehementem atque incensum fuisse. Quid multa? magna expectatione, plurimis audientibus, coram ipso Laelio sic illam causam tanta vi tantaque gravitate dixisse Galbam, ut nulla fere pars orationis silentio praeteriretur: itaque multis querelis multaue miseratione adhibita socios omnibus approbantibus illa die quaestione liberatos esse. XXIII. 89. Ex hac Rutilii narratione suspicari licet, quum duae summae sint in oratore laudes, una subtiliter disputandi ad docendum,

altera graviter agendi ad animos audientium permovendos, multoque plus proficiat is, qui inflammet iudicem quam ille, qui doceat, elegantiam in Laelio, vim in Galba fuisse. Quae quidem vis tum maxime cognita est, quum Lusitanis a Ser. Galba praetore contra interpositam, ut existimabatur, fidem interfectis L. Libone tribuno plebis populum incitante et rogationem in Galbam privilegii similem ferente, summa se-nectute, ut ante dixi, M. Cato legem suadens in Galbam multa dixit; quam orationem in Origines suas rettulit, paucis antequam mortuus est, an diebus an mensibus. 90. Tum igitur nihil recusans Galba pro sese et populi Romani fidem implorans, quum suos pueros tum C. Galli etiam filium flens commendabat, cuius orbitas et fletus mire miserabilis fuit propter recentem memoriam clarissimi patris: isque se tum eripuit flamma, propter pueros misericordia populi commota, sicut idem scriptum reliquit Cato. Atque etiam ipsum Libonem non infantem video fuisse, ut ex orationibus eius intelligi potest. 91. Quum haec dixissem et paullum interquiessem: Quid igitur, inquit, est causae, Brutus, si tanta virtus in oratore Galba fuit, cur ea nulla in orationibus eius appareat? quod mirari non possum in eis, qui nihil omnino scripti reliquerunt. XXIV. Nec enim est eadem, inquam, Brute, causa non scribendi et non tam bene scribendi, quam dixerint. Nam videmus alios oratores inertia nihil scripsisse, ne domesticus etiam labor accederet ad forensem — pleraeque enim scribuntur orationes habitae iam, non ut habeantur —: 92. alios non laborare, ut meliores fiant; nulla enim res tantum ad dicendum proficit, quantum scriptio: memoriam autem in posterum ingenii sui non desiderant, quum se putant satis magnam adeptos esse dicendi gloriam eamque etiam maiorem visum iri, si in existimantium arbitrium sua scripta non venerint: alios, quod melius putent dicere se posse quam scribere; quod peringeniosis hominibus neque satis doctis plerumque contingit, ut ipsi Galbae; 93. quem fortasse vis non ingenii solum, sed etiam animi et naturalis quidam dolor dicentem incendebat efficiebatque, ut et incitata et gravis et vehemens esset oratio: dein quum otiosus stilum prehenderat motusque omnis animi tamquam ventus

hominem defecerat, flaccescebat oratio: quod iis, qui limatius dicendi consecretantur genus, accidere non solet, propterea quod prudentia nunquam deficit oratorem, qua ille utens eodem modo possit et dicere et scribere; ardor animi non semper adest, isque quum consedit, omnis illa vis et quasi flamma oratoris exstinguitur. 94. Hanc igitur ob causam videtur Laelii mens spirare etiam in scriptis, Galbae autem vis occidisse.

XXV. Fuerunt etiam in oratorum numero mediocrium L. et Sp. Mummii fratres, quorum exstant amborum orationes: simplex quidem L. et antiquus; Sp. autem nihilo ille quidem ornatio, sed tamen astrictior; fuit enim doctus ex disciplina Stoicorum. Multae sunt Sp. Albini orationes. Sunt etiam L. et C. Aureliorum Orestarum, quos aliquo video in numero oratorum fuisse. 95. P. etiam Popillius quum civis egregius tum non indisertus fuit; C. vero filius eius disertus; Gaiusque Tuditanus quum omni vita atque victu excultus atque expolitus tum eius elegans est habitus orationis genus. Eodemque in genere est habitus is, qui iniuria accepta fregit Ti. Gracchum patientia, civis in rebus optimis constantissimus M. Octavius. At vero M. Aemilius Lepidus, qui est Porcina dictus, iisdem temporibus fere quibus Galba, sed paulo minor natu et summus orator est habitus et fuit, ut apparet ex orationibus, scriptor sane bonus. 96. Hoc in oratore Latino primum mihi videtur et laevitas apparuisse illa Graecorum et verborum comprehensio et iam artifex, ut ita dicam, stilus. Hunc studiose duo adolescentes ingeniosissimi et prope aequales C. Carbo et Ti. Gracchus audire soliti sunt; de quibus iam dicendi locus erit, quum de senioribus pauca dixerō. Q. enim Pompeius non contemptus orator temporibus illis fuit, qui summos honores homo per se cognitus sine ulla commendatione maiorum est adeptus. 97. Tum L. Cassius multum potuit non eloquentia, sed dicendo tamen; homo non liberalitate, ut alii, sed ipsa tristitia et severitate popularis: cuius quidem legi tabellariae M. Antius Briso tribunus plebis diu restitit, M. Lepido consule adiuvante; eaque res P. Africano vituperationi fuit, quod eius auctoritate de sententia deductus Briso putabatur. Tum

duo Caepiones multum clientes consilio et lingua, plus auctoritate tamen et gratia sublevabant. Sex Pompeii sunt scripta nec nimis extenuata, quamquam veterum est similis, et plena prudentiae. XXVI. 98. P. Crassum valde probatum oratorem iisdem fere temporibus accepimus, qui et ingenio valuit et studio et habuit quasdam etiam domesticas disciplinas. Nam et cum summo illo oratore, Ser. Galba, cuius C. filio filiam suam collocaverat, adfinitate sese devinxerat et quum esset P. Mucii filius fratremque haberet P. Scaevolam, domi ius civile cognoverat. In eo industriam constat summam fuisse maximamque gratiam, quum et consuleretur plurimum et diceret. 99. Horum aetatibus adiuncti duo C. Fannii C. et M. filii fuerunt: quorum Gaii filius, qui consul cum Domitio fuit, unam orationem de sociis et nomine Latino contra Gracchum reliquit sane et bonam et nobilem. Tum Atticus: Quid ergo? estne ista Fannii? nam varia opinio pueris nobis erat. Alii a C. Persio litterato homine scriptam esse aiebant, illo, quem significat valde doctum esse Lucilius: alii multos nobiles, quod quisque potuisset, in illam orationem contulisse. 100. Tum ego: Audivi equidem ista, inquam, de maioribus natu, sed numquam sum adductus ut crederem; eamque suspicionem propter hanc causam credo fuisse, quod Fannius in mediocribus oratoribus habitus esset, oratio autem vel optima esset illo quidem tempore orationum omnium. Sed nec eiusmodi est, ut a pluribus confusa videatur; unus enim sonus est totius orationis et idem stilus, nec de Persio reticisset Gracchus, quum ei Fannius de Menelao Maratheno et de caeteris obiecisset: praesertim quum Fannius numquam sit habitus elinguis. Nam et causas defensavit et tribunatus eius arbitrio et auctoritate P. Africani gestus non obscurus fuit. Alter autem C. Fannius M. filius, C. Laelii gener, et moribus et ipso genere dicendi durior. 101. Is soceri instituto, quem, quia cooptatus in augurum collegium non erat, non admodum diligebat, praesertim quum ille Q. Scaevolam sibi minorem natu generum praetulisset: cui tamen Laelius se excusans non genero minori dixit se illud, sed maiori filiae detulisse: is tamen instituto Laelii Panaetium audiverat. Eius omnis in dicendo

facultas historia ipsius non ineleganter scripta perspicui potest, quae neque nimis est infans neque perfecte diserta. 102. Mucius autem augur, quod pro se opus erat, ipse dicebat, ut de pecuniis repetundis contra T. Albucium. Is oratorum in numero non fuit, iuris civilis intelligentia atque omni prudentiae genere praestitit. L. Caelius Antipater scriptor, quem admodum videtis, fuit ut temporibus illis luculentus, iuris valde peritus, multorum etiam ut L. Crassi magister.

XXVII. 103. Utinam in Ti. Graccho Gaioque Carbone talis mens ad rem publicam bene gerendam fuisset, quale ingenium ad bene dicendum fuit: profecto nemo his viris gloria praestitisset. Sed eorum alter propter turbulentissimum tribunatum, ad quem ex invidia foederis Numantini bonis iratus accesserat, ab ipsa re publica est interfectus; alter propter perpetuam in populari ratione levitatem morte voluntaria se a severitate iudicium vindicavit. Sed fuit uterque summus orator: atque hoc memoria patrum teste dicimus. 104. Nam et Carbonis et Gracchi habemus orationes nondum satis splendidas verbis, sed acutas prudentiaeque plenissimas. Fuit Gracchus diligentia Corneliae matris a puero doctus et Graecis litteris eruditus. Nam semper habuit exquisitos e Graecia magistros, in eis iam adolescens Diophanem Mytilenaeum Graeciae temporibus illis disertissimum. Sed ei breve tempus ingenii augendi et declarandi fuit. 105. Carbo, cui vita suppeditavit, est in multis iudiciis causisque cognitus. Hunc qui audierant prudentes homines, in quibus familiaris noster L. Gellius, qui se illi contubernalem in consulatu fuisse narrabat, canorum oratorem et volubilem et satis acrem atque eundem et vehementem et valde dulcem et perfacetum fuisse dicebat: addebat industrium etiam et diligentem et in exercitationibus commentationibusque multum operae solitum esse ponere. 106. Hic optimus illis temporibus est patronus habitus eoque forum tenente plura fieri iudicia coeperunt. Nam et quaestiones perpetuae hoc adolescente constitutae sunt, quae antea nullae fuerunt; L. enim Piso tribunus plebis legem primus de pecuniis repetundis Censorino et Manilio consulibus tulit; — ipse etiam Piso et causas egit et multarum legum aut

auctor aut dissuasor fuit: isque et orationes reliquit, quae iam evanuerunt, et annales sane exiliter scriptos — et iudicia populi, quibus aderat Carbo, iam magis patronum desiderabant, tabella data; quam legem L. Cassius Lepido et Mancino consulibus tulit.

XXVIII. 107. Vester etiam D. Brutus M. filius, ut ex familiari eius L. Accio poeta sum audire solitus, et dicere non inculte solebat et erat quum litteris Latinis tum etiam Graecis ut temporibus illis eruditus: quae tribuebat idem Accius etiam Q. Maximo L. Paulli nepoti: et vero ante Maximum illum Scipionem, quo duce privato Ti. Gracchus occisus esset, quum omnibus in rebus vehementem tum acrem aiebat in dicendo fuisse. 108. Tum etiam P. Lentulus ille princeps ad rem publicam dumtaxat quod opus esset satis habuisse eloquentiae dicitur; iisdemque temporibus L. Furius Philus perbene Latine loqui putabatur litteratusque quam caeteri; P. Seaevola valde prudenter et acute, paullo etiam copiosius; nec multo minus prudenter M. Manilius. Appii Claudii volubilis, sed paullo fervidior erat oratio. In aliquo numero etiam M. Fulvius Flaccus et C. Cato, Africani sororis filius, medioeres oratores; etsi Flacci scripta sunt, sed ut studiosi litterarum. Flacci autem aemulus P. Decius fuit, non infans ille quidem, sed ut vita sic oratione etiam turbulentus. 109. M. Drusus C. F., qui in tribunatu C. Gracchum collegam, iterum tribunum, fregit, vir et oratione gravis et auctoritate, eique proxime adiunctus C. Drusus frater fuit. Tuus etiam gentilis, Brute, M. Pennus facile agitavit in tribunatu C. Gracchum, paulum aetate antecedens. Fuit enim M. Lepido et L. Oreste consulibus quaestor Gracchus, tribunus Pennus, illius Marci filius, qui cum Q. Aelio consul fuit: sed is omnia summa sperans aedilicius est mortuus. Nam de T. Flaminio, quem ipse vidi, nihil accepi nisi Latine diligenter locutum.

XXIX. 110. His adiuncti sunt C. Curio, M. Scaurus, P. Rutilius, C. Gracchus. De Scaurō et Rutilio breviter licet dicere, quorum neuter summi oratoris habuit laudem et uterque in multis causis versatus erat; in quibusdam laudandi viri, etiamsi maximi ingenii non essent, probabiles tamen

industria; quamquam his quidem non omnino ingenium, sed oratorium ingenium defuit. Neque enim refert videre quid dicendum sit, nisi id queas solute et suaviter dicere. Ne id quidem satis est, nisi id, quod dicitur, fit voce, vultu motuque conditius. 111. Quid dicam opus esse doctrina? sine qua etiamsi quid bene dicitur adiuvante natura, tamen id, quia fortuito fit, semper paratum esse non potest. In Scauri oratione, sapientis hominis et recti, gravitas summa et naturalis quaedam inerat auctoritas, non ut causam, sed ut testimonium dicere putares, quum pro reo diceret. 112. Hoc dicendi genus ad patrocinia mediocriter aptum videbatur; ad senatoriam vero sententiam, cuius erat ille princeps, vel maxime; significabat enim non prudentiam solum, sed quod maxime rem continebat, fidem. Habebat hoc a natura ipsa, quod a doctrina non facile posset. Quamquam huius quoque ipsius rei, quemadmodum scis, praecepta sunt. Huius et orationes sunt et tres ad L. Fufidium libri scripti de vita ipsius acta sane utiles; quos nemo legit: at Cyri vitam et disciplinam legunt, praeclaram illam quidem, sed neque tam nostris rebus aptam nec tam *etiam* Scauri laudibus anteponendam.

XXX. 113. Ipse etiam Fufidius in aliquo patronorum numero fuit. Rutilius autem in quodam tristi et severo genere dicendi versatus est; et uterque natura vehemens et acer. Itaque quum una consulatum petivissent, non ille solum, qui repulsam tulerat, accusavit ambitus designatum competitorum, sed Scaurus etiam absolutus Rutilium in iudicium vocavit; multaque opera multaque industria Rutilius fuit, quae erat propterea gratior, quod idem magnum munus de iure respondendi sustinebat. 114. Sunt eius orationes ieiunae: multa praeclara de iure; doctus vir et Graecis litteris eruditus, Panaetii auditor, prope perfectus in Stoicis; quorum peracutum et artis plenum orationis genus scis tamen esse exile nec satis populari adsensionem accommodatum. Itaque illa, quae propria est huius disciplinae, philosophorum de se ipsorum opinio, firma in hoc viro et stabilis inventa est. 115. Qui quum innocentissimus in iudicium vocatus esset, quo iudicio convulsam penitus scimus esse

rem publicam, quum essent eo tempore eloquentissimi viri L. Crassus et M. Antonius consulares, eorum adhibere neutrum voluit: dixit ipse pro sese et pauca C. Cotta, quod sororis erat filius, et is quidem tamen ut orator, quamquam erat admodum adolescens. Sed Q. Mucius enucleate ille quidem et polite, ut solebat, nequaquam autem ea vi atque copia, quam genus illud iudicii et magnitudo causae postulabat. 116. Habemus igitur in Stoicis oratoribus Rutilium, Scaurum in antiquis: utrumque tamen laudemus, quoniam per illos ne haec quidem in civitate genera hac oratoria laude caruerunt. Volo enim ut in scaena sic etiam in foro non eos modo laudari, qui celeri motu et difficili utantur, sed eos etiam, quos statarios appellant, quorum sit illa simplex in agendo veritas, non molesta.

XXXI. 117. Et quoniam Stoicorum est facta mentio, Q. Aelius Tubero fuit illo tempore, L. Pauli nepos, nullo in oratorum numero, sed vita severus et congruens cum ea disciplina, quam colebat; paulo etiam durior, qui quidem in triumviratu iudicaverit contra P. Africani avunculi sui testimonium vacationem augures quo minus iudiciis operam darent non habere: sed ut vita sic oratione durus, incultus, horridus. Itaque honoribus maiorum respondere non potuit. Fuit autem constans civis et fortis et in primis Graccho molestus, quod indicat Gracchi in eum oratio. Sunt etiam in Gracchum Tuberonis. Is fuit medioeris in dicendo, doctissimus in disputando. 118. Tum Brutus: Quam hoc idem in nostris contingere intelligo quod in Gracchis, ut omnes fere Stoici prudentissimi in disserendo sint et id arte faciant sintque architecti paene verborum, iidem traducti a disputando ad dicendum inopes reperiantur. Unum excipio Catonem, in quo perfectissimo Stoico summam eloquentiam non desiderem, quam exiguam in Fannio, ne in Rutilio quidem magnam, in Tubero nullam video fuisse. 119. Et ego: Non, inquam, Brute, sine causa, propterea quod istorum in dialecticis omnis cura consumitur, vagum illud orationis et fuscum et multiplex non adhibetur genus. Tuus autem avunculus, quemadmodum scis, habet a Stoicis id, quod ab illis petendum fuit; sed dicere didicit a dicendi magistris eorum-

que more se exereuit. Quodsi omnia a philosophis essent petenda, Peripateticorum institutis commodius fingeretur oratio. 120. Quo magis tuum, Brute, iudicium probo, qui eorum [id est, ex veteri Academia,] philosophorum sectam secutus es, quorum in doctrina atque praeceptis disserendi ratio coniungitur cum suavitate dicendi et copia: quamquam ea ipsa Peripateticorum Academicorumque consuetudo in ratione dicendi talis est, ut nec perficere oratorem possit ipsa per sese nec sine ea orator esse perfectus. Nam ut Stoicorum astrieliior est oratio aliquantoque contractior, quam aures populi requirunt, sic illorum liberior et latior, quam patitur consuetudo iudiciorum et fori. 121. Quis enim uberior in dicendo Platone? Iovem sic aiunt philosophi, si Graece loquatur, loqui. Quis Aristotele nervosior, Theophrasto dulcior? Lectitavisse Platonem studiose, audivisse etiam Demosthenes dicitur: idque apparet ex genere et granditate verborum. Dicit etiam in quadam epistola hoc ipse de sese. Sed et huius oratio in philosophiam translata pugnacior, ut ita dicam, videtur et illorum in iudicia pacatior.

XXXII. 122. Nunc reliquorum oratorum aetates, si placeat, et gradus persequamur. Nobis vero, inquit Atticus, et vehementer quidem, ut pro Bruto etiam respondeam. Curio fuit igitur eiusdem aetatis fere sane illustris orator, cuius de ingenio ex orationibus eius existimari potest. Sunt enim et aliae et pro Ser. Fulvio de incestu nobilis oratio. Nobis quidem pueris haec omnium optima putabatur, quae vix iam comparet in hac turba novorum voluminum. 123. Praeclare, inquit Brutus, teneo qui istam turbam voluminum effecerit. Et ego: Intelligo, inquam, Brute, quem dicas; certe enim et boni aliquid attulimus iuventuti, magnificentius, quam fuerat, genus dicendi et ornatius; et nocuimus fortasse, quod veteres orationes post nostras, non a me quidem — meis enim illas antepono —, sed a plerisque legi sunt desitae. Numerica, inquit, me in plerisque: quamquam video mihi multa legenda iam te auctore, quae antea contemnebam. 124. Atqui haec, inquam, de incestu laudata oratio puerilis est locis multis: de amore, de tormentis, de rumore loci sane inanes, veruntamen nondum tritis nostrorum hominum auct. I. 2.

ribus nec erudita civitate tolerabiles. Scripsit etiam alia nonnulla et multa dixit et illustria et in numero patronorum fuit, ut eum mirer, quum et vita suppeditavisset et splendor ei non defuisset, consulum non fuisse. XXXIII. 125. Sed ecce in manibus vir et praestantissimo ingenio et flagranti studio et doctus a puero C. Gracchus. Noli enim putare quemquam, Brute, pleniorum aut uberiorum ad dicendum fuisse. Et ille: Sic prorsus, inquit, existimo atque istum de superioribus paene solum lego. Immo plane, inquam, Brute, legas conseo. Damnum enim illius immaturo interitu res Romanae Latinaeque litterae fecerunt. 126. Ulinam non tam fratri pietatem quam patriae praestare voluisset! Quam ille facile tali ingenio, diutius si vixisset, vel paternam esset vel avitam gloriam consequutus! Eloquentia quidem nescio an habuisset parem neminem. Grandis est verbis, sapiens sententiis, genere toto gravis: manus extrema non accessit operibus eius: praeclare inchoata multa, perfecta non plane. Legendus, inquam, est hic orator, Brute, si quisquam alius, iuventuti. Non enim solum acuere, sed etiam alere ingenium potest.

127. Huic successit aetati C. Galba, Servii illius eloquentissimi viri filius, P. Crassi eloquentis et iuris periti gener. Laudabant hunc patres nostri, favebant etiam propter patris memoriam, sed cecidit in cursu. Nam rogatione Mamilia, Iugurthinae coniurationis invidia, quum pro sese ipse dixisset, oppressus est. Exstat eius peroratio, qui epitogus dicitur: qui tanto in honore pueris nobis erat, ut eum etiam edisceremus. Hic, qui in collegio sacerdotum esset, primus post Romam conditam iudicio publico est condemnatus. XXXIV. 128. P. Scipio, qui est in consulatu mortuus, non multum ille quidem nec saepe dicebat, sed et Latine loquendo cuiusvis erat par et omnes saepe faciliisque superabat. Eius collega L. Bestia bonis initiis orsus tribunatus — nam P. Popillium vi C. Gracchi expulsus sua rogatione restituit —, vir et acer et non indisertus, tristes exitus habuit consulatus. Nam invidiosa lege Mamilia quaestio [quum esset], C. Galbam sacerdotem et quattuor consulares, L. Bestiam, C. Catonem, Sp. Albinum civemque praestantissimum L. Opimum, Grae-

chi interfectorem, a populo absolutum, quum is contra populi studium stetisset, Gracchani iudices sustulerunt. 129. Huius dissimilis in tribunatu reliquaque omni vita civis improbus C. Licinius Nerva non indisertus fuit. C. Fimbria temporibus iisdem fere, sed longius aetate proventus, habitus est sane, ut ita dicam, truculentus, asper, maledicus, genere toto paullo fervidior atque commotior, diligentia tamen et virtute animi atque vita bonus auctor in senatu; idem tolerabilis patronus nec rudis in iure civili et quum virtute tum etiam ipso orationis genere liber: cuius orationes pueri legebamus, quas iam reperire vix possumus. 130. Atque etiam ingenio et sermone eleganti, valetudine incommoda C. Sextius Calvinus fuit; qui etsi, quum remiserant dolores pedum, non deerat in causis, tamen id non saepe faciebat. Itaque consilio eius, quum volebant, homines utebantur, patrocinio, quum licebat. Iisdem temporibus M. Brutus, in quo magnum fuit, Brute, dedecus generi vestro, qui, quum tanto nomine esset patremque optimum virum habuisset et iuris peritissimum, accusationem factitaverit, ut Athenis Lycurgus. Is magistratus non petivit, sed fuit accusator vehementis et molestus, ut facile cerneres naturale quoddam stirpis bonum degeneravisse vitio depravatae voluntatis. 131. Atque eodem tempore accusator de plebe L. Caesulenus fuit, quem ego audivi iam senem, quum ab L. Sabellio multam lege Aquilia damni iniuria petivisset. Non fecissem hominis paene infimi mentionem, nisi iudicarem qui suspiciosius aut criminiosius diceret audivisse me neminem. XXXV. Doctus etiam Graecis T. Albucius vel potius plane Graecus. Loquor, ut opinor: sed licet ex orationibus iudicare. Fuit autem Athenis adolescens, perfectus Epicureus evaserat, minime aptum ad dicendum genus.

132. Iam Q. Catulus non antiquo illo more, sed hoc nostro, nisi quid fieri potest perfectius, eruditus. Multae litterae, summa non vitae solum atque naturae, sed orationis etiam comitas, incorrupta quaedam Latini sermonis integritas; quae perspicui quum ex orationibus eius potest tum facillime ex eo libro, quem de consulatu et de rebus gestis suis conscriptum molli et Xenophonteo genere sermonis misit

ad A. Furium poetam, familiarem suum: qui liber nihilo notior est quam illi tres, de quibus ante dixi, Scauri libri. 133. Tum Brutus: Mihi quidem, inquit, nec iste notus est nec illi; sed haec mea culpa est: numquam enim in manus inciderunt; nunc autem et a te sumam et conquiram ista posthac curiosius. Fuit igitur in Catulo sermo Latinus; quae laus dicendi non mediocris ab oratoribus plerisque neglecta est. Nam de sono vocis et suavitate appellandarum litterarum, quoniam filium cognovisti, noli exspectare quid dicam. Quamquam filius quidem non fuit in oratorum numero, sed non deerat ei tamen in sententia dicenda quum prudentia tum elegans quoddam et eruditum orationis genus. 134. Nec habitus est tamen pater ipse Catulus princeps in numero patronorum, sed erat talis, ut, quum quosdam audires, qui tum erant praestantes, videretur esse inferior, quum autem ipsum audires sine comparatione, non modo contentus esses, sed melius non quaereres. 135. Q. Metellus Numidicus et eius collega M. Silanus dicebant de re publica, quod esset illis viris et consulari dignitati satis. M. Aurelius Scaurus non saepe dicebat, sed polite; Latine vero in primis est eleganter locutus. Quae laus eadem in A. Albino bene loquendi fuit. Nam flamen Albinus etiam in numero est habitus disertorum. Q. etiam Caepio, vir acer et fortis, cui fortuna belli crimini, invidia populi calamitati fuit. XXXVI. 136. Tum etiam C. L. Memmii fuerunt oratores mediocres, accusatores acres atque acerbi. Itaque in iudicium capitis multos vocaverunt, pro reis non saepe dixerunt. Sp. Thorius satis valuit in populari genere dicendi, is, qui agrum publicum vitiosa et inutili lege vectigali levavit. M. Marcellus Aesernini pater non ille quidem in patronis, sed et in promptis tamen et non inexercitatis ad dicendum fuit, ut filius eius P. Lentulus. 137. L. etiam Cotta, praetorius, in mediocrium oratorum numero, dicendi non ita multum laude processerat, sed de industria quum verbis tum etiam ipso sono quasi subrustico persequebatur atque imitabatur anti-quitatem.

Atque ego et in hoc ipso Cotta et in aliis pluribus intelligo me non ita disertos homines et rettulisse in oratorum

numerum et relaturum. Est enim propositum colligere eos, qui hoc munere in civitate functi sint, ut tenerent oratorum locum; quorum quidem quae fuerit ascensio et quam in omnibus rebus difficilis optimi perfectio atque absolutio ex eo, quod dicam, existimari potest. 138. Quam multi enim iam oratores commemorati sunt et quam diu in eorum enumeratione versamur, quum tamen spisse atque vix, ut dudum ad Demosthenem et Hyperidem, sic nunc ad Antonium Crasumque pervenimus! Nam ego sic existimo, hos oratores fuisse maximos et in his primum cum Graecorum gloria Latine dicendi copiam aequatam.

XXXVII. 139. Omnia veniebant Antonio in mentem; eaque suo quaeque loco, ubi plurimum proficere et valere possent, ut ab imperatore equites, pedites, levis armatura, sic ab illo in maxime opportunis orationis partibus collocabantur. Erat memoria summa, nulla meditationis suspicio. Imparatus semper aggredi ad dicendum videbatur: sed ita erat paratus, ut iudices illo dicente nonnumquam viderentur non satis parati ad cavendum fuisse. 140. Verba ipsa non illa quidem elegantissimo sermone: itaque diligenter loquendi laude caruit, neque tamen est admodum inquinata locutus: sed illa, quae proprie laus oratoris est in verbis: nam ipsum Latine loqui est illud quidem, ut paulo ante dixi, in magna laude ponendum, sed non tam sua sponte, quam quod est a plerisque neglectum; non enim tam praeclarum est scire Latine quam turpe nescire; neque tam id mihi oratoris boni quam civis Romani proprium videtur —: sed tamen Antonius in verbis et eligendis, neque id ipsum tam leporis causa quam ponderis, et collocandis et comprehensione devinciendis nihil non ad rationem et tamquam ad artem dirigebat; verum multo magis hoc idem in sententiarum ornamentis et conformationibus. 141. Quo genere quia praestat omnibus Demosthenes, idcirco a doctis oratorum est princeps iudicatus. *Σχηματα* enim quae vocant Graeci, ea maxime ornant orationem; eaque non tam in verbis pingendis habent pondus quam in illuminandis sententiis. XXXVIII. Sed quum haec magna in Antonio tum actio singularis: quae si partienda est in gestum atque vocem, gestus erat non

verba exprimens, sed cum sententiis congruens, manus, humeri, latera, suppositio pedis, status, incessus omnisque motus cum verbis sententiisque consentiens, vox permanens, verum subrauca natura. Sed hoc vitium huic uni in bonum convertebat. 142. Habebat enim flebile quiddam in questionibus aptumque quum ad fidem faciendam tum ad misericordiam commovendam: ut verum videretur in hoc illud, quod Demosthenem ferunt ei, qui quaesivisset quid primum esset in dicendo, actionem; quid secundum, idem et idem tertium respondisse. Nulla res magis penetrat in animos eosque fingit, format, flectit talesque oratores videri facit, quales ipsi se videri volunt.

143. Huic alii parem esse dicebant, alii anteponebant L. Crassum. Illud quidem certe omnes ita iudicabant, neminem esse, qui horum altero utro patrono cuiusquam ingenium requireret. Equidem quamquam Antonio tantum tribuo, quantum supra dixi, tamen Crasso nihil statuo fieri potuisse perfectius. Erat summa gravitas, erat cum gravitate iunctus facetiarum et urbanitatis oratorius, non scurrilis lepos, Latine loquendi accurata et sine molestia diligens elegantia, in disserendo mira explicatio, quum de iure civili, quum de aequo et bono disputaretur, argumentorum et similitudinum copia. XXXIX. 144. Nam ut Antonius coniectura movenda aut sedanda suspicione aut excitanda incredibilem vim habebat, sic in interpretando, in definiendo, in explicanda aequitate nihil erat Crasso copiosius: idque quum saepe alias tum apud centumviros in M. Curii causa cognitum est. 145. Ita enim multa tum contra scriptum pro aequo et bono dixit, ut hominem acutissimum Q. Scaevolam et in iure, in quo illa causa vertebatur, paratissimum obrueret argumentorum exemplorumque copia: atque ita tum ab his patronis aequalibus et iam consularibus causa illa dicta est, quum uterque ex contraria parte ius civile defenderet, ut eloquentium iuris peritissimus Crassus, iuris peritorum eloquentissimus Scaevola putaretur: qui quidem quum peracutus esset ad exegitandum quid in iure aut in aequo verum aut esset aut non esset, tum verbis erat ad rem cum summa brevitate mirabiliter aptus. 146. Quare sit nobis orator in hoc interpretandi,

explanandi, edisserendi genere mirabilis, sic ut simile nihil viderim; in augendo, in ornando, in refellendo magis estimator metuendus quam admirandus orator. XL. 147. Verum ad Crassum revertamur. Tum Brutus: Etsi satis, inquit, mihi videbar habere cognitum Scaevolam ex iis rebus, quas audiebam saepe ex C. Rutilio, quo utebar propter familiaritatem Scaevolae nostri, tamen ista mihi eius dicendi tanta laus nota non erat. Itaque cepi voluptatem tam ornatum virum tamque excellens ingenium fuisse in nostra re publica. 148. Hic ego: Noli, inquam, Brute, existimare his duobus quidquam fuisse in nostra civitate praestantius. Nam ut paullo ante dixi consultorum alterum disertissimum, disertorum alterum consultissimum fuisse, sic in reliquis rebus ita dissimiles erant inter sese, statuere ut tamen non posses, utrius te malles similiorem. Crassus erat elegantium parcissimus, Scaevola parcorum elegantissimus: Crassus in summa comitate habebat etiam severitatis satis, Scaevolae multa in severitate non deerat tamen comitas. 149. Licet omnia hoc modo: sed vereor ne fingi videantur haec, ut dicantur a me quodam modo; res tamen sic se habet. Quum omnis virtus sit, ut vestra, Brute, vetus Academia dixit, medioeritas, uterque horum medium quiddam volebat sequi: sed ita cadebat, ut alter ex alterius laude partem, uterque autem suam totam haberet. 150. Tum Brutus: Quum ex tua oratione mihi videor, inquit, bene Crassum et Scaevolam cognovisse, tum de te et de Ser. Sulpicio cogitans esse quamdam vobis cum illis similitudinem iudico. Quonam, inquam, istuc modo? Quia mihi et tu videris, inquit, tantum iuris civilis scire voluisse, quantum satis esset oratori, et Servius eloquentiae tantum adsumpsisse, ut ius civile facile posset tueri; aetatesque vestrae, ut illorum, nihil aut non fere multum differunt. XLI. 151. Et ego: De me, inquam, dicere nihil est necesse; de Servio autem et tu probe dicis et ego dicam quod sentio. Non enim facile quem dixerim plus studii quam illum et ad dicendum et ad omnes bonarum rerum disciplinas adhibuisse. Nam et in iisdem exercitationibus ineunte aetate fuimus et postea una Rhodum ille etiam profectus est, quo melior esset et doctior; et, inde ut rediit,

videtur mihi in secunda arte primus esse maluisse quam in prima secundus. Atque haud scio an par principibus esse potuisset: sed fortasse maluit, id quod est adeptus, longe omnium non eiusdem modo aetatis, sed eorum etiam, qui fuissent, in iure civili esse princeps. 152. Hic Brutus: Ain' tu? inquit. Etiamne Q. Scaevolae Servium nostrum antepennis? Sic enim, inquam, Brute, existimo, iuris civilis magnum usum et apud Scaevolam et apud multos fuisse; artem in hoc uno: quod nunquam effecisset ipsius iuris scientia, nisi eam praeterea didicisset artem, quae doceret rem universam tribuere in partes, latentem explicare definiendo, obscuram explanare interpretando, ambigua primum videre, deinde distinguere, postremo habere regulam, qua vera et falsa iudicarentur et quae quibus propositis essent quaeque non essent consequentia. 153. Hic enim attulit hanc artem omnium artium maximam quasi lucem ad ea, quae confuse ab aliis aut respondebantur aut agebantur. XLII. Dialecticam mihi videris dicere, inquit. Recte, inquam, intelligis: sed adiunxit etiam et litterarum scientiam et loquendi elegantiam, quae ex scriptis eius, quorum similia nulla sunt, facillime perspicitur potest. 154. Quumque discendi causa duobus peritissimis operam dedisset, L. Lucilio Balbo et C. Aquilio Gallo, Galli hominis acuti et exercitati promptam et paratam in agendo et in respondendo celeritatem subtilitate diligentiaque superavit: Balbi docti et eruditi hominis in utraque re consideratam tarditatem vicit expediendis conficiendisque rebus; sic et habet, quod uterque eorum habuit, et explevit, quod utriusque defuit. 155. Itaque, ut Crassus mihi videtur sapientius fecisse quam Scaevola — hic enim causas studiose recipiebat, in quibus a Crasso superabatur, ille se consuli nolebat, ne qua in re inferior esset quam Scaevola —, sic Servius sapientissime, quum duae civiles artes ac forenses plurimum et laudis haberent et gratiae, perfecit, ut altera praestaret omnibus, ex altera tantum adsumeret, quantum esset et ad tuendum ius civile et ad obtinendam consularem dignitatem satis. 156. Tum Brutus: Ita prorsus, inquit, et antea putabam: audivi enim nuper eum studiose et frequenter Sami, quum ex eo ius nostrum pontifi-

cium, qua ex parte cum iure civili coniunctum esset, vellem cognoscere, et nunc meum iudicium multo magis confirmo testimonio et iudicio tuo; simul illud gaudeo, quod et aequalitas vestra et pares honorum gradus et artium studiorumque quasi finitima vicinitas tantum abest ab obtrectatione et invidia, quae solet lacerare plerosque, uti ea non modo non exulcerare vestram gratiam, sed etiam conciliare videatur. Quali enim te erga illum perspicio, tali illum in te voluntate iudicioque cognovi. 157. Itaque doleo et illius consilio et tua voce populum Romanum carere tam diu: quod quum per se dolendum est tum multo magis consideranti ad quos ista non translata sint, sed nescio quo pacto devenerint. Hic Atticus: Dixeram, inquit, a principio, de re publica ut silereinus: itaque faciamus. Nam si isto modo volumus singulas res desiderare, non modo querendi, sed ne lugendi quidem finem reperiemus. XLIII. 158. Pergamus ergo, inquam, ad reliqua et institutum ordinem persequamur. Paratus igitur veniebat Crassus, exspectabatur, audiebatur; a principio statim, quod erat apud eum semper accuratum, expectatione dignus videbatur; non multa iactatio corporis, non inclinatio vocis, nulla inambulatio, non crebra suppositio pedis; vehemens et interdum irata et plena iusti doloris oratio, multae et cum gravitate facetiae; quodque difficile est, idem et perornatus et perbrevis. 159. Iam in altercando invenit parem neminem: versatus est in omni fere genere causarum; mature in locum principum oratorum venit. Accusavit C. Carbonem eloquentissimum hominem admodum adolescens: summam ingenii non laudem modo, sed etiam admirationem est consecutus. 160. Defendit postea Liciniam virginem, quum annos xxvii. natus esset. In ea ipsa causa fuit eloquentissimus orationisque eius scriptas quasdam partes reliquit. Voluit adolescens in colonia Narbonensi causae popularis aliquid attingere eamque coloniam, ut fecit, ipse deducere. Exstat in eam legem senior, ut ita dicam, quam illa aetas ferebat, oratio. Multae deinde causae; sed ita tacitus tribunatus, ut, nisi in eo magistratu cenavisset apud praeconem Granium idque nobis bis narravisset Lucilius, tribunum plebis nesciremus fuisse. 161. Ita prorsus,

inquit Brutus; sed ne de Scaevolae quidem tribunatu quidquam audivisse videor et eum collegam Crassi credo fuisse. Omnibus quidem aliis, inquam, in magistratibus, sed tribunus anno post fuit eoque in Rostris sedente suavit Serviliam legem Crassus. Nam censuram sine Scaevola gessit; eum enim magistratum nemo unquam Scaevolarum petivit. Sed haec Crassi quum edita oratio est, quam te saepe legisse certo scio, quattuor et triginta tum habebat annos totidemque annis mihi aetate praestabat. His enim consulibus eam legem suavit, quibus nati sumus, quum ipse esset Q. Caepione consule natus et C. Laelio, triennio ipso minor quam Antonius. Quod idcirco posui, ut dicendi Latine prima maturitas in qua aetate exstitisset posset notari et intelligeretur iam ad summum paene esse perductam, ut eo nihil ferme quisquam addere posset, nisi qui a philosophia, a iure civili, ab historia fuisset instructor. XLIV. 162. Erit, inquit Brutus, aut iam est iste, quem exspectas? Nescio, inquam. Sed est etiam L. Crassi in consulatu pro Q. Caepione defensione iuncta non brevis ut laudatio, ut oratio autem brevis; postrema censoris oratio, qua anno duodequingagesimo usus est. In his omnibus inest quidam sine ullo fuce veritatis color. Quin etiam comprehensio et ambitus ille verborum, si sic *περίοδος* appellari placet, erat apud illum contractus et brevis, et in membra quaedam, quae *κῶλα* Graeci vocant, dispertiebat orationem lubentius. 163. Hoc loco Brutus: Quandoquidem tu istos oratores, inquit, tanto opere laudas, vellem aliquid Antonio praeter illum de ratione dicendi sane exilem libellum, plura Crasso libuisset scribere; quum enim omnibus memoriam sui tum etiam disciplinam dicendi nobis reliquissent. Nam Scaevolae dicendi elegantiam satis ex iis orationibus, quas reliquit, habemus cognitam. 164. Et ego: Mihi quidem a pueritia quasi magistra fuit, inquam, illa in legem Caepionis oratio: in qua et auctoritas ornatur senatus, quo pro ordine illa dicuntur et invidia concitatur in iudicium et in accusatorum factionem, contra quorum potentiam populariter tum dicendum fuit. Multa in illa oratione graviter, multa leniter, multa aspere, multa facete dicta sunt: plura etiam dicta quam scripta, quod ex

quibusdam capitibus expositis nec explicatis intelligi potest. Ipsa illa censoria contra Cn. Domitium collegam non est oratio, sed quasi capita rerum et orationis commentarium paulo plenius. Nulla est enim altercatio clamoribus umquam habita maioribus. 165. Et vero fuit in hoc etiam popularis dictio excellens: Antonii genus dicendi multo aptius iudiciis quam contionibus.

XLV. Hoc loco ipsum Domitium non relinquo. Nam etsi non fuit in oratorum numero, tamen opinor satis in eo fuisse orationis atque ingenii, quo et magistratus personam et consularem dignitatem tueretur: quod idem de C. Caelio dixerim, industriam in eo summam fuisse summasque virtutes, eloquentiae tantum, quod esset in rebus privatis amicis eius, in re publica ipsius dignitati satis. 166. Eodem tempore M. Herennius in mediocribus oratoribus Latine et diligenter loquentibus numeratus est: qui tamen summa nobilitate hominem, cognatione, sodalitate, collegio, summa etiam eloquentia, L. Philippum in consulatus petitione superavit. Eodem tempore C. Claudius, etsi propter summam nobilitatem et singularem potentiam magnus erat, tamen etiam eloquentiae quamdam mediocritatem adferebat. 167. Eiusdem fere temporis fuit eques Romanus C. Tilius, qui meo iudicio eo pervenisse videtur, quo potuit fere Latinus orator sine Graecis litteris et sine multo usu pervenire. Huius orationes tantum argutiarum, tantum exemplorum, tantum urbanitatis habent, ut paene Attico stilo scriptae esse videantur. Easdem argutias in tragoedias satis ille quidem acute, sed parum tragice transtulit. Quem studebat imitari L. Afranius poeta, homo perargutus, in fabulis quidem etiam, ut scitis, disertus. 168. Fuit etiam Q. Rubrius Varro, qui a senatu hostis cum C. Mario iudicatus est, acer et vehemens accusator. In eo genere sane probabilis, doctus autem Graecis litteris, propinquus noster, factus ad dicendum, M. Grattidius M. Antonii perfamiliaris, cuius praefectus quum esset in Cilicia, est interfectus, qui accusavit C. Fimbriam, M. Marrii Gratidiani pater.

XLVI. 169. Atque etiam apud socios et Latinos oratores habiti sunt Q. Vettius Vettianus, e Marsis, quem ipse

cognovi, prudens vir et in dicendo brevis; Q. D. Valerii Sorani, vicini et familiares mei, non tam in dicendo admirabiles, quam docti et Graecis litteris et Latinis; C. Rusticellius Bononiensis, is quidem et exercitatus et natura volubilis; omnium autem eloquentissimus extra hanc urbem T. Betucius Barrus Asculanus, cuius sunt aliquot orationes Asculi habitae: illa Romae contra Caepionem nobilis sane, cui orationi Caepionis ore respondit Aelius, qui scripsitavit orationes multis, orator ipse numquam fuit. 170. Apud maiores autem nostros video disertissimum habitum ex Latio L. Papirium Fregellanum Ti. Gracchi P. F. fere aetate: eius etiam oratio est pro Fregellanis coloniisque Latinis habita in senatu. Tum Brutus: Quid tu igitur, inquit, tribuis istis externis quasi oratoribus? Quid censes, inquam, nisi idem quod urbanis? praeter unum, quod non est eorum urbanitate quadam quasi colorata oratio. 171. Et Brutus: Qui est, inquit, iste tandem urbanitatis color? Nescio, inquam; tantum esse quemdam scio. Id tu, Brute, iam intelliges, quum in Galliam veneris: audies tu quidem etiam verba quaedam non trita Romae, sed haec mutari dedisci que possunt; illud est maius, quod in vocibus nostrorum oratorum retinnit quiddam et resonat urbanus. Nec hoc in oratoribus modo apparet, sed etiam in caeteris. 172. Ego memini T. Tincam Placentinum hominem facetissimum cum familiari nostro Q. Granio praecone dicacitate certare. Eon, inquit Brutus, de quo multa Lucilius? Isto ipso: sed Tincam non minus multa ridicule dicentem Granius obruebat nescio quo sapore vernaculo; ut ego iam non mirer illud Theophrasto accidisse, quod dicitur, quum percontaretur ex anicula quadam quanti aliquid venderet et respondisset illa atque addidisset: *Hospes, non pote minoris*, tulisse eum moleste se non effugere hospitis speciem, quum aetatem ageret Athenis optimeque loqueretur. Omnino sic, ut opinor, in nostris est quidam urbanorum, sicut illic Atticorum sonus. Sed domum redeamus, id est, ad nostros revertamur.

XLVII. 173. Duobus igitur summis, Crasso et Antonio, L. Philippus proximus accedebat, sed longo intervallo tamen proximus. Itaque eum, etsi nemo intercedebat, qui se illi

anteferret, neque secundum tamen neque tertium dixerim. Nec enim in quadrigis eum secundum numeraverim aut tertium, qui vix e carceribus exierit, quum palmam iam primus acceperit, nec in cursoribus, qui tantum absit a primo, vix ut in eodem curriculo esse videatur. Sed tamen erant ea in Philippo, quae qui sine comparatione illorum spectaret, satis magna diceret: summa libertas in oratione, multae facetiae; satis creber in reperiendis, solutus in explicandis sententiis; erat etiam in primis, ut temporibus illis, Graecis doctis institutus, in altercando cum aliquo aculeo et maledicto facetus. 174. Horum aetati prope coniunctus L. Gellius non tam vendibilis orator, quam ut nescires quid ei desset. Nec enim erat indoctus nec tardus ad excogitandum nec Romanarum rerum immemor et verbis solutus satis; sed in magnos oratores inciderat eius aetas: multam tamen operam amicis et utilem praebuit; atque ita diu vixit, ut multarum aetatum oratoribus implicaretur. 175. Multum etiam in causis versabatur iisdem fere temporibus D. Brutus, is qui consul cum Mamercio fuit, homo et Graecis doctus litteris et Latinis. Dicebat etiam L. Scipio non imperite Gnaeusque Pompeius Sex. F. aliquem numerum obtinebat. Nam Sex. frater eius praestantissimum ingenium contulerat ad summam iuris civilis et ad perfectam geometriae et rerum Stoicarum scientiam. Item in iure et ante hos M. Brutus et paullo post eum C. Bellienus homo per se magnus prope simili ratione summus evaserat; qui consul factus esset, nisi in Marianos consulatus et in eas petitionis angustias incidisset. 176. Cn. autem Octavii eloquentia, quae fuerat ante consulatum ignorata, in consulatu multis contionibus est vehementer probata. Sed ab eis, qui tantum in dicentium numero, non in oratorum fuerunt, iam ad oratores revertamur. Censeo, inquit Atticus: eloquentes enim videbare, non sedulos velle conquirere.

XLVIII. 177. Festivitate igitur et facetiis, inquam, C. Iulius L. F. et superioribus et aequalibus suis omnibus praestitit oratorque fuit minime ille quidem vehemens, sed nemo umquam urbanitate, nemo lepore, nemo suavitate conditior. Sunt eius aliquot orationes, ex quibus sicut ex eiusdem

tragoediis lenitas eius sine nervis perspicui potest. 178. Eius aequalis P. Cethegus, cui de re publica satis suppedibat oratio: totam enim tenebat eam penitusque cognoverat. Itaque in senatu consularium auctoritatem adsequebatur, sed in causis publicis nihil, in privatis satis veterator videbatur. Erat in privatis causis Q. Lucretius Vispillo et acutus et iuris peritus: nam Ofella contionibus aptior quam iudiciis: prudens etiam T. Annius Velina et in eius generis causis orator sane tolerabilis. In eodem genere causarum multum erat T. Luventius nimis ille quidem lentus in dicendo et paene frigidus, sed et callidus et in capiendis adversario versutus et praeterea nec indoctus et magna cum iuris civilis intelligentia. 179. Cuius auditor P. Orbilius meus fere aequalis in dicendo non nimis exercitatus, in iure autem civili non inferior quam magister fuit. Nam T. Aufidius, qui vixit ad summam senectutem, volebat esse similis horum eratque et bonus vir et innocens, sed dicebat parum; nec sane plus frater eius M. Vergilius, qui tribunus plebis L. Sullae imperatori diem dixit. Eius collega P. Magius in dicendo paullo tamen copiosior. 180. Sed omnium oratorum sive rabularum, qui et plane indocti et inurbani aut rustici etiam fuerunt, quos quidem ego cognoverim, solutissimum in dicendo et acutissimum iudico nostri ordinis Q. Sertorium, equestris C. Gargonium. Fuit etiam facilis et expeditus ad dicendum et vitae splendore multo et ingenio sane probabili T. Iunius L. F. tribunicius, quo accusante P. Sestius, praetor designatus, damnatus est ambitus. Is processisset honoribus longius, nisi semper infirma atque etiam aegra valetudine fuisset.

XLIX. 181. Atque ego praeclare intelligo me in eorum commemoratione versari, qui nec habiti sunt oratores neque fuerunt, praeteririque a me aliquot ex veteribus commemoratione aut laude dignos: sed hoc quidem ignoratione superioris aetatis. Quid enim est quod scribi possit de iis, de quibus nulla monumenta loquuntur nec aliorum nec ipsorum? de eis autem, quos ipsi vidimus, neminem fere praetermittimus eorum, quos aliquando dicentes audivimus. 182. Volo enim sciri in tanta et tam vetere re publica maximis praemiis eloquentiae propositis omnes cupisse dicere, non plu-

rimos ausos esse, potuisse paucos. Ego tamen ita de uno quoque dicam, ut intelligi possit quem existimem clamatorem, quem oratorem fuisse. Iisdem fere temporibus aetate inferiores paullo quam Iulius, sed aequales propemodum fuerunt C. Cotta, P. Sulpicius, Q. Varius, Cn. Pomponius, C. Curio, L. Fufius, M. Drusus, P. Antistius, nec ulla aetate uberior oratorum fetus fuit. 183. Ex his Cotta et Sulpicius quum meo iudicio tum omnium facile primas tulerunt. Hic Atticus: Quomodo istuc dicis, inquit, quum tuo iudicio tum omnium? Semperne in oratore probando aut improbando vulgi iudicium eum intelligentium iudicio congruit, an alii probantur a multitudine, alii autem ab iis, qui intelligunt? Recte requiris, inquam, Attice: sed audies ex me fortasse, quod non omnes probent. 184. An tu, inquit, id laboras, si huic modo Bruto probaturus es? Plane, inquam, Attice, disputationem hanc de oratore probando aut improbando multo malim tibi et Bruto placere; eloquentiam autem meam populo probari velim. Etenim necesse est, qui ita dicat, ut a multitudine probetur, eundem doctis probari. Nam quid in dicendo rectum sit aut pravum ego iudicabo, si modo is sum, qui id possim aut sciam iudicare: qualis vero sit orator ex eo, quod is dicendo efficiet, poterit intelligi. 185. Tria sunt enim, ut quidem ego sentio, quae sint efficienda dicendo: ut doceatur is, apud quem dicetur, ut delectetur, ut moveatur vehementius. Quibus virtutibus oratoris horum quidque efficiatur aut quibus vitis orator aut non adsequatur haec aut etiam in his labatur et cadat, artifex aliquis iudicabit. Efficiatur autem ab oratore necne, ut ei, qui audiunt, ita adficientur, ut orator velit, vulgi adsensu et populari approbatione iudicari solet. Itaque numquam de bono oratore aut non bono doctis hominibus cum populo dissensio fuit. L. 186. An censes, dum illi vigerunt, quos ante dixi, non eosdem gradus oratorum vulgi iudicio et doctorum fuisse? De populo si quem ita rogavisses: Quis est in hac civitate eloquentissimus? in Antonio et Crasso aut dubitaret aut hunc alius, illum alius diceret. Nemone Philippum tam suavem oratorem, tam gravem, tam facetum his anteferet, quem nosmet ipsi, qui haec arte aliqua volumus expendere, proxi-

mum illis fuisse diximus? Nemo profecto. Id enim ipsum est summi oratoris summum oratorem populo videri. 187. Quare tibicen Antigenidas dixerit discipulo sane frigenti ad populum: *Mihi cane et Musis*: ego huic Bruto dicenti, ut solet, apud multitudinem: *Mihi cane et populo, mi Brute*, dixerim, ut qui audient quid efficiatur, ego etiam cur id efficiatur intelligam. Credit iis, quae dicuntur, qui audit oratorem, vera putat, adsentitur, probat, fidem facit oratio. 188. Tu artifex quid quaeris amplius? Delectatur audiens multitudo et ducitur oratione et quasi voluptate quadam perfunditur. Quid habes quod disputes? Gaudet dolet, ridet plorat, favet odit, contemnit invidet, ad misericordiam inducitur, ad pudendum, ad pigendum; irascitur, miratur, sperat timet: haec perinde accidunt, ut eorum, qui adsunt, mentes verbis et sentiis et actione tractantur. Quid est quod expectetur docti alicuius sententia? Quod enim probat multitudo, hoc idem doctis probandum est. Denique hoc specimen est popularis iudicii, in quo numquam fuit populo cum doctis intelligentibusque dissensio. 189. Quum multi essent oratores in vario genere dicendi, quis umquam ex his excellere iudicatus est vulgi iudicio, qui non idem a doctis probaretur? Quando autem dubium fuisset apud patres nostros eligendi cui patroni daretur optio quin aut Antonium optaret aut Crassum? Aderant multi alii: tamen utrum de his potius dubitasset aliquis, quin alterum nemo. Quid, adolescentibus nobis quum esset Cotta et Hortensius, num quis, cui quidem eligendi potestas esset, quemquam his anteponebat? LI. 190. Tum Brutus: Quid tu, inquit, quaeris alios? de te ipso nonne quid optarent rei, quid ipse Hortensius iudicaret videbamus? qui quum partiretur tecum causas, — saepe enim interfui — perorandi locum, ubi plurimum pollet oratio, semper tibi relinquebat. Faciebat ille quidem, inquam; et mihi benevolentia, credo, ductus tribuebat omnia. Sed ego quae de me populi sit opinio nescio: de reliquis hoc adfirmo, qui vulgi opinione disertissimi habiti sint, eosdem intelligentium quoque iudicio fuisse probatissimos. 191. Nec enim posset idem Demosthenes dicere, quod dixisse Antimachum clarum poetam ferunt, qui quum convocatis audi-

toribus legeret eis magnum illud, quod novistis, volumen suum et eum legentem omnes praeter Platonem reliquissent: *Legam*, inquit, *nihilominus*: *Plato enim mihi unus instar est centum milium*. Et recte. Poëma enim reconditum paucorum approbationem, oratio popularis adsensum vulgi debet movere. At si eundem hunc Platonem unum auditorem haberet Demosthenes, quum esset relictus a caeteris, verbum facere non posset. 192. Quid tu, Brute, posses, si te ut Curionem quondam contio reliquisset? Ego vero, inquit ille, ut me tibi indicem, in eis etiam causis, in quibus omnis res nobis cum iudicibus est, non cum populo, tamen, si a corona relictus sim, non queam dicere. Ita se, inquam, res habet: ut, si tibiae inflatae non referant sonum, abiciendas eas sibi tibicen putet, sic oratori populi aures tamquam tibiae sunt; eae si inflatum non recipiunt aut si auditor omnino tamquam equus non facit, agitandi finis faciendus est. LII. 193. Hoc tamen interest, quod vulgus interdum non probandum oratorem probat, sed probat sine comparatione: quum a mediocri aut etiam a malo delectatur, eo est contentus, esse melius non sentit; illud, quod est, qualecumque est, probat. Tenet enim aures vel mediocris orator, sit modo aliquid in eo: nec res ulla plus apud animos hominum, quam ordo et ornatus orationis valet. 194. Quare quis ex populo, quum Q. Scaevolam pro M. Coponio dicentem audiret in ea causa, de qua ante dixi, quidquam politius aut elegantius aut omnino melius aut exspectaret aut posse fieri putaret? 195. Quum is hoc probare vellet, M' Curium, quum ita heres institutus esset, si pupillus ante mortuus esset, quam in suam tutelam venisset, pupillo non nato heredem esse non posse; quid ille non dixit de testamentorum iure? de antiquis formulis? quemadmodum scribi oportuisset, si etiam filio non nato heres institueretur? 196. quam captiosum esset populo, quod scriptum esset, negligi et opinione quaeri voluntates et interpretatione disertorum scripta simplicium hominum pervertere? 197. Quam ille multa de auctoritate patris sui, qui semper ius illud esse defenderat? quam omnino multa de conservando iure civili? Quae quidem omnia quum perite et scienter tum[ita]breviter et presse et satis or-
cic. I. 2.

nate et pereleganter diceret, quis esset in populo, qui aut exspectaret aut fieri posse quidquam melius putaret? LIII. At vero, ut contra Crassus ab adolescente delicato, qui in littore ambulans scalum repperisset ob eamque rem aedificare navem concupivisset, exorsus est, similiter Scaevolam ex uno scalmio captionis centumvirale iudicium hereditatis effecisse, hoc illo initio consecutus multis eiusdem generis sententiis delectavit animosque omnium, qui aderant, in hilaritatem a severitate traduxit; quod est unum ex tribus, quae dixi ab oratore effici debere. Deinde hoc voluisse eum, qui testamentum fecisset, hoc sensisse, quoquo modo filius non esset, qui in suam tutelam veniret, sive non natus sive ante mortuus, Curius heres ut esset: ita scribere plerosque et id valere et valuisse semper. Haec et multa eiusmodi dicens fidem faciebat; quod est ex tribus oratoris officiis alterum. 198. Deinde aequum bonum, testamentorum sententias voluntatesque tutatus est, quanta esset in verbis captio quum in caeteris rebus tum in testamentis, si negligerentur voluntates; quantam sibi potentiam Scaevola adsumeret, si nemo auderet testamentum facere postea nisi de illius sententia. Haec quum graviter tum ab exemplis copiose, tum varie, tum etiam ridicule et facete explicans eam admirationem adsensionemque commovit, dixisse ut contra nemo videretur. Hoc erat oratoris officium partitione tertium, genere maximum. Hic ille de populo iudex, qui separatim alterum admiratus esset, idem, audito altero, iudicium suum contemneret: at vero intelligens et doctus audiens Scaevolam sentiret esse quoddam uberius dicendi genus et ornatius. Ab utroque autem, causa perorata, si quaereretur, uter praestaret orator, numquam profecto sapientis iudicium a iudicio vulgi discreparet. LIV. 199. Qui praestat igitur intelligens imperito? Magna re et difficili: siquidem magnum est scire, quibus rebus efficiatur amittaturve dicendo illud quidquid est, quod aut effici dicendo oportet aut amitti non oportet. Praestat etiam illo doctus auditor indocto, quod saepe, quum oratores duo aut plures populi iudicio probantur, quod dicendi genus optimum sit intelligit. Nam illud, quod populo non probatur, ne intelligenti quidem auditori

probari potest. Ut enim ex nervorum sono in fidibus quam scienter ei pulsati sint intelligi solet, sic ex animorum motu cernitur quid tractandis his perficiat orator. 200. Itaque intelligens dicendi existimator, non adsidens et attente audiens, sed uno aspectu et praeteriens de oratore saepe iudicat. Videt osecitantem iudicem, loquentem cum altero, nonnumquam etiam circumstantem, mittentem ad horas, quaesitorem, ut dimittat, rogantem: intelligit oratorem in ea causa non adesse, qui possit animis iudicum admovere orationem tamquam fidibus manum. Idem si praeteriens aspexerit erectos intuentes iudices, ut aut doceri de re idque etiam vultu probare videantur: aut ut avem cantu aliquo, sic illos viderit oratione quasi suspensos teneri aut, id quod maxime opus est, misericordia, odio, motu animi aliquo perturbatos esse vehementius: ea si praeteriens, ut dixi, aspexerit, si nihil audiverit, tamen oratorem versari in illo iudicio et opus oratorum fieri aut perfectum iam esse profecto intelliget.

LIV. 201. Quum haec disseruissem, uterque adsensus est; et ego tamquam de integro ordiens: Quando igitur, inquam, a Cotta et Sulpicio haec omnis fluxit oratio, quum hos maxime iudicio illorum hominum et illius aetatis dixissem probatos, revertar ad eos ipsos; tum reliquos, ut institui, deinceps persequar. Quoniam ergo oratorum bonorum — hos enim quaerimus — duo genera sunt, unum attenuate presseque, alterum sublato ampleque dicentium: etsi id melius est quod splendidius et magnificentius, tamen in bonis omnia, quae summa sunt, iure laudantur. 202. Sed cavenda est presso illi oratori inopia et ieiunitas, amplo autem inflatum et corruptum orationis genus. Inveniebat igitur acute Cotta, dicebat pure ac solute; et ut ad infirmitatem laterum persciant contentionem omnem remiserat, sic ad virium imbecillitatem dicendi accommodabat genus. Nihil erat in eius oratione nisi sincerum, nihil nisi siccum atque sanum: illudque maximum, quod quum contentione orationis flectere animos iudicum vix posset nec omnino eo genere diceret, tractando tamen impellebat, ut idem facerent a se commoti quod a Sulpicio concitati. 203. Fuit enim Sulpicium vel maxime omnium, quos quidem ego audiverim, grandis et, ut

ita dicam, tragicus orator. Vox quum magna tum suavis et splendida; gestus et motus corporis ita venustus, ut tamen ad forum, non ad scaenam institutus videretur; incitata et volubilis nec ea redundans tamen nec circumfluens oratio. Crassum hic volebat imitari; Cotta malebat Antonium: sed ab hoc vis aberat Antonii, Crassi ab illo lepos. 204. O magnam, inquit, artem! Brutus; siquidem istis, quum summi essent oratores, duae res maximae, altera alteri defuit. LVI. Atque, *inquam*, in his oratoribus illud animadvertendum est, posse esse summos, qui inter se sint dissimiles. Nihil enim tam dissimile, quam Cotta Sulpicio, et uterque aequalibus suis plurimum praestitit. Quare hoc doctoris intelligentis est, videre, quo ferat natura sua quemque, et ea duce utentem sic instituere, ut Isocratem in acerrimo ingenio Theopompi et lenissimo Ephori dixisse traditum est, alteri se calcaria adhibere, alteri frenos. 205. Sulpicii orationes, quae feruntur, eas post mortem eius scripsisse P. Canutius putatur aequalis meus, homo extra nostrum ordinem meo iudicio disertissimus. Ipsius Sulpicii nulla oratio est: saepeque ex eo audivi, quum se scribere neque consuesse neque posse diceret. Cottae pro se lege Varia quae inscribitur, eam L. Aelius scripsit Cottae rogatu. Fuit is omnino vir egregius et eques Romanus cum primis honestus idemque eruditissimus et Graecis litteris et Latinis, antiquitatisque nostrae et in inventis rebus et in actis scriptorumque veterum litterate peritus: quam scientiam Varro noster acceptam ab illo auctamque per sese, vir ingenio praestans omnique doctrina, pluribus et illustrioribus litteris explicavit. 206. Sed idem Aelius Stoicus esse voluit, orator autem nec studuit umquam nec fuit. Scribebat tamen orationes, quas alii dicerent; ut Q. Metello *F., ut Q. Caepioni, ut Q. Pompeio Rufo, quamquam is etiam ipse scripsit eas, quibus pro se est usus, sed non sine Aelio. 207. His enim scriptis etiam ipse interfui, quum essem apud Aelium adolescens eumque audire perstudiose solerem. Cottam autem miror summum ipsum oratorem minimeque ineptum Aelianas leves oratiunculas voluisse existimari suas. LVII. His duobus eiusdem aetatis adnumerabatur nemo tertius, sed mihi placebat Pemponius maxime, vel dicam, mi-

nime displicebat. Locus erat omnino in maximis causis praeter eos, de quibus supra dixi, nemini: propterea quod Antonius, qui maxime expetebatur, facilis in causis recipiendis erat; fastidiosior Crassus, sed tamen recipiebat. Horum qui neutrum habebat, confugiebat ad Philippum fere aut ad Caesarem; [*secundum Philippum et Caesarem*] Cotta et Sulpicius expetebantur. Ita ab his sex patronis causae illustres agebantur; neque tam multa, quam nostra aetate iudicia fiebant; neque hoc, quod nunc fit, ut causae singulae defenderentur a pluribus; quo nihil est vitiosius. 208. Respondemus eis, quos non audivimus: in quo primum saepe aliter est dictum, aliter ad nos relatum: deinde magni interest coram videre me, quemadmodum adversarius de quaque re adseveret, maxime autem, quemadmodum quaeque res audiatur. Sed nihil vitiosius, quam, quum unum corpus debeat esse defensionis, nasci de integro causam, quum sit ab altero perorata. 209. Omnium enim causarum unum est naturale principium, una peroratio: reliquae partes quasi membra suo quaeque loco locata suam et vim et dignitatem tenent. Quum autem difficile sit in longa oratione non aliquando aliquid ita dicere, ut sibi ipse non conveniat, quanto difficilius cavere, ne quid dicas, quod non conveniat eius orationi, qui ante te dixerit? Sed quia et labor multo maior est totam causam quam partem dicere et quia plures ineuntur gratiae, si uno tempore dicas pro pluribus, idcirco hanc consuetudinem lubenter ascivimus.

LVIII. 210. Erant tamen, quibus videretur illius aetatis tertius Curio, quia splendidioribus fortasse verbis utebatur, et quia Latine non pessime loquebatur, usu, credo, aliquo domestico; nam litterarum admodum nihil sciebat. Sed magni interest quos quisque audiat cotidie domi, quibuscum loquatur a puero, quemadmodum patres, paedagogi, matres etiam loquantur. 211. Legimus epistolas Corneliae matris Gracchorum: apparet, filios non tam in gremio educatos quam in sermone matris. Auditus est nobis Laeliae C. F. saepe sermo. Ergo illam patris elegantia tinctam vidimus et filias eius Mucias ambas, quarum sermo mihi fuit notus, et neptes Licinias, quas nos quidem ambas, hanc vero Scipionis etiam

tu, Brute, credo, aliquando audisti loquentem. Ego vero ac lubenter quidem, inquit Brutus; et eo lubentius, quod L. Crassi erat filia. 212. Quid Crassum, inquam, illum censes, istius Liciniae filium, Crassi testamento qui fuit adoptatus? Summo iste quidem dicitur ingenio fuisse, inquit; et vero hic Scipio, collega meus, mihi sane bene et loqui videtur et dicere. Recte, inquam, iudicas, Brute. Etenim istius genus est ex ipsius sapientiae stirpe generatum. Nam et de duobus avis iam diximus, Scipione et Crasso; et de tribus proavis, Q. Metello, cuius quattuor filii, P. Scipione, qui ex dominatu Ti. Gracchi privatus in libertatem rem publicam vindicavit, Q. Scaevola augure, qui peritissimus iuris idemque pereomis est habitus. 213. Iam duorum abavorum quam est illustre nomen, P. Scipionis, qui bis consul fuit, qui est Coreulum dictus, alterius omnium sapientissimi, C. Laelii! O generosam, inquit, stirpem et tamquam in unam arborem plura genera, sic in istam domum multorum insitam atque illatam sapientiam! LIX. Similiter igitur suspicor, ut conferamus parva magnis, Curionis, etsi pupillus relictus est, patrio fuisse instituto puro sermone adsuefactam domum: et eo magis hoc iudico, quod neminem ex iis quidem, qui aliquo in numero fuerunt, cognovi in omni genere honestarum artium tam indoctum, tam rudem. 214. Nullum ille poetam noverat, nullum legerat oratorem, nullam memoriam antiquitatis collegerat: non publicum ius, non privatum et civile cognoverat: quamquam hoc quidem fuit etiam in aliis et magnis quidem oratoribus, quos parum his instructos artibus vidimus, ut Sulpicium, ut Antonium. Sed ei tamen unum illud habebant, dicendi opus elaboratum; idque quum constaret ex quinque notissimis partibus, nemo in aliqua parte earum omnino nihil poterat. In quacumque enim una plane clauderet, orator esse non posset. 215. Sed tamen alius in alia excellebat magis: reperiebat quid dici opus esset, et quomodo praeparari et quo loco locari: memoriaque ea comprehendebat Antonius: excellebat autem actione: erantque ei quaedam ex his paria cum Crasso, quaedam etiam superiora. At Crassi magis enitebat oratio. Nec vero Sulpicio neque Cottae dicere possumus neque cuiquam bono

oratori rem ullam ex illis quinque partibus plane atque omnino defuisse. 216. Itaque in Curione hoc verissime iudicari potest, nulla re una magis oratorem commendari quam verborum splendore et copia. Nam quum tardus in cogitando tum in instruendo dissipatus fuit. LX. Reliqua duo sunt, agere et meminisse: in utroque cachinnos irridentium commovebat. Motus erat is, quem et C. Iulius in perpetuum notavit, quum ex eo in utramque partem toto corpore vacillante quaesivit: Quis loqueretur e lintre: et Cn. Sicius homo impurus, sed admodum ridiculus neque aliud in eo oratoris simile quidquam: 217. is quum tribunus plebis Curionem et Octavium consules produxisset Curioque multa dixisset sedente Cn. Octavio collega, qui devinctus erat fasciis et multis medicamentis propter dolorem artuum delibutus: „Numquam,“ inquit, „Octavi, collegae tuo gratiam referes; qui nisi se suo more iactavisset, hodie te istae muscae comedissent.“ Memoria autem ita fuit nulla, ut aliquotiens, tria quum proposuisset, aut quartum adderet aut tertium quaereret; qui in iudicio privato vel maximo, quum ego pro Titinia Cottae peroravissem, ille contra me pro Ser. Naevio diceret, subito totam causam oblitus est idque beneficiis et cantionibus Titinae factum esse dicebat. 218. Magna haec immemoris ingenii signa: sed nihil turpius, quam quod etiam in scriptis obliviscebatur quid paullo ante posuisset, ut in eo libro, ubi se exeuntem e senatu et cum Pansa nostro et cum Curione filio colloquentem facit, quum senatum Caesar consul habuisset, omnisque ille sermo ductus e percontatione filii quid in senatu esset actum: in quo multis verbis quum inveheretur in Caesarem Curio disputatioque esset inter eos, ut est consuetudo dialogorum, quum sermo esset institutus senatu misso, quem senatum Caesar consul habuisset, reprehendit eas res, quas idem Caesar anno post et deinceps reliquis annis administravisset in Gallia. LXI. 219. Tum Brutus admirans: Tantamne fuisse oblivionem, inquit, in scripto praesertim, ut ne legens quidem unquam senserit quantum flagitii commisisset? Quid autem, inquam, Brute, stultius, quam, si ea vituperare volebat, quae vituperavit, non eo tempore instituere sermonem, quum il-

larum rerum iam tempora praeterissent? Sed ita totus errat, ut in eodem sermone dicat in senatum se Caesare consule non accedere, et id dicat ipso consule exiens e senatu. Iam, qui hac parte animi, quae custos est caeterarum ingenii partium, tam debilis esset, ut ne in scripto quidem meminisset quid paullo ante posuisset, huic minime mirum est ex tempore dicenti solitam effluere mentem. 220. Itaque quum ei nec officium deesset et flagraret studio dicendi, perpaucae ad eum causae deferebantur. Orator autem vivis eius aequalibus proximus optimis numerabatur propter verborum bonitatem, ut ante dixi, et expeditam ac profluentem quodammodo celeritatem. Itaque eius orationes aspiciendas tamen censeo. Sunt illae quidem languidiores, verumtamen possunt augere et quasi alere id bonum, quod in illo mediocriter fuisse concedimus; quod habet tantam vim, ut solum sine aliis in Curione speciem oratoris alicuius effecerit. Sed ad instituta redeamus.

LXII. 221. In eodem igitur numero eiusdem aetatis C. Carbo fuit illius eloquentissimi viri filius non satis acutus orator, sed tamen orator numeratus est. Erat in verbis gravitas et facile dicebat et auctoritatem naturalem quamdam habebat oratio. Acutior Q. Varius rebus inveniendis nec minus verbis expeditus; fortis vero actor et vehemens et verbis nec inops nec abiectus et quem plane oratorem dicere auderes, Cn. Pomponius lateribus pugnans, incitans animos, acer, acerbus, criminisus. 222. Multum ab his aberat L. Fufius, tamen ex accusatione M' Aquilii diligentiae fructum ceperat. Nam M. Drusum tuum magnum avunculum, gravem oratorem, ita dumtaxat quum de re publica diceret; L. autem Lucullum etiam acutum, patremque tuum, Brute, iuris quoque et publici et privati sane peritum; M. Lucullum, M. Octavium Cn. F., qui tantum auctoritate dicendoque valuit, ut legem Semproniam frumentariam populi frequentis suffragiis abrogaverit; Cn. Octavium M. F., M. Catonem patrem, Q. etiam Catulum filium abducamus ex acie, id est a iudiciis, et in praesidiis rei publicae, cui facile satis facere possint, collocemus. 223. Eodem Q. Caepionem referrem, nisi nimis equestri ordini deditus a senatu disse-

disset. Cn. Carbonem, M. Marium et ex eodem genere complures minime dignos elegantis conventus auribus aptissimos cognovi turbulentis contionibus. Quo in genere, ut in his perturbem aetatum ordinem, nuper L. Quinctius fuit; aptior etiam Palicanus auribus imperitorum. 224. Et quoniam huius generis facta mentio est, seditiosorum omnium post Gracchos L. Appuleius Saturninus eloquentissimus visus est, magis specie tamen et motu atque ipso amictu capiebat homines quam aut dicendi copia aut mediocritate prudentiae. Longe autem post natos homines improbissimus C. Servilius Glaucia, sed peracutus et callidus cum primisque ridiculus. Is ex summis et fortunae et vitae sordibus in praetura consul factus esset, si rationem eius haberi licere iudicatum esset. Nam et plebem tenebat et equestrem ordinem beneficio legis devinxerat. Is praetor eodem die, quo Saturninus tribunus plebis, Mario et Flacco consulibus publice est interfectus; homo simillimus Atheniensis Hyperboli, cuius improbitatem veteres Atticorum comoediae notaverunt. 225. Quos est Sex. Titius consecutus homo loquax sane et satis acutus, sed tam solutus et mollis in gestu, ut saltatio quaedam nasceretur, cui saltationi Titius nomen esset. Ita cavendum est ne quid in agendo dicendove facias, cuius imitatio rideatur. LXIII. Sed ad paullo superiorem aetatem reverti sumus: nunc ad eam, de qua aliquantum sumus locuti, revertamur.

226. Coniunctus igitur Sulpicii aetati P. Antistius fuit, rabula sane probabilis, qui multos quum tacuisset annos neque contemni solum, sed irrideri etiam solitus esset, in tribunatu primum contra C. Iulii illam consulatus petitionem extraordinariam veram causam agens est probatus: et eo magis, quod eandem causam quum ageret eius collega ille ipse Sulpicius, hic plura et acutiora dicebat. Itaque post tribunatum primo multae ad eum causae, deinde omnes maximae quaecumque erant deferebantur. 227. Rem videbat acute, componebat diligenter, memoria valebat; verbis non ille quidem ornatis utebatur, sed tamen non abiectis; expedita autem erat et perfacile currens oratio, et erat eius quidam tamquam habitus non inurbanus; actio paullum quum

vitio vocis tum etiam ineptiis claudicabat. Hic temporibus floruit iis, quibus inter professionem reditumque L. Sullae sine iure fuit et sine ulla dignitate res publica: hoc etiam magis probabatur, quod erat ab oratoribus quaedam in foro solitudo. Sulpicius occiderat, Cotta aberat et Curio; vivebat e reliquis patronis eius aetatis nemo praeter Carbonem et Pomponium, quorum utrumque facile superabat. LXIV. 228. Inferioris autem aetatis erat proximus L. Sisenna, doctus vir et studiis optimis deditus, bene Latine loquens, gnarus rei publicae, non sine facetiis; sed neque laboris multum nec satis versatus in causis; interiectusque inter duas aetates Hortensii et Sulpicii nec maiorem consequi poterat et minori necesse erat cedere. Huius omnis facultas ex historia ipsius perspicui potest, quae quum facile omnes vincat superiores, tum indicat tamen quantum absit a summo quamque genus hoc scriptionis nondum sit satis Latinis litteris illustratum. Nam Q. Hortensii admodum adolescentis ingenium ut Phidiae signum simul aspectum et probatum est. 229. Is L. Crasso Q. Scaevola consulibus primum in foro dixit et apud hos ipsos quidem consules, et quum eorum, qui adfuerunt, tum ipsorum consulum, qui omnes intelligentia anteibant, iudicio discessit probatus. Undeviginti annos natus erat eo tempore: est autem L. Paullo C. Marcello consulibus mortuus; ex quo videmus eum in patronorum numero annos quattuor et quadraginta fuisse. Hoc de oratore paullo post plura dicemus, hoc autem loco volumus eius aetatem in disparem oratorum aetatem includere: quamquam id quidem omnibus usu venire necesse fuit, quibus paullo longior vita contigit, ut et cum multo maioribus natu, quam essent ipsi, et cum aliquanto minoribus compararentur. Ut Accius iisdem aedilibus ait se et Pacuvium docuisse fabulam, quum ille octoginta, ipse triginta annos natus esset: 230. sic Hortensius non cum suis aequalibus solum, sed et mea cum aetate et cum tua, Brute, et cum aliquanto superiore coniungitur; siquidem et Crasso vivo dicere solebat et magis iam etiam vigeat cum Antonio, et Philippo iam sene pro Cn. Pompeii bonis dicente in illa causa, adolescens quum esset, princeps fuit et in eorum, quos in Sulpicii aetate posui, numerum

facile pervenerat et suos inter aequales M. Pisonem, M. Crassum, Cn. Lentulum, P. Lentulum Suram longe praestitit et me adolescentem nactus octo annis minorem, quam erat ipse, multos annos in studio eiusdem laudis exercuit et tecum simul, sicut ego pro multis, sic ille pro Appio Claudio dixit paullo ante mortem. LXV. 231. Vides igitur, ut ad te oratorem, Brute, pervenerimus, tam multis inter nostrum tuumque initium dicendi interpositis oratoribus? ex quibus, quoniam in hoc sermone nostro statui neminem eorum, qui viverent, nominare, ne vos curiosius eliceretis ex me quid de quoque iudicarem, eos, qui iam sunt mortui, nominabo. Tum Brutus: Non est, inquit, ista causa, quam dicis, quamobrem de iis, qui vivunt, nihil velis dicere. Quenam igitur, inquam, est? Vereri te, inquit, arbitror ne per nos hic sermo tuus emanet et ii tibi suscenseant, quos praeterieris. Quid? vos, inquam, tacere non poteritis? Nos quidem, inquit, facillime; sed tamen te arbitror malle ipsum tacere quam taciturnitatem nostram experiri. 232. Tum ego: Vere tibi, inquam, Brute, dicam. Non me existimavi in hoc sermone usque ad hanc aetatem esse venturum; sed ita traxit ordo aetatum orationem, ut iam ad minores etiam pervenerim. Interpone igitur, inquit, si quos videtur; deinde red-eamus ad te et ad Hortensium. Immo vero, inquam, ad Hortensium; de me alii dicent, si qui volent. Minime vero, inquit: nam etsi me facile omni tuo sermone tenuisti, tamen is mihi longior videtur, quod propero audire de te; nec vero tam de virtutibus dicendi tuis, quae quum omnibus tum certe mihi notissimae sunt, quam quod gradus tuos et quasi processus dicendi studeo cognoscere. 233. Geretur, inquam, tibi mos, quoniam me non ingenii praedicatorum esse vis, sed laboris mei. Verum interponam, ut placet, alios et a M. Crasso, qui fuit aequalis Hortensii, exordiar.

LXVI. Is igitur mediocriter a doctrina instructus, angustius etiam a natura, labore et industria et quod adhibebat ad obtinendas causas curam etiam et gratiam, in principibus patronis aliquot annos fuit. In huius oratione sermo Latinus erat, verba non abiecta, res compositae diligenter; nullus flos tamen neque lumen ullum, animi magna, vocis

parva contentio, omnia fere ut similiter atque uno modo dicerentur. Nam huius aequalis et inimicus C. Fimbria non ita diu iactare se potuit; qui omnia magna voce dicens, verborum sane bonorum cursu quodam incitato, ita furebat tamen, ut mirarere tam alias res agere populum, ut esset insano inter disertos locus. 234. Cn. autem Lentulus multo maiorem opinionem dicendi actione faciebat, quam quanta in eo facultas erat: qui quum esset nec peracutus, quamquam et ex facie et ex vultu videbatur, nec abundans verbis, etsi fallebat in eo ipso, sic intervallis, exclamationibus, voce suavi et canora, † admirando irridebat, calebat in agendo, ut ea, quae deerant, non desiderarentur. Ita, tamquam Curio copia nonnulla verborum, nullo alio bono, tenuit oratorum locum, 235. sic Lentulus caeterarum virtutum dicendi mediocritatem actione occultavit, in qua excellens fuit; neque multo secus P. Lentulus, cuius et excogitandi et loquendi tarditatem tegebat formae dignitas, corporis motus plenus et artis et venustatis, vocis et suavitas et magnitudo, sed in hoc nihil praeter actionem fuit, caetera etiam minora quam in superiore. LXVII. 236. M. Piso quidquid habuit, habuit ex disciplina maximeque ex omnibus, qui ante fuerunt, Graecis doctrinis eruditus fuit. Habuit a natura genus quoddam acuminis, quod etiam arte limaverat, quod erat in reprehendendis verbis versutum et sollers, sed saepe stomachosum, nonnumquam frigidum, interdum etiam facetum. Is laborem quasi cursum forensem diutius non tulit, quod et corpore erat infirmo et hominum ineptias ac stultitias, quae devorandae nobis sunt, non ferebat iracundiusque respuebat sive morose, ut putabatur, sive ingenuo liberoque fastidio. Is quum satis floruisset adolescens, minor haberi est coeptus postea. Deinde ex virginum iudicio magnam laudem est adeptus et ex eo tempore quasi revocatus in cursum tenuit locum tam diu, quam ferre potuit laborem: postea, quantum detraxit ex studio, tantum amisit ex gloria. 237. P. Murena mediocri ingenio, sed magno studio rerum veterum, litterarum et studiosus et non imperitus, multae industriae et magni laboris fuit. C. Censorinus Graecis litteris satis doctus, quod proposuerat, explicans expedite, non

invenustus actor, sed iners et inimicus fori. L. Turius parvo ingenio, sed multo labore, quoquo modo poterat, saepe dicebat; itaque ei paucae centuriae ad consulatum defuerunt. 238. C. Macer auctoritate semper eguit, sed fuit patronus propemodum diligentissimus. Huius si vita, si mores, si vultus denique non omnem commendationem ingenii everteret, maius nomen in patronis fuisset. Non erat abundans, non inops tamen; non valde nitens, non plane horrida oratio: vox gestus et omnis actio sine lepore: at in invenientis componendisque rebus mira accuratio, ut non facile in ullo diligentiore maioremque cognoverim, sed eam ut citius veteratoriam quam oratoriam diceres. Hic etsi etiam in publicis causis probabatur, tamen in privatis illustriorem obtinebat locum. LXVIII. 239. C. deinde Piso statarius et sermonis plenus orator, minime ille quidem tardus in excogitando, verumtamen vultu et simulatione multo etiam acutior, quam erat, videbatur. Nam eius aequalem M. Glabrio-nem bene institutum avi Scaevolae diligentia socors ipsius natura negligensque tardaverat. Etiam L. Torquatus elegans in dicendo, in existimando admodum prudens, toto genere perurbanus. Meus autem aequalis Cn. Pompeius vir ad omnia summa natus maiorem dicendi gloriam habuisset, nisi eum maioris gloriae cupiditas ad bellicas laudes abstraxisset. Erat oratione satis amplus, rem prudenter videbat; actio vero eius habebat et in voce magnum splendorem et in motu summam dignitatem. 240. Noster item aequalis D. Silanus vitricus tuus studii ille quidem habuit non multum, sed acuminis et orationis satis. Q. Pompeius A. F., qui Bithynicus dictus est, biennio quam nos fortasse maior, summo studio dicendi multaque doctrina, incredibili labore atque industria; quod scire possum: fuit enim mecum et cum M. Pisone quum amicitia tum studiis exercitationibusque coniunctus. Huius actio non satis commendabat orationem; in hac enim satis erat copiae, in illa autem leporis parum. 241. Erat eius aequalis P. Autronius voce peracuta atque magna, nec alia re ulla probabilis, et L. Octavius Reatinus, qui quum multas iam causas diceret, adolescens est mortuus — is tamen ad dicendum veniebat magis audacter quam parate — et C. Staie-

nus, qui se ipse adoptaverat et de Staieno Aelium fecerat, fervido quodam et petulanti et furioso genere dicendi; quod quia multis gratum erat et probabatur, ascendisset ad honores, nisi in facinore manifesto deprehensus poenas legibus et iudicio dedisset. LXIX. 242. Eodem tempore C. L. Caepasii fratres fuerunt, qui multa opera, ignoti homines et repentini, quaestores celeriter facti sunt, oppidano quodam et incondito genere dicendi. Addamus huc etiam, ne quem vocalem praeterisse videamur, C. Cosconium Calidianum, qui nullo acumine eam tamen verborum copiam, si quam habebat, praebebat populo cum multa concursatione magnoque clamore: quod idem faciebat Q. Arrius, qui fuit M. Crassi quasi secundarum. Is omnibus exemplo debet esse quantum in hac urbe polleat multorum oboedire tempori multorumque vel honori vel periculo servire. 243. His enim rebus infimo loco natus et honores et pecuniam et gratiam consecutus, etiam in patronorum sine doctrina, sine ingenio aliquem numerum pervenerat. Sed ut pugiles inexercitati, etiamsi pugnos et plagas Olympiorum cupidi ferre possunt, solem tamen saepe ferre non possunt, sic ille, quum omniam iam fortuna prospere functus labores etiam magnos excepisset, illius iudicialis anni severitatem quasi solem non tulit.

244. Tum Atticus: Tu quidem de faece, inquit, hauris idque iam dudum; sed tacebam: hoc vero non putabam, te usque ad Staienos et Autronios esse venturum. Non puto, inquam, existimare te ambitione me labi, quippe de mortuis; sed ordinem sequens in memoriam notam et aequalem necessario incurro. Volo autem hoc perspicui, omnibus conquisitis, qui in multitudine dicere ausi sint, memoria quidem dignos perpaucos, verum qui omnino nomen habuerint, non ita multos fuisse. Sed ad sermonem institutum revertamur. LXX. 245. T. Torquatus T. F. et doctus vir ex Rhodia disciplina Molonis et a natura ad dicendum satis solutus atque expeditus, cui si vita suppeditavisset, sublato ambitu consul factus esset, plus facultatis habuit ad dicendum quam voluntatis. Itaque studio huic non satis fecit; officio vero nec in suorum necessariorum causis nec in sententia senatoria defuit. 246. Etiam M. Pontidius municeps noster mul-

tas privatas causas actitavit, celeriter sane verba volvens nec hebes in causis vel dicam plus etiam quam non hebes, sed effervescens in dicendo stomacho saepe iracundiaque vehementius; ut non cum adversario solum, sed etiam, quod mirabile esset, cum iudice ipso, cuius delentor esse debet orator, iurgio saepe contenderet. M. Messalla minor natu quam nos, nullo modo inops, sed non nimis ornatus genere verborum; prudens, acutus, minime incautus patronus, in causis cognoscendis componendisque diligens, magni laboris, multae operae multarumque causarum. 247. Duo etiam Metelli, Celer et Nepos, nonnihil in causis versati nec sine ingenio nec indocti, hoc erant populare dicendi genus adsecuti. Cn. autem Lentulus Marcellinus nec umquam indertus et in consulatu pereloquens visus est, non tardus sententiis, non inops verbis, voce canora, facetus satis. C. Memmius L. F. perfectus litteris, sed Graecis, fastidiosus sane Latinarum, argutus orator verbisque dulcis, sed fugiens non modo dicendi, verum etiam cogitandi laborem, tantum sibi de facultate detraxit, quantum imminuit industriae.

LXXI. 248. Hoc loco Brutus: Quam vellem, inquit, de his etiam oratoribus, qui hodie sunt, tibi dicere luberet! et, si de aliis minus, de duobus tamen, quos a te scio laudari solere, Caesare et Marcello, audirem non minus lubenter, quam audiui de iis, qui fuerunt. Cur tandem? inquam; an exspectas quid ego iudicem de istis, qui tibi sunt aequae noti ac mihi? Mihi mehercule, inquit, Marcellus satis est notus; Caesar autem parum. Illum enim saepe audiui: 249. hic, quum ego iudicare iam aliquid possem, abfuit. Quid igitur de illo iudicas, quem saepe audivisti? Quid censes, inquit, nisi id, quod habiturus es similem tui? Ne ego, inquam, si ita est, velim tibi eum placere quam maxime. Atqui et ita est, inquit, et vehementer placet; nec vero sine causa. Nam et didicit et omissis caeteris studiis unum id egit seseque cotidianis commentationibus acerrime exercuit. 250. Itaque et lectis utitur verbis et frequentibus [sententiis] et splendore vocis et dignitate motus fit speciosum et illustre, quod dicit; omniaque sic suppetunt, ut ei nullam deesse virtutem oratoris putem; maximeque laudandus est, qui hoc tempore ipso,

quod liceat in hoc communi nostro et quasi fatali malo, consoletur se quum conscientia optima mentis tum etiam usurpatione et renovatione doctrinae. Vidi enim Mytilenis nuper virum atque, ut dixi, vidi plane virum. Itaque quum eum antea tui similem in dicendo viderim, tum vero nunc a doctissimo viro tibi que, ut intellexi, amicissimo Cratippo instructum omni copia multo videbam similiorem. 251. Hic ego: Etsi, inquam, de optimi viri nobisque amicissimi laudibus lubenter audio, tamen incurro in memoriam communium miseriarum, quarum oblivionem quaerens hunc ipsum sermonem produxi longius. Sed de Caesare cupio audire quid tandem Atticus iudicet. LXXII. Et ille: Praeclare, inquit, tibi constas, ut de iis, qui nunc sint, nihil velis ipse dicere: et hercle si sic ageres, ut de iis egisti, qui iam mortui sunt, neminem ut praetermitteres, ne tu in multos Antonios et Staienos incurreres. Quare sive hanc turbam effugere voluisti sive veritus es ne quis se aut praeteritum aut non satis laudatum queri posset, de Caesare tamen potuisti dicere, praesertim quum et tuum de illius ingenio notissimum iudicium esset nec illius de tuo obscurum. 252. Sed tamen, Brute, inquit Atticus, de Caesare et ipse ita iudico et de hoc huius generis acerrimo existimatore saepissime audio, illum omnium fere oratorum Latine loqui elegantissime; nec id solum domestica consuetudine, ut dudum de Laeliorum et Muciorum familiis audiebamus, sed, quamquam id quoque credo fuisse, tamen, ut esset perfecta illa bene loquendi laus, multis litteris et iis quidem reconditis et exquisitis summoque studio et diligentia est consecutus: 253. qui etiam in maximis occupationibus quum ad te ipsum, inquit in me intuens, de ratione Latine loquendi accuratissime scripserit primoque in libro dixerit, verborum delectum originem esse eloquentiae, tribueritque, mi Brute, huic nostro, qui me de illo maluit quam se dicere, laudem singularem; nam scripsit his verbis, quum hunc nomine esset adfatus: ac si, ut cogitata praeclare eloqui possent, nonnulli studio et usu elaboraverunt, cuius te paene principem copiae atque inventorem bene de nomine ac dignitate populi Romani

meritum esse existimare debemus: hunc facilem et cotidianum novisse sermonem nunc pro relicto est habendum. LXXIII. 254. Tum Brutus: Amice hercule, inquit, et magnifice te laudatum puto, quem non solum principem atque inventorem copiae dixerit, quae erat magna laus, sed etiam bene meritum de populi Romani nomine et dignitate. Quo enim uno vincebamur a victa Graecia, id aut ereptum illis est aut certe nobis cum illis communicatum. 255. Hanc autem, inquit, gloriam testimoniumque Caesaris tuae quidem supplicationi non, sed triumphis multorum antepono. Et recte quidem, inquam, Brute: modo sit hoc Caesaris iudicii, non benevolentiae testimonium. Plus enim certe attulit huic populo dignitatis, quisquis est ille, si modo est aliquis, qui non illustravit modo, sed etiam genuit in hac urbe dicendi copiam, quam illi, qui Ligurum castella expugnaverunt: ex quibus multi sunt, ut scitis, triumphi. 256. Verum quidem si audire volumus, omissis illis divinis consiliis, quibus saepe constituta est imperatorum sapientia salus civitatis aut belli aut domi, multo magnus orator praestat minutis imperatoribus. — At prodest plus imperator. — Quis negat? Sed tamen — non metuo ne mihi acclametis; est autem quod sentias dicendi liber locus — malim mihi L. Crassi unam pro M. Curio dictionem quam castellanos triumphos duo. — At plus interfuit rei publicae castellum capi Ligurum quam bene defendi causam M. Curii. — 257. Credo. Sed Atheniensium quoque plus interfuit firma tecta in domiciliis habere quam Minervae signum ex ebore pulcherrimum; tamen ego me Phidiam esse mallem quam vel optimum fabrum tignarium. Quare non quantum quisque prosit, sed quanti quisque sit ponderandum est; praesertim quum pauci pingere egregie possint aut fingere; operarii autem aut baiuli deesse non possint. LXXIV. 258. Sed perge, Pomponi, de Caesare et redde quae restant.

Solum quidem, inquit ille, et quasi fundamentum oratoris vides, locutionem emendatam et Latinam, cuius penes quos laus adhuc fuit, non fuit rationis aut scientiae, sed quasi bonae consuetudinis. Mitto C. Laelium, P. Scipionem: aetatis illius ista fuit laus tamquam innocentiae sic Latine

loquendi: nec omnium tamen; nam illorum aequales Caecilium et Pacuvium male locutos videmus. Sed omnes tum fere, qui nec extra urbem hanc vixerant nec eos aliqua barbaries domestica infuscaverat, recte loquebantur. Sed hanc certe rem deteriorem vetustas fecit et Romae et in Graecia. Confluxerunt enim et Athenas et in hanc urbem multi iniquitate loquentes ex diversis locis. Quo magis expurgandus est sermo et adhibenda tamquam obrussa ratio, quae mutari non potest, nec utendum pravissima consuetudinis regula. 259. T. Flaminium, qui cum Q. Metello consul fuit, pueri vidimus: existimabatur bene Latine, sed litteras nesciebat. Catulus erat ille quidem minime indoctus, ut a te paullo est ante dictum, sed tamen suavitas vocis et lenis appellatio litterarum bene loquendi famam confecerat. Cotta, qui se valde dilatandis litteris a similitudine Graecae locutionis abstraxerat sonabatque contrarium Catulo, subagreste quiddam planeque subrusticum, alia quidem quasi inculta et silvestri via ad eandem laudem pervenerat. Sisenna autem quasi emendator sermonis usitati quum esse vellet, ne a C. Rusio quidem accusatore deterreri potuit quo minus inusitatis verbis uteretur. 260. Quidnam istuc est? inquit Brutus: aut quis est iste C. Rusius? Et ille: Fuit accusator, inquit, vetus, quo accusante C. Hirtuleium Sisenna defendens dixit, quaedam eius sputatilica esse crimina. LXXV. Tum C. Rusius: Circumvenior, inquit, iudices, nisi subvenitis. Sisenna quid dicat nescio: metuo insidias. Sputatilica, quid est hoc? sputa quid sit scio, tilica nescio. Maximi risus: sed ille tamen familiaris meus recte loqui putabat esse inusitate loqui. 261. Caesar autem rationem adhibens consuetudinem vitiosam et corruptam pura et incorrupta consuetudine emendat. Itaque quum ad hanc elegantiam verborum Latinorum, quae, etiam si orator non sis et sis ingenuus civis Romanus, tamen necessaria est, adiungit illa oratoria ornamenta dicendi, tum videtur tamquam tabulas bene pictas collocare in bono lumine. Hanc quum habeat praecipuam laudem in communibus, non video cui debeat cedere. Splendidam quamdam minimeque veteratoriam rationem dicendi tenet, voce, motu,

forma etiam magnificam et generosam quodammodo. 262. Tum Brutus: Orationes quidem eius mihi vehementer probantur; complures autem legi. Atque etiam commentarios quosdam scripsit rerum suarum. Valde quidem, inquam, probandos; nudi enim sunt, recti et venusti, omni ornatu orationis tamquam veste detracta. Sed dum voluit alios habere parata, unde sumerent qui vellent scribere historiam, ineptis gratum fortasse fecit, qui volent illa calamistris inurere: sanos quidem homines a scribendo deterruit. Nihil est enim in historia pura et illustri brevitate dulcius. Sed ad eos, si placet, qui vita excesserunt, revertamur.

LXXVI. 263. C. Sicinius igitur Q. Pompeii illius, qui censor fuit, ex filia nepos, quaestorius mortuus est, probabilis orator, iam vero etiam probatus, ex hac inopi ad orandum, sed ad inveniendum expedita Hermagorae disciplina. Ea dat rationes certas et praecepta dicendi; quae si minorem habent apparatus, — sunt enim exilia —, tamen habent ordinem et quasdam errare in dicendo non patientes vias. Has ille tenens et paratus ad causas veniens, verborum non egens, ipsa illa comparatione disciplinaque dicendi iam in patronorum numerum pervenerat. 264. Erat etiam vir doctus in primis C. Visellius Varro, consobrinus meus, qui fuit cum Sicinio aetate coniunctus. Is quum post curulem aedilitatem iudex quaestionis esset, est mortuus: in quo fateor vulgi iudicium a iudicio meo dissensisse. Nam populo non erat satis vendibilis: praeceps quaedam et quum idcirco obscura, quia peracuta, tum rapida et celeritate caecata oratio; sed neque verbis aptiorem cito alium dixerim neque sententiis crebriorem; praeterea perfectus in litteris iurisque civilis iam a patre Aculeone traditam tenuit disciplinam. 265. Reliqui sunt, qui mortui sint, L. Torquatus, quem tu non tam cito rhetorem dixisses, etsi non deerat oratio, quam, ut Graeci dicunt, πολιτικόν. Erant in eo plurimae litterae nec eae vulgares, sed interiores quaedam et reconditae; divina memoria, summa verborum et gravitas et elegantia. Atque haec omnia vitae decorabat dignitas et integritas. Me quidem admodum delectabat etiam Triarii in illa aetate plena litteratae senectutis oratio. Quanta severitas in vultu! quan-

tum pondus in verbis! quam nihil non consideratum exibat ex ore! 266. Tum Brutus Torquati et Triarii mentione commotus — utrumque enim eorum admodum dilexerat —: Ne ego, inquit, ut omittam caetera, quae sunt innumerabilia, de istis duobus quum cogito, doleo nihil tuam perpetuam auctoritatem de pace valuisse! Nam nec istos excellentes viros nec multos alios praestantes cives res publica perdidisset. Sileamus, inquam, Brute, de istis, ne augeamus dolorem. Nam et praeteritorum recordatio est acerba et acerbior exspectatio reliquorum. Itaque omittamus lugere et tantum quid quisque dicendo potuerit, quoniam id quaerimus, praedicemus.

LXXVII. 267. Sunt enim ex eis, qui eodem bello occiderunt, M. Bibulus, qui et scriptitavit accurate, quum praesertim non esset orator, et egit multa constanter: Appius Claudius socer tuus, collega et familiaris meus; hic iam et satis studiosus et valde quum doctus tum etiam exercitatus orator et quum auguralis tum omnis publici iuris antiquitatisque nostrae bene peritus fuit. L. Domitius nulla ille quidem arte, sed Latine tamen et multa cum libertate dicebat 268. Duo praeterea Lentuli consulares, quorum Publius ille nostrarum injuriarum ultor, auctor salutis, quidquid habuit, quantumcumque fuit, illud totum habuit e disciplina; instrumenta naturae deerant; sed tantus animi splendor et tanta magnitudo, ut sibi omnia, quae clarorum virorum essent, non dubitaret asciscere eaque omni dignitate obtineret. L. autem Lentulus satis erat fortis orator, si modo orator, sed cogitandi non ferebat laborem; vox canora, verba non horrida sane, ut plena esset animi et terroris oratio; quaereres in iudiciis fortasse melius: in re publica quod erat esse iudicares satis. 269. Ne T. quidem Postumius contemnendus in dicendo: de re publica vero non minus vehemens orator quam bellator fuit; effrenatus et acer nimis, sed bene iuris publici leges atque instituta cognoverat.

Hoc loco Atticus: Putarem te, inquit, ambitiosum esse, si, ut dixisti, ii, quos iam diu colligis, viverent. Omnes enim commemoras, qui ausi aliquando sunt stantes loqui, ut mihi imprudens M. Servilium praeterisse videare. LXXVIII.

270. Non, inquam, ego istuc ignoro, Pomponi, multos fuisse, qui verbum numquam in publico fecissent, quum melius aliquanto possent quam isti oratores, quos colligo, dicere: sed his commemorandis etiam illud adsequor, ut intelligatis primum ex omni numero quam non multi ausi sint dicere, deinde ex iis ipsis quam pauci fuerint laude digni. 271. Itaque ne hos quidem equites Romanos, amicos nostros, qui nuper mortui sunt, *omittam* C. Cominium Spoletinum, quo accusante defendi C. Cornelium; in quo et compositum dicendi genus et acre et expeditum fuit: T. Accium Pisarensem, cuius accusationi respondi pro A. Cluentio; qui et accurate dicebat et satis copiose, eratque praeterea doctus Hermagorae praeceptis, quibus etsi ornamenta non satis opima dicendi, tamen, ut hastae velutibus amentatae, sic apta quaedam et parata singulis causarum generibus argumenta traduntur. 272. Studio autem neminem nec industria maiore cognovi, quamquam ne ingenio quidem qui praestiterit facile dixerim C. Pisoni genero meo. Nullum tempus illi umquam vacabat aut a forensi dictione aut a commentatione domestica aut a scribendo aut a cogitando. Itaque tantos processus efficiebat, ut evolare, non excurrere videretur; eratque verborum et delectus elegans et apta et quasi rotunda constructio; quumque argumenta excogitabantur ab eo multa et firma ad probandum tum concinnae acutaeque sententiae; gestusque natura ita venustus, ut ars etiam, quae non erat, et e disciplina motus quidam videretur accedere. Vereor ne amore videar plura, quam fuerint in illo, dicere: quod non ita est; alia enim de illo maiora dici possunt. Nam nec continentia nec pietate nec ullo genere virtutis quemquam eiusdem aetatis cum illo conferendum puto. LXXIX. 273. Nec vero M. Caelium praetereundum arbitror, quaecumque eius in exitu vel fortuna vel mens fuit; qui quamdiu auctoritati meae paruit, talis tribunus plebis fuit, ut nemo contra civium perditorum popularem turbulentamque dementiam a senatu et a bonorum causa steterit constantius; quam eius actionem multum tamen et splendida et grandis et eadem in primis faceta et perurbana commendabat oratio. Graves eius contiones aliquot fuerunt, acres accusationes tres eaeque

omnes ex rei publicae contentione susceptae; defensiones, etsi illa erant in eo meliora, quae dixi, non contemnendae tamen saneque tolerabiles. Hic quum summa voluntate bonorum aedilis curulis factus esset, nescio quomodo discessu meo discessit a sese ceciditque, posteaquam eos imitari coepit, quos ipse pervererat. 274. Sed de M. Calidio dicamus aliquid, qui non fuit orator unus e multis, potius inter multos prope singularis fuit; ita reconditas exquisitasque sententias mollis et pellucens vestiebat oratio. Nihil tam tenerum quam illius comprehensio verborum, nihil tam flexibile, nihil quod magis ipsius arbitrio fingeretur, ut nullius oratoris aequae in potestate fuerit: quae primum ita pura erat, ut nihil liquidius, ita libere fluebat, ut nusquam adhaeresceret; nullum nisi loco positum et tamquam in vermiculato emblemate, ut ait Lucilius, structum verbum videres: nec vero ullum aut durum aut insolens aut humile aut longius ductum; ac non propria verba rerum, sed pleraque translata, sic tamen, ut ea non irruiisse in alienum locum, sed immigrasse in suum diceret; nec vero haec soluta nec diffluentia, sed astricta numeris, non aperte nec eodem modo semper, sed varie dissimulanterque conclusis. 275. Erant autem et verborum et sententiarum illa lumina, quae vocant Graeci *σχηματα*, quibus tamquam insignibus in ornatu distinguebatur omnis oratio. *QUA DE RE AGITUR* autem illud, quod multis locis in iuris consultorum includitur formulis, id ubi esset, videbat. LXXX. 276. Accedebat ordo rerum plenus artis, actio liberalis totumque dicendi placidum et sanum genus. Quodsi est optimum suaviter dicere, nihil est quod melius hoc quaerendum putes. Sed quum a nobis paullo ante dictum sit tria videri esse, quae orator efficere deberet, ut doceret, ut delectaret, ut moveret, duo summe tenuit, ut et rem illustraret disserendo et animos eorum, qui audirent, devinciret voluptate; aberat tertia illa laus, quam permoveret atque incitaret animos, quam plurimum pollere diximus; nec erat ulla vis atque contentio: sive consilio, quod eos, quorum alior oratio actioque esset ardentior, furere atque bacchari arbitraretur, sive quod natura non esset ita factus sive quod non consuisset sive quod non posset.

Hoc unum illi, si nihil utilitatis habebat, abfuit; si opus erat, defuit. 277. Quin etiam meminisse, quum in accusatione sua Q. Gallio crimini dedisset sibi eum venenum paravisse idque a se esse deprehensum seseque chirographa, testificationes, indicia, quaestiones, manifestam rem deferre diceret deque eo crimine accurate et exquisite disputavisset, me in respondendo, quum essem argumentatus, quantum res ferebat, hoc ipsum etiam posuisse pro argumento, quod ille, quum pestem capitis sui, quum indicia mortis se comperisse manifesto et manu tenere diceret, tam solute egisset, tam leniter, tam oscitanter. 278. *Tu istuc, M. Calidi, nisi fingeres, sic ageres? praesertim quum ista eloquentia alienorum hominum pericula defendere acerrime soleas, tuum negligeres? Ubi dolor? ubi ardor animi, qui etiam ex infantium ingenii elicere voces et querelas solet? Nulla perturbatio animi, nulla corporis, frons non percussa, non femur; pedis, quod minimum est, nulla suppositio. Itaque tantum abfuit, ut inflammares nostros animos, somnum isto loco vix tenebamus.* Sic nos summi oratoris vel sanitate vel vitio pro argumento ad diluendum crimen usi sumus. 279. Tum Brutus: Atque dubitamus, inquit, utrum ista sanitas fuerit an vitium? Quis enim non fateatur, quum ex omnibus oratoris laudibus longe ista sit maxima, inflammare animos audientium et quocumque res postulet modo flectere, qui hac virtute caruerit, id ei, quod maximum fuerit, defuisse? LXXXI. Sit sane ita, inquam: sed redeamus ad eum, qui iam unus restat, Hortensium, tum de nobismet ipsis, quoniam id etiam, Brute, postulas, pauca dicemus. Quamquam facienda mentio est, ut quidem mihi videtur, duorum adolescentium, qui si diutius vixissent, magnam essent eloquentiae laudem consecuti.

280. C. Curionem te, inquit Brutus, et C. Licinium Calvum arbitror dicere. Recte, inquam, arbitraris: quorum quidem alter ita facile soluteque verbisolvebat satis interdum acutas, crebras quidem certe sententias, ut nihil posset ornatus esse, nihil expeditius. Atque hic parum a magistris institutus naturam habuit admirabilem ad dicendum: industriam non sum expertus: studium certe fuit. Qui si me audire voluisset, ut coeperat, honores quam opes consequi

maluisset. Quidnam est, inquit, istuc? et quemadmodum distinguis? 281. Hoc modo, inquam. Quum honos sit praemium virtutis iudicio studioque civium delatum ad aliquem, qui eum sententiis, qui suffragiis adeptus est, is mihi et honestus et honoratus videtur. Qui autem occasione aliqua, etiam invitis suis civibus, nactus est imperium, ut ille cupiebat, hunc nomen honoris adeptum, non honorem puto. Quae si ille audire voluisset, maxima cum gratia et gloria ad summam amplitudinem pervenisset, ascendens gradibus magistratum, ut pater eius fecerat, ut reliqui clariores viri. Quae quidem etiam cum P. Crasso M. F., quum initio aetatis ad amicitiam se meam contulisset, saepe egisse me arbitror, quum eum vehementer hortarer, ut eam laudis viam rectissimam esse duceret, quam maiores eius ei tritam reliquissent. 282. Erat enim quum institutus optime tum etiam perfecte planeque eruditus, ineratque et ingenium satis acre et orationis non inelegans copia; praetereaque sine adrogantia gravis esse videbatur et sine segnitia verecundus. Sed hunc quoque absorbit aestus quidam insolitae adolescentibus gloriae; qui quia navarat miles operam imperatori, imperatorem se statim esse cupiebat; cui muneri mos maiorum aetatem certam, sortem incertam reliquit. Ita gravissimo suo casu, dum Cyri et Alexandri similis esse voluit, qui suum cursum transcurrerant, et L. Crassi et multorum Crassorum inventus est dissimillimus. LXXXII. 283. Sed ad Calvum — is enim nobis erat propositus — revertamur: qui orator quum esset litteris eruditior quam Curio tum etiam accuratius quoddam dicendi et exquisitius adferebat genus: quod quamquam scienter eleganterque tractabat, nimium tamen inquirens in se atque ipse sese observans metuensque, ne vitiosum colligeret, etiam verum sanguinem deperdebat. Itaque eius oratio nimia religione attenuata doctis et attente audientibus erat illustris: a multitudine autem et a foro, cui nata eloquentia est, devorabatur.

284. Tum Brutus: Atticum se, inquit, Calvus noster dici oratorem volebat: inde erat ista exilitas, quam ille de industria conseqebatur. Dicebat, inquam, ita: sed et ipse errabat et alios etiam errare cogebat. Nam si quis eos, qui

nec inepte dicunt nec odiose nec putide, Attice putat dicere, is recte nisi Atticum probat neminem. Insulsiatatem enim et insolentiam tamquam insaniam quamdam orationis odit: sanitatem autem et integritatem quasi religionem et verecundiam oratoris probat. Haec omnium debet oratorum eadem esse sententia. 285. Sin autem ieiunitatem et siccitatem et inopiam, dummodo sit polita, dum urbana, dum elegans, in Attico genere ponit, hoc recte dumtaxat: sed quia sunt in Atticis alia *aliis* meliora, videat ne ignoret et gradus et dissimilitudines et vim et varietatem Atticorum. — Atticos, inquit, volo imitari. — Quos? nec enim est unum genus. Nam quid est tam dissimile quam Demosthenes et Lysias? quam iidem et Hyperides? quam horum omnium Aeschines? Quem igitur imitaris? Si aliquem, caeteri ergo Attice non dicebant: si omnes, qui potes, quum sint ipsi dissimillimi inter se? In quo illud etiam quaero, Phalereus ille Demetrius Atticene dixerit. Mihi quidem ex illius orationibus redolere ipsae Athenae videntur. — At est floridior, ut ita dicam, quam Hyperides, quam Lysias. — Natura quaedam aut voluntas ita dicendi fuit.

LXXXIII. 286. Et quidem duo fuerunt per idem tempus dissimiles inter se, sed Attici tamen: quorum Charisius multarum orationum, quas scribebat aliis, quum cupere videretur imitari Lysiam; Demochares autem, qui fuit Demostheni sororis filius, et orationes scripsit aliquot et earum rerum historiam, quae erant Athenis ipsius aetate gestae, non tam historico quam oratorio genere perscripsit. At Charisii vult Hegesias esse similis, isque se ita putat Atticum, ut veros illos prae se paene agrestes putet. 287. At quid est tam fractum, tam minutum, tam in ipsa, quam tamen consequitur, concinnitate puerile? — Atticorum similes esse volumus. — Optime. — Suntne igitur hi Attici oratores? — Quis negare potest? — Hos imitamur. — Quo modo, qui sunt et inter se dissimiles et aliorum? — Thucydidem, inquit, imitamur. — Optime, si historiam scribere, non si causas dicere cogitatis. Thucydides enim rerum gestarum pronuntiator sincerus et grandis etiam fuit: hoc forense, concertatorium, iudiciale non tractavit genus. Orationes autem,

quas interposuit — multae enim sunt —, eas ego laudare soleo; imitari neque possim, si velim, nec velim fortasse, si possim. Ut si quis Falerno vino delectetur, sed eo nec ita novo, ut proximis consulibus natum velit, nec rursus ita vetere, ut Opimium aut Anicium consulem quaerat: — atqui hae notae sunt optimae; credo: sed nimia vetustas nec habet eam, quam quaerimus, suavitatem nec est iam sane tolerabilis: 288. num igitur, qui hoc sentiat, si is potare velit, de dolio sibi hauriendum putet? minime; sed quamdam sequatur aetatem —: sic ego istis censuerim et novam istam quasi de musto ac lacu fervidam orationem fugiendam nec illam praeclaram Thucydidi nimis veterem tamquam Anicianam notam persequendam. Ipse enim Thucydides si posterius fuisset, multo maturior fuisset et mitior. — LXXXIV. Demosthenem igitur imitemur. — O di boni; quid, quaeso, nos aliud agimus aut quid aliud optamus? — At non adsequimur. — Isti enim videlicet Attici nostri quod volunt adsequuntur. 289. Ne illud quidem intelligunt, non modo ita memoriae proditum esse, sed ita necesse fuisse, quum Demosthenes dicturus esset, ut concursus audiendi causa ex tota Graecia fierent. At quum isti Attici dicunt, non modo a corona, quod est ipsum miserabile, sed etiam ab advocatis relinquuntur. Quare si anguste et exiliter dicere est Atticorum, sint sane Attici; sed in comitum veniant, ad stantem iudicem dicant: subsellia grandiore et pleniora vobis desiderant. 290. Volo hoc oratori contingat, ut quum auditum sit eum esse dicturum, locus in subselliis occupetur, compleatur tribunal, gratiosi scribae sint in dando et cedendo loco, corona multiplex, iudex erectus; quum surgat is, qui dicturus sit, significetur a corona silentium, deinde crebrae adensiones, multae admirationes; risus, quum velit, quum velit, fletus: ut, qui haec procul videat, etiamsi quid agatur nesciat, at placere tamen et in scaena esse Roscium intelligat. Haec cui contingant, eum scito Attice dicere, ut de Pericle audimus, ut de Hyperide, ut de Aeschine, de ipso quidem Demosthene maxime. 291. Sin autem acutum, prudens et idem sincerum et solidum et exsiccatum genus orationis probant nec illo graviore ornatu oratorio

utuntur et hoc proprium esse Atticorum volunt, recte laudant. Est enim in arte tanta tamque varia etiam huic minutae subtilitati locus. Ita fiet, ut non omnes, qui Attice, iidem bene, sed ut omnes, qui bene, iidem etiam Attice dicant. Sed redeamus rursus ad Hortensium.

LXXXV. 292. Sane quidem, inquit Brutus: quamquam ista mihi tua fuit periucunda a proposita oratione digressio. Tum Atticus: Aliquotiens sum, inquit, conatus, sed interpellare nolui. Nunc quoniam ad perorandum spectare videtur sermo tuus, dicam, opinor, quod sentio. Tu vero, inquam, Tite. Tum ille: Ego, inquit, ironiam illam, quam in Socrate dicunt fuisse, qua ille in Platonis et Xenophontis et Aeschinis libris utitur, facetam et elegantem puto. Est enim et minime inepti hominis et eiusdem etiam faceti, quum de sapientia disceptetur, hanc sibi ipsum detrahere, eis tribuere illudentem, qui eam sibi adrogant, ut apud Platonem Socrates in caelum effert laudibus Protagoram, Hippiam, Prodicum, Gorgiam, caeteros, se autem omnium rerum inscium fingit et rudem. Decet hoc nescio quomodo illum: nec Epicuro, qui id reprehendit, adsentior. Sed in historia, qua tu es usus in omni sermone, quum qualis quisque orator fuisset exponeres, vide, quaeso, inquit, ne tam reprehendenda sit ironia quam in testimonio. Quorsus, inquam, istuc? non enim intelligo. 293. Quia primum, inquit, ita laudavisti quosdam oratores, ut imperitos posses in errorem inducere. Equidem in quibusdam risum vix tenebam, quum Attico Lysiae Catonem nostrum comparabas, magnum meherecule hominem vel potius summum et singularem virum; nemo dicet secus: sed oratorem? sed etiam Lysiae similem? quo nihil potest esse pictius. Bella ironia, si iocaremur: sin adseveramus, vide ne religio nobis tam adhibenda sit quam si testimonium diceremus. 294. Ego enim Catonem tuum ut civem, ut senatorem, ut imperatorem, ut virum denique quum prudentia et diligentia tum omni virtute excellentem probe: orationes autem eius, ut illis temporibus, valde laudo; significant enim quamdam formam ingenii, sed admodum impolitam et plane rudem. Origines vero quum omnibus oratoris laudibus refertas diceres et Catonem cum Philisto et Thucydide compa-

reres, Brutone te id censebas an mihi probaturum? Quos enim ne e Graecis quidem quisquam imitari potest, his tu comparas hominem Tusculanum, nondum suspicantem quale esset copiose et ornate dicere. LXXXVI. 295. Galbam laudas. Si ut illius aetatis principem, adsentior; sic enim accepimus: sin ut oratorem, cedo, quaeso, orationes — sunt enim — et dic hunc, quem tu plus quam te amas, Brutum velle te illo modo dicere. Probas Lepidi orationes. Paullum hic tibi adsentior; modo ita laudes, ut antiquas: quod item de Africano, de Laelio, cuius tu oratione negas fieri quidquam posse dulcius, addis etiam nescio quid augustius: nomine nos capis summi viri vitaeque elegantissimae verissimis laudibus. Remove haec: ne ista dulcis oratio ita sit abiecta, ut eam aspicere nemo velit. 296. Carbonem in summis oratoribus habitum scio; sed quum in caeteris rebus tum in dicendo semper, quo iam nihil est melius, id laudari, qualecumque est, solet. Dico idem de Gracchis, etsi de eis ea sunt a te dicta, quibus ego adsentior. Omitto caeteros: venio ad eos, in quibus iam perfectam putas esse eloquentiam, quos ego audiui sine controversia magnos oratores, Crassum et Antonium. De horum laudibus tibi prorsus adsentior; sed tamen non isto modo, ut Polycliti doryphorum sibi Lysippus aiebat, sic tu suasionem legis Serviliae tibi magistram fuisse. Haec germana ironia est. Cur ita sentiam non dicam, ne me tibi adsentari putes. 297. Omitto igitur, quae de his ipsis, quae de Cotta, quae de Sulpicio, quae modo de Caelio dixeris. Hi enim fuerunt certe oratores: quanti autem et quales tu videris. Nam illud minus curo, quod conguessisti operarios omnes; ut mihi videantur mori voluisse nonnulli, ut a te in oratorum numerum referrentur. LXXXVII. Haec quum ille dixisset: Longi sermonis initium pepulisti, inquam, Attice, remque commovisti nova disputatione dignam, quam in aliud tempus differamus. 298. Volvendi enim sunt libri quum aliorum tum in primis Catonis. Intelliges nihil illius liniamentis nisi eorum pigmentorum, quae inventa nondum erant, florem et colorem defuisse. Nam de Crassi oratione sic existimo, ipsum fortasse melius potuisse scribere, alium, ut arbitror, neminem. Nec in hoc ironiam dixeris esse, quod eam ora-

tionem mihi magistram fuisse dixerim. Nam etsi tu melius existimare videris de ea, si quam nunc habemus, facultate, tamen adolescentes quid in Latinis potius imitemur non habebamus. 299. Quod autem plures a nobis nominati sunt, eo pertinuit, ut paullo ante dixi, quod intelligi volui, in eo, cuius omnes cupidissimi essent, quam pauci digni nomine evaderent. Quare *εἰσάνα* me, ne si Africanus quidem fuit, ut ait in historia sua C. Fannius, existimari velim. Ut voles, inquit Atticus. Ego enim non alienum a te putabam, quod et in Africano fuisset et in Socrate. 300. Tum Brutus: De isto postea: sed tu, inquit me intuens, orationes nobis veteres explicabis? Vero, inquam, Brute; sed in Cumano aut in Tusculano aliquando, si modo licebit; quoniam utroque in loco vicini sumus. LXXXVIII. Sed iam ad id, unde digressi sumus, revertamur.

301. Hortensius igitur quum admodum adolescens orsus esset in foro dicere, celeriter ad maiores causas adhiberi coeptus est; quamquam inciderat in Cottae et Sulpicii aetatem, qui annis decem maiores *erant*, eccellente tum Crasso et Antonio, dein Philippo, post Iulio, cum his ipsis dicendi gloria comparabatur. Primum memoria tanta, quantam in nullo cognovisse me arbitror, ut quae secum commentatus esset, ea sine scripto verbis eisdem redderet, quibus cogitavisset. Hoc adiumento ille tanto sic utebatur, ut sua et commentata et scripta et nullo referente omnia adversariorum dicta meminisset. 302. Ardebat autem cupiditate sic, ut in nullo umquam flagrantius studium viderim. Nullum enim patiebatur esse diem quin aut in foro diceret aut meditaretur extra forum. Saepissime autem eodem die utrumque faciebat. Attuleratque minime vulgare genus dicendi: duas quidem res quas nemo alius: partitiones, quibus de rebus dicturus esset, et collectiones, eorum, quae essent dicta contra, quaeque ipse dixisset. 303. Erat in verborum splendore elegans, compositione aptus, facultate copiosus; eaque erat quum summo ingenio tum exercitationibus maximis consecutus. Rem complectebatur memoriter, dividebat acute, nec praetermittebat fere quidquam, quod esset in causa aut ad confirmandum aut ad refellendum. Vox ca-

nora et suavis: motus et gestus etiam plus artis habebat, quam erat oratori satis. Hoc igitur florescente Crassus est mortuus, Cotta pulsus, iudicia intermissa bello, nos in forum venimus. LXXXIX. 304. Erat Hortensius in bello primo anno miles, altero tribunus militum; Sulpicius legatus aberat, etiam M. Antonius; exercebatur una lege iudicium Varia, caeteris propter bellum intermissis; cui frequens aderam, quamquam pro se ipsi dicebant oratores non illi quidem principes, L. Memmius et Q. Pompeius, sed oratores tamen teste diserto utique Philippo, cuius in testimonio contentio et vim accusatoris habebat et copiam.

305. Reliqui, qui tum principes numerabantur, in magistratibus erant cotidieque fere a nobis in contionibus audiebantur. Erat enim tribunus plebis tum C. Curio, quamquam is quidem silebat, ut erat semel a contione universa relictus; Q. Metellus Celer non ille quidem orator, sed tamen non infans: disertum autem Q. Varius, C. Carbo, Cn. Pomponius; et hi quidem habitabant in Rostris. C. etiam Iulius aedilis curulis cotidie fere accuratas contiones habebat. Sed me cupidissimum audiendi primus dolor percussit, Cotta quum tenebar cotidieque et scribens et legens et commentans oratoriis tantum exercitationibus contentus non eram. Iam consequente anno Q. Varius sua lege damnatus excesserat. 306. Ego autem iuris civilis studio multum operae dabam Q. Scaevolae Q. F., qui quamquam nemini se ad docendum dabat, tamen consulentibus respondendo studiosos audiendi docebat. Atque huic anno proximus Sulla consule et Pompeio fuit. Tum P. Sulpicii in tribunatu cotidie contionantis totum genus dicendi penitus cognovimus. Eodemque tempore, quum princeps Academiae Philo cum Atheniensium optimatibus Mithridatico bello domo profugisset Romamque venisset, totum ei me tradidi admirabili quodam ad philosophiam studio concitatus, in quo hoc etiam commorabar attentius, quod etsi rerum ipsarum varietas et magnitudo summa me delectatione retinebat, tamen sublata iam esse in perpetuum ratio iudiciorum videbatur. 307. Occiderat Sulpicius illo anno tresque proximo trium aetatum oratores erant crudelissime inter-

fecti, Q. Catulus, M. Antonius, C. Iulius. Eodem anno etiam Moloni Rhodio Romae dedimus operam et actori summo causarum et magistro. XC. Haec etsi videntur esse a proposito ratione diversa, tamen ideo a me proferuntur, ut nostrum cursum perspicere, quoniam voluisti, Brute, possis — nam Attico haec nota sunt — et videre quemadmodum simus in spatio Q. Hortensium ipsius vestigiis persecuti. 308. Triennium fere fuit urbs sine armis, sed oratorum aut interitu aut discessu aut fuga — nam aberant etiam adolescentes M. Crassus et Lentuli duo — primas in causis agebat Hortensius; magis magisque cotidie probabatur Antistius; Piso saepe dicebat; minus saepe Pomponius, raro Carbo, semel aut iterum Philippus. At vero ego hoc tempore omni noctes et dies in omnium doctrinarum meditatione versabar. 309. Eram cum Stoico Diodoto, qui quum habitavisset apud me mecumque vixisset, nuper est domi meae mortuus. A quo quum in aliis rebus tum studiosissime in dialectica exercebar, quae quasi contracta et astricta eloquentia putanda est; sine qua etiam tu, Brute, iudicavisti te illam iustam eloquentiam, quam dialecticam dilatam esse putant, consequi non posse. Huic ego doctorem et eius artibus variis atque multis ita eram tamen deditus, ut ab exercitationibus oratoriis nullus dies vacuus esset. 310. Commentabar declamitans — sic enim nunc loquuntur — saepe cum M. Pisone et cum Q. Pompeio aut cum aliquo cotidie; idque faciebam multum etiam Latine, sed Graecae saepius, vel quod Graeca oratio plura ornamenta suppeditans consuetudinem similiter Latine dicendi adferebat, vel quod a Graecis summis doctoribus, nisi Graecae dicerem, neque corrigi possem neque doceri. 311. Tumultus interim in recuperanda re publica et crudelis interitus oratorum trium, Scaevolae, Carbonis, Antistii: reditus Cottae, Curionis, Crassi, Lentulorum, Pompeii; leges et iudicia constituta; recuperata res publica; ex numero autem oratorum Pomponius, Censorinus, Murena sublata. Tum primum nos ad causas et privatas et publicas adire coepimus, non ut in foro disceremus, quod plerique fecerunt, sed ut, quantum nos efficere potuissemus, docti in forum veniremus. 312. Eodem tempore Moloni dedimus operam; dictatore enim Sulla

legatus ad senatum de Rhodiorum praemiis venerat. Itaque prima causa publica pro Sex. Roscio dicta tantum commendationis habuit, ut non ulla esset quae non digna nostro patrocinio videretur. Deinceps inde multae, quas nos diligenter elaboratas et tamquam elucubratas adferebamus.

XCI. 313. Nunc quoniam totum me non naevo aliquo aut crepundiis, sed corpore omni videris velle cognoscere, complectar nonnulla etiam, quae fortasse videantur minus necessaria. Erat eo tempore in nobis summa gracilitas et infirmitas corporis, procerum et tenue collum; qui habitus et quae figura non procul abesse putatur a vitae periculo, si accedit labor et laterum magna contentio. Eoque magis hoc eos, quibus eram carus, commovebat, quod omnia sine remissione, sine varietate, vi summa vocis et totius corporis contentione dicebam. 314. Itaque quum me et amici et medici hortarentur, ut causas agere desisterem, quodvis potius periculum mihi adeundum quam a sperata dicendi gloria discedendum putavi. Sed quum censerem remissione et moderatione vocis et commutato genere dicendi me et periculum vitare posse et temperatius dicere, ut consuetudinem dicendi mutarem, ea causa mihi in Asiam proficiscendi fuit. Itaque quum essem biennium versatus in causis et iam in foro celebratum meum nomen esset, Roma sum profectus. 315. Quum venissem Athenas, sex menses cum Antiocho veteris Academiae nobilissimo et prudentissimo philosopho fui studiumque philosophiae numquam intermissum a primaque adolescentia cultum et semper auctum hoc rursus summo auctore et doctore renovavi. Eodem tamen tempore Athenis apud Demetrium Syrum veterem et non ignobilem dicendi magistrum studiose exerceri solebam. Post a me Asia tota peragrata est cum summis quidem oratoribus, quibuscum exercebar, ipsis lubentibus; quorum erat princeps Menippus Stratonicensis meo iudicio tota Asia illis temporibus disertissimus; et, si nihil habere molestiarum nec ineptiarum Atticorum est, hic orator in illis numerari recte potest. 316. Adsiduissime autem mecum fuit Dionysius Magnes; erat etiam Aeschylus Cnidius, Adramyttenus Xenocles. Hi tum in Asia rhetorum principes numerabantur. Quibus non

contentus Rhodum veni meque ad eundem, quem Romae audiveram, Molonem applicavi quum actorem in veris causis scriptoremque praestantem tum in notandis animadvertendisque vitis et instituendo docendoque prudentissimum. Is dedit operam, si modo id consequi potuit, ut nimis redundantes nos et superfluentes iuvenili quadam dicendi impunitate et licentia reprimeret et quasi extra ripas diffluentes coërceret. Ita recepi me biennio post non modo exercitior, sed prope mutatus. Nam et contentio nimia vocis resederat et quasi deferverat oratio lateribusque vires et corpori mediocri habitus accesserat.

XCII. 317. Duo tum excellabant oratores, qui me imitandi cupiditate incitarent, Cotta et Hortensius: quorum alter remissus et lenis et propriis verbis comprehendens solute et facile sententiam, alter ornatus, acer et non talis, qualem tu eum, Brute, iam deflorescentem cognovisti, sed verborum et actionis genere commotior. Itaque cum Hortensio mihi magis arbitrabar rem esse, quod et dicendi ardore eram propior et aetate coniunctior. Etenim videram in eisdem causis, ut pro M. Canuleio, pro Cn. Dolabella consulari, quum Cotta princeps adhibitus esset, priores tamen agere partes Hortensium. Acrem enim oratorem, incensum et agentem et canorum concursus hominum forique strepitus desiderat. 318. Unum igitur annum, quum redissemus ex Asia, causas nobiles egimus, quum quaesturam nos, consulatum Cotta, aedilitatem peteret Hortensius. Interim me quaestorem Siciliensis excepit annus, Cotta ex consulatu est profectus in Galliam, princeps et erat et habebatur Hortensius. Quum autem anno post ex Sicilia me recepissem, iam videbatur illud in me, quidquid esset, esse perfectum et habere maturitatem quamdam suam. Nimis multa videor de me, ipse praesertim; sed omni huic sermoni propositum est, non ut ingenium et eloquentiam meam perspicias, unde longe absum, sed ut laborem et industriam. 319. Quum igitur essem in plurimis causis et in principibus patronis quinquennium fere versatus, tum in patrocinio Siciliensi maxime in certamen veni designatus aedilis cum designato consule Hortensio. XCIII. Sed quoniam omnis hic sermo noster non

solum enumerationem oratoriam, verum etiam praecepta quaedam desiderat, quid tamquam notandum et animadvertendum sit in Hortensio breviter licet dicere. 320. Nam is post consulatum — credo quod videret ex consularibus neminem esse secum comparandum, negligeret autem eos, qui consules non fuissent — summum illud suum studium remisit, quo a puero fuerat incensus, atque in omnium rerum abundantia voluit beatus, ut ipse putabat, remissius certe vivere. Primus et secundus annus et tertius tantum quasi de picturae veteris colore detraxerat, quantum non quisvis unus ex populo, sed existimator doctus et intelligens posset cognoscere. Longius autem procedens ut in caeteris eloquentiae partibus, tum maxime in celeritate et continuatione verborum adhaerescens, sui dissimilior videbatur fieri cotidie. 321. Nos autem non desistebamus quum omni genere exercitationis tum maxime stilo nostrum illud, quod erat, augere, quantumcumque erat. Atque, ut multa omittam, in hoc spatium et in his post aedilitatem annis et praetor primus et incredibili populi Romani voluntate sum factus. Nam quum propter assiduitatem in causis et industriam tum propter exquisitum et minime vulgare orationis genus animos hominum ad me dicendi novitate converterem. 322. Nihil de me dicam: dicam de caeteris, quorum nemo erat qui videretur exquisitius quam vulgus hominum studuisse litteris, quibus fons perfectae eloquentiae continetur, nemo qui philosophiam complexus esset matrem omnium bene factorum beneque dictorum, nemo qui ius civile didicisset rem ad privatas causas et ad oratoris prudentiam maxime necessariam, nemo qui memoriam rerum Romanarum teneret, ex qua, si quando opus esset, ab inferis locupletissimos testes excitaret, nemo qui breviter arguteque incluso adversario laxaret iudicium animos atque a severitate paullisper ad hilaritatem risumque traduceret, nemo qui dilatare posset atque a propria ac definita disputatione hominis ac temporis ad communem quaestionem universi generis orationem traducere, nemo qui delectandi gratia digredi parumper a causa, nemo qui ad iracundiam magno opere iudicem, nemo qui ad fletum posset adducere, nemo qui animum eius, quod unum est oratoris

maxime proprium, quocumque res postularet, impellere. XCIV. 323. Itaque, quum iam paene evanuisset Hortensius et ego anno meo, sexto autem post illum consulem, consul factus essem, revocare se ad industriam coepit, ne, quum pares honore essemus, aliqua re superiores videremur. Sic duodecim post meum consulatum annos in maximis causis, quum ego mihi illum, sibi me ille anteferet, coniunctissime versati sumus, consulatusque meus, qui illum primo leviter perstrinxerat, idem nos rerum mearum gestarum, quas ille admirabatur, laude coniunxerat. 324. Maxime vero perspecta est utriusque nostrum exercitatio paullo ante, quam perterritum armis hoc studium, Brute, nostrum conticuit subito et obmutuit; quum lege Pompeia ternis horis ad dicendum datis ad causas simillimas inter se vel potius easdem novi veniebamus cotidie. Quibus quidem causis tu etiam, Brute, praesto fuisti compluresque et nobiscum et solus egisti, ut qui non satis diu vixerit Hortensius tamen hunc cursum confecerit. Annis ante decem causas agere coepit, quam tu es natus; idem quarto et sexagesimo anno, perpauca ante mortem diebus, una tecum socerum tuum defendit Appium. Dicendi autem genus quod fuerit in utroque, orationes utriusque etiam posteris nostris indicabunt.

XCV. 325. Sed si quaerimus, cur adolescens magis flourerit dicendo quam senior Hortensius, causas reperiemus verissimas duas. Primum, quod genus erat orationis Asiaticum adolescentiae magis concessum quam senectuti. Genera autem Asiaticae dictionis duo sunt: unum sententiosum et argutum, sententiis non tam gravibus et severis quam concinnis et venustis, qualis in historia Timaeus, in dicendo autem pueris nobis Hierocles Alabandeus, magis etiam Meneceles frater eius fuit, quorum utriusque orationes sunt in primis ut Asiatico in genere laudabiles. Aliud autem genus est non tam sententiis frequentatum quam verbis voluere atque incitatum, quali est nunc Asia tota, nec flumine solum orationis, sed etiam exornato et faceto genere verborum, in quo fuit Aeschylus Cnidius et meus aequalis Milesius Aeschines. In his erat admirabilis orationis cursus, ornata sententiarum concinnitas non erat. 326. Haec autem, ut dixi,

genera dicendi aptiora sunt adolescentibus, in senibus gravitatem non habent. Itaque Hortensius utroque genere florens clamores faciebat adolescens. Habebat enim et Menelium illud studium crebrarum venustarumque sententiarum, in quibus, ut in illo Graeco, sic in hoc erant quaedam magis venustae dulcesque sententiae quam aut necessariae aut interdum utiles; et erat oratio quum incitata et vibrans tum etiam accurata et polita. Non probabantur haec senibus: saepe videbam quum iridentem tum etiam irascentem et stomachantem Philippum: sed mirabantur adolescentes, multitudo movebatur; 327. erat excellens iudicio vulgi et facile primas tenebat adolescens. Etsi enim genus illud dicendi auctoritatis habebat parum, tamen aptum esse aetati videbatur; et certe, quod et ingenii quaedam forma lucebat et exercitatione perfecta erat****verborumque astricta comprehensio, summam hominum admirationem excitabat. Sed quum iam honores et illa senior auctoritas gravius quiddam requireret, remanebat idem nec decebat idem; quodque exercitationem studiumque dimiserat, quod in eo fuerat acerrimum, concinnitas illa crebritasque sententiarum pristina manebat, sed ea vestitu illo orationis, quo consuevit, ornata non erat. Hoc tibi ille, Brute, minus fortasse placuit, quam placuisset, si illum flagrantem studio et florentem facultate audire potuisses.

XCVI. 328. Tum Brutus: Ego vero, inquit, et ista, quae dicis, video qualia sint et Hortensium magnum oratorem semper putavi maximeque probavi pro Messalla dicentem, quum tu afuisti. Sic ferunt, inquam, idque declarat totidem quot dixit, ut aiunt, scripta verbis oratio. Ergo ille a Crasso consule et Scaevola usque ad Paullum et Marcellum consules floruit, nos in eodem cursu fuimus a Sulla dictatore ad eosdem fere consules. Sic Q. Hortensii vox exstincta fato suo est, nostra publico. 329. Melius, quaeso, ominare, inquit Brutus. Sit sane, ut vis, inquam, et id non tam mea causa quam tua; sed fortunatus illius exitus, qui ea non vidit quum fierent, quae providit futura! Saepe enim inter nos impendentes casus deflevimus, quum belli civilis causas in privatorum cupiditatibus inclusas, pacis spem a pu-

blico consilio esse exclusam videremus. Sed illum videtur felicitas ipsius, quae semper est usus, ab eis miseriis, quae consecutae sunt, morte vindicavisse.

330. Nos autem, Brute, quoniam post Hortensii clarissimi oratoris mortem orbae eloquentiae quasi tutores relictis sumus, domi teneamus eam saeptam liberali custodia, et hos ignotos atque impudentes procos repudiemus tueamurque ut adultam virginem caste et ab amatorum impetu quantum possumus prohibeamus. Equidem etsi doleo me in vitam paullo serius tamquam in viam ingressum, priusquam confectum iter sit, in hanc rei publicae noctem incidisse, tamen ea consolatione sustentor, quam tu mihi, Brute, adhibuisti tuis suavissimis litteris, quibus me forti animo esse oportere censebas, quod ea gessissem, quae de me etiam me tacente ipsa loquerentur mortuoque viverent; quae, si recte esset, salute rei publicae, sin secus, interitu ipso testimonium meorum de re publica consiliorum darent. XCVII. 331. Sed in te intuens, Brute, doleo, cuius in adolescentiam per medias laudes quasi quadrigis vehementem transversa incurrit misera fortuna rei publicae. Hic me dolor tangit, haec cura sollicitat et hunc mecum socium eiusdem et amoris et iudicii. Tibi favemus, te tua frui virtute cupimus, tibi optamus eam rem publicam, in qua duorum generum amplissimorum renovare memoriam atque augere possis. Tuum enim forum, tuum erat illud curriculum, tu illuc veneras unus, qui non linguam modo acuissem exercitatione dicendi, sed et ipsam eloquentiam locupletavisses graviorum artium instrumento et eisdem artibus decus omne virtutis cum summa eloquentiae laude iunxisses. 332. Ex te duplex nos adficit sollicitudo, quod et ipse re publica careas et illa te. Tu tamen, etsi cursum ingenii tui, Brute, premit haec importuna clades civitatis, contine te in tuis perennibus studiis et effice id, quod iam propemodum vel plane potius effecerat, ut te eripias ex ea, quam ego congeffi in hunc sermonem, turba patronorum. Nec enim decet te ornatum uberrimis artibus, quas quum domo haurire non posses, arcessivisti ex urbe ea, quae domus est semper habita doctrinae, numerari in vulgo patronorum. Nam quid te exerevit Pammenes vir longe

eloquentissimus Gracciae? quid illa vetus Academia atque eius heres Aristus hospes et familiaris meus, si quidem similes maioris partis oratorum futuri sumus? 333. Nonne cernimus vix singulis aetatibus binos oratores laudabiles existitisse? Galba fuit inter tot aequales unus excellens, cui, quemadmodum accepimus, et Cato cedebat senior et qui temporibus illis aetate inferiores fuerunt, Lepidus postea, deinde Carbo: nam Gracchi in contionibus multo faciliore et liberiore genere dicendi, quorum tamen ipsorum ad aetatem laus eloquentiae perfecta nondum fuit; Antonius, Crassus, post Cotta, Sulpicius, Hortensius, nihil dico amplius: tantum dico, si mihi accidisset, ut numerarer in multis si operosa est concursatio magis opportunorum

M. TULLII CICERONIS

AD

M. BRUTUM

ORATOR.

I. 1. Utrum difficilius aut maius esset negare tibi saepius idem roganti an efficere id, quod rogares, diu multumque, Brute, dubitavi. Nam et negare ei, quem unice diligere cuique carissimum me esse sentirem, praesertim et iusta petenti et praeclara cupienti, durum admodum mihi videbatur, et suscipere tantam rem, quantam non modo facultate consequi difficile esset, sed etiam cogitatione complecti, vix arbitraber esse eius, qui vereretur reprehensionem doctorum atque prudentium. 2. Quid enim est maius, quam tanta sit inter oratores bonos dissimilitudo, iudicare quae sit optima species et quasi figura dicendi? Quod quoniam me saepius rogas, aggrediar non tam perficiundi spe quam experiundi voluntate. Malo enim, quum studio tuo sim obsecutus, desiderari a te prudentiam meam quam, si id non fecerim, benevolentiam.

3. Quaeris igitur idque iam saepius, quod eloquentiae genus probem maxime et quale mihi videatur illud, cui nihil addi possit, quod ego summum et perfectissimum iudicem. In quo vereor ne, si id, quod vis, effecero eumque oratorem, quem quaeris, expressero, tardem studia multorum, qui desperatione debilitati experiri id nolent, quod se adsequi posse diffidant. 4. Sed par est omnes omnia experiri, qui res magnas et magno opere expetendas concupiverunt. Quodsi quem aut natura sua aut illa praestantis ingenii vis forte deficiet aut minus instructus erit magnarum artium disciplinis, teneat tamen eum cursum quem poterit. Prima enim sequentem honestum est in secundis tertiisque consi-

stere. Nam in poëtis non Homero soli locus est, ut de Graecis loquar, aut Archilocho aut Sophocli aut Pindaro, sed horum vel secundis vel etiam infra secundos: 5. nec vere Aristotelem in philosophia deterruit a scribendo amplitudo Platonis, nec ipse Aristoteles admirabili quadam scientia et copia caeterorum studia restinxit. II. Nec solum ab optimis studiis excellentes viri deterriti non sunt, sed ne opifices quidem se artibus suis removerunt, qui aut Ialysi, quem Rhodi vidimus, non potuerunt aut Coae Veneris pulchritudinem imitari; nec simulacro Iovis Olympii aut doryphori statua deterriti reliqui minus experti sunt quid efficere aut quo progredi possent; quorum tanta multitudo fuit, tanta in suo cuiusque genere laus, ut, quum summa miraremur, inferiora tamen probaremus. 6. In oratoribus vero, Graecis quidem, admirabile est quantum inter omnes unus excellat. Ac tamen, quum esset Demosthenes, multi oratores magni et clari fuerunt et antea fuerant nec postea defecerunt. Quare non est cur eorum, qui se studio eloquentiae dederunt, spes infringatur aut languescat industria. Nam neque illud ipsum, quod est optimum, desperandum est et in praestantibus rebus magna sunt ea, quae sunt optimis proxima. 7. Atque ego in summo oratore fingendo talem informabo, qualis fortasse nemo fuit. Non enim quaero quis fuerit, sed quid sit illud, quo nihil esse possit praestantius, quod in perpetuitate dicendi non saepe atque haud scio an nunquam, in aliqua autem parte eluceat aliquando, idem apud alios densius, apud alios fortasse rarius. 8. Sed ego sic statuo, nihil esse in ullo genere tam pulchrum, quo non pulchrius id sit, unde illud ut ex ore aliquo quasi imago exprimatur, quod neque oculis neque auribus neque ullo sensu percipi potest, cogitatione tantum et mente complectimur. Itaque et Phidiae simulacris, quibus nihil in illo genere perfectius videmus, et iis picturis, quas nominavi, cogitare tamen possumus pulchriora. 9. Nec vero ille artifex quum faceret Iovis formam aut Minervae, contemplabatur aliquem, e quo similitudinem duceret, sed ipsius in mente insidebat species pulchritudinis eximia quaedam, quam intuens in eaque defixus ad illius similitudinem artem et manum dirigebat.

III. Ut igitur in formis et figuris est aliquid perfectum et excellens, cuius ad cogitatum speciem imitando referuntur ea, quae sub oculos ipsa non cadunt, sic perfectae eloquentiae speciem animo videmus, effigiem auribus quaerimus. 10. Has rerum formas appellat *ιδέα* ille non intelligendi solum, sed etiam dicendi gravissimus auctor et magister, Plato, easque gigni negat et ait semper esse ac ratione et intelligentia contineri; caetera nasci occidere, fluere labi nec diutius esse uno et eodem statu. Quidquid est igitur, de quo ratione et via disputetur, id est ad ultimam sui generis formam speciemque redigendum.

11. Ac video hanc primam ingressionem meam non ex oratoriis disputationibus ductam, sed e media philosophia repetitam et eam quidem quum antiquam tum subobscuram aut reprehensionis aliquid aut certe admirationis habituram. Nam aut mirabuntur quid haec pertineant ad ea, quae quaerimus; quibus satis faciet res ipsa cognita, ut non sine causa alte repetita videatur, aut reprehendent, quod inusitatas vias indagemus, tritas relinquamus. 12. Ego autem et me saepe nova videri dicere intelligo, quum pervetera dicam, sed inaudita plerisque, et fateor me oratorem, si modo sim aut etiam quicumque sim, non ex rhetorum officinis, sed ex Academiae spatiis exstitisse: illa enim sunt curricula multiplicium variorumque sermonum, in quibus Platonis primum sunt impressa vestigia. Sed et huius et aliorum philosophorum disputationibus et exagitatus maxime orator est et adiutus. Omnis enim ubertas et quasi silva dicendi ducta ab illis est nec satis tamen instructa ad forenses causas; quas, ut illi ipsi dicere solebant, agrestioribus Musis reliquerunt. 13. Sic eloquentia haec forensis spreta a philosophis et repudiata multis quidem illa magnisque adiumentis caruit, sed tamen ornata verbis atque sententiis iactationem habuit in populo nec paucorum iudicium reprehensionemque pertimuit. Ita et doctis eloquentia popularis et disertis elegans doctrina defuit.

IV. 14. Positum sit igitur in primis, quod post magis intelligetur, sine philosophia non posse effici, quem quaerimus, eloquentem; non ut in ea tamen omnia sint, sed ut

sic adiuvet ut palaestra histrionem — parva enim magnis saepe rectissime conferuntur —: nam nec latius neque copiosius de magnis variisque rebus sine philosophia potest quisquam dicere; 15. siquidem etiam in Phaedro Platonis hoc Periclem praestitisse caeteris dicat oratoribus Socrates, quod is Anaxagorae physici fuerit auditor; a quo censet eum, quum alia praeclara quaedam et magnifica didicisset, uberem et fecundum fuisse gnarumque — quod est eloquentiae maximum —, quibus orationis modis quaeque animorum partes pellerentur. Quod idem de Demosthene existimari potest, cuius ex epistolis intelligi licet quam frequens fuerit Platonis auditor. 16. Nec vero sine philosophorum disciplina genus et speciem cuiusque rei cernere neque eam definiendo explicare nec tribuere in partes possumus nec iudicare quae vera quae falsa sint neque cernere consequentia, repugnantia videre, ambigua distinguere. Quid dicam de natura rerum, cuius cognitio magnam orationis suppeditat copiam, de vita, de officiis, de virtute, de moribus sine multa earum ipsarum rerum disciplina aut dici aut intelligi posse? V. 17. Ad has tot tantasque res adhibenda sunt ornamenta innumerabilia, quae sola tum quidem tradebantur ab iis, qui dicendi numerabantur magistri. Quo fit ut veram illam et absolutam eloquentiam nemo consequatur, quod alia intelligendi, alia dicendi disciplina est et ab aliis rerum, ab aliis verborum doctrina quaeritur. 18. Itaque M. Antonius, cui vel primas eloquentiae patrum nostrorum tribuebat aetas, vir natura peracutus et prudens, in eo libro, quem unum reliquit, disertos ait se vidisse multos, eloquentem omnino neminem. Insidebat videlicet in eius mente species eloquentiae, quam cernebat animo, re ipsa non videbat. Vir autem acerrimo ingenio — sic enim fuit — multa et in se et in aliis desiderans neminem plane, qui recte appellari eloquens posset, videbat. 19. Quodsi ille nec se nec L. Crassum eloquentem putavit, habuit profecto comprehensam animo quamdam formam eloquentiae, cui quoniam nihil deerat, eos, quibus aliquid aut plura deerant, in eam formam non poterat includere. Investigemus hunc igitur, Brute, si possumus, quem numquam vidit Antonius, aut qui omnino nul-

lus unquam fuit: quem si imitari atque exprimere non possumus, quod ille idem vix deo concessum esse dicebat, at qualis esse debeat poterimus fortasse dicere.

20. Tria sunt omnino genera dicendi, quibus in singulis quidam floruerunt, peraeque autem, id quod volumus, perpauci in omnibus. Nam et grandiloqui, ut ita dicam, fuerunt cum ampla et sententiarum gravitate et maiestate verborum, vehementes varii, copiosi graves, ad permovendos et convertendos animos instructi et parati; — quod ipsum alii aspera, tristi, horrida oratione, neque perfecta neque conclusa, alii laevi et structa et terminata: — et contra tennes, acuti, omnia docentes et dilucidiora, non ampliora facientes, subtili quadam et pressa oratione limati; VI. in eodemque genere alii callidi, sed impoliti et consulto rudium similes et imperitorum, alii in eadem ieiunitate concinniores, id est, faceti, florentes etiam et leviter ornati. 21. Est autem quidam interiectus inter hos medius et quasi temperatus nec acumine posteriorum nec fulmine utens superiorum, vicinus amborum, in neutro excellens, utriusque particeps, vel utriusque, si verum quaerimus, potius expers. Isque uno tenore, ut aiunt, fuit in dicendo nihil adferens praeter facilitatem et aequabilitatem, aut addit aliquos ut in corona totos omnemque orationem ornamentis modicis verborum sententiarumque distinguit. 22. Horum singulorum generum quicumque vim in singulis consecuti sunt, magnum in oratoribus nomen habuerunt. Sed quaerendum est satisne is quod volumus effecerint.

VII. Videmus enim fuisse quosdam, qui iidem ornate ac graviter, iidem versute ac subtiliter dicerent. Atque utinam in Latinis talis oratoris simulacrum reperire possemus! Esset egregium non quaerere externa, domesticis esse contentos. 23. Sed ego idem, qui in illo sermone nostro, qui est expositus in Bruto, multum tribuerim Latinis, vel ut hortarer alios vel quod amarem meos, recordor longe omnibus unum anteferre Demosthenem eumque accommodare ad eam, quam sentiam, eloquentiam, non ad eam, quam in aliquo ipse cognoverim. Hoc nec gravior exstitit quisquam nec callidior nec temperatior. Itaque nobis monendi sunt ii,

quorum sermo imperitus increbuit, qui aut dici se desiderant Atticos aut ipsi Attice volunt dicere, ut mirentur hunc maxime, quo ne Athenas quidem ipsas magis credo fuisse Atticas. Quid enim sit Atticum discant eloquentiamque illius viribus, non imbecillitate sua metiantur. 24. Nunc enim tantum quisque laudat, quantum se posse sperat imitari. Sed tamen eos studio optimo iudicio minus firmo praeditos docere quae sit propria laus Atticorum non alienum puto.

VIII. Semper oratorum eloquentiae moderatrix fuit auditorum prudentia. Omnes enim, qui probari volunt, voluntatem eorum qui audiunt intuentur ad eamque et ad eorum arbitrium et nutum totos se fingunt et accommodant. 25. Itaque Caria et Phrygia et Mysia, quod minime politae minimeque elegantes sunt, asciverunt aptum suis auribus optimum quoddam et tamquam adipatae dictionis genus, quod eorum vicini non ita lato interiecto mari Rhodii numquam probaverunt, Graeci autem multo minus, Athenienses vero funditus repudiaverunt; quorum semper fuit prudens sincerumque iudicium, nihil ut possent nisi incorruptum audire et elegans. Eorum religioni quum serviret orator, nullum verbum insolens, nullum odiosum ponere audebat. 26. Itaque hic, quem praestitisse diximus caeteris, in illa pro Ctesiphonte oratione longe optima summissus a primo, deinde, dum de legibus disputat, pressius, post sensim incendens iudices, ut vidit ardentis, in reliquis exsultavit audacius. Ac tamen in hoc ipso diligenter examinante verborum omnium pondera reprehendit Aeschines quaedam et exagitat illudensque dura, odiosa, intolerabilia esse dicit. Quin etiam quaerit ab ipso, quum quidem eum beluam appellet, utrum illa verba an portenta sint: ut Aeschini ne Demosthenes quidem videatur Attice dicere. 27. Facile est enim verbum aliquod ardens, ut ita dicam, notare idque restinetis iam animorum incendiis irridere. Itaque se purgans iocatur Demosthenes: negat in eo positas esse fortunas Graeciae, hoc in e an illo verbo usus sit, huc an illuc manum porrexerit. Quonam igitur modo audiretur Mysus aut Phryx Athenis, quum etiam Demosthenes exagitetur ut putidus? Quum vero inclinata ululantiqve voce more Asiatico canere

coepisset, quis eum ferret? aut potius quis non iuberet auferri?

IX. Ad Atticorum igitur aures teretes et religiosas qui se accommodant, ii sunt existimandi Attice dicere. 28. Quorum genera plura sunt; hi unum modo quale sit suspicantur. Putant enim qui horride inculteque dicat, modo id eleganter enucleateque faciat, eum solum Attice dicere. 29. Errant, quod solum; quod Attice, non falluntur. Istorum enim iudicio, si solum illud est Atticum, ne Pericles quidem dixit Attice, cui primae sine controversia deferebantur; qui si tenui genere uteretur, numquam ab Aristophane poeta fulgere, tonare, permiscere Graeciam dictus esset. Dicat igitur Attice venustissimus ille scriptor ac politissimus Lysias — quis enim id possit negare? —, dum intelligamus hoc esse Atticum in Lysia, non quod tenuis sit atque inornatus, sed quod nihil habeat insolens aut ineptum; ornate vero et graviter et copiose dicere aut Atticorum sit aut ne sit Aeschines neve Demosthenes Atticus. 30. Ecce autem aliqui se Thucydidos esse profitentur, novum quoddam imperitorum et inauditum genus. Nam qui Lysiam sequuntur, causidicum quemdam sequuntur, non illum quidem amplum atque grandem, subtilem et elegantem tamen et qui in forensibus causis possit praeclare consistere. Thucydides autem res gestas et bella narrat et proelia, graviter sane et probe, sed nihil ab eo transferri potest ad forensem usum et publicum. Ipsae illae contiones ita multas habent obscuras abditasque sententias vix ut intelligantur; quod est in oratione civili vitium vel maximum. 31. Quae est autem in hominibus tanta perversitas ut inventis frugibus glande vescantur? An victus hominum Atheniensium beneficio excoli potuit, oratio non potuit? Quis porro umquam Graecorum rhetorum a Thucydide quidquam duxit? — At laudatus est ab omnibus. — Fateor: sed ita ut rerum explicator prudens, severus, gravis; non ut in iudiciis versaret causas, sed ut in historiis bella narraret. Itaque numquam est numeratus orator; 32. nec vero, si historiam non scripsisset, nomen eius exstaret, quum praesertim fuisset honoratus et nobilis. Huius tamen nemo neque verborum neque sententiarum gravitatem imitatur; sed,

quam mutila quaedam et hiantia locuti sunt, quae vel sine magistro facere potuerunt, germanos se putant esse Thucydidas. Nactus sum etiam, qui Xenophontis similem esse se cuperet, cuius sermo est ille quidem melle dulcior, sed a forensi strepitu remotissimus.

33. Referamus nos igitur ad eum, quem volumus, inchoandum et ea quidem eloquentia informandum, quam in nullo cognovit Antonius. X. Magnum opus omnino et arduum, Brute, conamur; sed nihil difficile amanti puto. Amo autem et semper amavi ingenium, studia, mores tuos. Incendor porro cotidie magis non desiderio solum, quo quidem conficior, congressus nostros, consuetudinem victus, doctissimos sermones requirens tuos, sed etiam incredibili fama virtutum admirabilium, quae specie dispares prudentia coniunguntur. 34. Quid enim tam distans quam a severitate comitas? Quis tamen umquam te aut sanctior est habitus aut dulcior? Quid tam difficile quam in plurimorum controversiis diiudicandis ab omnibus diligi? Consequeris tamen, ut eos ipsos, quos contra statuas, aequos placatosque dimittas. Itaque efficis, ut, quum gratiae causa nihil facias, omnia tamen sint grata, quae facis. Ergo ex omnibus terris una Gallia communi non ardet incendio; in qua frueris ipse te, quum in Italiae luce cognosceris versarisque in optimorum civium vel flore vel robore. Iam quantum illud est, quod in maximis occupationibus numquam intermittis studia doctrinae, semper aut ipse scribis aliquid aut me vocas ad scribendum! 35. Itaque hoc sum aggressus statim Catone absoluto; quem ipsum numquam attigissem, tempora timens inimica virtuti, nisi tibi hortanti et illius memoriam mihi caram excitanti non parere nefas esse duxissem. Sed testifcor me a te rogatum et recusantem haec scribere esse ausum. Volo enim mihi tecum commune crimen, ut, si sustinere tantam quaestionem non potuero, iniusti oneris impositi tua culpa sit, mea recepti; in quo tamen iudicii nostri errorem laus tibi dati muneris compensabit.

XI. 36. Sed in omni re difficillimum est formam, qui *χαρακτηρ* Graece dicitur, exponere optimi, quod aliud aliis videtur optimum. Ennio delector, ait quispiam, quod non

discedit a communi more verborum; Pacuvio, inquit alius; omnes apud hunc ornati elaboratique sunt versus, multo apud alterum negligentius; fac alium Accio; varia enim sunt iudicia ut in Graecis nec facilis explicatio, quae forma maxime excellat. In picturis alios horrida, inculta, [abdita et] opaca, contra alios nitida, laeta, collustrata delectant. Quid est, quo praescriptum aliquod aut formulam exprimas, quum in suo quodque genere praestet et genera plura sint? Hac ego religione non sum ab hoc conatu repulsus existimavique in omnibus rebus esse aliquid optimum, etiamsi lateat, idque ab eo posse, qui eius rei gnarus esset, iudicari.

37. Sed quoniam plura sunt orationum genera eaque diversa neque in unam formam cadunt omnia, laudationum descriptionem et historiarum et talium suasionum, qualem Isocrates fecit panegyricum multique alii, qui sunt nominati sophistae, reliquarumque rerum formam, quae absunt a forensi contentione eiusque totius generis, quod Graece *ἐπιδεικτικόν* nominatur, quod quasi ad inspiciendum delectationis causa comparatum est, non complectar hoc tempore; non quo negligenda sit; est enim illa quasi nutrix eius oratoris, quem informare volumus et de quo molimur aliquid exquisitius dicere. XII. Ab hac et verborum copia alitur et eorum constructio et numerus liberiore quadam fruitur licentia. 38. Datur etiam venia concinnitati sententiarum et arguti certique et circumscripti verborum ambitus conceduntur, de industriaque non ex insidiis, sed aperte ac palam elaboratur, ut verba verbis quasi demensa et paria respondeant, ut crebro conferantur pugnancia comparenturque contraria, et ut pariter extrema terminentur eundemque referant in cadendo sonum; quae in veritate causarum et rarius multo facimus et certe occultius. In Panathenaico autem Isocrates ea studiose se consecratum fatetur: non enim ad iudiciorum certamen, sed ad voluptatem aurium scripserat. 39. Haec tractasse Thrasymachum Calchedonium primum et Leontinum ferunt Gorgiam, Theodorum inde Byzantium multosque alios, quos *λογοδαίδαλος* appellat in Phaedro Socrates: quorum satis arguta multa, sed ut modo primumque nascentia minuta et versicolorum similia quaedam nimiumque

depicta. Quo magis sunt Herodotus Thucydidesque mirabiles; quorum aetas quum in eorum tempora, quos nominavi, incidisset, longissime tamen ipsi a talibus deliciis vel potius ineptiis afuerunt. Alter enim sine ullis salebris quasi sedatus annis fuit, alter incitator fertur et de bellicis rebus canit etiam quodammodo bellicum; primisque ab his, ut ait Theophrastus, historia commota est, ut auderet uberius quam superiores et ornatius dicere. XIII. 40. Horum aetati successit Isocrates, qui praeter caeteros eiusdem generis laudatur semper a nobis, nonnumquam, Brute, leniter et erudite repugnante te; sed credes mihi fortasse, si quid in eo laudem cognoveris. Nam quum concisus ei Thrasymachus minutis numeris videretur et Gorgias, qui tamen primi traduntur arte quadam verba vinxisse, Thucydides autem praefractor nec satis, ut ita dicam, rotundus, primus instituit dilatare verbis et mollioribus numeris explere sententias. In quo quum doceret eos, qui partim in dicendo, partim in scribendo principes exstiterunt, domus eius officina habita eloquentiae est. 41. Itaque ut ego, quum a nostro Catone laudabar, vel reprehendi me a caeteris facile patiebar, sic Isocrates videtur testimonio Platonis aliorum iudicia debere contemnere. Est enim, ut scis, quasi in extrema pagina Phaedri his ipsis verbis loquens Socrates: Adolescens etiam nunc, o Phaedre, Isocrates est; sed quid de illo augurer lubet dicere. Quid tandem? inquit ille. Maiore mihi ingenio videtur esse, quam ut cum orationibus Lysiae comparetur. Praeterea ad virtutem maior indoles, ut minime mirum futurum sit, si, quum aetate processerit, aut in hoc orationum genere, cui nunc studet, tantum quantum pueris reliquis praestet omnibus qui umquam orationes attigerunt; aut, si contentus his non fuerit, divino aliquo animi motu maiora concupiscat. Inest enim natura philosophia in huius viri mente quaedam. 42. Haec de adolescente Socrates auguratur. At ea de seniore scribit Plato et scribit aequalis et quidem exagitat omnium rhetorum hunc miratur unum. Me autem, qui Isocratem non diligunt, una

cum Socrate et cum Platone errare patiantur. Dulce igitur orationis genus et solutum et fluens, sententiis argutum, verbis sonans est in illo epidictico genere, quod diximus proprium sophistarum, pompae quam pugnae aptius, gymnasiis et palaestrae dicatum, spretum et pulsum foro. Sed quod educata huius nutrimentis eloquentia ipsa se postea colorat et roborat, non alienum fuit de oratoris quasi incubulis dicere. Verum haec ludorum atque pompae; nos autem iam in aciem dimicationemque veniamus.

XIV. 43. Quoniam tria videnda sunt oratori, quid dicat et quo quidque loco et quomodo, dicendum omnino est quid sit optimum in singulis, sed aliquanto secus atque in tradenda arte dici solet. Nulla praecepta ponemus — neque enim id suscepimus —, sed excellentis eloquentiae speciem et formam adumbrabimus; nec quibus rebus ea paretur exponemus, sed qualis nobis esse videatur. 44. Ac duo breviter prima; sunt enim non tam insignia ad maximam laudem quam necessaria et tamen cum multis paene communia.

Nam et invenire et iudicare quid dicas magna illa quidem sunt et tamquam animi instar in corpore, sed propria magis prudentiae quam eloquentiae: qua tamen in causa est vacua prudentia? Noverit igitur hic quidem orator, quem summum esse volumus, argumentorum et rationum locos. 45. Nam quoniam, quidquid est quod in controversia aut in contentione versetur, in eo aut sitne aut quid sit aut quale sit quaeritur; sitne, signis; quid sit, definitionibus; quale sit, recti pravique partibus; quibus ut uti possit orator, non ille vulgaris, sed hic excellens, a propriis personis et temporibus semper, si potest, advocat controversiam. Latius enim de genere quam de parte disceptare licet; ut, quod in universo sit probatum, id in parte sit probari necesse. 46. Haec igitur quaestio a propriis personis et temporibus ad universi generis orationem traducta appellatur *θεσις*. In hac Aristoteles adolescentes non ad philosophorum morem tenuiter disserendi, sed ad copiam rhetorum in utramque partem, ut ornatius et uberius dici possit, exercuit; idemque locos — sic enim appellat — quasi argumentorum notas tradidit, unde omnis in utramque partem traheretur oratio. I. 2.

tio. XV. 47. Faciet igitur hic noster — non enim declamatorem aliquem de ludo aut rabulam de foro, sed doctissimum et perfectissimum quaerimus —, ut, quoniam loci certi traduntur, percurrat omnes, utatur aptis, generatim dicat; ex quo emanent etiam, qui communes appellantur loci. Nec vero utetur imprudenter hac copia, sed omnia expendet et seliget. Non enim semper nec in omnibus causis ex iisdem argumentorum momenta sunt. 48. Iudicium igitur adhibebit nec inveniet solum quid dicat, sed etiam expendet. Nihil enim est feracius ingeniis, iis praesertim, quae disciplinis excolta sunt. Sed ut segetes fecundae et uberes non solum fruges, verum herbas etiam effundunt inimicissimas frugibus, sic interdum ex illis locis aut levia quaedam aut causis aliena aut non utilia gignuntur; quorum ab oratoris iudicio delectus magnus adhibebitur. 49. Quoniam modo ille in bonis haerebit et habitabit suis, aut molliet dura aut occultabit quae dilui non poterunt atque omnino opprimet, si licebit, aut abducet animos aut aliud adferet, quod oppositum probabilius sit quam illud quod obstat? 50. Iam vero ea, quae invenerit, qua diligentia collocabit? quoniam id secundum erat de tribus. Vestibula nimirum honesta aditusque ad causam faciet illustres; quumque animos prima aggressionem occupaverit, infirmabit excludetque contraria; de firmissimis alia prima ponet, alia postrema inculcabitque leviora.*** Atque in primis duabus dicendi partibus qualis esset summam breviterque descripsimus. XVI. 51. Sed, ut ante dictum est, in his partibus, etsi graves atque magnae sunt, minus et artis est et laboris.

Quum autem quid et quo loco dicat invenerit, illud est longe maximum, videre quoniam modo. Scitum est enim, quod Carneades noster dicere solebat, Clitomachum eadem dicere, Charmadam autem eodem etiam modo dicere. Quodsi in philosophia tantum interest quemadmodum dicas, ubi res spectatur, non verba penduntur, quid tandem in causis existimandum est, quibus totis moderatur oratio? 52. Quod quidem ego, Brute, ex tuis litteris sentiebam, non te id seiscitari, qualem ego in inveniando et in collocando summum esse oratorem vellem, sed id mihi quaerere videbare, quod

genus ipsius orationis optimum iudicarem: rem difficilem, di immortales, atque omnium difficillimam. Nam quum est oratio mollis et tenera et ita flexibilis, ut sequatur quocumque torqueas, tum et naturae variae et voluntates multum inter se distantia effecerunt genera dicendi. 53. Flumen aliis verborum volubilitasque cordi est, qui ponunt in orationis celeritate eloquentiam. Distincta alios et interpuncta intervalla, morae respirationesque delectant. Quid potest esse tam diversum? tamen est in utroque aliquid excellens. Elaborant alii in lenitate et aequabilitate et puro quasi quodam et candido genere dicendi. Ecce aliqui duritatem et severitatem quamdam verbis et orationis quasi maestitiam sequuntur; quodque paullo ante divisimus, ut alii graves, alii tenues, alii temperati vellent videri, quot orationum genera esse diximus, totidem oratorum reperiuntur.

XVII. 54. Et quoniam coepi iam cumulatius hoc munus augere, quam a te postulatum est — tibi enim tantum de orationis genere quaerenti respondi etiam breviter de inveniando et collocando —, ne nunc quidem solum de orationis modo dicam, sed etiam de actionis: ita praetermissa pars nulla erit; quandoquidem de memoria nihil est hoc loco dicendum, quae communis est multarum artium. 55. Quo modo autem dicatur, id est in duobus, in agendo et in eloquendo. Est enim actio quasi corporis quaedam eloquentia, quum constet e voce atque motu. Vocis mutationes totidem sunt quot animorum, qui maxime voce commoventur. Itaque ille perfectus, quem iam dudum nostra indicat oratio, utcumque se adfectum videri et animum audientis moveri volet, ita certum vocis admovebit sonum; de quo plura dicerem, si hoc praeciipiendi tempus esset aut si tu hoc quaereres. Dicerem etiam de gestu, cum quo iunctus est vultus; quibus omnibus dici vix potest quantum intersit quemadmodum utatur orator. 56. Nam et infantes actionis dignitate eloquentiae saepe fructum tulerunt et disertis deformitate agendi multi infantes putati sunt, ut iam non sine causa Demosthenes tribuerit et primas et secundas et tertias actioni. Si enim eloquentia nulla sine hac, haec autem sine eloquentia tanta est, certe plurimum in dicendo potest. Volet igitur ille, qui eloquentiae

principatum petet, et contenta voce atrociter dicere et summissa leniter et inclinata videri gravis et inflexa miserabilis. 57. Mira est enim quaedam natura vocis, cuius quidem e tribus omnino sonis, inflexo, acuto, gravi, tanta sit et tam suavis varietas perfecta in cantibus. XVIII. Est autem etiam in dicendo quidam cantus obscurior, non hic e Phrygia et Caria rhetorum epilogus paene canticum, sed ille, quem significat Demosthenes et Aeschines, quum alter alteri obiicit vocis flexiones: dicit plura etiam Demosthenes illumque saepe dicit voce dulci et clara fuisse. 58. In quo illud etiam notandum mihi videtur ad studium persequendae suavitatis in vocibus. Ipsa enim natura, quasi modularetur hominum orationem, in omni verbo posuit acutam vocem nec una plus nec a postrema syllaba citra tertiam; quo magis naturam ducem ad aurium voluptatem sequatur industria. 59. Ac vocis bonitas quidem optanda est: non est enim in nobis, sed tractatio atque usus in nobis. Ergo ille princeps variabit et mutabit: omnes sonorum, tum intendens, tum remittens, persequetur gradus. Idemque motu sic utetur, nihil ut supersit. In gestu status erectus et celsus; rarus incessus nec ita longus; excursio moderata eaque rara; nulla mollitia cervicium, nullae argutiae digitorum, non ad numerum articulus cadens; trunco magis toto se ipse moderans et virili laterum flexione, brachii projectione in contentionibus, contractione in remissis. 60. Vultus vero, qui secundum vocem plurimum potest, quantam adferet tum dignitatem, tum venustatem! In quo quum effeceris ne quid ineptum aut vultuosum sit, tum oculorum est quaedam magna moderatio. Nam ut imago est animi vultus, sic indices oculi; quorum et hilaritatis et vicissim tristitiae modum res ipsae, de quibus agetur, temperabunt.

XIX. 61. Sed iam illius perfecti oratoris et summae eloquentiae species exprimenda est; quem hoc uno excellere, id est, oratione, caetera in eo latere indicat nomen ipsum. Non enim inventor aut compositor aut actor haec complexus est omnia, sed et Graece ab eloquendo *ῥήτωρ* et Latine eloquens dictus est. Caeterarum enim rerum, quae sunt in

oratore, partem aliquam sibi quisque vindicat; dicendi autem, id est, eloquendi maxima vis soli huic conceditur.

62. Quamquam enim et philosophi quidam ornate locuti sunt, — siquidem et Theophrastus divinitate loquendi nomen invenit et Aristoteles Isocratem ipsum lacessivit et Xenophontis voce Musas quasi locutas ferunt et longe omnium, quicumque scripserunt aut locuti sunt, exstitit et gravitate et suavitate princeps Plato —, tamen horum oratio neque nervos neque aculeos oratorios ac forenses habet. 63. Loquuntur cum doctis, quorum sedare animos malunt quam incitare: sic de rebus placatis ac minime turbulentis docendi causa, non capiendi loquuntur, ut in eo ipso, quod delectationem aliquam dicendo aucupentur, plus nonnullis quam necesse sit facere videantur. Ergo ab hoc genere non difficile est hanc eloquentiam, de qua nunc agitur, discernere. 64. Mollis est enim oratio philosophorum et umbratilis nec sententiis nec verbis instructa popularibus nec vineta numeris, sed soluta liberius; nihil iratum habet, nihil invidum, nihil atrox, nihil miserabile, nihil astutum; casta, verecunda, virgo incorrupta quodammodo. Itaque sermo potius quam oratio dicitur. Quamquam enim omnis locutio oratio est, tamen unius oratoris locutio hoc proprio signata nomine est.

65. Sophistarum, de quibus supra dixi, magis distinguenda similitudo videtur, qui omnes eosdem volunt flores, quos adhibet orator in causis, persequi. Sed hoc differunt, quod, quum sit iis propositum non perturbare animos, sed placare potius nec tam persuadere quam delectare, et apertius id faciunt quam nos et crebrius, concinnas magis sententias exquirunt quam probabiles, a re saepe discedunt, intexunt fabulas, verba altius transferunt eaque ita disponunt, ut pictores varietatem colorum, paria paribus referunt, adversa contrariis, saepissimeque similiter extrema definiunt. XX. 66. Huic generi historia finitima est, in qua et narratur ornate et regio saepe aut pugna describitur; interponuntur etiam contiones et hortationes, sed in his tracta quaedam et fluens expetitur, non haec contorta et acris oratio.

Ab his non multo secus quam a poetis haec eloquentia, quam quaerimus, sevocanda est. Nam etiam poetae quae-

stionem attulerunt, quidnam esset illud, quo ipsi differrent ab oratoribus. Numero maxime videbantur antea et versu: nunc apud oratores iam ipse numerus increbuit. 67. Quidquid est enim, quod sub aurium mensuram aliquam cadit, etiamsi abest a versu — nam id quidem orationis est vitium — numerus vocatur, qui Graece *ἄριθμὸς* dicitur. Itaque video visum esse nonnullis, Platonis et Democriti locutionem, etsi absit a versu, tamen, quod incitatus feratur et clarissimis verborum luminibus utatur, potius poëma putandum quam comicorum poëtarum; apud quos, nisi quod versiculi sunt, nihil est aliud cotidiani dissimile sermonis. Nec tamen id est poëtae maximum, etsi est eo laudabilior, quod virtutes oratoris persequitur, quum versu sit astrictior. 68. Ego autem, etiamsi quorundam grandis et ornata vox est poëtarum, tamen in ea quum licentiam statuo maiorem esse quam in nobis faciendorum iungendorumque verborum, tum etiam nonnullorum voluntate vocibus magis quam rebus inserviunt. Nec vero, si quid est unum inter eos simile — id autem est iudicium electioque verborum —, propterea caeterarum rerum dissimilitudo intelligi non potest; sed id nec dubium est et, si quid habet quaestionis, hoc tamen ipsum ad id, quod propositum est, non est necessarium. Seiunctus igitur orator a philosophorum eloquentia, a sophistarum, ab historicorum, a poëtarum explicandus est nobis qualis futurus sit.

XXI. 69. Erit igitur eloquens — hunc enim auctore Antonio quaerimus — is, qui in foro causisque civilibus ita dicet, ut probet, ut delectet, ut flectat. Probare necessitatis est, delectare suavitatis, flectere victoriae: nam id unum ex omnibus ad obtinendas causas potest plurimum. Sed quot officia oratoris, tot sunt genera dicendi: subtile in probando, modicum in delectando, vehemens in flectendo; in quo uno vis omnis oratoris est. 70. Magni igitur iudicii, summae etiam facultatis esse debet moderator ille et quasi temperator huius tripertitae varietatis. Nam et iudicabit quid cuique opus sit et poterit quocumque modo postulabit causa dicere. Sed est eloquentiae sicut reliquarum rerum fundamentum sapientia. Ut enim in vita, sic in oratione nihil est

difficilius quam quid deceat videre. *Πρόπον* appellant hoc Graeci; nos dicamus sane decorum. De quo praeclare et multa praecipiantur et res est cognitione dignissima. Huius ignoratione non modo in vita, sed saepissime et in poëmatibus et in oratione peccatur. 71. Est autem quid deceat oratori videndum non in sententiis solum, sed etiam in verbis. Non enim omnis fortuna, non omnis honos, non omnis auctoritas, non omnis aetas, nec vero locus aut tempus aut auditor omnis eodem aut verborum genere tractandus est aut sententiarum semperque in omni parte orationis ut vitae quid deceat est considerandum: quod et in re, de qua agitur, positum est et in personis et eorum, qui dicunt, et eorum, qui audiunt. 72. Itaque hunc locum longe et late patentem philosophi solent in officiis tractare, — non quum de recto ipso disputant, nam id quidem unum est —, grammatici in poëtibus, eloquentes in omni et genere et parte causarum. Quam enim indecorum est, de stillicidiis quum apud unum iudicem dicas, amplissimis verbis et locis uti communibus, de maiestate populi Romani summis et subtiliter! XXII. Hic genere toto, at persona alii peccant aut sua aut iudicium aut etiam adversariorum, nec re solum, sed saepe verbo; etsi sine re nulla vis verbi est, tamen eadem res saepe aut probatur aut reiicitur alio atque alio elata verbo. 73. In omnibusque rebus videndum est quatenus: etsi enim suus cuique modus est, tamen magis offendit nimium quam parum. In quo Apelles pictores quoque eos peccare dicebat, qui non sentirent quid esset satis. Magnus est locus hic, Brute, quod te non fugit, et magnum volumen aliud desiderat; sed ad id, quod agitur, illud satis. Quum hoc decere — quod semper usurpamus in omnibus dictis et factis, minimis et maximis — quum hoc, inquam, decere dicamus, illud non decere, ut id usquequaque quantum sit appareat in alioque ponatur aliudque totum sit, utrum decere an oportere dicas: 74. oportere enim perfectionem declarat officii, quo et semper utendum est et omnibus, decere quasi aptum esse consentaneumque tempori et personae; quod quum in factis saepissime tum in dictis valet, in vultu denique et gestu incessu; contraque item dedecere; quod si poëta fugit ut ma-

ximum vitium, qui peccat etiam, quum prohi orationem ad-
fingit improbo stultove sapientis; si denique pietor ille vidit,
quum in immolanda Iphigenia tristis Calchas esset, maestior
Ulixes, maereret Menelaus, obvolvendum caput Agamemno-
nis esse, quoniam summum illum luctum penicillo non pos-
set imitari; si denique histrio quid deceat quaerit, quid fa-
ciendum oratori putemus? — sed quum hoc tantum sit, quid
in causis earumque quasi membris faciat orator viderit: illud
quidem perspicuum est, non modo partes orationis, sed et-
iam causas totas alias alia forma dicendi esse tractandas.

XXIII. 75. Sequitur, ut cuiusque generis nota quaera-
tur et formula: magnum opus et arduum, ut saepe iam dixi-
mus, sed ingredientibus considerandum fuit quid ageremus,
nunc quidem iam quocumque feremur danda nimirum vela
sunt. Ac primum informandus est ille nobis, quem solum
quidam vocant Atticum. 76. Summissus est et humilis, con-
suetudinem imitans, ab indisertis re plus quam opinione
differens. Itaque eum qui audiunt, quamvis ipsi infantes
sint, tamen illo modo confidunt se posse dicere. Nam ora-
tionis subtilitas imitabilis illa quidem videtur esse existimanti,
sed nihil est experiendi minus. Etsi enim non plurimi san-
guinis est, habeat tamen sucum aliquem oportet, ut, etiamsi
illis maximis viribus careat, sit, ut ita dicam, integra vale-
tudine. 77. Primum igitur eum tamquam e vinculis numero-
rum eximamus. Sunt enim quidam, ut scis, oratori numeri,
de quibus mox agemus, observandi ratione quadam, sed alio
in genere orationis, in hoc omnino relinquendi. Solutum
quiddam sit nec vagum tamen, ut ingredi libere, non ut li-
center videatur errare. Verba etiam verbis quasi coagmen-
tare negligat. Habet enim ille tamquam hiatus et concursus
vocalium molle quiddam et quod indicet non ingrati-
am negligentiam de re hominis magis quam de verbis laborantis.
78. Sed erit videndum de reliquis, quum haec duo ei libe-
riora fuerint, circuitus conglutinatioque verborum. Illa enim
ipsa contracta et minuta non negligenter tractanda sunt, sed
quaedam etiam negligentia est diligens. Nam ut mulieres
esse dicuntur nonnullae inornatae, quas id ipsum deceat, sic
haec subtilis oratio etiam incompta delectat. Fit enim quid-

dam in utroque, quo sit venustius, sed non ut appareat.
Tum removebitur omnis insignis ornatus quasi margaritarum;
ne calamistri quidem adhibebuntur. 79. Fucati vero medi-
camenta candoris et ruboris omnia repellentur; elegantia
modo et munditia remanebit. Sermo purus erit et Latinus;
dilucide planeque dicetur; quid deceat circumspicietur;
XXIV. unum aberit, quod quartum numerat Theophrastus
in orationis laudibus, ornatum illud, suave et adfluens: acu-
tae crebraeque sententiae ponentur et nescio unde ex abdito
erutae. Atque in hoc orator dominabitur; verecundus erit
usus oratoriae quasi suppellectilis. 80. Supellex est enim
quodammodo nostra, quae est in ornamentis, alia rerum,
alia verborum. Ornatus autem verborum duplex: unus sim-
plicium, alter collocatorum. Simplex probatur in propriis
usitatisque verbis, quod aut optime sonant aut rem maxime
explanant; in alienis aut translaturum aut factum aliunde ut mu-
tuo, aut factum ab ipso aut novum aut prisicum et inusitatum.
Sed etiam inusitata ac prisica sunt in propriis, nisi quod raro
utimur. 81. Collocata autem verba habent ornatum, si ali-
quid concinnitatis efficiunt, quod verbis mutatis non maneat
manente sententia. Nam sententiarum ornamenta, quae per-
manent, etiamsi verba mutaveris, sunt illa quidem permul-
ta, sed quae emineant pauciora.

Ergo ille tenuis orator, modo sit elegans, nec in facien-
dis verbis erit audax et in transferendis verecundus et par-
cus in prisicis reliquisque ornamentis et verborum et senten-
tiarum demissior; tralatione fortasse crebrior, qua frequen-
tissime sermo omnis utitur non modo urbanorum, sed etiam
rusticorum: siquidem est eorum gemmare vites, sitire
agros, laetas esse segetes, luxuriosa frumenta.
82. Nihil horum parum audacter, sed aut simile est illi unde
transferas, aut si res suum nullum habet nomen, docendi
causa sumptum, non ludendi videtur. Hoc ornamento libe-
rius paullo quam caeteris utetur hic summissus, nec tam li-
center tamen, quam si genere dicendi uteretur amplissimo.
XXV. Itaque illud indecorum, quod quale sit ex decoro de-
bet intelligi, hic quoque apparet, quum verbum aliquod al-
tius transfertur idque in oratione humili ponitur, quod idem

in alia deceret. 83. Illam autem concinnitatem, quae verborum collocationem illuminat iis luminibus, quae Graeci quasi aliquos gestus orationis *σχήματα* appellant, quod idem verbum ab iis etiam in sententiarum ornamenta transfertur, adhibet quidem hic subtilis, quem nisi quod solum, caeteroquin recte quidam vocant Atticum, sed paulo parcius. Nam sicut in epularum apparatu a magnificentia recedens non se parcum solum, sed etiam elegantem videri volet *et* eliget quibus utatur. 84. Sunt enim pleraque apta huius ipsius oratoris, de quo loquor, parsimoniae. Nam illa, de quibus ante dixi, huic acuto fugienda sunt, paria paribus relata et similiter conclusa eodemque pacto cadentia et immutatione litterae quasi quaesitae venustates, ne elaborata concinnitas et quoddam aucupium delectationis manifesto deprehensum appareat. 85. Itemque si quae verborum iterationes contentionem aliquam et clamorem requirunt, erunt ab hac summisione orationis alienae; caeteris promiscue poterit uti, continuationem verborum modo relaxet et dividat utaturque verbis quam usitatissimis, tralationibus quam mollissimis; etiam illa sententiarum lumina adsumet, quae non erunt vehementer illustrata. Non faciet rem publicam loquentem nec ab inferis mortuos excitabit nec acervatim multa frequentans una complexione devinciet. Valentiorum haec laterum sunt nec ab hoc, quem informamus, aut exspectanda aut postulanda. Erit enim ut voce, sic etiam oratione suppressior. 86. Sed pleraque ex illis convenient etiam huic tenuitati, quamquam iisdem ornamentis utetur horridius; talem enim inducimus. Accedet actio non tragica nec scaenae, sed modica iactatione corporis, vultu tamen multa conficiens; non hoc, quo dicuntur os ducere, sed illo, quo significant ingenue quo sensu quidque pronuntient.

XXVI. 87. Huic generi orationis aspergentur etiam sales, qui in dicendo mirum quantum valent; quorum duo genera sunt, unum facetiarum, alterum dicacitatis. Utetur utroque; sed altero in narrando aliquid venuste, altero in iacendo mittendoque ridiculo, cuius genera plura sunt; sed nunc aliud agimus. 88. Illud admonemus tamen, ridiculo sic usurum oratorem, ut nec nimis frequenti, ne scurrile sit,

nec subobseano, ne mimicum, nec petulanti, ne improbum, nec in calamitatem, ne inhumanum, nec in facinus, ne odii locum risus occupet, neque aut sua persona aut iudicium aut tempore alienum. Haec enim ad illud indecorum referuntur. 89. Vitabit etiam quaesita nec ex tempore ficta, sed domo adlata, quae plerumque sunt frigida. Parcet et amicitii et dignitatibus, vitabit insanabiles contumelias, tantummodo adversarios figet nec eos tamen semper nec omnes nec omni modo. Quibus exceptis sic utetur sale et facetiis, ut ego ex istis novis Atticis talem cognoverim neminem, quum id certe sit quam maxime Atticum. 90. Hanc ego iudico formam summissi oratoris, sed magni tamen et germani Attici; quoniam quidquid est salsum aut salubre in oratione, id proprium Atticorum est, e quibus tamen non omnes faceti. Lysias satis et Hyperides, Demades praeter caeteros fertur, Demosthenes minus habetur; quo quidem mihi nihil videtur urbanius, sed non tam dicax fuit quam facetus. Est autem illud acrioris ingenii, hoc maioris artis.

91. Uberius est aliud aliquantoque robustius quam hoc humile, de quo dictum est, summissius autem, quam illud, de quo iam dicetur, amplissimum. Hoc in genere nervorum vel minimum, suavitatis autem est vel plurimum. Est enim plenius quam hoc enucleatum, quam autem illud ornatum copiosumque summissius. XXVII. 92. Huic omnia dicendi ornamenta conveniunt plurimumque est in hac orationis forma suavitatis. In qua multi floruerunt apud Graecos, sed Phalereus Demetrius meo iudicio praestitit caeteris, cuius oratio quum sedate placideque labitur, tum illustrant eam quasi stellae quaedam tralata verba atque immutata. Tralata ea dico, ut saepe iam, quae per similitudinem ab alia re aut suavitatis aut inopiae causa transferuntur: mutata, in quibus pro verbo proprio subiicitur aliud, quod idem significet sumptum ex re aliqua consequenti. 93. Quod quamquam transferendo fit, tamen alio modo transtulit, quum dixit Ennius: Arce et urbe orba sum: alio modo, si pro patria arcem dixisset; et horridam Africam terribili tremere tumultu quum dicit, pro Afris immutat Africam. Hanc *ὑπαλλαγὴν* rhetores, quia quasi summutantur verba

pro verbis, *μετωννύειν* grammatici vocant, quod nomina transferuntur. 94. Aristoteles autem tralationi et haec ipsa subiungit et abusionem, quam *κατάχρησιν* vocant, ut quum minutum dicimus animum pro parvo, et abutimur verbis propinquis, si opus est, vel quod delectat vel quod decet. Iam quum confluxerunt plures continuae tralationes, alia plane fit oratio. Itaque genus hoc Graeci appellant *ἀλληγορίαν*, nomine recte, genere melius ille, qui ista omnia tralationes vocat. Haec frequentat Phalereus maxime suntque dulcissima, et quamquam tralatio est apud eum multa, tamen immutationes nusquam crebriores. 95. In idem genus orationis — loquor enim de illa modica et temperata — verborum cadunt lumina omnia, multa etiam sententiarum; latae eruditaeque disputationes ab eodem explicabuntur et loci communes sine contentione dicentur. Quid multa? e philosophorum scholis tales fere evadunt; et nisi coram erit comparatus ille fortior, per se hic, quem dico, probabitur. 96. Est enim quoddam etiam insigne et florens orationis pictum et expolitum genus, in quo omnes verborum, omnes sententiarum illigantur lepores. Hoc totum e sophistarum fontibus defluxit in forum, sed spretum a subtilibus, repulsum a gravibus in ea, de qua loquor, mediocritate consedit.

XXVIII. 97. Tertius est ille amplus copiosus, gravis ornatus, in quo profecto vis maxima est. Hic est enim, cuius ornatum dicendi et copiam admiratae gentes eloquentiam in civitatibus plurimum valere passae sunt, sed hanc eloquentiam, quae cursu magno sonituque ferretur, quam suspicerent omnes, quam admirarentur, quam se adsequi posse diffident. Huius eloquentiae est tractare animos, huius omni modo permovere. Haec modo perfringit, modo irrepit in sensus; inserit novas opiniones, evellit insitas. 98. Sed multum interest inter hoc dicendi genus et superiora. Qui in illo subtili et acuto elaboravit, ut callide arguteque diceret nec quidquam altius cogitaret, hoc uno perfecto magnus orator est, si non maximus; minimeque in lubrico versabitur et, si semel constiterit, numquam cadet. Medius ille autem, quem modicum et temperatum voco, si modo suum illud satis instruxerit, non extimescit ancipites dicendi in-

certosque casus; etiam si quando minus succedet, ut saepe fit, magnum tamen periculum non adibit; alte enim cadere non potest. 99. At vero hic noster, quem principem ponimus, gravis, acer, ardens, si ad hoc unum est natus aut in hoc solo se exercuit aut huic generi studet uni nec suam copiam cum illis duobus generibus temperavit, maxime est contentendus. Ille enim summissus, quod acute et veteratorie dicit, sapiens iam, medius suavis, hic autem copiosissimus, si nihil est aliud, vix satis sanus videri solet. Qui enim nihil potest tranquille, nihil leniter, nihil partite, definite, distincte, facete dicere, praesertim quum causae partim totae sint eo modo, partim aliqua ex parte tractandae; si is non praeparatis auribus inflammare rem coepit, furere apud sanos et quasi inter sobrios bacchari vinolentus videtur.

100. Tenemus igitur, Brute, quem quaerimus, sed animo, non manu: [*nam manu*] si prehendissem, ne ipse quidem sua tanta eloquentia mihi persuasisset, ut se dimitterem. XXIX. Sed inventus profecto est ille eloquens, quem numquam vidit Antonius. Quis est igitur is? Complectar brevi, disseram pluribus. Is est enim eloquens, qui et humilia subtiliter et magna graviter et mediocria temperate potest dicere. 101. Nemo is, inquit, umquam fuit. Ne fuerit. Ego enim quid desiderem, non quid viderim disputo, redeoque ad illam Platonis, de qua dixeram, rei formam et speciem, quam etsi non cernimus, tamen animo tenere possumus. Non enim eloquentem quaero neque quidquam mortale et caducum, sed illud ipsum, cuius qui sit compos, sit eloquens; quod nihil est aliud nisi eloquentia ipsa, quam nullis nisi mentis oculis videre possumus. Is erit igitur eloquens, ut idem illud iteremus, qui poterit parva summis, modica temperate, magna graviter dicere. 102. Tota mihi causa pro Caecina de verbis interdicti fuit: res involutas definiendo explicavimus, ius civile laudavimus, verba ambigua distinximus. Fuit ornandus in Manilia lege Pompeius: temperata oratione ornandi copiam persecuti sumus. Ius omne retinendae maiestatis Rabinii causa continebatur: ergo in omni genere amplificationis exarsimus. 103. At haec interdum temperanda et varianda sunt. Quod igitur in accusationis septem libris non reperi-

tur genus? quod in Aviti? quod in Cornelii? quod in plurimis nostris defensionibus? quae exempla selegissem, nisi vel nota esse arbitrarer vel posse eligere qui quaerent. Nulla est enim ullo in genere laus oratoris, cuius in nostris orationibus non sit aliqua si non perfectio, at conatus tamen atque adumbratio. 104. Non adsequimur; at quid deceat videmus. Nec enim nunc de nobis, sed de re dicimus: in quo tantum abest, ut nostra miremur, ut usque eo difficiles ac morosi simus, ut nobis non satis faciat ipse Demosthenes; qui quamquam unus eminet inter omnes in omni genere dicendi, tamen non semper implet aures meas; ita sunt avidae et capaces et semper aliquid immensum infinitumque desiderant. XXX. 105. Sed tamen, quoniam et hunc tu oratorem cum eius studiosissimo Pammene, quum esses Athenis, totum diligentissime cognovisti neque eum dimittis e manibus et tamen nostra etiam lectitas, vides profecto illum multa perficere, nos multa conari; illum posse, nos velle, quocumque modo causa postulet, dicere. Sed ille magnus; nam et successit ipse magnis et maximos oratores habuit aequales. Nos magnum fecissemus, si quidem potuissemus, quo contendimus, pervenire in ea urbe, in qua, ut ait Antonius, auditus eloquens nemo erat. 106. Atqui si Antonio Crassus eloquens visus non est aut sibi ipse, tibi numquam Cotta visus esset, numquam Sulpicius, numquam Hortensius. Nihil enim ample Cotta, nihil leniter Sulpicius, non multa graviter Hortensius. Superiores magis ad omne genus apti, Crassum dico et Antonium. Ieiunas igitur huius multiplicis et aequaliter in omnia genera fusae orationis aures civitatis accepimus, easque nos primi, quicumque eramus et quantulumcumque dicebamus, ad huius generis dicendi audiendi incredibilia studia convertimus. 107. Quantis illa clamoribus adolescentuli diximus [de supplicio parricidarum], quae nequaquam satis defervisse post aliquanto sentire coepimus: Quid enim tam commune quam spiritus vivis, terra mortuis, mare fluctuantibus, litus eiectis? Ita vivunt, dum possunt, ut ducere animam de caelo non queant; ita moriuntur, ut eorum ossa terra non tangat; ita iactantur fluctibus, ut num-

quam adluantur; ita postremo eiciuntur, ut ne ad saxa quidem mortui conquiescant, et quae sequuntur. Sunt enim omnia sicut adolescentis non tam re et maturitate quam spe et exspectatione laudati. Ab hac indole iam illa matura: *Uxor generi, noverca filii, filiae pellex.* 108. Nec vero hic erat unus ardor in nobis, ut hoc modo omnia diceremus. Ipsa enim illa pro Roscio juvenilis redundantia multa habet attenuata, quaedam etiam paullo hilariora, ut pro Avito, pro Cornelio compluresque aliae. Nemo enim orator tam multa ne in Graeco quidem otio scripsit, quam multa sunt nostra, eaque hanc ipsam habent, quam probo, varietatem. XXXI. 109. An ego Homero, Ennio, reliquis poetis et maxime tragicis concederem, ut ne omnibus locis eadem contentione uterentur crebroque mutarent, nonnumquam etiam ad cotidianum genus sermonis accederent: ipse numquam ab illa acerrima contentione discederem? Sed quid poetas divino ingenio profero? Histriones eos vidimus, quibus nihil posset in suo genere esse praestantius, qui non solum in suis versarentur, sed et comoedum in tragoediis et tragoedum in comoediis admodum placere vidimus: ego non elaborem? 110. Quum dico me, te, Brute, dico. Nam in me quidem iam pridem effectum est, quod futurum fuit. Tu autem eodem modo omnes causas ages? aut aliquod causarum genus repudiabis? aut in eisdem causis perpetuum et eundem spiritum sine ulla commutatione obtinebis? Demosthenes quidem, cuius nuper inter imagines tuas ac tuorum, quod eum, credo, amares, quum ad te in Tusculanum venissem, imaginem ex aere vidi, nihil Lysiae subtilitate cedit, nihil argutiis et acumine Hyperidi, nihil laevitate Aeschini et splendore verborum. 111. Multae sunt eius totae orationes subtiles, ut contra Leptinem; multae totae graves, ut quaedam Philippicae; multae variae, ut contra Aeschinem falsae legationis, ut contra eundem pro causa Ctesiphontis. Iam illud medium quotiens vult adripit et a gravissimo discedens eo potissimum delabitur. Clamores tamen tum movet et tum in dicendo plurimum efficit, quum gravitatis locis utitur. 112. Sed ab hoc parumper abeamus,

quandoquidem de genere, non de homine quaerimus: rei potius, id est, eloquentiae vim et naturam explicemus. Illud tamen, quod iam ante diximus, meminerimus, nihil nos praecipienda causa esse dicturos atque ita potius acturos, ut existimatores videamur loqui, non magistri. In quo tamen longius progredimur, quod videmus non te haec solum esse lecturum, qui ea multo quam nos, qui quasi docere videamur, habeas notiora, sed hunc librum etiamsi minus nostra commendatione, tuo tamen nomine divulgari necesse est.

XXXII. 113. Esse igitur perfecte eloquentis puto non eam solum facultatem habere, quae sit eius propria, fusa lateque dicendi, sed etiam vicinam eius atque finitimam dialecticorum scientiam adsumere. Quamquam aliud videtur oratio esse, aliud disputatio, nec idem loqui esse quod dicere. Ac tamen utrumque in disserendo est. Disputandi ratio et loquendi dialecticorum sit, oratorum autem dicendi et ornandi. Zeno quidem ille, a quo disciplina Stoicorum est, manu demonstrare solebat quid inter has artes interesset. Nam quum compresserat digitos pugnumque fecerat, dialecticam aiebat eiusmodi esse; quum autem diduxerat et manum dilataverat, palmae illius similem eloquentiam esse dicebat. 114. Atque etiam ante hunc Aristoteles principio artis rhetoricae dicit illam artem quasi ex altera parte respondere dialecticae, ut hoc videlicet differant inter se, quod haec ratio dicendi latior sit, illa loquendi contractior. Volo igitur huic summo omnem, quae ad dicendum trahi possit, loquendi rationem esse notam; quae quidem res, quod te his artibus eruditum minime fallit, duplicem habet docendi viam. Nam et ipse Aristoteles tradidit praecepta plurima disserendi et postea qui dialectici dicuntur spinosiora multa pepererunt. 115. Ergo eum censeo, qui eloquentiae laude ducatur, non esse earum rerum omnino rudem, sed vel illa antiqua vel hac Chrysippi disciplina institutum. Noverit primum vim, naturam, genera verborum et simplicium et copulatorum; deinde quot modis quidque dicatur; qua ratione verum falsumne sit iudicetur; quid efficiatur e quoque, quid cuique consequens sit quidque contrarium; quumque ambigue multa dicantur, quomodo quidque eorum dividi explanarique oportet.

teat. Haec tenenda sunt oratori — saepe enim occurrunt —, sed quoniam sua sponte squalidiora sunt, adhibendus erit in iis explicandis quidam orationis nitor.

XXXIII. 116. Et quoniam in omnibus, quae ratione doceantur et via, primum constituendum est quid quidque sit — nisi enim inter eos, qui disceptent, convenit quid sit illud, de quo ambigitur, nec recte disseri nec umquam ad exitum perveniri potest —, explicanda est saepe verbis mens nostra de quaque re atque involutae rei notitia definiendo aperienda est, si quidem est definitio oratio, quae quid sit id, de quo agitur, ostendit quam brevissime. Tum, ut scis, explicato genere cuiusque rei videndum est quae sint eius generis sive formae sive partes, ut in eas tribuatur omnis oratio. 117. Erit igitur haec facultas in eo, quem volumus esse eloquentem, ut definire rem possit neque id faciat tam presse et anguste, quam in illis eruditissimis disputationibus fieri solet, sed quum explanatius tum etiam uberius et ad commune iudicium popularemque intelligentiam accommodatius. Idemque etiam, quum res postulabit, genus universum in species certas, ut nulla neque praetermittatur neque redundet, partietur ac dividet. Quando autem aut quomodo id faciat, nihil ad hoc tempus, quoniam, ut supra dixi, iudicem esse me, non doctorem volo. 118. Nec vero dialecticis modo sit instructus, sed habeat omnes philosophiae notos ac tractatos locos. Nihil enim de religione, nihil de morte, nihil de pietate, nihil de caritate patriae, nihil de bonis rebus aut malis, nihil de virtutibus aut vitiis, nihil de officio, nihil de dolore, nihil de voluptate, nihil de perturbationibus animi et erroribus, quae saepe cadunt in causas, sed ieiunius aguntur, nihil, inquam, sine ea scientia, quam dixi, graviter, ample, copiose dici et explicari potest.

XXXIV. 119. De materia loquor orationis etiam nunc, non de ipso genere dicendi. Volo enim prius habeat orator rem, de qua dicat, dignam auribus eruditus, quam cogitet quibus verbis quidque dicat aut quomodo. Quem etiam, quo grandior sit et quodammodo excelsior, ut de Pericle dixi supra, ne physicorum quidem esse ignarum volo. Omnia profecto, quum se a caelestibus rebus referet ad humanas, circ. I. 2.

excelsius magnificentiusque et dicet et sentiet. 120. Quumque illa divina cognoverit, nolo ignoret ne haec quidem humana. Ius civile teneat, quo egent causae forenses cotidie. Quid est enim turpius quam legitimarum et civilium controversiarum patrocinia suscipere, quum sis legum et civilis iuris ignarus? Cognoscat etiam rerum gestarum et memoriae veteris ordinem, maxime scilicet nostrae civitatis, sed etiam imperiosorum populorum et regum illustrium; quem laborem nobis Attici nostri levavit labor, qui conservatis notatisque temporibus, nihil quum illustre praetermitteret, annorum septingentorum memoriam uno libro colligavit. Nescire autem quid ante quam natus sis acciderit, id est semper esse puerum. Quid enim est aetas hominis, nisi memoria rerum veterum cum superiorum aetate contextitur? Commemoratio autem antiquitatis exemplorumque prolatio summa cum delectatione et auctoritatem orationi adfert et fidem.

121. Sic igitur instructus veniet ad causas: quarum habebit genera primum ipsa cognita. Erit enim ei perspectum nihil ambigi posse, in quo non aut res controversiam faciat aut verba: res aut de vero aut de recto aut de nomine: verba aut de ambiguo aut de contrario. Nam si quando aliud in sententia videtur esse, aliud in verbis, genus est quoddam ambigui, quod ex praeterito verbo fieri solet, in quo, quod est ambiguum proprium, res duas significari videmus. XXXV. 122. Quum tam pauca sint genera causarum, etiam argumentorum praecepta pauca sunt. Traditi sunt, e quibus ea ducantur, duplices loci: uni e rebus ipsis, alteri adsumpti. Tractatio igitur rerum efficit admirabiliorem orationem; nam ipsae quidem res in perfacili cognitione versantur. Quid enim iam sequitur, quod quidem artis sit, nisi ordiri orationem, in quo aut concilietur auditor aut erigatur aut paret se ad discendum; rem breviter exponere et probabiliter et aperte, ut quid agatur intelligi possit; sua confirmare, adversaria evertere, eaque efficere non perturbate, sed singulis argumentationibus ita concludendis, ut efficiatur quod sit consequens iis, quae sumentur ad quamque rem confirmandam; post omnia perorationem inflammantem restringentemve concludere? Has partes quemadmodum tractet

singulas difficile dictu est hoc loco; nec enim semper tractantur uno modo. 123. Quoniam autem non quem doceam quaero, sed quem probem, probabo primum eum, qui quid deceat videbit. Haec enim sapientia maxime adhibenda eloquenti est, ut sit temporum personarumque moderator. Nam nec semper nec apud omnes nec contra omnes nec pro omnibus nec omnibus eodem modo dicendum arbitror. XXXVI. Is erit ergo eloquens, qui ad id quodcumque decebit poterit accommodare orationem. Quod quum statuerit, tum, ut quidque erit dicendum, ita dicet, nec satura ieiune nec grandia minute nec item contra, sed erit rebus ipsis par et aequalis oratio. 124. Principia verecunda, non elatis incensa verbis, sed acuta sententiis vel ad offensionem adversarii vel ad commendationem sui. Narrationes credibiles nec historico, sed prope cotidiano sermone explicatae dilucide. Dein si tenuis causa est, tum etiam argumentandi tenue filum et in docendo et in refellendo, idque ita tenebitur, ut quanta ad rem tanta ad orationem fiat accessio. 125. Quum vero causa ea incidit, in qua vis eloquentiae possit exprimi, tum se latius fundet orator, tum reget et flecet animos et sic adficiet, ut volet, id est, ut causae natura et ratio temporis postulabit.

Sed erit duplex omnis eius ornatus ille admirabilis, propter quem ascendit in tantum honorem eloquentia. Nam quum omnis pars orationis esse debet laudabilis, sic ut verbum nullum nisi aut grave aut elegans excidat, tum sunt maxime luminosae et quasi actuosae partes duae; quarum alteram in universi generis quaestione pono, quam, ut supra dixi, Graeci appellant *δέξιον*; alteram in augendis amplificandisque rebus, quae ab eisdem *αὐξησις* est nominata. 126. Quae etsi aequabiliter toto corpore orationis fusa esse debet, tamen in communibus locis maxime excellet; qui communes appellati sunt eo, quod videntur multarum iidem esse causarum, sed proprii singularum esse debebunt. At vero illa pars orationis, quae est de genere universo, totas causas saepe continet. Quidquid est enim illud, in quo quasi certamen est controversiae, quod Graece *ζωνόμενον* dicitur, id ita dici placet, ut traducatur ad perpetuam quaestio-

nem atque ut de universo genere dicatur, nisi quum de vero ambigetur, quod quaeri coniectura solet. 127. Dicitur autem non Peripaleticorum more — est enim illorum exercitatio elegans iam inde ab Aristotele constituta —, sed aliquanto nervosius et ita de re communia dicentur, ut et pro reis multa leniter dicantur et in adversarios asperere. Augendis vero rebus et contra abiiciendis nihil est quod non perficere possit oratio; quod et inter media argumenta faciendum est, quotienscumque dabitur vel amplificandi vel minuendi locus, et paene infinite in perorando.

XXXVII. 128. Duo sunt, quae bene tractata ab oratore admirabilem eloquentiam faciant; quorum alterum est, quod Graeci ἡθικὸν vocant, ad naturas et ad mores et ad omnem vitae consuetudinem accommodatum; alterum, quod iidem παιρητικὸν nominant, quo perturbantur animi et concitantur, in quo uno regnat oratio. Illud superius come, iucundum, ad benevolentiam conciliandam paratum; hoc vehemens, incensum, incitatum, quo causae eripiuntur; quod quum rapide fertur, sustineri nullo pacto potest. 129. Quo genere nos mediocres aut multo etiam minus, sed magno semper usi impetu saepe adversarios de statu omni deieci-mus. Nobis pro familiari reo summus orator non respondit Hortensius: a nobis homo audacissimus Catilina in senatu accusatus obmutuit: nobis privata in causa magna et gravi quum coepisset Curio pater respondere, subito adsedit, quum sibi venenis ereptam memoriam diceret. 130. Quid ego de miserationibus loquar? quibus eo sum usus pluribus, quod, etiamsi plures dicebamus, perorationem mihi tamen omnes relinquebant; in quo ut viderer excellere non ingenio, sed dolore adsequebar. Quae qualiacumque in me sunt — me enim ipsum poenitet quanta sint —, sed apparent in orationibus, etsi carent libri spiritu illo, propter quem maiora eadem illa quum aguntur quam quum leguntur videri solent. XXXVIII. 131. Nec vero miseratione solum mens iudicium permovenda est, qua nos ita dolenter uti solemus, ut puerum infantem in manibus perorantes tenuerimus, ut alia in causa, excitato reo nobili, sublato etiam filio parvo, plangore et lamentatione complerimus forum, sed etiam est faciendum,

ut irascatur iudex mitigetur, invideat faveat, contemnat admiretur, oderit diligit, cupiat satietate adficiatur, speret metuat, laetetur doleat; in qua varietate duriorum accusatio suppedabit exempla, mitiorum defensiones meae. 132. Nullo enim modo animus audientis aut incitari aut leniri potest, qui modus a me non temptatus sit: dicerem perfectum, si ita iudicarem; nec in veritate crimen adrogantiae extimescerem; sed, ut supra dixi, nulla me ingenii, sed magna vis animi inflamat, ut me ipse non teneam; nec umquam is, qui audiret, incenderetur, nisi ardens ad eum perveniret oratio. Uterer exemplis domesticis, nisi ea legisses; uterer alienis, vel Latinis, si ulla reperirem, vel Graecis, si deceret. Sed Crassi perpauca sunt nec ea iudiciorum, nihil Antonii, nihil Cottae, nihil Sulpicii; dicebat melius quam scripsit Hortensius. 133. Verum haec vis, quam quaerimus, quanta sit suspicemur, quoniam exemplum non habemus, aut si exempla sequimur, a Demosthene sumamus et quidem perpetuae dictionis ex eo loco, unde in Ctesiphontis iudicio de suis factis, consiliis, meritis in rem publicam aggressus est dicere. Ea profecto oratio in eam formam, quae est insita in mentibus nostris, includi sic potest, ut maior eloquentia non requiratur.

XXXIX. 134. Sed iam forma ipsa restat et χαρακτήρ ille, qui dicitur; qui qualis debeat esse ex ipsis, quae supra dicta sunt, intelligi potest. Nam et singulorum verborum et collocatorum lumina attigimus, quibus sic abundabit, ut verbum ex ore nullum nisi aut elegans aut grave exeat, ex omni genere frequentissimae translationes erunt, quod eae propter similitudinem transferunt animos et referunt ac movent huc et illuc; qui motus cogitationis celeriter agitated per se ipse delectat. Et reliqua ex collocatione verborum quae sumuntur quasi lumina magnum adferunt ornatu orationi; sunt enim similia illis, quae in amplo ornatu scaenae aut fori appellantur insignia, non quod sola ornent, sed quod excellent. 135. Eadem ratio est horum, quae sunt orationis lumina et quodammodo insignia: quum aut duplicantur iteranturque verba aut breviter commutata ponuntur, aut ab eodem verbo ducitur saepius oratio aut in idem conicitur

aut utrumque, aut adiungitur idem iteratum aut idem ad extremum refertur aut continenter unum verbum non eadem sententia ponitur; aut quum similiter vel cadunt verba vel desinunt; aut multis modis contrariis relata contraria; aut quum gradatim sursum versum reditur; aut quum demptis coniunctionibus dissolute plura dicuntur; aut quum aliquid praetereuntes, cur id faciamus ostendimus; aut quum corrigimus nosmet ipsos quasi reprehendentes; aut si est aliqua exclamatio vel admirationis vel conquestionis; aut quum eiusdem nominis casus saepius commutantur.

136. Sed sententiarum ornamenta maiora sunt; quibus quia frequentissime Demosthenes utitur, sunt qui putent idcirco eius eloquentiam maxime esse laudabilem. Et vero nullus fere ab eo locus sine quadam conformatione sententiae dicitur; nec quidquam est aliud dicere nisi omnes aut certe plerasque aliqua specie illuminare sententias; quas quum tu optime, Brute, teneas, quid attinet nominibus uti aut exemplis? Tantum modo notetur locus. XL. 137. Sic igitur dicit ille, quem expetimus, ut verset saepe multis modis eadem et una in re haereat in eademque commoretur sententia; saepe etiam ut extenuet aliquid, saepe ut irrideat; ut declinet a proposito deflectatque sententiam; ut proponat quid dicturus sit; ut, quum transegerit iam aliquid, definiat; ut se ipse revoceat; ut, quod dixit, iteret; ut argumentum ratione concludat; ut interrogando urgeat; ut rursus quasi ad interrogata sibi ipse respondeat; ut contra ac dicat accipi et sentiri velit; ut addubitet, quid potius aut quomodo dicat; ut dividat in partes; ut aliquid relinquat ac negligat; ut ante praemuniat; ut in eo ipso, in quo reprehendatur, culpam in adversarium conferat; 138. ut saepe eum iis, qui audiunt, nonnumquam etiam cum adversario quasi deliberet; ut hominum sermones moresque describat; ut muta quaedam loquentia inducat; ut ab eo, quod agitur, avertat animos; ut saepe in hilaritatem risumve convertat; ut ante occupet quod videat opponi; ut comparet similitudines; ut utatur exemplis; ut aliud alii tribuens dispertiat; ut interpellatorem coereat; ut aliquid reticere se dicat; ut denuntiet quid caveant; ut liberius quid audeat; ut irascatur

etiam, ut obiurget aliquando; ut deprecetur; ut supplicet; ut medeatur; ut a proposito declinet aliquantum; ut optet; ut exsecretur; ut fiat iis, apud quos dicet, familiaris. 139. Atque alias etiam dicendi quasi virtutes sequetur: brevitatem, si res petet; saepe etiam rem dicendo subiiciet oculis; saepe supra feret quam fieri possit; significatio saepe erit maior quam oratio; saepe hilaritas, saepe vitae naturarumque imitatio. XLI. Hoc in genere — nam quasi silvam vides — omnis eluceat oportet eloquentiae magnitudo.

140. Sed haec nisi collocata et quasi structa et nexa verbis, ad eam laudem, quam volumus, aspirare non possunt. De quo quum mihi deinceps viderem esse dicendum, etsi movebant iam me illa, quae supra dixeram, tamen iis, quae sequuntur, perturbabar magis. Occurrebat enim posse reperiri non invidos solum, quibus referta sunt omnia, sed fautores etiam mearum laudum, qui non censerent eius viri esse, de cuius meritis tanta senatus iudicia fecisset comprobante populo Romano quanta de nullo, de artificio dicendi litteris tam multa mandare. Quibus si nihil aliud responderem, nisi me M. Bruto negare roganti noluisse, iusta esset excusatio, quum et amicissimo et praestantissimo viro et recta et honesta petenti satis facere voluissem. 141. Sed si profitear, quod utinam possem! me studiosis dicendi praecepta et quasi vias, quae ad eloquentiam ferrent, traditurum, quis tandem id iustus rerum existimator reprehendet? Nam quis umquam dubitavit quin in re publica nostra primas eloquentia tenuerit semper urbanis pacatisque rebus, secundas iuris scientia? quum in altera gratiae, gloriae, praesidii plurimum esset, in altera praescriptionum cautionumque praeceptio, quae quidem ipsa auxilium ab eloquentia saepe peteret, ea vero repugnante vix suas regiones finesque defenderet. 142. Cur igitur ius civile docere semper pulcrum fuit hominumque clarissimorum discipulis floruerunt domus: ad dicendum si quis acuat aut adiuvet in eo iuventutem, vituperetur? Nam si vitiosum est dicere ornate, pellatur omnino e civitate eloquentia. Sin ea non modo eos ornat, penes quos est, sed etiam universam rem publicam, cur aut di-

scere turpe est, quod scire honestum est; aut, quod nosse pulcherrimum est, id non gloriosum est docere?

XLII. 143. At alterum facilitatum est, alterum novum. — Fateor: sed utriusque rei causa est. Alteros enim respondentes audire sat erat, ut ii, qui docerent, nullum sibi ad eam rem tempus ipsi seponerent, sed eodem tempore et discentibus satis facerent et consulentibus: alteri, quum domesticum tempus in cognoscendis componendisque causis, forense in agendis, reliquum in se ipsis reficiendis omne consumerent, quem habebant instituendi aut docendi locum? Atque haud scio an plerique nostrorum oratorum ingenio plus valuerint quam doctrina. Itaque illi dicere melius quam praecipere, nos contra fortasse possumus. — 144. At dignitatem docere non habet. — Certe, si quasi in ludo; sed si monendo, si cohortando, si percontando, si communicando, si interdum etiam una legendo, audiendo, nescio [cur], quum docendo etiam aliquid aliquando possis meliores facere, cur nolis? An, quibus verbis sacrorum alienatio fiat, docere honestum est, ut est: quibus ipsa sacra retineri defendique possint, non honestum est? 145. At ius profitentur etiam qui nesciunt; eloquentia autem illi ipsi, qui consecuti sunt, tamen se valere dissimulant, propterea quod prudentia hominibus grata est, lingua suspecta. Num igitur aut latere eloquentia potest aut id, quod dissimulat, effugit aut est periculum ne quis putet in magna arte et gloriosa turpe esse docere alios id, quod ipsi fuerit honestissimum discere? 146. Ac fortasse caeteri tectiores; ego semper me didicisse prae me tuli. Qui enim possem, quum et a fuissem adolescens et horum studiorum causa mare transissem et doctissimis hominibus referta domus esset et aliquae fortasse inessent in sermone nostro doctrinarum notae, quumque vulgo scripta nostra legerentur, dissimulare me didicisse? Quid erat cur probarem, nisi quod parum fortasse profeceram?

XLIII. Quod quum ita sit, tamen ea, quae supra dicta sunt, plus in disputando quam ea, de quibus dicendum est, dignitatis habuerunt. 147. De verbis enim componendis et de syllabis propemodum dinumerandis et dimetiendis loquimur; quae etiamsi sunt, sicuti mihi videntur, necessaria, ta-

men sunt magnificentius quam docentur. Est id omnino verum, sed proprie in hoc dicitur. Nam omnium magnarum artium sicut arborum altitudo nos delectat, radices stirpesque non item; sed esse illa sine his non potest. Me autem sive pervagalissimus ille versus, qui vetat,

Artem pudere proloqui, quam factites,

dissimulare non sinit quin delecter, sive tuum studium hoc a me volumen expressit, tamen eis, quos aliquid reprehensuros suspicabar, respondendum fuit. 148. Quodsi ea, quae dixi, non ita essent, quis tamen se tam durum agrestemque praeberet, qui hanc mihi non daret veniam, ut quum meae forenses artes et actiones publicae concidissent, non me aut desidia, quod facere non possum, aut maestitiae, cui resisto, potius quam litteris dederem? Quae quidem me antea in iudicia atque in curiam deducebant, nunc oblectant domi; nec vero talibus modo rebus, quales hic liber continet, sed multo etiam gravioribus et maioribus; quae si erunt perfectae, profecto forensibus nostris rebus etiam domesticae litterae respondebunt. Sed ad institutam disputationem revertamur.

XLIV. 149. Collocabuntur igitur verba, ut aut inter se quam aptissime cohaereant extrema cum primis eaque sint quam suavissimis vocibus, aut ut forma ipsa concinnitasque verborum conficiat orbem suum, aut ut comprehensio numero et apte cadat. Atque illud primum videamus quale sit, quod vel maxime desiderat diligentiam; est enim quasi structura quaedam, nec id tamen fiet operose; nam esset quum infinitus tum puerilis labor; quod apud Lucilium scite exagitat in Albucio Scaevola:

Quam lepide λέξις compostae, ut tesserulae, omnes

Arte pavimento atque emblemate vermiculato!

150. Nolo tam minuta haec constructio appareat; sed tamen stilus exercitatus efficiet facile hanc viam componendi. Nam ut in legendo oculus, sic animus in dicendo prospiciet quid sequatur, ne extremorum verborum cum insequentibus primis concursus aut hiulcas voces efficiat aut asperas. Quamvis enim suaves gravesve sententiae, tamen si inconditis verbis efferuntur offendunt aures, quarum est iudicium superbissimum. Quod quidem Latina lingua sic observat, nemo

ut tam rusticus sit qui vocales nolit coniungere. 151. In quo quidam Theopompum etiam reprehendunt, quod eas litteras tanto opere fugerit, etsi item magister eius Isocrates: at non Thucydides, ne ille quidem haud paullo maior scriptor Plato nec solum in his sermonibus, qui *διέλογοι* dicuntur, ubi etiam de industria id faciendum fuit, sed in populari oratione, qua mos est Athenis laudari in contione eos, qui sint in proeliis interfecti; quae sic probata est, ut eam quotannis, ut scis, illo die recitari necesse sit. In ea est crebra ista vocum concursio, quam magna ex parte ut vitiosam fugit Demosthenes.

XLV. 152. Sed Graeci viderint: nobis ne si cupiamus quidem distrahere voces conceditur. Inducant orationes illae ipsae horridulae Catonis, indicant omnes poetae praeter eos, qui, ut versum facerent, saepe hiabant, ut Naevius:

Vos, qui accolitis Histrum fluvium atque algidam

Et ibidem:

Quam numquam vobis Grai atque barbari

At Ennius semel:

Scipio invicte

Et quidem nos:

Hoc motu radiantis Etesiae in vada ponti

153. Hoc idem nostri saepius non tulissent, quod Graeci laudare etiam solent. Sed quid ego vocales? Sine vocalibus saepe brevitatis causa contrahebant, ut ita dicerent, multi modis, vas' argenteis, palm' et crinibus, tecti' fractis. Quid vero licentius, quam quod hominum etiam nomina contrahebant, quo essent aptiora? nam ut duellum bellum et dvis bis, sic Duellium eum, qui Poenos classe devicit, Bellium nominaverunt, quum superiores appellati essent semper Duellii. Quin etiam verba saepe contrahuntur non usus causa, sed aurium. Quomodo enim vester Axilla Ala factus est nisi fuga litterae vastioris? quam litteram etiam e maxillis et taxillis et vexillo et paxillo consuetudo elegans Latini sermonis evellit. 154. Libenter etiam copulando verba iungebant, ut sodes pro si audes, sis pro si vis. Iam in uno capsis tria verba sunt. Ain pro aisne, nequire pro non quire, malle pro

magis velle, nolle pro non velle, dein etiam saepe et exin pro deinde et exinde dicimus. Quid, illud non olet unde sit, quod dicitur cum illis, cum autem nobis non dicitur, sed nobiscum? quia si ita diceretur, obscaenius concurrerent litterae, ut etiam modo, nisi autem interposuissem, concurrissent. Ex eo est mecum et tecum, non cum me et cum te, ut esset simile illis vobiscum ac nobiscum.

XLVI. 155. Atque etiam a quibusdam sero iam emendatur antiquitas, qui haec reprehendunt. Nam pro deum atque hominum fidem — deorum aiunt. Ita, credo, hoc illi nesciebant: an dabat hanc licentiam consuetudo? Itaque idem poeta, qui inusitatus contraxerat:

Patris mei, meum factum pudet

pro meorum factorum: et

Texitur: exitium examen rapit

pro exitiorum, non dicit liberum, ut plerique loquimur, quum cupidos liberum aut in liberum loco dicimus, sed ut isti volunt:

Neque tu umquam in gremium extollas liberorum ex te genus!

Et idem:

Namque Aesculapi liberorum

At ille alter in Chryse non solum:

Cives, antiqui amici maiorum meum

quod erat usitatum, sed durius etiam:

Consilium socii, augurium atque extium interpretes

idemque pergit:

Postquam prodigium horrifera, portentum pavor

quae non sane sunt in omnibus neutris usitata. Nec enim dixerim tam libenter armum iudicium, etsi est apud eundem:

Nilne ad te de iudicio armum accidit?

156. quam centuriam, ut censoriae tabulae loquuntur, fabrū et procū audeo dicere, non fabrorum et procorum. Planeque duorum virorum iudicium aut trium virorum capitalium aut decem virorum stlitibus iudicandis dico numquam. Atqui dixit Accius:

Video sepulcra duo duorum corporum.

Idemque,

Mulier una dūm virum.

Quid verum sit intelligo; sed alias ita loquor, ut concessum est, ut hoc vel proh deum dico vel proh deorum, alias ut necesse est, quum trium virum, non virorum, quum sestertiū nummū, non nummorum, quod in his consuetudo varia non est.

XLVII. 157. Quid, quod sic loqui, nosse, iudicasse vetant, novisse iubent et iudicavisse? quasi vero nesciamus in hoc genere et plenum verbum recte dici et imminutum usitate. Itaque utrumque Terentius,

Eho, tu cognatum tuum non noras?

Post idem

Stilphonem, inquam, noveras?

Siet plenum est, sit imminutum; licet utare utroque. Ergo ibidem:

Quam cara sint, quae post carenda intelligunt,

Quamque attinendi magni dominatus sient.

Nec vero reprehenderim:

Scriptsere alii rem;

scripserunt esse verius sentio, sed consuetudini aurium indulgenti libenter obsequor.

Isdem campus habet,

inquit Ennius et

In templis isdem.

At eisdem erat verius, nec tamen probavit, ut opimius: male sonabat iisdem; impetratum est a consuetudine, ut peccare suavitate causa liceret. Et postmeridianas quadrigas quam postmeridianas libentius dixerim et mehercule quam mehercules. Non scire quidem barbarum iam videtur, nescire dulcius. Ipsum meridiem, cur non medidiem? Credo, quod erat insuaviter una. 158. Praepositio est aequae nunc tantum in accepti tabulis manet, ne his quidem omnium, in reliquo sermone mutata est: nam amovit dicimus et abegit et abstulit, ut iam nescias abne verum sit an abs. Quid, si etiam abfugit turpe visum est et abfer noluerunt, [aufugit et] aufer maluerunt? quae praepositio praeter haec duo verba nullo alio in

verbo reperietur. Noti erant et navi et nari, quibus quum in praepositioni oporteret, dulcius visum est ignoti, ignavi, ignari dicere, quam ut veritas postulabat. Ex usu dicunt et e re publica, quod in altero vocalis excipiebat, in altero esset asperitas, nisi litteram sustulisses: ut exegit, edixit. Refecit, rettulit, reddidit: adiuncti verbi prima littera praepositionem commutavit, ut subegit, summutavit, sustulit.

XLVIII. 159. Quid in verbis iunctis quam scite insipientem non insipientem, iniquum non inaequum, tricipitem non tricapitem, concisum non concaesum! Ex quo quidam pertisum etiam volunt, quod eadem consuetudo non probavit. Quid vero hoc elegantius, quod non fit natura, sed quodam instituto? Indoctus dicimus brevi prima littera, insanus producta, inhumanus brevi, infelix longa. Et, ne multis, quibus in verbis eae primae litterae sunt, quae in sapiente atque felice, producte dicitur, in caeteris omnibus breviter. Itemque composuit, consuevit, concrepuit, confecit: consule veritatem, reprehendet: refer ad aures, probabunt. Quaere, cur? ita se dicent iuvare. Voluptati autem aurium morigerari debet oratio. 160. Quin ego ipse, quum scirem ita maiores locutos esse, ut nusquam nisi in vocali aspiratione uterentur, loquebar sic, ut puleros, Cetegos, triumphos, Kartaginem dicerem; aliquando, idque sero, convicio aurium quum extorta mihi veritas esset, usum loquendi populo concessi, scientiam mihi reservavi. Orcivos tamen et Matones, Otones, Caepiones, sepulera, coronas, lacrimas dicimus, quia per aurium iudicium [semper] licet. Burrum semper Ennius, numquam Pyrrhum;

Vi patefecerunt Bruges,

non Phryges; ipsius antiqui declarant libri. Nec enim Graecam litteram adhibebant, nunc autem etiam duas, et quum Phrygum et quum Phrygibus dicendum esset, absurdum erat aut tantum barbaris casibus Graecam litteram adhibere aut recto casu solum Graece loqui, tamen et Phryges et Pyrrhum aurium causa dicimus. 161. Quin etiam, quod iam subrusticum videtur, olim autem politius, eorum

verborum, quorum eadem erant postremae duae litterae, quae sunt in optimum, postremam litteram detrahebant, nisi vocalis insequeretur. Ita non erat ea offensus in versibus, quam nunc fugiunt poetae novi. Ita enim loquebamur:

Qui est omnibus princeps

non omnibus princeps, et:

Vita illa dignum locoque

non dignus. Quod si indocta consuetudo tam est artificis suavitatis, quid ab ipsa tandem arte et doctrina postulari putamus? 162. Haec dixi brevius, quam si hac de re una disputarem — est enim hic locus late patens de natura usque verborum —, longius autem quam instituta ratio postulabat.

XLIX. Sed quia rerum verborumque iudicium prudentiae est, vocum autem et numerorum aures sunt iudices, et quod illa ad intelligentiam referuntur, haec ad voluptatem, in illis ratio invenit, in his sensus artem. Aut enim negligenda fuit nobis voluptas eorum, quibus probari volebamus, aut ars eius conciliandae reperienda. 163. Duae sunt igitur res, quae permulceant aures, sonus et numerus. De numero mox, nunc de sono quaerimus. Verba, ut supra diximus, legenda sunt potissimum bene sonantia, sed ea non ut poetae exquisita ad sonum, sed sumpta de medio.

Qua ponto ab Helles

superat modum. At

Timolus auri fons liquorum

splendidis nominibus illuminatus est versus, sed proximus inquinatus insuavissima littera:

Finis frugifera et efferta arva Asiae tenet.

164. Quare bonitate potius nostrorum verborum utamur quam splendore Graecorum, nisi forte sic loqui poenitet:

Qua tempestate Paris Helenam

et quae sequuntur. Immo vero ista sequamur asperitatemque fugiamus:

Habeo istam ego perterricrepam

Itemque:

Versutiloquas malitias.

Nec solum componentur verba ratione, sed etiam finien-

tur, quoniam id iudicium esse alterum aurium diximus. Sed finiuntur aut compositione ipsa et quasi sua sponte aut quodam genere verborum, in quibus ipsis concinnitas inest; quae sive casus habent in exitu similes, sive paribus paria redduntur, sive opponuntur contraria, suapte natura numerosa sunt, etiamsi nihil est factum de industria. 165. In huius concinnitatis consecratione Gorgiam fuisse principem accepimus; quo de genere illa nostra sunt in Miloniana: Est enim, iudices, haec non scripta, sed nata lex, quam non didicimus, accepimus, legimus, verum ex natura ipsa adripuimus, hausimus, expressimus, ad quam non docti, sed facti, non instituti, sed imbuti sumus. Haec enim talia sunt, ut, quia referuntur ad ea, ad quae debent referri, intelligamus non quaesitum esse numerum, sed secutum. 166. Quod fit item in referendis contrariis, ut illa sunt, quibus non modo numerosa oratio, sed etiam versus efficitur:

Eam, quam nihil accusas, damnas.

Condemnas diceret, qui versum effugere vellet:

Bene quam meritam esse autumas,

Dicis male mereri.

Id, quod scis, prodest nihil: id, quod nescis, obest.

Versum efficit ipsa relatio contrariorum. Id esset in oratione numerosum: Quod scis, nihil prodest: quod nescis, multum obest. L. Semper haec, quae Graeci *ἀντίθετα* nominant, quum contrariis opponuntur contraria, numerum oratorium necessitate ipsa efficiunt et eum sine industria. 167. Hoc genere antiqui iam ante Isocratem delectabantur et maxime Gorgias, cuius in oratione plerumque efficit numerum ipsa concinnitas. Nos etiam in hoc genere frequentes, ut illa sunt in quarto accusationis: Conferte hanc pacem cum illo bello, huius praetoris adventum cum illius imperatoris victoria, huius cohortem impuram cum illius exercitu invicto, huius libidines cum illius continentia: ab illo, qui cepit, conditas, ab hoc, qui constitutas accepit, captas dicetis Syracusas.

168. Ergo et hi numeri sint cogniti et genus illud ter-

tium explicetur quale sit, numerosas et aptae orationis. Quod qui non sentiunt, quas aures habeant aut quid in iis hominis simile sit nescio. Meae quidem et perfecto completoque verborum ambitu gaudent et curta sentiunt nec amant redundantia. Quid dico meas? Contiones saepe exclamare vidi, quum apte verba cecidissent. Id enim expectant aures, ut verbis colligantur sententiae. — Non erat hoc apud antiquos. — Et quidem nihil aliud fere non erat; nam et verba eligebant et sententias graves et suaves reperiebant, sed eas aut vinciebant aut explebant parum. — 169. Hoc me ipsum delectat, inquit. — Quid, si antiquissima illa pictura paucorum colorum magis quam haec iam perfecta delectet, illa nobis sit, credo, repetenda, haec scilicet repudianda! — Nominibus veterum gloriantur. — Habet autem ut in aetatibus auctoritatem senectus, sic in exemplis antiquitas, quae quidem apud me ipsum valet plurimum. Nec ego id, quod deest antiquitati, flagito potius quam laudo quod est; praesertim quum ea maiora iudicem, quae sunt, quam illa, quae desunt. Plus est enim in verbis et in sententiis boni, quibus illi excellunt, quam in conclusione sententiarum, quam non habent. LL. Post inventa conclusio est, qua credo usus veteres illos fuisse, si iam nota atque usurpata res esset; qua inventa omnes usos magnos oratores videmus. 170. Sed habet nomen invidiam, quum in oratione iudiciali et forensi numerus, Graece *ῥυθμὸς*, inesse dicitur. Nimis enim insidiarum ad capiendas aures adhiberi videtur, si etiam in dicendo numeri ab oratore quaeruntur. Hoc freti isti et ipsi infracta et amputata loquuntur et eos vituperant, qui apta et finita pronuntiant; si inanibus verbis levibusque sententiis, iure; sin probae res, lecta verba, quid est cur claudere aut insistere orationem malint quam cum sententia pariter excurrere? Hic enim invidiosus numerus nihil adfert aliud nisi ut sit apte verbis comprehensa sententia: quod fit etiam ab antiquis, sed plerumque casu, saepe natura; et quae valde laudantur apud illos, ea fere, quia sunt conclusa, laudantur. 171. Et apud Graecos quidem iam anni prope quadringenti sunt, quum hoc probatur; nos nuper agnovimus. Ergo Ennio licuit vetera contemnti dicere:

Versibu', quos olim Fauni vatesque canebant;

mihi de antiquis eodem modo non licebit? praesertim quum dicturus non sim: Ante hunc ut ille, nec quae sequuntur: Nos ausi reserare.... Legi enim audivique non nullos, quorum propemodum absolute concluderetur oratio. Quod qui non possunt, non est eis satis non contemni, laudari etiam volunt. Ego autem illos ipsos laudo idque merito, quorum se isti imitatores esse dicunt, etsi in eis aliquid desidero, hos vero minime, qui nihil illorum nisi vitium sequuntur, quum a bonis absint longissime.

172. Quodsi aures tam inhumanas tamque agrestes habent, ne doctissimorum quidem virorum eos movebit auctoritas? Omitto Isocratem discipulosque eius Ephorum et Naureratem, quamquam orationis faciendae et ornandae auctores locupletissimique ipsi oratores esse debebant. Sed quis omnium doctior, quis acutior, quis in rebus vel inveniendis vel iudicandis acrior Aristotele fuit? quis porro Isoerati est adversatus infensus? Is igitur versum in oratione vetat esse, numerum iubet. Eius auditor Theodectes in primis, ut Aristoteles saepe significat, politus scriptor atque artifex hoc idem et sentit et praecipit; Theophrastus vero iisdem de rebus etiam accuratius. Quis ergo istos ferat, qui hos auctores non probent? nisi omnino haec esse ab his praecepta nesciunt. 173. Quod si ita est — nec vero aliter existimo —, quid? ipsi suis sensibus non moventur? nihilne eius inane videtur, nihil inconditum, nihil curtum, nihil claudicans, nihil redundans? In versu quidem theatra tota exclamant, si fuit una syllaba aut brevior aut longior. Nec vero multitudo pedes novit nec ullos numeros tenet nec illud, quod offendit, aut cur aut in quo offendat intelligit; et tamen omnium longitudinum et brevitatum in sonis sicut acutarum graviumque vocum iudicium ipsa natura in auribus nostris collocavit.

LII. 174. Visne igitur, Brute, totum hunc locum accuratius etiam explicemus quam illi ipsi, qui et haec et illa nobis tradiderunt, an his contenti esse, quae ab illis dicta sunt, possumus? Sed quid quaero velisne, quum litteris tuis eruditissime scriptis te id vel maxime velle perspexerim? Præc. I. 2.

mum ergo origo, deinde causa, post natura, tum ad extremum usus ipse explicetur orationis aptae atque numerosae.

Nam qui Isocratem maxime mirantur, hoc in eius summis laudibus ferunt, quod verbis solutis numeros primus adiunxerit. Quum enim videret oratores cum severitate audiri, poëtas autem cum voluptate, tum dicitur numeros secutus, quibus etiam in oratione uteretur, quum iucunditatis causa tum ut varietas occurreret satietati. 175. Quod ab iis vere quadam ex parte, non totum dicitur. Nam neminem in eo genere scientius versatum Isocrate confitendum est, sed princeps inveniendi fuit Thrasymachus, cuius omnia nimis [etiam] exstant scripta numerose. Nam, ut paullo ante dixi, paria paribus adiuncta et similiter definita itemque contrariis relata contraria, quae sua sponte, etiamsi id non agas, cadunt plerumque numerose, Gorgias primus invenit, sed iis est usus intemperatus. Id autem est genus, ut ante dictum est, ex tribus partibus collocationis alterum. 176. Horum uterque Isocratem aetate praecurrit, ut eos ille moderatione, non inventione vicerit. Est enim, ut in transferendis faciendis-que verbis tranquillior, sic in ipsis numeris sedatior. Gorgias autem avidior est generis eius et iis festivitatis — sic enim ipse censet — insolentius abutitur, quas Isocrates, quum tamen audisset in Thessalia adolescens senem iam Gorgiam, moderatius [etiam] temperavit. Quin etiam se ipse tantum, quantum aetate procedebat — prope enim centum confecit annos — relaxarat a nimia necessitate numerorum; quod declarat in eo libro, quem ad Philippum Macedonem scripsit, quum iam admodum esset senex: in quo dicit sese minus iam servire numeris quam solitus esset. Ita non modo superiores, sed etiam se ipse correxerat.

LIII. 177. Quoniam igitur habemus aptae orationis eos principes auctoresque, quos diximus, et origo inventa est, causa quaeratur. Quae sic aperta est, ut mirer veteres non esse commotos, praesertim quum, ut fit, fortuito saepe aliquid concludere apteque dicerent. Quod quum animos hominum auresque pepulisset, ut intelligi posset id, quod casus effudisset, cecidisse iucunde, notandum certe genus atque ipsi sibi imitandi fuerunt. Aures enim vel animus aurium

nuntio naturalem quamdam in se continet vocum omnium mentionem. 178. Itaque et longiora et breviora iudicat et perfecta ac moderata semper exspectat; mutila sentit quaedam et quasi decurtata, quibus tamquam debito fraudetur offenditur, productiora alia et quasi immoderatus excurrentia, quae magis etiam aspernantur aures; quod quum in plerisque tum in hoc genere nimium quod est offendit vehementius quam id quod videtur parum. Ut igitur poëtica et versus inventus est terminatione aurium, observatione prudentium, sic in oratione animadversum est, multo illud quidem serius, sed eadem admonente natura, esse quosdam certos cursus conclusionesque verborum.

179. Quoniam igitur causam quoque ostendimus, naturam nunc — id enim erat tertium —, si placet, explicemus: quae disputatio non huius instituti sermonis est, sed artis intimae. Quaeri enim potest, qui sit orationis numerus, et ubi sit positus et natus ex quo, et is unusne sit an duo an plures, quaque ratione componatur et ad quam rem et quando et quo loco et quemadmodum adhibitus aliquid voluptatis adferat. 180. Sed ut in plerisque rebus, sic in hac duplex est considerandi via, quarum altera est longior, brevior altera, eadem etiam planior. LIV. Est autem longioris prima illa quaestio sitne omnino ulla numerosa oratio. Quibusdam enim non videtur, quia nihil insit in ea certi ut in versibus, et quod ipsi, qui adfirmant esse eos numeros, rationem cur sint non queant reddere. Deinde, si sit numerus in oratione, qualis sit aut quales, et e poëticisne numeris an ex alio genere quodam, et, si e poëticis, quis eorum sit aut qui. Namque aliis unus modo, aliis plures, aliis omnes iidem videntur. Deinde, quicumque sunt sive unus sive plures, communesne sint omni generi orationis — quoniam aliud genus est narrandi, aliud persuadendi, aliud docendi —; an dispares numeri cuique orationis generi accommodentur; si communes, qui sint; si dispares, quid intersit, et cur non aequae in oratione atque in versu numerus appareat. 181. Deinde, quod dicitur in oratione numerosum, id utrum numero solum efficiatur, an etiam vel compositione quadam vel genere verborum; an sit suum cuiusque, ut numerus intervallis,

compositio vocibus, genus ipsum verborum quasi quaedam forma et lumen orationis appareat, sitque omnium fons compositio ex eaque et numerus efficiatur et ea, quae dicuntur orationis quasi formae et lumina, quae, ut dixi, Graeci vocant *σχήματα*. 182. At non est unum nec idem, quod voce iucundum est, quod moderatione absolutum est, quod illuminatum genere verborum, quamquam id quidem finitimum est numero, quia per se plerumque perfectum est; compositio autem ab utroque differt, quae tota servit gravitati vocum aut suavitati. Haec igitur fere sunt in quibus rei natura quaerenda sit.

LV. 183. Esse ergo in oratione numerum quemdam non est difficile cognoscere. Iudicat enim sensus; in quo iniquum est, quod accidit, non agnoscere, si cur id accidat reperire nequeamus. Neque enim ipse versus ratione est cognitus, sed natura atque sensu, quem dimensa ratio docuit quid acciderit. Ita notatio naturae et animadversio peperit artem. Sed in versibus res est apertior, quamquam etiam a modis quibusdam cantu remoto soluta esse videatur oratio maximeque id in optimo quoque eorum poetarum, qui *λυγιστοὶ* a Graecis nominantur, quos quum cantu spoliaveris, nuda paene remanet oratio. 184. Quorum similia sunt quaedam etiam apud nostros, velut ille in Thyeste:

Quemnam te esse dicam? qui tarda in senecta

et quae sequuntur, quae, nisi quum tibicen accessit, orationis sunt solutae simillima. At comicorum senarii propter similitudinem sermonis sic saepe sunt abiecti, ut nonnumquam vix in eis numerus et versus intelligi possit. Quo est ad inveniendum difficilior in oratione numerus quam in versibus. 185. Omnino duo sunt, quae condiant orationem, verborum numerorumque iucunditas. In verbis inest quasi materia quaedam, in numero autem expositio. Sed ut caeteris in rebus necessitatis inventa antiquiora sunt quam voluptatis, ita in hac re accidit, ut multis saeculis ante oratio nuda ac rudis ad solos animorum sensus exprimendos fuerit reperta, quam ratio numerorum causa delectationis aurium excogitata. 186. Itaque et Herodotus et eadem superiorque aetas numero caruit, nisi quando temere ac fortuito, et scriptores perveteres de numero nihil omnino, de oratione praecepta

multa nobis reliquerunt. Nam quod et facilius est et magis necessarium, id semper ante cognoscitur. LVI. Itaque tratata aut facta aut iuncta verba facile sunt cognita, quia sumebantur et consuetudine cotidianoque sermone. Numerus autem non domo depromebatur neque habebat aliquam necessitudinem aut cognationem cum oratione. Itaque serius aliquanto notatus et cognitus quasi quamdam palaestram et extrema liniamenta orationi attulit. 187. Quodsi et angusta quaedam atque concisa et alia est dilatata et fusa oratio, necesse est id non litterarum accidere natura, sed intervallo longorum et brevium varietate; quibus implicata atque permixta oratio quoniam tum stabilis est tum volubilis, necesse est eiusmodi naturam numeris contineri. Nam circumcitus ille, quem saepe iam diximus, incitator numero ipso fertur et labitur, quoad perveniat ad finem et insistat. Perpicuum est igitur numeris astrictam orationem esse debere, carere versibus.

188. Sed ei numeri poetice sint an ex alio genere quodam deinceps est videndum. Nullus est igitur numerus extra poeticos, propterea quod definita sunt genera numerorum. Nam omnis talis est, ut unus sit e tribus. Pes enim, qui adhibetur ad numeros, partitur in tria, ut necesse sit partem pedis aut aequalem esse alteri parti aut altero tanto aut sesqui esse maiorem. Ita fit aequalis dactylus, duplex iambus, sesquipleus paeon; qui pedes in orationem non cadere qui possunt? quibus ordine locatis quod efficitur, numerosum sit necesse est. 189. Sed quaeritur quo numero aut quibus potissimum sit utendum. Incidere vero omnes in orationem etiam ex hoc intelligi potest, quod versus saepe in oratione per imprudentiam dicimus; quod vehementer est vitiosum, sed non attendimus neque exaudimus nosmet ipsos: senarios vero et Hipponacteos effugere vix possumus; magnam enim partem ex iambis nostra constat oratio. Sed tamen eos versus facile agnoscit auditor; sunt enim usitatissimi. Inculcamus autem per imprudentiam saepe etiam minus usitatos, sed tamen versus; vitiosum genus et longa animi provisione fugiendum. 190. Elegit ex multis Isocrati libris triginta fortasse versus Hieronymus Peripateticus in primis

nobilis, plerosque senarios, sed etiam anapaestos; quo quid potest esse turpius? Etsi in eligendo fecit malitiose: prima enim syllaba dempta in primo verbo sententiae postremum ad verbum primam rursus syllabam adiunxit insequentis; itaque factus est anapaestus is, qui Aristophanius nominatur; quod ne accidat, observari nec potest nec necesse est. Sed tamen hic corrector in eo ipso loco, quo reprehendit, ut a me animadversum est studiose inquirente in eum, immittit imprudens ipse senarium. Sit igitur hoc cognitum, in solutis etiam verbis inesse numeros eosdemque esse oratorios, qui sint poëtica.

LVII. 191. Sequitur ergo, ut qui maxime cadant in orationem aptam numeri videndum sit. Sunt enim qui iambicum putent, quod sit orationi simillimus; qua de causa fieri, ut is potissimum propter similitudinem veritatis adhibeatur in fabulis, quod ille dactylicus numerus hexametrorum magniloquentiae sit accommodatior. Ephorus autem, levis ipse orator, sed profectus ex optima disciplina, paeana sequitur aut dactylum, fugit autem spondeum et trochaeum. Quod enim paean habeat tres breves, dactylus autem duas, brevitate et celeritate syllabarum labi putat verba proclivius contraque accidere in spondeo et trochaeo; quod alter e longis constet, alter e brevibus, fieri alteram nimis incitatam, alteram nimis tardam orationem, neutram temperatam. 192. Sed et illi priores errant et Ephorus in culpa est. Nam et qui paeana praetereunt, non vident mollissimum a sese numerum eundemque amplissimum praeteriri. Quod longe Aristoteli videtur secus, qui iudicat heroum numerum grandiosem quam desideret soluta oratio, iambum autem nimis e vulgari esse sermone. Ita neque humilem et abiectam orationem nec nimis altam et exaggeratam probat, plenam tamen eam vult esse gravitatis, ut eos qui audient ad maiorem admirationem possit traducere. 193. Trochaeum autem, qui est eodem spatio quo choreus, cordacem appellat, quia contractio et brevis dignitatem non habeat. Ita paeana probat eoque ait uti omnes, sed ipsos non sentire, quum ulantur; esse autem tertium ac medium inter illos, et ita factos eos pedes esse, ut in eis singulis modus insit aut sesquipleus aut duplex aut par. Ita-

que illi, de quibus ante dixi, tantummodo commoditatis habuerunt rationem, nullam dignitatis. 194. Iambus enim et dactylus in versum cadunt maxime. Itaque ut versum fugimus in oratione, sic hi sunt evitandi continuati pedes. Aliud enim quiddam est oratio nec quidquam inimicius quam illa versibus. Paean autem minime est aptus ad versum; quo libentius eum recepit oratio. Ephorus vero ne spondeum quidem, quem fugit, intelligit esse aequalem dactylo, quem probat. Syllabis enim metiendos pedes, non intervallis existimat; quod idem facit in trochaeo, qui temporibus et intervallis est par iambo, sed eo vitiosus in oratione, si ponatur extremus, quod verba melius in syllabas longiores cadunt. Atque haec, quae sunt apud Aristotelem, eadem a Theophrasto Theodecteque de paeane dicuntur. 195. Ego autem sentio omnes in oratione esse quasi permixtos et confusos pedes. Nec enim effugere possemus animadversionem, si semper eisdem uteremur, quia nec numerosa esse, ut poëma, neque extra numerum, ut sermo vulgi est, debet oratio. Alterum nimis est vinctum, ut de industria factum appareat, alterum nimis dissolutum, ut pervagatum ac vulgare videatur; ut ab altero non delectere, alterum oderis. 196. Sit igitur, ut supra dixi, permixta et temperata numeris nec dissoluta nec tota numerosa, paeane maxime, quoniam optimus auctor ita censet, sed reliquis etiam numeris, quos ille praeterit, temperata.

LVIII. Quos autem numeros eum quibus tamquam purpuram misceri oporteat nunc dicendum est atque etiam quibus orationis generibus sint quique accommodatissimi. Iambus enim frequentissimus est in iis, quae demisso atque humili sermone dicuntur; 197. paean autem in amplioribus, in utroque dactylus. Itaque in varia et perpetua oratione hi sunt inter se miscendi et temperandi. Sic minime animadvertetur delectationis aucupium et quadrandae orationis industria; quae latebit eo magis, si et verborum et sententiarum ponderibus utemur. Nam qui audiunt haec duo animadvertunt et iucunda sibi censent, verba dico et sententias, eaque dum animis attentis admirantes excipiunt, fugit eos et praetervolat numerus; qui tamen si abesset, illa ipsa minus delecta-

rent. 198. Nec vero is cursus est numerorum — orationis dico, nam est longe aliter in versibus —, nihil ut fiat extra modum; nam id quidem esset poëma; sed omnis nec claudicans nec quasi fluctuans et aequaliter constanterque ingrediens numerosa habetur oratio. Atque id in dicendo numerosum putatur, non quod totum constat e numeris, sed quod ad numeros proxime accedit; quo etiam difficilius est oratione uti quam versibus, quod illis certa quaedam et definita lex est, quam sequi sit necesse; in dicendo autem nihil est propositum, nisi ut ne immoderata aut angusta aut dissoluta aut fluens sit oratio. Itaque non sunt in ea tamquam tibicinii percussionum modi, sed universa comprehensio et species orationis clausa et terminata est, quod voluptate aurium indicatur.

LIX. 199. Solet autem quaeri totone in ambitu verborum numeri tenendi sint an in primis partibus atque in extremis. Plerique enim censent cadere tantum numerose oportere terminarique sententiam. Est autem, ut id maxime deceat, non ut solum; ponendus est enim ille ambitus, non abiiciendus. Quare quum aures extremum semper expectent in eoque acquiescant, id vacare numero non oportet, sed ad hunc exitum tamen a principio ferri debet verborum illa comprehensio et tota a capite ita fluere, ut ad extremum veniens ipsa consistat. 200. Id autem bona disciplina exercitatis, qui et multa scripserint et, quaecumque etiam sine scripto dicerent, similia scriptorum effecerint, non erit difficillimum. Ante enim circumscribitur mente sententia confestimque verba concurrunt, quae mens eadem, qua nihil est celerius, statim dimittit, ut suo quodque loco respondeat; quorum descriptus ordo alias alia terminatione concluditur, atque omnia illa et prima et media verba spectare debent ad ultimum. 201. Interdum enim cursus est in oratione incitator, interdum moderata ingressio, ut iam a principio videndum sit quemadmodum velis venire ad extremum. Nec in numeris magis quam in reliquis ornamentis orationis, eadem quum faciamus quae poëtae, effugimus tamen in oratione poëmatum similitudinem. Est enim in utroque et materia et tractatio: materia in verbis, tractatio in collocatione verborum. LX. Ternae autem sunt utriusque partes: verborum, tralatum,

novum, priscum — nam de propriis nihil hoc loco dicimus —: collocationis autem eae, quas diximus, compositio, concinnitas, numerus. 202. Sed in utroque frequentiores sunt et liberiores poëtae; nam et transferunt verba quum crebrius tum etiam audacius et priscis libentius utuntur et liberius novis. Quod idem fit in numeris, in quibus quasi necessitati parere coguntur. Sed tamen haec nec nimis esse diversa neque nullo modo coniuncta intelligi licet. Ita fit ut non item in oratione ut in versu numerus exstet, idque, quod numerosum in oratione dicitur, non semper numero fiat, sed nonnunquam aut concinnitate aut constructione verborum. 203. Ita si numerus orationis quaeritur qui sit, omnis est, sed alius alio melior atque aptior; si locus, in omni parte verborum; si unde ortus sit, ex aurium voluptate; si componendorum ratio, dicitur alio loco, quia perlinet ad usum, quae pars quarta et extrema nobis in dividendo fuit; si ad quam rem adhibeatur, ad delectationem; si quando, semper; si quo loco, in tota continuatione verborum; si quae res efficiat voluptatem, eadem quae in versibus, quorum modum notat ars, sed aures ipsae tacito eum sensu sine arte definiunt.

LXI. 204. Satis multa de natura: sequitur usus, de quo est accuratius disputandum. In quo quaesitum est in totone circuitu illo orationis, quem Graeci *περίοδον*, nos tum ambitum, tum circuitum, tum comprehensionem aut continuationem aut circumscriptionem dicimus, an in principiis solum an in extremis an in utraque parte numerus tenendus sit; deinde quum aliud videatur esse numerus, aliud numerosum, quid intersit. 205. Tum autem in omnibusne numeris aequaliter particulas deceat incidere an facere alias breviores, alias longiores, idque quando aut cur quibusque partibus; pluribusne an singulis, imparibus an aequalibus; et quando aut his aut illis sit utendum: quaeque inter se aptissime collocentur et quomodo, an omnino nulla sit in eo genere distinctio; quodque ad rem maxime perlinet, qua ratione numerosa fiat oratio. 206. Explicandum etiam est unde orta sit forma verborum dicendumque quantos circuitus facere deceat deque eorum particulis et tamquam incisionibus disserendum est quaerendumque utrum una species et lon-

gitudo sit earum ane plures et, si plures, quo loco aut quando quoque genere uti oporteat. Postremo totius generis utilitas explicanda est, quae quidem patet latius; non ad unam enim rem aliquam, sed ad plures accommodatur.

207. Ac licet non ad singula respondentem de universo genere sic dicere, ut etiam singulis satis responsum esse videatur. Remotis igitur reliquis generibus unum selegimus hoc, quod in causis foroque versatur, de quo dicemus. Ergo in aliis, id est, in historia et in eo, quod appellamus *ἐπιδεικτικόν*, placet omnia dici Isocrateo Theopompeoque more illa circumscriptione ambituque, ut tamquam in orbe inclusa currat oratio, quoad insistat in singulis perfectis absolutisque sententiis. 208. Itaque posteaquam est nata haec vel circumscriptio vel comprehensio vel continuatio vel ambitus, si ita licet dicere, nemo, qui aliquo esset in numero, scripsit orationem generis eius, quod esset ad delectationem comparatum remotumque a iudiciis forensique certamine, quin redigeret omnes fere in quadrum numerumque sententias. Nam quum is est auditor, qui non vereatur ne compositae orationis insidiis sua fides attemptetur, gratiam quoque habet oratori voluptati aurium servienti. LXII. 209. Genus autem hoc orationis neque totum adsumendum est ad causas forenses neque omnino repudiandum; si enim semper utare, quum satietatem adfert tum quale sit etiam ab imperitis agnoscitur. Detrahit praeterea actionis dolorem, aufert humanum sensum actoris, tollit funditus veritatem et fidem.

Sed quoniam adhibenda nonnumquam est, primum videndum est quo loco, deinde quam diu retinenda sit, tum quot modis commutanda. 210. Adhibenda est igitur numerosa oratio, si aut laudandum est aliquid ornatus, ut nos in accusationis secundo de Siciliae laude diximus, ut in senatu de consulatu meo, aut exponenda narratio, quae plus dignitatis desiderat quam doloris, ut in quarto accusationis de Hennensi Cerere, de Segestana Diana, de Syracusarum situ diximus. Saepe etiam in amplificanda re concessu omnium funditur numerose et volubiliter oratio. Id nos fortasse non perfecimus, conati quidem saepissime sumus: quod plurimis locis perorationes nostrae voluisse nos atque animo

contendisse declarant. Id autem tum valet, quum is, qui audit, ab oratore iam obsessus est ac tenetur. Non enim id agit, ut insidietur et observet, sed iam favet processumque vult dicendique vim admirans non anquirat quid reprehendat. 211. Haec autem forma retinenda non diu est, nec dico in peroratione, quam ipsam includit, sed in orationis reliquis partibus. Nam quum sis iis locis usus, quibus ostendi licere, transferenda tota dictio est ad illa, quae nescio cur, quum Graeci *κόμματα* et *κῶλα* nominent, nos non recte incisa et membra dicamus. Neque enim esse possunt rebus ignotis nota nomina, sed quum verba aut suavitatis aut inopiae causa transferre soleamus, in omnibus hoc fit artibus, ut, quum id appellandum sit, quod propter rerum ignorantem ipsarum nullum habuerit ante nomen, necessitas cogat aut novum facere verbum aut a simili mutuari.

LXIII. 212. Quo autem pacto deceat incise membra imve dici iam videbimus; nunc quot modis mutantur comprehensiones conclusionisque dicendum est. Fluit omnino numerus a primo tum incitatus brevitate pedum, tum proceritate tardius. Cursum contentiones magis requirunt, expositiones rerum tarditatem. Insistit autem ambitus modis pluribus, e quibus unum est secuta Asia maxime, qui dichoreus vocatur, quum duo extremi chorei sunt, id est, e singulis longis et brevibus. Explanandum est enim, quod ab aliis iidem pedes aliis vocabulis nominantur. 213. Dichoreus non est ille quidem sua sponte vitiosus in clausulis, sed in orationis numero nihil est tam vitiosum quam si semper est idem. Cadit autem per se ipse ille praeclare, quo etiam satietas formidanda est magis. Me stante C. Carbo C. F. tribunus plebis in contione dixit his verbis: O Marce Druse, patrem appello: haec quidem duo binis pedibus incisim. Deinde membra im: Tu dicere solebas sacram esse rem publicam: haec item membra ternis. 214. Post ambitus: Quicumque eam violavissent, ab omnibus esse ei poenas persolutas: dichoreus. Nihil enim ad rem extrema illa longa sit an brevis. Deinde: Patris dictum sapiens temeritas filii comprobavit. Hoc dichoreo tantus clamor contionis excitatus est, ut admirabile

esset. Quaero nonne id numerus effecerit? Verborum ordinem immuta, fac sic: Comprobavit filii temeritas, iam nihil erit, etsi temeritas ex tribus brevibus et longa est, quem Aristoteles ut optimum probat, a quo dissentio. — 215. At eadem verba, eadem sententia. — Animo istuc satis est, auribus non satis. Sed id crebrius fieri non oportet. Primum enim numerus agnoscitur, deinde satiatur, postea cognita facilitate contemnitur.

LXIV. Sed sunt clausulae plures, quae numerose et iucunde cadunt. Nam et creticus, qui est e longa et brevi et longa, et eius aequalis paeon, qui spatio par est, syllaba longior, quam commodissime putatur in solutam orationem illigari, quum sit duplex. Nam aut e longa est et tribus brevibus, qui numerus in primo viget, iacet in extremo, aut e totidem brevibus et longa, in quem optime cadere censeant veteres; ego non plane reiicio, sed alios antepono. 216. Ne spondeus quidem funditus est repudiandus. Etsi, quod est e longis duabus, hebetior videtur et tardior, habet tamen stabilem quemdam et non expertem dignitatis gradum, in incisionibus vero multo magis et in membris; paucitatem enim pedum gravitate sua et tarditate compensat. Sed hos quum in clausulis pedes nomino, non loquor de uno pede extremo: adiungo, quod minimum sit, proximum superiorem, saepe etiam tertium. 217. Ne iambus quidem, qui est e brevi et longa, aut par choreo, qui habet tres breves, trochaeus, sed spatio par, non syllabis, aut etiam dactylus, qui est e longa et duabus brevibus, si est proximus a postremo, parum volubiler pervenit ad extremum, si est extremus choreus aut spondeus. Numquam enim interest uter sit eorum in pede extremo. Sed iidem hi tres pedes male concludunt, si quis eorum in extremo locatus est, nisi quum pro cretico postremus est dactylus. Nihil enim interest dactylus sit extremus an creticus, quia postrema syllaba brevis an longa sit ne in versu quidem refert. 218. Quare etiam paeana qui dixit aptiorem, in quo esset longa postrema vidit parum, quoniam nihil ad rem est, postrema quam longa sit. Iam paeon, quod plures habet syllabas quam tres, numerus a quibusdam, non pes habetur. Est quidem, ut inter

omnes constat antiquos, Aristotelem, Theophrastum, Theodestem, Ephorum, unus aptissimus orationi vel orienti vel mediae; putant illi etiam cadenti, quo loco mihi videtur aptior creticus. Dochmius autem e quinque syllabis, brevi, duabus longis, brevi, longa, ut est hoc: Amicos tenes, quovis loco aptus est, dum semel ponatur: iteratus aut continuatus numerum apertum et nimis insignem facit. LXV. 219. His igitur tot commutationibus tamque variis si utemur, nec deprehendetur manifesto quid a nobis de industria fiat et occurreret satietati. Et quia non numero solum numerosa oratio, sed et compositione fit et genere, quod ante dictum est, concinnitatis, compositione potest intelligi, quum ita structa verba sunt, ut numerus non quaesitus, sed ipse secutus esse videatur, ut apud Crassum: Nam ubi libido dominatur, innocentiae leve praesidium est. Ordo enim verborum efficit numerum sine ulla aperta oratoris industria. Itaque si quae veteres illi — Herodotum dico et Thucydidem totamque eam aetatem — apte numeroseque dixerunt, ea non numero quaesito, sed verborum colloca-tione ceciderunt. 220. Formae vero quaedam sunt orationis, in quibus ea concinnitas est, ut sequatur numerus necessario. Nam quum aut par pari refertur aut contrarium contrario opponitur aut quae similiter cadunt verba verbis comparantur, quidquid ita concluditur, plerumque fit ut numerose cadat. Quo de genere cum exemplis supra diximus, ut haec quoque copia facultatem adferat non semper eodem modo desinendi. Nec tamen haec ita sunt arcta et astricta, ut ea, quum velimus, laxare nequeamus. Multum interest utrum numerosa sit, id est, similis numerorum an plane e numeris constet oratio. Alterum si fit, intolerabile vitium est; alterum nisi fit, dissipata et inculta et fluens est oratio.

LXVI. 221. Sed quoniam non modo non frequenter, verum etiam raro in veris causis aut forensibus circumscripte numeroseque dicendum est, sequi videtur, ut videamus quae sint illa, quae supra dixi incisa, quae membra. Haec enim in veris causis maximam partem orationis obtinent. Constat enim ille ambitus et plena comprehensio e quattuor fere partibus, quae membra dicimus, ut et aures impleat et ne bre-

vior sit quam satis sit neque longior. Quamquam utrumque nonnumquam vel potius saepe accidit, ut aut citius insistentum sit aut longius procedendum, ne brevitatis defraudasse aures videatur neve longitudo obtudisse. Sed habeo mediocritatis rationem; nec enim loquor de versu et est liberior aliquanto oratio. 222. E quattuor igitur quasi hexametrorum instar versuum quod sit, constat fere plena comprehensio. His igitur singulis versibus quasi nodi apparent continuationis, quos in ambitu coniungimus. Sin membratim volumus dicere, insistimus, idque quum opus est, ab isto cursu invidioso facile nos et saepe diiungimus. Sed nihil tam debet esse numerosum quam hoc, quod minime apparet et valet plurimum. Ex hoc genere illud est Crassi: *Missos faciant patronos: ipsi prodeant. Nisi intervallo dixisset: ipsi prodeant, sensisset profecto se fudisse senarium; omnino melius caderet, prodeant ipsi; sed de genere nunc disputo.* 223. Cur clandestinis consiliis nos oppugnant? cur de perfugis nostris copias comparant contra nos? Prima sunt illa duo, quae *νόματα* Graeci vocant, nos incisa dicimus; deinde tertium *μέλος* illi, nos membrum; *** sequitur non longa, ex duobus enim versibus, id est, membris, perfecta comprehensio est et in spondeos cadit; *** et Crassus quidem sic plerumque dicebat, idque ipse genus dicendi maxime probo. LXVII. Sed quae incisim aut membratim efferuntur, ea vel aptissime cadere debent, ut est apud me: *Domus tibi deerat? at habebas. Pecunia superabat? at egebas.* 224. Haec incise dicta sunt quattuor. At membratim quae sequuntur duo: *Incurristi amens in columnas: in alienos insanus insanisti. Deinde omnia tamquam crepidine quadam comprehensione longiore sustinentur: Depressam, caecam, iacentem domum pluris quam te et fortunam tuam aestimasti. Dichoreo finitur. At dispondeis proximum illud. Nam in iis, quibus ut pugiunculis uti oportet, brevitatis facit ipsa liberiores pedes. Saepe enim singulis utendum est, plerumque binis, et utrisque addi pedis pars potest; non fere ternis amplius.* 225. Incisim autem et membratim tractata oratio in veris causis plurimum valet,

maximeque iis locis, quum aut arguas aut refellas, ut nostra in Corneliana secunda: *O callidos homines, o rem excogitatam, o ingenia metuenda! Membratim adhuc, deinde caesim, Diximus, rursus membratim: Testes dare volumus. Extrema sequitur comprehensio, sed ex duobus membris, qua non potest esse brevior: Quem, quaeso, nostrum fefellit ita vos esse facturos?* 226. Nec ullum genus est dicendi aut melius aut fortius quam binis aut ternis ferre verbis, nonnumquam singulis, paullo alias pluribus, inter quae variis clausulis interponit se raro numerosa comprehensio; quam perverse fugiens Hegesias, dum ille quoque imitari Lysiam vult alterum paene Demosthenem, saltat incidens particulas. Et is quidem non minus sententiis peccat quam verbis, ut non quaerat quem appellet ineptum, qui illum cognoverit. Sed ego illa Crassi et nostra posui, ut qui vellet auribus ipsis quid numerosum etiam in minimis particulis orationis esset iudicaret. Et quoniam plura de numerosa oratione diximus quam quisquam ante nos, nunc de eius generis utilitate dicemus.

LXVIII. 227. Nihil enim est aliud, Brute, quod quidem tu minime omnium ignoras, pulcre et oratorie dicere nisi optimis sententiis verbisque lectissimis dicere. Et nec sententia ulla est, quae fructum oratori ferat, nisi apte exposita atque absolute, nec verborum lumen apparet nisi diligenter collocatorum, et horum utrumque numerus illustrat; numerus autem — saepe enim hoc testandum est — non modo non poetice iunctus, verum etiam fugiens illum eique omnium dissimillimus; non quin iidem sint numeri non modo oratorum et poetarum, verum omnino loquentium, denique etiam sonantium omnium, quae meliri auribus possumus, sed ordo pedum facit, ut id, quod pronuntiatur, aut orationis aut poematis simile videatur. 228. Hanc igitur, sive compositionem sive perfectionem sive numerum vocari placet, adhibere necesse est, si ornate velis dicere, non solum, quod ait Aristoteles et Theophrastus, ne infinite feratur ut flumen oratio, quae non aut spiritu pronuntiantis aut interductu librarii, sed numero coacta debet insistere, verum etiam quod multo maiorem habent apta vim quam soluta. Ut enim athle-

tas nec multo secus gladiatores videmus nihil nec vitando facere caute nec petendo vehementer, in quo non motus hic habeat palaestram quamdam, ut, quidquid in his rebus fiat utiliter ad pugnam, idem ad aspectum etiam sit venustum: sic orator nec plagam gravem facit, nisi petitio fuit apta, nec satis recte declinat impetum, nisi etiam in cedendo quid deceat intelligit. 229. Itaque qualis eorum motus, quos *ἀπαλαίστρούς* Graeci vocant, talis horum mihi videtur oratio, qui non claudunt numeris sententias, tantumque abest, ut, quod ii, qui hoc aut magistrorum inopia aut ingenii tarditate aut laboris fuga non sunt adsecuti, solent dicere, enervetur oratio compositione verborum, ut aliter in ea nec impetus ullus nec vis esse possit. LXIX. Sed magnam exercitationem res flagitat, ne quid eorum, qui genus hoc secuti non tenuerunt, simile faciamus, ne aut verba traiciamus aperte, quo melius aut cadat aut volvatur oratio; 230. quod se L. Caelius Antipater in prooemio belli Punicis nisi necessario facturum negat. O virum simplicem, qui nos nihil celet; sapientem, qui servendum necessitati putet! Sed hic omnino rudis. Nobis autem in scribendo atque in dicendo necessitatis excusatio non probatur. Nihil est enim necesse, et si quid esset, id necesse tamen non erat confiteri. Et hic quidem, qui hanc a Laelio, ad quem scripsit, cui se purgat, veniam petit, et utitur ea traiectione verborum et nihil tamen aptius explet concluditque sententias. Apud alios autem et Asiaticos maxime numero servientes inculcata reperias inania quaedam verba quasi complementa numerorum. Sunt etiam qui illo vitio, quod ab Hegesia maxime fluxit, infringendis concidendisque numeris in quoddam genus abiectionem incidant versiculorum simillimum. 231. Tertium est, in quo fuerunt fratres illi Asiaticorum rhetorum principes Hierocles et Meneclis minime mea sententia contemnendi. Etsi enim a forma veritatis et ab Atticorum regula absunt, tamen hoc vitium compensant vel facultate vel copia. Sed apud eos varietas non erat, quod omnia fere concludebantur uno modo. Quae vitia qui fugerit, ut neque verbum ita traiciat, ut id de industria factum intelligatur, neque inferciens verba quasi rimas expleat, nec minutos numeros sequens concedat

delumbetque sententias, nec sine ulla commutatione in eodem semper versetur genere numerorum, is omnia fere vitia vitaverit. Nam de laudibus multa diximus, quibus sunt alia perspicue vitia contraria. LXX. 232. Quantum autem sit apta dicere, experiri licet, si aut compositi oratoris bene structam collocationem dissolvas permutatione verborum — corrumpatur enim tota res, ut et haec nostra in Cornelianam et deinceps omnia: Neque me divitiae movent, quibus omnes Africanos et Laelios multi venalicii mercatoresque superarunt; immuta paullulum, ut sit, multi superarunt mercatores venalicii que, perierit tota res; et quae sequuntur: Neque vestis aut caelatum aurum et argentum, quo nostros veteres Marcellos Maximosque multi eunuchi e Syria Aegyptoque vicerunt; verba permuta sic, ut sit, vicerunt eunuchi e Syria Aegyptoque; adde tertium: Neque vero ornamenta ista villarum, quibus L. Paullum et L. Mummius, qui rebus his urbem Italiamque omnem refererunt, ab aliquo video perfacile Deliaci aut Syro potuisse superari; fac ita, potuisse superari ab aliquo Syro aut Deliaci: 233. videsne, ut ordine verborum paullum commutato, eisdem verbis, stante sententia, ad nihilum omnia recidant, quum sint ex aptis dissoluta? Aut si alicuius inconditi adripias dissipatam aliquam sententiam eamque ordine verborum paullum commutato in quadrum redigas, efficiatur aptum illud, quod fuerit antea diffuens ac solutum. Age sume de Gracchi apud censores illud: Abesse non potest quin eiusdem hominis sit probos improbare, qui improbos probet; quanto aptius, si ita dixisset: Quin eiusdem hominis sit, qui improbos probet, probos improbaret! 234. Hoc modo dicere nemo unquam noluit nemoque potuit quin dixerit; qui autem aliter dixerunt, hoc adsequi non potuerunt. Ita facti sunt repente Attici; quasi vero Trallianus fuerit Demosthenes! cuius non tam vibrarent fulmina illa, nisi numeris contorta ferrentur. LXXI. Sed si quos magis delectant soluta, sequantur ea sane, modo sic, ut si quis Phidiae clipeum dissolverit, collocationis

universam speciem sustulerit, non singulorum operum venustatem; ut in Thucydide orbem modo orationis desidero, ornamenta comparent. 235. Isti autem quum dissolvunt orationem, in qua nec res nec verbum ullum est nisi abiectum, non clipeum, sed, ut in proverbio est — etsi humiliter dictum est, tamen simile est — scopas, ut ita dicam, mihi videntur dissolvere. Atque ut plane genus hoc, quod ego laudo, contempsisse videantur, aut scribant aliquid vel Isocrateo more vel quo Aeschines aut Demosthenes utitur, tum illos existimabo non desperatione formidavisse genus hoc, sed iudicio refugisse; aut reperiam ipsa eadem condicione qui uti velit, ut aut dicat aut scribat utra voles lingua eo genere, quo illi volunt; facilius est enim apta dissolvere quam dissipata connectere. 236. Res autem se sic habet, ut brevissime dicam quod sentio: composite et apte sine sententiis dicere insania est, sententiose autem sine verborum et ordine et modo infantia, sed eiusmodi tamen infantia, ut, ea qui utantur, non stulti homines haberi possint, etiam plerumque prudentes; quo qui est contentus, utatur. Eloquens vero, qui non approbationes solum, sed admirationes, clamores, plausus, si liceat, movere debet, omnibus oportet ita rebus excellat, ut ei turpe sit quidquam aut spectari aut audiri libentius.

237. Habes meum de oratore, Brute, iudicium; quod aut sequere, si probaveris, aut tuo stabis, si aliud quoddam est tuum. In quo neque pugnabo tecum neque hoc meum, de quo tanto opere hoc libro adseveravi, umquam adfirmabo esse verius quam tuum. Potest enim non solum aliud mihi ac tibi, sed mihi ipsi aliud alias videri. Nec in hac modo re, quae ad vulgi adsensum spectet et ad aurium voluptatem, quae duo sunt ad iudicandum levissima, sed ne in maximis quidem rebus quidquam adhuc inveni firmitus, quod tenerem aut quo iudicium meum dirigerem, quam id, quodcumque mihi quam simillimum veri videretur, quum ipsum illud verum in oculo lateret. 238. Tu autem velim, si tibi ea, quae disputata sunt, minus probabuntur, ut aut maius opus institutum putes quam effeci potuerit, aut, dum tibi roganti voluerim obsequi, verecundia negandi scribendi me imprudentiam suscepisse.

M. TULLII CICERONIS

AD

C. TREBATIUM

T O P I C A.

I. 1. Maiores nos res scribere ingressos, C. Trebati, et iis libris, quos brevi tempore satis multos edidimus, digniores e cursu ipso revocavit voluntas tua. Quum enim mecum in Tusculano esses et in bibliotheca separatim uterque nostrum ad suum studium libellos quos vellet evolveret, incidisti in Aristotelis Topica quaedam, quae sunt ab illo pluribus libris explicata. Qua inscriptione commotus continuo a me librorum eorum sententiam requisisti; 2. quam quum tibi exposuissem, disciplinam inveniendorum argumentorum, ut sine ullo errore ad ea ratione et via perveniremus ab Aristotele inventa, illis libris contineri, verecunde tu quidem ut omnia, sed tamen facile ut cernerem te ardere studio, mecum ut tibi illa traderem egisti. Quum autem ego te non tam vitandi laboris mei causa, quam quia tua id interesse arbitrarer, vel ut eos per te ipse legeres vel ut totam rationem a doctissimo quodam rhetore acciperes, hortatus essem, utrumque, ut ex te audiebam, es expertus. 3. Sed a libris te obscuritas reiecit. Rhetor autem ille magnus haec, ut opinor, Aristotelia se ignorare respondit. Quod quidem minime sum admiratus, cum philosophum rhetori non esse cognitum, qui ab ipsis philosophis praeter admodum paucos ignoraretur. Quibus eo minus ignoscendum est, quod non modo rebus iis, quae ab illo dictae et inventae sunt, adlici debuerunt, sed dicendi quoque incredibili quadam quum copia tum etiam suavitate. 4. Non potui igitur tibi saepius hoc roganti et tamen verenti ne mihi gravis esses — facile enim id cernebam — debere diutius, ne ipsi iuris interpreti fieri vi-

deretur iniuria. Etenim quum tu mihi meisque multa saepe scripsisses, veritus sum ne, si ego gravarer, aut ingratum id aut superbum videretur. Sed dum fuimus una, tu optimus es testis quam fuerim occupatus; 5. ut autem a te discessi, in Graeciam proficiscens, quum opera mea nec res publica nec amici uterentur nec honeste inter arma versari possem, ne si tuto quidem id mihi liceret, ut veni Velliam tuaque et tuos vidi, admonitus huius aeris alieni nolui deesse ne tacitae quidem flagitationi tuae. Itaque haec, quum mecum libros non haberem, memoria repetita in ipsa navigatione conscripsi tibi ex itinere misi, ut mea diligentia mandatorum tuorum te quoque, etsi admonitore non egesset, ad memoriam nostrarum rerum excitarem. Sed iam tempus est ad id, quod instituimus, accedere.

II. 6. Quum omnis ratio diligens disserendi duas habeat partes, unam inveniendi, alteram iudicandi, utriusque princeps, ut mihi quidem videtur, Aristoteles fuit. Stoici autem in altera elaboraverunt: iudicandi enim vias diligenter persecuti sunt ea scientia, quam *διαλεκτικήν* appellant; inveniendi artem, quae *τοπική* dicitur, quae et ad usum potior erat et ordine naturae certe prior, totam reliquerunt. 7. Nos autem, quoniam in utraque summa utilitas est et utramque, si erit otium, persequi cogitamus, ab ea, quae prior est, ordiemur. Ut igitur earum rerum, quae absconditae sunt, demonstrato et notato loco facilis inventio est, sic, quum pervestigare argumentum aliquod volumus, locos nosse debemus: sic enim appellatae ab Aristotele sunt eae quasi sedes, e quibus argumenta promuntur. 8. Itaque licet definire locum esse argumenti sedem; argumentum autem rationem, quae rei dubiae faciat fidem. Sed ex iis locis, in quibus argumenta inclusa sunt, alii in eo ipso, de quo agitur, haerent, alii adsumuntur extrinsecus. In ipso tum ex toto, tum ex partibus eius, tum ex nota, tum ex iis rebus, quae quodam modo adfectae sunt ad id, de quo quaeritur. Extrinsecus autem ea ducuntur, quae absunt longeque disiuncta sunt. 9. Sed ad id totum, de quo disseritur, tum definitio adhibetur, quae quasi involutum evoluit id, de quo quaeritur; eius argumenti talis est formula: Ius civile est aequitas constituta iis, qui eiusdem civitatis

sunt, ad res suas obtinendas; eius autem aequitatis utilis cognitio est: utilis ergo est iuris civilis scientia: 10. tum partium enumeratio, quae tractatur hoc modo: Si neque censu nec vindicta nec testamento liber factus est, non est liber; neque ulla est earum rerum: non est igitur liber; tum notatio, quum ex verbi vi argumentum aliquod elicitur, hoc modo: Quum lex assiduo vindicem assiduum esse iubeat, locupletem iubet locupleti; locuples enim est assiduus, ut ait Aelius, appellatus ab aere dando. III. 11. Ducuntur etiam argumenta ex iis rebus, quae quodam modo adfectae sunt ad id, de quo quaeritur. Sed hoc genus in plures partes distributum est. Nam alia coniugata appellamus, alia ex genere, alia ex forma, alia ex similitudine, alia ex differentia, alia ex contrario, alia ex adiunctis, alia ex antecedentibus, alia ex consequentibus, alia ex repugnantibus, alia ex causis, alia ex effectis, alia ex comparatione maiorum aut parium aut minorum. 12. Coniugata dicuntur, quae sunt ex verbis generis eiusdem. Eiusdem autem generis verba sunt, quae orta ab uno varie commutantur, ut sapiens, sapienter, sapientia. Haec verborum coniugatio *συζυγία* dicitur, ex qua huiusmodi est argumentum: Si compascuus ager est, ius est compascere. 13. A genere sic ducitur: Quoniam argentum omne mulieri legatum est, non potest ea pecunia, quae numerata domi relicta est, non esse legata; forma enim a genere, quoad suum nomen retinet, numquam seiungitur, numerata autem pecunia nomen argenti retinet: legata igitur videtur. 14. A forma generis, quam interdum, quo planius accipiatur, partem licet nominare, hoc modo: Si ita Fabiae pecunia legata est a viro, si ei viro materfamilias esset, si ea in manum non convenerat, nihil debetur. Genus enim est uxor; eius duae formae: una matrumfamilias, eae sunt, quae in manum convenerunt; altera earum, quae tantummodo uxores habentur. Qua in parte quum fuerit Fabia, legatum ei non videtur. 15. A similitudine, hoc modo: Si aedes eae corruerunt vitiumve fecerunt, quarum ususfructus legatus est, heres restituere non debet nec reficere, non magis quam servum restituere, si is, cuius ususfructus legatus esset, deperisset. 16. A differentia: Non, si uxori vir lega-

vit argentum omne, quod suum esset, idcirco, quae in nominibus fuerunt, legata sunt. Multum enim differt in arcaeo positum sit argentum ab in tabulis debeatur. 17. Ex contrario autem sic: Non debet ea mulier, cui vir bonorum suorum usumfructum legavit, cellis vinariis et oleariis plenis relictis, putare id ad se pertinere. Usus enim, non abusus, legatus est. Ea sunt inter se contraria. IV. 18. Ab adiunctis: Si ea mulier testamentum fecit, quae se capite numquam deminuit, non videtur ex edicto praetoris secundum eas tabulas possessio dari. Adiungitur enim, ut secundum servorum, secundum exsulum, secundum puerulorum tabulas possessio videatur ex edicto dari. 19. Ab antecedentibus autem et consequentibus et repugnantibus hoc modo; ab antecedentibus: Si viri culpa factum est divortium, etsi mulier nuntium remisit, tamen pro liberis manere nihil oportet. 20. A consequentibus: Si mulier, quum fuisset nupta cum eo, quicum conubium non esset, nuntium remisit; quoniam, qui nati sunt, patrem non sequuntur, pro liberis manere nihil oportet. 21. A repugnantibus: Si paterfamilias uxori ancillarum usumfructum legavit a filio neque a secundo herede legavit, mortuo filio mulier usumfructum non amittit. Quod enim semel testamento alicui datum est, id ab eo invito, cui datum est, auferri non potest. Repugnat enim recte accipere et invitum reddere. 22. Ab efficientibus rebus hoc modo: Omnibus est ius parietem directum ad parietem communem adiungere vel solum vel fornicatum. Sed qui in pariete communi demoliendo damni infecti promiserit, non debet praestare, quod fornix vitii fecerit. Non enim eius vitio, qui demolitus est, damnum factum est, sed eius operis vitio, quod ita aedificatum est, ut suspendi non posset. 23. Ab effectis rebus hoc modo: Quum mulier viro in manum convenit, omnia, quae mulieris fuerunt, viri fiunt dotis nomine. Ex comparatione autem omnia valent, quae sunt eiusmodi: Quod in re maiore valet, valeat in minore, ut, si in urbe fines non regantur, nec aqua in urbe arceatur. Item contra: Quod in minore valet, valeat in maiore. Licet idem exemplum convertere. Item: Quod in re pari valet, valeat in hac, quae par est; ut: Quoniam usus auctoritas

fundi biennium est, sit etiam aedium. At in lege aedes non appellantur et sunt caeterarum rerum omnium, quarum annuus est usus. Valeat aequitas, quae paribus in causis paria iura desiderat. 24. Quae autem adsumuntur extrinsecus, ea maxime ex auctoritate ducuntur. Itaque Graeci tales argumentationes *ἀρέχρως* vocant, id est, artis expertes, ut si ita respondeas: Quoniam P. Scaevola id solum esse ambitus aedium dixerit, quo parietis communis tegendi causa tectum proiiceretur, ex quo tecto in eius aedes, qui protexisset, aqua deflueret, id tibi ius videri.

25. His igitur locis, qui sunt expositi ad omne argumentum, tamquam elementis quibusdam significatio et demonstratio ad reperiendum datur. Utrum igitur haecenus satis est? Tibi quidem tam acuto et tam occupato puto. V. Sed quoniam avidum hominem ad has discendi epulas recepi, sic accipiam, ut reliquiarum sit potius aliquid quam te hinc patiar non satiatum discedere. 26. Quando ergo unus quisque eorum locorum, quos exposui, sua quaedam habet membra, ea quam subtilissime persequamur, et primum de ipsa definitione dicatur. Definitio est oratio, quae id, quod definitur, explicat quid sit. Definitionum autem duo genera prima: unum earum rerum, quae sunt; alterum earum, quae intelliguntur. 27. Esse ea dico, quae cerni tangive possunt, ut fundum aedes, parietem stillicidium, mancipium pecudem, supellectilem penus, caetera; quo ex genere quaedam interdum nobis definienda sunt. Non esse rursus ea dico, quae tangi demonstrarive non possunt, cerni tamen animo atque intelligi possunt, ut si usucapionem, si tutelam, si gentem, si agnationem definias, quarum rerum nullum subest quasi corpus, est tamen quaedam conformatio insignita et impressa in intelligentia, quam notionem voco. Ea saepe in argumentando definitione explicanda est. 28. Atque etiam definitiones aliae sunt partitionum, aliae divisionum: partitionum, quum res ea, quae proposita est, quasi in membra discerpitur; ut si quis ius civile dicat id esse, quod in legibus, senatus consultis, rebus iudicatis, iuris peritorum auctoritate, edictis magistratum, more, aequitate consistat. Divisionum autem definitio formas omnes complectitur, quae

sub eo genere sunt, quod definitur, hoc modo: Abalienatio est eius rei, quae mancipi est, aut traditio alteri nexu aut in iure cessio, inter quos ea iure civili fieri possunt. VI. Sunt etiam alia genera definitionum, sed ad huius libri institutum illa nihil pertinent; tantum est dicendum qui sit definitionis modus. 29. Sic igitur veteres praecipiant: quum sumpseris ea, quae sint ei rei, quam definire velis, cum aliis communia, usque eo persequi, dum proprium efficiatur, quod nullam in aliam rem transferri possit. Ut hoc: Hereditas est pecunia. Commune adhuc; multa enim genera pecuniae. Adde quod sequitur: quae morte alicuius ad quempiam pervenit. Nondum est definitio; multis enim modis sine hereditate teneri mortuorum pecuniae possunt. Unum adde verbum, iure; iam a communitate res disiuncta videbitur, ut sit explicata definitio sic: Hereditas est pecunia, quae morte alicuius ad quempiam pervenit iure. Nondum est satis; adde, nec ea aut legata testamento aut possessione retenta; confectum est. Itemque, ut illud: Gentiles sunt inter se, qui eodem nomine sunt. Non est satis. Qui ab ingenuis oriundi sunt. Ne id quidem satis est. Quorum maiorum nemo servitutem servivit. Abest etiam nunc. Qui capite non sunt deminuti. Hoc fortasse satis est. Nihil enim video Scaevolam pontificem ad hanc definitionem addidisse. Atque haec ratio valet in utroque genere definitionum, sive id, quod est, sive id, quod intelligitur, definiendum est. 30. Partitionum autem et divisionum genus quale esset ostendimus, sed quid inter se differant planius dicendum est. In partitione quasi membra sunt, ut corporis, caput, humeri, manus, latera, crura, pedes et caetera; VII. in divisione formae, quas Graeci *εἶδη* vocant, nostri, si qui haec forte tractant, species appellant, non pessime id quidem, sed inutiliter ad mutandos casus in dicendo. Nolim enim, ne si Latine quidem possit dici, specierum et speciebus dicere; et saepe iis casibus utendum est; at formis et formarum velim. Quum autem utroque verbo idem significetur, commoditatem in dicendo non arbitror negligendam. 31. Genus et formam definiunt hoc modo: Genus est notio ad plures differentias pertinens: forma est notio, cuius diffe-

rentia ad caput generis et quasi fontem referri potest. Notionem appello, quod Graeci tum *ἐννοίαν*, tum *πρόληψιν*. Ea est insita et praecepta cuiusque formae cognitio enodationis indigens. Formae sunt igitur eae, in quas genus sine ullius praetermissione dividitur; ut si quis ius in legem, morem, aequitatem dividat. Formas qui putat idem esse, quod partes, confundit artem et similitudine quadam conturbatus non satis acute, quae sunt discernenda, distinguit. 32. Saepe etiam definiunt et oratores et poetae per translationem verbi ex similitudine cum aliqua suavitate. Sed ego a vestris exemplis nisi necessario non recedam. Solebat igitur Aquilius collega et familiaris meus, quum de litoribus ageretur, quae omnia publica esse vultis, quaerentibus iis, ad quos id pertinebat, quid esset littus, ita definire, qua fluctus eluderet; hoc est, quasi qui adolescentiam florem aetatis, senectutem occasum vitae velit definire; translatione enim utens discedebat a verbis propriis rerum ac suis. VIII. Quod ad definitiones attinet, hactenus; reliqua videamus.

33. Partitione autem sic utendum est, nullam ut partem relinquo; ut, si partiri velis tutelas, inscienter facias, si ullam praetermittas. At si stipulationum aut iudiciorum formulas partiare, non est vitiosum in re infinita praetermittere aliquid. Quod idem in divisione vitiosum est. Formarum enim certus est numerus, quae cuique generi subiiciantur; partium distributio saepe est infinitior, tamquam rivorum a fonte deductio. 34. Itaque in oratoriis artibus quaestionis genere proposito, quot eius formae sint, subiungitur absolute. At quum de ornamentis verborum sententiarumve praecipitur, quae vocantur *σχήματα*, non fit idem. Res est enim infinitior; ut ex hoc quoque intelligatur quid velimus inter partitionem et divisionem interesse. Quamquam enim vocabula prope idem valere videbantur, tamen quia res differebant, nomina rerum distare voluerunt.

35. Multa etiam ex notatione sumuntur. Ea est autem, quum ex vi nominis argumentum elicitor; quam Graeci *ἐτυμολογίαν* vocant, id est, verbum ex verbo, veriloquium: nos autem novitatem verbi non satis apti fugientes genus hoc notationem appellamus, quia sunt verba rerum notae.

Itaque hoc idem Aristoteles *σύμβολον* appellat, quod Latine est nota. Sed quum intelligitur quid significetur, minus laborandum est de nomine. 36. Multa igitur in disputando notatione eliciuntur ex verbo; ut quum quaeritur postliminium quid sit; — non dico, quae sint postliminii; nam id caderet in divisionem, quae talis est: Postliminio redeunt haec, homo, navis, mulus clitellarius, equus, equa, quae frenos recipere solet —; sed quum ipsius postliminii vis quaeritur et verbum ipsum notatur. In quo Servius noster, ut opinor, nihil putat esse notandum, nisi post; et liminium illud productionem esse verbi vult, ut in finitumo, legitumo, aeditumo non plus inesse tumum, quam in meditullio tullium: 37. Scaevola autem P. F. iunctum esse putat verbum, ut sit in eo et post et limen; ut, quae a nobis alienata, quum ad hostem pervenerint, ex suo tamquam limine exierint, ea quum redierint post ad idem limen, postliminio redisse videantur. Quo genere etiam Mancini causa defendi potest, postliminio redisse; deditum non esse, quoniam non sit receptus; nam neque deditioem neque donationem sine acceptione intelligi posse.

IX. 38. Sequitur is locus, qui constat ex iis rebus, quae quodammodo adfectae sunt ad id, de quo ambigitur; quem modo dixi in plures partes distributum. Cuius est primus locus ex coniugatione, quam [Graeci] *συζυγίαν* vocant, finitimus notationi, de qua modo dictum est; ut, si aquam pluviam eam modo intelligeremus, quam imbri collectam videremus, veniret Mucius, qui, quia iugata verba essent pluvia et pluendo, diceret omnem aquam oportere arceri, quae pluendo crevisset. 39. Quum autem a genere ducetur argumentum, non erit necesse id usque a capite arcessere. Saepe etiam citra licet, dummodo supra sit, quod sumitur, quam id, ad quod sumitur; ut aqua pluvia ultimo genere ea est, quae de caelo veniens crescit imbri; sed propiore in quo quasi ius arceri continetur, genus est aqua pluvia nocens; eius generis formae, loci vitio et manu nocens; quorum alterum iubetur ab arbitro coerceri, alterum non iubetur. 40. Commode etiam tractatur haec argumentatio, quae ex genere sumitur, quum ex toto partes persequere hoc mo-

do: Si dolus malus est, quum aliud agitur, aliud simulatur, enumerare licet, quibus id modis fiat; deinde in eorum aliquem id, quod arguas dolo malo factum, includere; quod genus argumenti in primis firmum videri solet.

X. 41. Similitudo sequitur, quae late patet, sed oratoribus et philosophis magis quam vobis. Etsi enim omnes loci sunt omnium disputationum ad argumenta suppeditanda, tamen aliis disputationibus abundantius occurrunt, aliis angustius. Itaque genera tibi nota sint; ubi autem iis utare, quaestiones ipsae te admonebunt. 42. Sunt enim similitudines, quae ex pluribus collationibus perveniunt quo volunt, hoc modo: Si tutor fidem praestare debet, si socius, si, cui mandaris, si, qui fiduciam acceperit, debet etiam procurator. Haec ex pluribus perveniens quo vult, appellatur inductio, quae Graece *ἐπαγωγὴ* nominatur, qua plurimum est usus in sermonibus Socrates. 43. Alterum similitudinis genus collatione sumitur, quum una res uni, par pari comparatur, hoc modo: Quemadmodum, si in urbe de finibus controversa est, quia fines magis agrorum videntur esse quam urbis, finibus regundis adigere arbitrum non possis, sic, si aqua pluvia in urbe nocet, quoniam res tota magis agrorum est, aquae pluviae arcendae adigere non possis arbitrum. 44. Ex eodem similitudinis loco etiam exempla sumuntur, ut Crassus in causa Curiana exemplis plurimis usus est, qui testamento sic heredes instituti, si filius natus esset in decem mensibus isque mortuus prius quam in suam tutelam venisset, hereditatem obtinuissent. Quae commemoratio exemplorum valuit, eaque vos in respondendo uti multum soletis. 45. Ficta etiam exempla similitudinis habent vim; sed ea oratoria magis sunt quam vestra; quamquam uti etiam vos soletis, sed hoc modo: Finge mancipio aliquem dedisse id, quod mancipio dari non potest. Num ideo id eius factum est, qui accepit? aut num is, qui mancipio dedit, ob eam rem se ulla re obligavit? In hoc genere oratoribus et philosophis concessum est, ut muta etiam loquantur, ut mortui ab inferis excitentur, ut aliquid, quod fieri nullo modo possit, augendae rei gratia dicatur aut minuendae, quae *ὑπερβολή* dicitur, multa alia mirabilia. Sed latior est

campus illorum. Eisdem tamen ex locis, ut ante dixi, et in maximis et minimis in quaestionibus argumenta ducuntur.

XI. 46. Sequitur similitudinem differentia rei, maxime contraria superiori; sed est eiusdem dissimile et simile invenire. Eius generis haec sunt: Non, quemadmodum quod mulieri debeas, recte ipsi mulieri sine tutore auctore solvas, item, quod pupillo aut pupillae debeas, recte possis eodem modo solvere. 47. Deinceps locus est, qui e contrario dicitur. Contrariorum autem genera plura: unum eorum, quae in eodem genere plurimum differunt, ut sapientia, stultitia. Eodem autem genere dicuntur, quibus propositis occurrunt tamquam e regione quaedam contraria, ut celeritati tarditas, non debilitas. Ex quibus contrariis argumenta talia existunt: Si stultitiam fugimus, sapientiam sequamur, et bonitatem, si malitiam. Haec, quae ex eodem genere contraria sunt, appellantur adversa. 48. Sunt enim alia contraria, quae privantia licet appellemus Latine, Graeci appellant *στερητικά*. Praeposito enim in privatur verbum ea vi, quam haberet, si in praepositum non fuisset, dignitas indignitas, humanitas inhumanitas, et caetera generis eiusdem, quorum tractatio est eadem, quae superiorum, quae adversa dixi. 49. Nam alia quoque sunt contrariorum genera, velut ea, quae cum aliquo conferuntur, ut duplum simplum, multa pauca, longum breve, maius minus. Sunt etiam illa valde contraria, quae appellantur negantia. Ea *ἀποφατικά* Graeci, e contrario aientibus: Si hoc est, illud non est. Quid enim opus exemplo est? Tantum intelligatur, in argumento quaerendo contrariis omnibus contraria non convenire.

50. Ab adiunctis autem posui equidem exemplum paulo ante, multa adiungi, quae suscipienda essent, si statuissemus ex edicto praetoris secundum eas tabulas possessionem dari, quas is instituisset, cui testamenti factio nulla esset. Sed locus hic magis ad coniecturales causas, quae versantur in iudiciis, valet; quum quaeritur quid aut sit aut evenerit aut futurum sit aut quid omnino fieri possit. XII. 51. Ac loci quidem ipsius forma talis est. Admonet autem hic locus, ut quaeratur quid ante rem, quid cum re, quid

post rem evenerit. „Nihil hoc ad nos; ad Ciceronem,“ inquit Gallus noster, si quis ad eum quid tale rettulerat, ut de facto quaereretur. Tu tamen pati nullum a me artis institutae locum praeteriri; ne, si nihil, nisi quod ad te pertineat, scribendum putaris, nimium te amare videare. Est igitur magna ex parte locus hic oratorius non modo non iuris consultorum, sed ne philosophorum quidem. 52. Ante rem enim quaeruntur, quae talia sunt, apparatus, colloquia, locus, constitutum, convivium, cum re autem: pedum crepitus, strepitus hominum, corporum umbrae, si quid eiusmodi; at post rem: pallor, rubor, titubatio, si qua alia signa conturbationis et conscientiae, praeterea restinctus ignis, gladius cruentus, caeteraque, quae suspicionem facti possunt movere.

53. Deinceps est locus dialecticorum proprius ex consequentibus et antecedentibus et repugnantibus. Nam coniuncta, de quibus paulo ante dictum est, non semper eveniunt; consequentia autem semper. Ea enim dico consequentia, quae rem necessario consequuntur: itemque et antecedentia et repugnantia. Quidquid enim sequitur quamque rem, id cohaeret cum re necessario; et quidquid repugnat, id eiusmodi est, ut cohaerere numquam possit. XIII. Quum tripertito igitur distribuatur locus hic, in consecutionem, antecessionem, repugnantiam, reperiendi argumenti simplex locus est, tractandi triplex. Nam quid interest, quum hoc sumpseris, pecuniam numeratam mulieri deberi, cui sit argentum omne legatum, utrum hoc modo concludas argumentum: Si pecunia signata argentum est, legata est mulieri. Est autem pecunia signata argentum. Legata igitur est; an illo modo: Si numerata pecunia non est legata, non est numerata pecunia argentum. Est autem numerata pecunia argentum; legata igitur est; an illo modo: Non est legatum argentum est et non est legata numerata pecunia. Legatum autem argentum est; legata igitur numerata pecunia est? 54. Appellant autem dialectici eam conclusionem argumenti, in qua, quum primum adsumpseris, consequitur id, quod adnexum est, primum conclusionis modum; quum id, quod adnexum est, negaris, ut id quoque, cui fuerit adnexum, negandum sit, secundus is appellatur concludendi mo-

du; quum autem aliqua coniuncta negaris et ex iis unum aut plura sumpseris, ut, quod relinquitur, tollendum sit, is tertius appellatur conclusionis modus. 55. Ex hoc illa rhetorum ex contrariis conclusa, quae ipsi *ἐνθνήματα* appellant; non quin omnis sententia proprio nomine *ἐνθνήματα* dicatur, sed, ut Homerus propter excellentiam commune poetarum nomen efficit apud Graecos suum, sic, quum omnis sententia *ἐνθνήματα* dicatur, quia videtur ea, quae ex contrariis conficitur, acutissima, sola proprie nomen commune possedit. Eius generis haec sunt:

Hoc metuere, alterum in metu non ponere!

Eam, quam nihil accusas, damnas, bene quam meritam esse autumas,

Dicis male mereri.

Id, quod scis, prodest; nihil id, quod nescis, obest?

XIV. 56. Hoc disserendi genus attingit omnino vestras quoque in respondendo disputationes, sed philosophorum magis; quibus est cum oratoribus illa ex repugnantibus sententiis communis conclusio, quae a dialecticis tertius modus, a rhetoribus *ἐνθνήματα* nuncupatur. Reliqui dialecticorum modi plures sunt, qui ex disiunctionibus constant: Aut hoc aut illud; hoc autem; non igitur illud. Itemque: Aut hoc aut illud; non autem hoc; illud igitur. Quae conclusiones ideireo ratae sunt, quod in disiunctione plus uno verum esse non potest. 57. Atque ex iis conclusionibus, quas supra scripsi, prior quartus, posterior quintus a dialecticis modus appellatur. Deinde addunt coniunctionum negantiam, sic: Non et hoc et illud; hoc autem; non igitur illud. Hic modus est sextus. Septimus autem: Non et hoc et illud; non autem hoc; illud igitur. Ex iis modis conclusiones innumerabiles nascuntur, in quo est tota fere *διαλεκτική*. Sed ne eae quidem, quas exposui, ad hanc institutionem necessariae.

58. Proximus est locus rerum efficientium, quae causae appellantur; deinde rerum effectarum ab efficientibus causis. Harum exempla, ut reliquorum locorum, paullo ante posui, et quidem ex iure civili; sed haec patent latius. XV. Causarum enim genera duo sunt: unum, quod vi sua id, quod

sub eam vim subiectum est, certe efficit, ut: Ignis accendit; alterum, quod naturam efficiendi non habet, sed sine quo effici non possit, ut si quis aes causam statuae velit dicere, quod sine eo non possit effici. 59. Huius generis causarum, sine quo non efficitur, alia sunt quietia, nihil agentia, stolidia quodammodo, ut locus, tempus, materia, ferramenta, caetera generis eiusdem; alia autem praecursionem quamdam adhibent ad efficiendum et quaedam adferunt per se adiuvantia, etsi non necessaria, ut: Amori congressio causam attulerat, amor flagitio. Ex hoc genere causarum ex aeternitate pendentium fatum a Stoicis neclitur. Atque ut earum causarum, sine quibus effici non potest, genera divisi, sic etiam efficientium dividi possunt. Sunt enim aliae causae, quae plane efficiant nulla re adiuvente, aliae, quae adiuvari velint, ut: Sapientia efficit sapientes sola per se; beatos efficiat necne sola per se quaestio est. 60. Quare quum in disputationem inciderit causa efficiens aliquid necessario, sine dubitatione licebit, quod efficitur ab ea causa, concludere. XVI. Quum autem erit talis causa, ut in ea non sit efficiendi necessitas, necessaria conclusio non sequitur. Atque illud quidem genus causarum, quod habet vim efficiendi necessariam, errorem adferre non fere solet; hoc autem, sine quo non efficitur, saepe conturbat. Non enim, si sine parentibus filii esse non possunt, propterea causa fuit in parentibus gignendi necessaria. 61. Hoc igitur, sine quo non fit, ab eo, a quo certe fit, diligenter est separandum. Illud enim est tamquam,

Utinam ne in nemore Pelio

Nisi enim accidissent abiegnae ad terram trabes, Argo illa facta non esset, nec tamen fuit in his trabibus efficiendi vis necessaria. At quum in Aiakis navim crispisulcans igneum fulmen iniectum est, inflammatur navis necessario. 62. Atque etiam est causarum dissimilitudo, quod aliae sunt, ut sine ulla appetitione animi, sine voluntate, sine opinionione suum quasi opus efficiant, velut, ut omne intereat, quod ortum est; aliae autem aut voluntate efficiunt aut perturbatione animi aut habitu aut natura aut arte aut casu: voluntate, ut tu, quum hunc libellum legis; perturbatione,

ut si quis eventum horum temporum timeat; habitu, ut qui facile et cito irascatur; natura, ut vitium in dies crescat; arte, ut bene pingat; casu, ut prospere naviget. Nihil horum sine causa, nec quidquam omnino; sed huiusmodi causae non necessariae. 63. Omnium autem causarum in aliis inest constantia, in aliis non inest. In natura et in arte constantia est, in caeteris nulla. XVII. Sed tamen earum causarum, quae non sunt constantes, aliae sunt perspicuae, aliae latent. Perspicuae sunt, quae appetitionem animi iudiciumque tangunt; latent, quae subiectae sunt fortunae. Quum enim nihil sine causa fiat, hoc ipsum est fortunae eventus, obscura causa et latenter efficitur. Etiam ea, quae fiunt, partim sunt ignorata, partim voluntaria: ignorata, quae necessitate effecta sunt; voluntaria, quae consilio. 64. Quae autem fortuna, vel ignorata vel voluntaria. Nam iacere telum voluntatis est, ferire quem nolueris fortunae. Ex quo ARIES SUBIICITUR ille in vestris actionibus: SI TELUM MANU FUGIT MAGIS QVAM IECIT. Cadunt etiam in ignorationem atque in imprudentiam perturbationes animi; quae, quamquam sunt voluntariae — obiurgatione enim et admonitione deieciuntur — tamen habent tantos motus, ut ea, quae voluntaria sunt, aut necessaria interdum aut certe ignorata videantur. 65. Toto igitur loco causarum explicato, ex earum differentia in magnis quidem causis vel oratorum vel philosophorum magna argumentorum suppetit copia; in vestris autem si non uberius, at fortasse subtilior. Privata enim iudicia maximarum quidem rerum in iuris consultorum mihi videntur esse prudentia. Nam et adsunt multum et adhibentur in consilia et patronis diligentibus ad eorum prudentiam confugientibus hastas ministrant. 66. In omnibus igitur iis iudiciis, in quibus EX FIDE BONA est additum, ubi vero etiam, UT INTER BONOS BENE AGIER, in primisque in arbitrio rei uxoriae, in quo est, QUOD [EIUS] AEQUIUS MELIUS, parati esse debent. Illi dolum malum, illi fidem bonam, illi aequum bonum, illi, quid socium socio, quid eum, qui negotia aliena curasset, ei, cuius ea negotia fuissent; quid eum, qui mandasset, eumve, cui mandatum esset, alterum alteri praestare oporteret; quid virum uxori, quod uxorem viro, tradiderunt. Licebit

igitur diligenter cognitis argumentorum locis non modo oratoribus et philosophis, sed iuris etiam peritis copiose de consultationibus suis disputare. XVIII. 67. Coniunctus huic causarum loco ille locus est, qui efficitur ex causis. Ut enim causa quid sit effectum indicat, sic quod effectum est quae fuerit causa demonstrat. Hic locus suppeditare solet oratoribus et poetis, saepe etiam philosophis, sed iis, qui ornate et copiose eloqui possunt, mirabilem copiam dicendi, quum denuntiant quid ex quaque re sit futurum. Causarum enim cognitio cognitionem eventorum facit.

68. Reliquus est comparationis locus, cuius genus et exemplum supra positum est, ut caeterorum nunc explicanda tractatio est. Comparantur igitur ea, quae aut maiora aut minora aut paria dicuntur; in quibus spectantur haec, numerus, species, vis, quaedam etiam ad res aliquas adfectio. 69. Numero sic comparabuntur, plura bona ut paucioribus bonis anteponantur, pauciora mala malis pluribus, diuturniora bona brevioribus, longe et late pervagata angustis; ex quibus plura bona propagentur, quaeque plures imitentur et faciant. Specie autem comparantur, ut anteponantur quae propter se expetenda sunt iis, quae propter aliud, et ut innata atque insita adsumptis et adventiciis, integra contaminatis, iucunda minus iucundis, honesta ipsis etiam utilibus, proclivia laboriosis, necessaria non necessariis, sua alienis, rara vulgaribus, desiderabilia iis, quibus facile carere possis, perfecta inchoatis, tota partibus, ratione utentia rationis expertibus, voluntaria necessariis, animata inanimis, naturalia non naturalibus, artificiosa non artificiosis. 70. Vis autem in comparatione sic cernitur: efficiens causa gravior quam non efficiens; quae se ipsis contenta sunt meliora quam quae egent aliis; quae in nostra quam quae in aliorum potestate sunt; stabilia incertis; quae eripi non possunt iis, quae possunt. Adfectio autem ad res aliquas est huiusmodi: principum commoda maiora quam reliquorum; itemque quae iucundiora, quae pluribus probata, quae ab optimo quoque laudata. Atque ut haec in comparatione meliora, sic deteriora quae iis sunt contraria. 71. Parium autem comparatio nec elationem habet nec submissionem; est

enim aequalis. Multa autem sunt, quae aequalitate ipsa comparentur; quae ita fere concluduntur: Si consilio iuvare cives et auxilio aequa in laude ponendum est, pari gloria debent esse ii, qui consulunt, et ii, qui defendunt; atqui primum est, quod sequitur igitur. Perfecta est omnis argumentorum inveniendorum praecipio, ut, quum profectus sis a definitione, a partitione, a notatione, a coniugatis, a genere, a forma, a similitudine, a differentia, a contrariis, ab adiunctis, a consequentibus, ab antecedentibus, a repugnantibus, a causis, ab effectis, a comparatione maiorum, minorum, parium, nulla praeterea sedes argumenti quaerenda sit.

XIX. 72. Sed quoniam ita a principio divisimus, ut alios locos diceremus in eo ipso, de quo ambigitur, haerere, de quibus satis est dictum, alios adsumi extrinsecus, de iis pauca dicamus, etsi ea nihil omnino ad vestras disputationes pertinent; sed tamen totam rem efficiamus, quandoquidem coepimus. Neque enim tu is es, quem nihil nisi ius civile delectet, et quoniam haec ita ad te scribuntur, ut etiam in aliorum manus sint ventura, detur opera, ut quam plurimum iis, quos recta studia delectant, prodesse possimus. 73. Haec ergo argumentatio, quae dicitur artis experts, in testimonio posita est. Testimonium autem nunc dicimus omne, quod ab aliqua re externa sumitur ad faciendam fidem. Persona autem non qualiscumque est testimonii pondus habet: ad fidem enim faciendam auctoritas quaeritur, sed auctoritatem aut natura aut tempus adfert. Naturae auctoritas in virtute inest maxime; in tempore autem multa sunt, quae adferant auctoritatem, ingenium, opes, aetas, fortuna, ars, usus, necessitas, concursio etiam nonnumquam rerum fortuitarum. Nam et ingeniosos et opulentos et aetatis spatio probatos dignos quibus credatur putant; non recte fortasse, sed vulgi opinio mutari vix potest, ad eamque omnia dirigunt et qui iudicant et qui existimant. Qui enim rebus iis, quas dixi, excellunt, ipsa virtute videntur excellere.

74. Sed reliquis quoque rebus, quas modo enumeravi, quamquam in iis nulla species virtutis est, tamen interdum confirmatur fides, si aut ars quaedam adhibetur — magna est enim vis ad persuadendum scientiae — aut usus; ple-

rumque enim creditur iis, qui experti sunt. XX. Facit etiam necessitas fidem, quae tum a corporibus, tum ab animis nascitur. Nam et verberibus, tormentis, igni fatigati quae dicunt, ea videtur veritas ipsa dicere, et quae perturbationibus animi, dolore, cupiditate, iracundia, metu, quia necessitatis vim habent, adferunt auctoritatem et fidem. 75. Cuius generis etiam illa sunt, ex quibus verum nonnumquam invenitur; pueritia, somnus, imprudentia, vinolentia, insaniam. Nam et parvi saepe indicaverunt aliquid, quo id pertinere ignari, et per somnum, vinum, insaniam multa saepe patefacta sunt. Multi etiam in res odiosas imprudentes inciderunt, ut Staieno nuper accidit, qui ea locutus est bonis viris subauscultantibus pariete interposito, quibus patefactis in iudiciumque prolatis ille rei capitalis iure damnatus est. Huic simile quiddam de Lacedaemonio Pausania accepimus. 76. Concursio autem fortuitarum talis est, ut, si interventum est casu, quum aut ageretur aliquid, quod proferendum non esset, aut diceretur. In hoc genere etiam illa est in Palamedem coniecta suspicionum proditionis multitudo; quod genus refutare interdum veritas vix potest. Huius etiam est generis fama vulgi, quoddam multitudinis testimonium. Quae autem virtute fidem faciunt, ea bipertita sunt; ex quibus alterum natura valet, alterum industria. Deorum enim virtus natura excellit, hominum autem industria. 77. Divina haec fere sunt testimonia: primum orationis — oracula enim ex eo ipso appellata sunt, quod inest in iis deorum oratio —; deinde rerum, in quibus insunt quasi quaedam opera divina: primum ipse mundus eiusque omnis ordo et ornatus; deinceps aërii volatus avium atque cantus; deinde eiusdem aëris sonitus et ardores multarumque rerum in terra portenta atque etiam per exta inventa praesensio. A dormientibus quoque multa significata visis, quibus ex locis sumi interdum solent ad fidem faciendam testimonia deorum. 78. In homine virtutis opinio valet plurimum. Opinio est autem non modo eos virtutem habere qui habeant, sed eos etiam qui habere videantur. Itaque quos ingenio, quos studio, quos doctrina praeditos vident quorumque vitam constantem et probatam, ut Catonis, Laelii, Scipionis aliorumque plurium, rentur eos

esse, quales se ipsi velint. Nec solum eos censent esse tales, qui in honoribus populi reque publica versantur, sed et oratores et philosophos et poetas et historicos; ex quorum et dictis et scriptis saepe auctoritas petitur ad faciendam fidem.

XXI. 79. Expositis omnibus argumentandi locis, illud primum intelligendum est nec ullam esse disputationem, in quam non aliquis locus incurrat, nec fere omnes locos incidere in omnem quaestionem et quibusdam quaestionibus alios, quibusdam alios esse aptiores locos. Quaestionum duo genera, alterum infinitum, definitum alterum. Definitum est, quod *ὑπόθεσιν* Graeci, nos causam; infinitum, quod *θέσιν* illi appellant, nos propositum possumus nominare. 80. Causa certis personis, locis, temporibus, actionibus, negotiis cernitur aut in omnibus aut in plerisque eorum, propositum autem in aliquo eorum aut in pluribus nec tamen in maximis. Itaque propositum pars est causae. Sed omnis quaestio eorum aliqua de re est, quibus causae continentur, aut una aut pluribus aut nonnumquam omnibus. 81. Quaestionum autem, quaecumque de re sunt, duo genera sunt: unum cognitionis, alterum actionis. 82. Cognitionis sunt eae, quarum est finis scientia, ut si quaeratur a naturane ius profectum sit an ab aliqua quasi condicione hominum et pactione. Actionis autem huiusmodi exempla sunt: Sitne sapientis ad rem publicam accedere. Cognitionis quaestiones tripertitae sunt: aut sitne aut quid sit aut quale sit quaeritur. Horum primum coniectura, secundum definitione, tertium iuris et iniuriae distinctione explicatur. Coniecturae ratio in quatuor partes distributa est, quarum una est, quum quaeritur sitne aliquid; altera unde ortum sit; tertia quae id causa effecerit; quarta in qua de commutatione rei quaeritur. Sit necne sit: eequidnam sit honestum; eequid aequum re vera; an haec tantum in opinione sint. Unde autem sit ortum: ut quum quaeritur, natura an doctrina possit effici virtus. Causa autem efficiens sic quaeritur, quibus rebus eloquentia efficiatur. De commutatione sic, possitne eloquentia commutatione aliqua converti in infantiam. XXII. 83. Quum autem quid sit quaeritur, notio explicanda est et proprietas et divisio et partitio. Haec enim sunt definitioni attributa;

additur etiam descriptio, quam *χαρακτῆρα* Graeci vocant. Notio sic quaeritur, sitne id aequum, quod ei, qui plus potest, utile est. Proprietas sic, in hominemne solum cadat an etiam in beluas aegritudo. Divisio et eodem pacto partitio sic, triane genera bonorum sint. Descriptio, qualis sit avarus, qualis adsentator caeteraque eiusdem generis, in quibus natura et vita describitur. 84. Quum autem quaeritur quale quid sit, aut simpliciter quaeritur aut comparate: simpliciter: Expetendane sit gloria; comparate: Praeponendane sit divitiis gloria. Simplicium tria genera sunt: de expetendo fugiendoque, de aequo et iniquo, de honesto et turpi. Comparationum autem duo: unum de eodem et alio, alterum de maiore et minore. De expetendo et fugiendo huiusmodi: Si expetendae divitiae, si fugienda paupertas. De aequo et iniquo: Aequumne sit ulcisci a quocumque iniuriam acceperis. De honesto et turpi: Honestumne sit pro patria mori? 85. Ex altero autem genere, quod erat bipertitum, unum est de eodem et alio: Quid intersit inter amicum et adsentatorem, regem et tyrannum. Alterum de maiore et minore, ut si quaeratur eloquentiane pluris sit an iuris civilis scientia. De cognitionis quaestionibus haecenus. 86. Actionis reliquae sunt, quarum duo genera: unum ad officium, alterum ad motum animi vel gignendum vel sedandum planeve tollendum. Ad officium sic, ut quum quaeritur, suscipiendine sint liberi. Ad movendos animos, cohortationes ad defendendam rem publicam, ad laudem, ad gloriam; quo ex genere sunt querelae, incitationes miserationesque flebiles, rursusque oratio tum iracundiam restinguens, tum metum eripiens, tum exsultantem laetitiam comprimens, tum aegritudinem abstersgens. Haec quum in propositis quaestionibus genera sint, eadem in causas transferuntur.

XXIII. 87. Loci autem qui ad quasque quaestiones accommodati sint deinceps est videndum. Omnes illi quidem ad plerasque, sed alii ad alias, ut dixi, aptiores. Ad coniecturam igitur maxime apta, quae ex causis, quae ex effectis, quae ex coniunctis sumi possunt. Ad definitionem autem pertinet ratio et scientia definiendi. Atque huic generi finitimum est illud, quod appellari de eodem et alio diximus;

quod genus forma quaedam definitionis est. Si enim quaeratur idemne sit pertinacia et perseverantia, definitionibus iudicandum est. 88. Loci autem convenient in eius generis quaestionem consequentis, antecedentis, repugnantis, adiuncti; etiam ii, qui sumuntur ex causis et effectis. Nam si hanc rem illa sequitur, hanc autem non sequitur; aut si huic rei illa antecedit, huic non antecedit; aut si huic rei repugnat, illi non repugnat; aut si huius rei haec, illius alia causa est; aut si ex alio hoc, ex alio illud effectum est: ex quo vis horum id, de quo quaeritur, idemne an aliud sit inveniri potest. 89. Ad tertium genus quaestionis, in quo quale sit quaeritur, in comparationem ea cadunt, quae paulo ante in comparationis loco enumerata sunt. In illud autem genus, in quo de expetendo fugiendoque quaeritur, adhibentur ea, quae sunt aut animi aut corporis aut externa vel commoda vel incommoda. Itemque quum de honesto turpique quaeritur, ad animi bona aut mala omnis oratio dirigenda est. 90. Quum autem de aequo et iniquo disseritur, aequitatis loci colliguntur. Hi cernuntur bipertito, et natura et instituto. Natura partes habet duas, tuitionem sui et ulciscendi ius. Institutio autem aequitatis tripartita est; una pars legitima est, altera conveniens, tertia moris vetustate firmata. Atque etiam aequitas tripartita dicitur esse; una ad superos deos, altera ad manes, tertia ad homines pertinere. Prima pietas, secunda sanctitas, tertia iustitia aut aequitas nominatur. XXIV. De proposito satis multa, deinceps de causa pauciora dicenda sunt. Pleraque enim sunt ei cum proposito communia.

91. Tria sunt igitur genera causarum; iudicii, deliberationis, laudationis. Quarum fines ipsi declarant quibus utendum locis sit. Nam iudicii finis est ius, ex quo etiam nomen. Iuris autem partes tum expositae, quum aequitatis. Deliberandi finis utilitas, cuius eae partes, quae modo expositae, rerum expetendarum. Laudationis finis honestas; de qua item est ante dictum. 92. Sed definitae quaestiones a suis quaeque locis quasi propriis instituuntur, quae in accusationem defensionemque partitae. In quibus existunt haec genera, ut accusator personam arguat facti, defensor aliquid

opponat de tribus: aut non esse factum aut, si sit factum, aliud eius facti nomen esse aut iure esse factum. Itaque aut infitialis aut coniecturalis prima appelletur, definitiva altera, tertia, quamvis molestum nomen hoc sit, iuridicialis vocetur. XXV. Harum causarum propria argumenta ex iis sumpta locis, quos exposuimus, in praeceptis oratoris explicata sunt. 93. Refutatio autem accusationis, in qua est depulsio criminis, quoniam Graece *σπίσις* dicitur, appelletur Latine status: in quo primum insistit quasi ad repugnandum congressa defensio. Atque in deliberationibus etiam et laudationibus iidem existunt status. Nam et negantur saepe ea futura, quae ab aliquo in sententia dicta sunt fore, si aut omnino fieri non possunt aut sine summa difficultate non possunt. In qua argumentatione status coniecturalis existit. 94. At, quum aliquid de utilitate, honestate, aequitate disseritur de quae iis rebus, quae his sunt contrariae, incurrunt status aut iuris aut nominis; quod idem contingit in laudationibus. Nam aut negari potest id factum esse, quod laudetur, aut non eo nomine adficiendum, quo laudator adfecerit, aut omnino non esse laudabile, quod non recte, non iure factum sit. Quibus omnibus generibus usus est nimis impudenter Caesar contra Catonem meum. 95. Sed quae ex statu contentio efficitur, eam Graeci *ζωνόμενον* vocant. Mihi placet id, quoniam iam quidem ad te scribo, *QUA DE RE AGITUR*, vocari. Quibus autem hoc qua de re agitur continetur, ea continentia vocentur, quasi firmamenta defensionis, quibus sublatis defensio nulla sit. Sed quoniam lege firmiter in controversiis disceptandis esse nihil debet, danda est opera, ut legem aditricem et testem adhibeamus. In qua re alii quasi status existunt novi, sed appellentur legitima disceptationes. 96. Tum enim defenditur non id legem dicere, quod adversarius velit, sed aliud. Id autem contingit, quum scriptum ambiguum est, ut duae sententiae differentes accipi possint. Tum opponitur scripto voluntas scriptoris, ut quaeratur verbane plus an sententia valere debeant. Tum legi lex contraria adfertur. Ita sunt tria genera, quae controversiam in omni scripto facere possunt, ambiguum, discrepantia scripti et voluntatis, scripta contraria. XXVI. Iam hoc perspicuum

est, non magis in legibus quam in testamentis, in stipulationibus, in reliquis rebus, quae ex scripto aguntur, posse controversias easdem existere. Horum tractationes in aliis libris explicantur. 97. Nec solum perpetuae actiones, sed etiam partes orationis iisdem locis adiuvantur, partim propriis, partim communibus; ut in principiis, quibus ut benevoli, ut dociles, ut attentis sint, qui audiant, efficiendum est propriis locis; itemque narrationes ut ad suos fines spectent, id est, ut planae sint, ut breves, ut evidentes, ut credibiles, ut moratae, ut cum dignitate. Quae quamquam in tota oratione esse debent, magis tamen sunt propria narrandi. 98. Quae autem consequitur narrationem fides, ea persuadendo quoniam efficitur, qui ad persuadendum loci maxime valeant dictum est in iis, in quibus de omni ratione dicendi. Peroratio autem et alia quaedam habet et maxime amplificationem, cuius effectus is debet esse, ut aut perturbentur animi aut tranquillentur, et, si ita iam adfecti ante sint, ut augeat eorum motus aut sedet oratio. 99. Huic generi, in quo et misericordia et iracundia et odium et invidia et caeterae animi adfectiones perturbantur, praecepta suppeditantur aliis in libris, quos poteris mecum legere, quum voles. Ad id autem, quod te velle senseram, cumulate satis factum esse debet voluntati tuae. 100. Nam ne praeterirem aliquid, quod ad argumentum in omni ratione reperiendum perlineret, plura, quam a te desiderata erant, sum complexus fecique quod saepe liberales venditores solent, ut, quum aedes fundumve vendiderint rulis caesis receptis, concedant tamen aliquid emptori, quod ornandi causa apte et loco positum esse videatur; sic tibi nos ad id, quod quasi mancipio dare debuimus, ornamenta quaedam volumus non debita accedere.

M. TULLII CICERONIS

DE

PARTITIONE ORATORIA

DIALOGUS.

I. 1. CICERO FILIUS. Studeo, mi pater, Latine ex te audire ea, quae mihi tu de ratione dicendi Graece tradidisti; si modo tibi est otium et si vis. CICERO PATER. An est, mi Cicero, quod ego malim quam te quam doctissimum esse? Otium autem primum est summum, quoniam aliquando Roma exeundi potestas data est; deinde ista tua studia vel maximis occupationibus meis anteferrem libenter. 2. C. F. Visne igitur, ut tu me Graece soles ordine interrogare, sic ego te vicissim eisdem de rebus Latine interrogem? C. P. Sane, si placet. Sic enim et ego te meminisse intelligam, quae accepisti, et tu ordine audies, quae requires. 3. C. F. Quot in partes distribuenda est omnis doctrina dicendi? C. P. In tres. C. F. Cedo quas? C. P. Primum in ipsam vim oratoris, deinde in orationem, tum in quaestionem. C. F. In quo est ipsa vis? C. P. In rebus et in verbis. Sed et res et verba inveniendae sunt et collocandae. Proprie autem in rebus invenire, in verbis eloqui dicitur. Collocare autem, etsi est commune, tamen ad inveniendum refertur. Vox, motus, vultus atque omnis actio eloquendi comes est earumque rerum omnium custos memoria. 4. C. F. Quid? orationis quot sunt partes? C. P. Quattuor. Earum duae valent ad rem docendam, narratio et confirmatio; ad pellendos animos duae, principium et peroratio. C. F. Quid? Quaestio quasnam habet partes? C. P. Infinitam, quam consultationem appello, et definitam, quam causam nomino. II. 5. C. F. Quoniam igitur invenire primum est oratoris, quid quaeret? C. P. Ut inveniat, quemadmodum fidem faciat eis, quibus volet per-

suadere, et quemadmodum motum animis eorum adferat. C. F. Quibus rebus fides fit? C. P. Argumentis, quae ducuntur ex locis aut in re ipsa insitis aut adsumptis. C. F. Quos vocas locos? C. P. In quibus latent argumenta. C. F. Quid est argumentum? C. P. Probabile inventum ad faciendam fidem. 6. C. F. Quomodo igitur duo genera ista dividis? C. P. Quae sine arte putantur, ea remota appello, ut testimonia, insita, quae inhaerent in ipsa re. C. F. Testimoniorum quae genera sunt? C. P. Divinum et humanum: divinum, ut oracula, ut auspicia, ut vaticinationes, ut responsa sacerdotum, haruspicum, coniectorum; humanum, quod spectatur ex auctoritate et ex voluntate et ex oratione aut libera aut expressa, in quo insunt scripta, paeta, promissa, iurata, quaesita. 7. C. F. Quae sunt quae dicis insita? C. P. Quae natura infixae sunt rebus ipsis, ut definitio, ut contrarium, ut ea, quae sunt ipsi contrariove eius aut similia aut dissimilia aut consentanea aut dissentanea; ut ea, quae sunt quasi coniuncta aut quae sunt quasi pugnantia inter se; ut earum rerum, de quibus agitur, causae; aut causarum eventus, id est, quae sunt effecta de causis; ut distributiones, ut genera partium generumve partes; ut primordia rerum et quasi praecurrentia, in quibus inest aliquid argumenti; ut rerum contentiones, quid maius, quid par, quid minus sit, in quibus aut naturae rerum aut facultates comparantur. III. 8. C. F. Omnibusne igitur ex istis locis argumenta sumemus? C. P. Immo vero scrutabimur et quaeremus ex omnibus; sed adhibebimus iudicium, ut leviam semper eiciamus, nonnumquam etiam communia praetermittamus et non necessaria. C. F. Quoniam de fide respondisti, volo audire de motu. C. P. Tu loco quidem quaeris, sed plenius quod vis explicabitur, quum ad orationis ipsius quaestionumque rationem venero.

9. C. F. Quid sequitur igitur? C. P. Quum inveneris, collocare; cuius in infinita quaestione ordo est idem fere, quem exposui, locorum; in definita autem adhibenda sunt illa etiam, quae ad motum animorum pertinent. C. F. Quomodo igitur ista explicas? C. P. Habeo communia praecepta fidem faciendi et commovendi. Quoniam fides est firma opinio,

motus autem animi incitatio aut ad voluptatem aut ad molestiam aut ad metum aut ad cupiditatem — tot sunt enim motus genera, partes plures generum singulorum —, omnem collocationem ad finem accommodo quaestionis. Nam est in proposito finis fides; in causa et fides et motus. Quare quum de causa dixerò, in qua est propositum, de utroque dixerò. 10. C. F. Quid habes igitur de causa dicere? C. P. Auditorum eam genere distingui. Nam aut auscultator modo est qui audit aut disceptator, id est, rei sententiaeque moderator; ita aut, ut delectetur, audit aut ut statuatur aliquid. Statuit autem aut de praeteritis, ut iudex, aut de futuris, ut senatus; sic tria haec genera, iudicii, deliberationis, exornationis; quae, quia in laudationem maxime confertur, proprium habet iam ex eo nomen. IV. 11. C. F. Quas res sibi proponet in istis tribus generibus orator? C. P. Delectationem in exornatione, in iudicio aut saevitiam aut clementiam iudicis, in suasionem aut spem aut reformationem deliberantis. C. F. Cur igitur hoc loco exponis genera causarum? C. P. Ut rationem collocandi ad finem cuiusque accommodem. 12. C. F. Quoniam tandem modo? C. P. Quia, quibus in orationibus delectatio finis est, varii sunt ordines collocandi. Nam aut temporum servantur gradus aut generum distributiones; aut a minoribus ad maiora ascendimus aut a maioribus ad minora delabimur; aut haec inaequali varietate distinguimus, quum parva magnis, simplicia coniunctis, obscura dilucidis, laeta tristibus, incredibilia probabilibus inteximus, quae in exornationem cadunt omnia. 13. C. F. Quid, in deliberatione quid spectas? C. P. Principia vel non longa vel saepe nulla. Sunt enim ad audiendum qui deliberant sua causa parati. Nec multum sane saepe narrandum est. Est enim narratio aut praeteritarum rerum aut praesentium; suasio autem futurarum. Quare ad fidem et ad motum adhibenda est omnis oratio. 14. C. F. Quid, in iudiciis quae est collocatio? C. P. Non eadem accusatoris et rei, quod accusator rerum ordinem persequitur et singula argumenta quasi hastas in manu collocatas vehementer proponit, concludit acriter, confirmat tabulis, decretis, testimoniis accuratiusque in singulis commoratur, orationis

praeceptis, quae ad incitandos animos valent, et in reliqua oratione paullulum digrediens de cursu dicendi utitur et vehementius in perorando. Est enim propositum, ut iratum efficiat iudicem. V. 15. C. F. Quid faciendum est contra reo? C. P. Omnia longe secus. Sumenda principia ad benevolentiam conciliandam; narrationes aut amputandae, quae laedunt, aut relinquendae, si totae sunt molestae; firmamenta ad fidem posita aut per se diluenda aut obscuranda aut digressionibus obruenda; perorationes autem ad misericordiam conferendae. C. F. Semperne igitur ordinem collocandi, quem volumus, tenere possumus? C. P. Non sane; nam auditoris aures moderantur oratori prudenti et provido: eae quod respuunt immutandum est.

16. C. F. Expone deinceps, quae ipsius orationis verborumque praecepta sint. C. P. Unum genus est eloquendi sua sponte fusum; alterum versum atque mutatum. Prima vis est in simplicibus verbis, in coniunctis secunda. Simplicia inveniendae sunt, coniunctio collocanda est. Et simplicia verba partim nativa sunt, partim reperta. Nativa ea, quae significata sunt sensu; reperta, quae ex his facta sunt et novata aut similitudine aut imitatione aut inflexione aut adiunctione verborum. 17. Atque etiam est haec distinctio in verbis: altera natura, tractatione altera: natura, ut sint alia sonantiora, grandiora, laeviora et quodammodo nitidiora: alia contra; tractatione autem, quum aut propria sumuntur rerum vocabula aut addita ad nomen aut nova aut prisea aut ab oratore modificata et inflexa quodammodo; qualia sunt ea, quae transferuntur aut immutantur, aut ea, quibus tamquam abutimur, aut ea, quae obscuramus, quae incredibiliter tollimus, quaeque admirabilius, quam sermonis consuetudo patitur, ornamus. VI. 18. C. F. Habeo de simplicibus verbis, nunc de coniunctione quaero. C. P. Numeri quidam sunt in coniunctione servandi consecutioque verborum. Numeros aures ipsae metiuntur, ne aut non compleas verbis quod proposueris aut redundes. Consecutio autem, ne generibus, numeris, temporibus, personis, casibus perturbetur oratio. Nam ut in simplicibus verbis, quod non est Latinum, sic in coniunctis, quod non est consequens, vituperandum est.

19. Communia autem simplicium coniuكتورorumque haec sunt quinque quasi lumina, dilucidum, breve, probabile, illustre, suave. Dilucidum fit usitatis verbis, propriis, dispositis, aut circumscriptione conclusa aut intermissione aut concisione verborum; obscurum autem aut longitudine aut contractione orationis aut ambiguitate aut inflexione atque immutatione verborum. Brevitas autem conficitur simplicibus verbis, semel una quaque re dicenda, nulli rei nisi ut dilucide dicas serviendo. Probabile autem genus est orationis, si non nimis est comptum atque expoliturum, si est auctoritas ac pondus in verbis, si sententiae vel graves vel aptae opinionibus hominum ac moribus. 20. Illustris est autem oratio, si et verba gravitate delecta ponuntur et translata et superlata et ad nomen adiuncta et duplicata et idem significantia atque ab ipsa actione atque imitatione rerum non abhorrentia. Est enim haec pars orationis, quae rem constituat paene ante oculos; is enim maxime sensus attingitur, sed et caeteri tamen et maxime mens ipsa moveri potest. Sed quae dicta sunt de oratione dilucida, cadunt in hanc illustrem omnia. Est enim plus aliquanto illustre quam illud dilucidum. Altero fit ut intelligamus, altero ut videre videamur. 21. Suave autem genus erit dicendi primum elegantia et iucunditate verborum sonantium et laevium; deinde coniunctione, quae neque asperos habeat concursus neque disiunctos atque hiantes et sit circumscripta non longo anfractu, sed ad spiritum vocis apto, habeatque similitudinem aequalitatemque verborum; tum ex contrariis sumpta verbis, crebra crebris, paribus paria respondeant, relataque ad idem verbum et geminata ac duplicata vel etiam saepius iterata ponantur, constructioque verborum tum coniunctionibus copuletur, tum dissolutionibus quasi relaxetur. 22. Fit etiam suavis oratio, quum aliquid aut invisum aut inauditum aut novum dicas. Delectat enim quidquid est admirabile maximeque movet ea, quae motum aliquem animi miscet, oratio, quaeque significat oratoris ipsius amabiles mores, qui exprimuntur aut significando iudicio ipsius et animo humano ac liberali aut inflexione sermonis, quum aut augendi alterius aut minuendi sui causa alia dici ab oratore, alia existimari videntur, idque comitate

fieri magis quam vanitate. Sed sunt multa suavitatis praecepta, quae orationem aut magis obscuram aut minus probabilem faciunt. Itaque etiam hoc loco nobis est ipsis quid causa postulet iudicandum. VII. 23. C. F. Reliquum est igitur, ut dicas de conversa oratione atque mutata. C. P. Est id genus totum situm in commutatione verborum, quae simplicibus in verbis ita tractatur, ut aut ex verbo dilatetur aut in verbum contrahatur oratio: ex verbo, quum aut proprium aut idem significans aut factum verbum in plura verba diducitur; ex oratione, quum aut definitio ad unum verbum revocatur aut adsumpta verba removentur aut circuitus diriguntur aut coniunctione fit unum verbum ex duobus. 24. In coniunctis autem verbis triplex adhiberi commutatio potest, non verborum, sed tantummodo ordinis, ut quum semel dictum sit directe, sicut natura ipsa tulerit, invertatur ordo et idem quasi sursum versum retroque dicatur, deinde idem interse atque permixte. Eloquendi autem exercitatio maxime in hoc toto convertendi genere versatur.

25. C. F. Actio igitur sequitur, ut opinor. C. P. Est ita: quae quidem oratori et cum rerum et cum verborum momentis commutanda maxime est. Facit enim et dilucidam orationem et illustrem et probabilem et suavem non verbis, sed varietate vocis, motu corporis, vultu, quae plurimum valebunt, si cum orationis genere consentient et eius vim ac varietatem subsequenter. 26. C. F. Num quidnam tibi de oratore ipso restat aliud? C. P. Nihil sane praeter memoriam, quae est gemina litteraturae quodammodo et in dissimili genere persimilis. Nam ut illa constat ex notis litterarum et ex eo, in quo imprimuntur illae notae, sic confectio memoriae tamquam cera locis utitur et in his imagines ut litteras collocat.

VIII. 27. C. F. Quoniam igitur vis oratoris omnis exposita est, quid habes de orationis praeceptis dicere? C. P. Quattuor eius partes esse, quarum prima et postrema ad motum animi valet. Is enim est initiis et perorationibus concitandus. Secunda, narratio, et tertia, confirmatio, fidem facit orationi. Sed amplificatio quamquam habet proprium iocum, saepe etiam primum, postremum quidem fere semper, tamen reliquo in cursu orationis adhibenda est maxime-

que, quum aliquid aut confirmatum est aut reprehensum. Itaque ad fidem quoque vel plurimum valet; est enim amplificatio vehemens quaedam argumentatio, ut illa docendi causa sit, haec commovendi. 28. C. F. Perge igitur ordine quattuor mihi istas partes explicare. C. P. Faciam et a principiis primum ordiar, quae quidem ducuntur aut ex personis aut ex rebus ipsis. Sumuntur autem trium rerum gratia: ut amice, ut intelligenter, ut attente audiamur. Quorum primus locus est in personis nostris, disceptatorum, adversariorum; e quibus initia benevolentiae conciliandae comparantur aut meritis nostris aut dignitate aut aliquo genere virtutis et maxime liberalitatis, officii, iustitiae, fidei; contrariisque rebus in adversarios conferendis et cum iis, qui disceptant, aliqua coniunctionis aut causa aut spe significanda; et si in nos aliquod odium offensiove collata sit, tollenda ea minuendave aut diluendo aut extenuando aut compensando aut deprecando. 29. Intelligenter autem ut audiamur et item attente, ab ipsis rebus ordiendum est. Sed facillime discit auditor et quid agatur intelligit, si complectare a principio genus naturamque causae, si definias, si divides, si neque prudentiam eius impediatis confusione partium nec memoriam multitudine; quaeque mox de narratione dilucida dicentur, eadem etiam huc poterunt recte conferri. 30. Ut attente autem audiamur, trium rerum aliqua consequemur; nam aut magna quaedam proponemus aut necessaria aut coniuncta cum ipsis, apud quos res agetur. Sit autem hoc etiam in praeceptis, ut, si quando tempus ipsum aut res aut locus aut interventus alicuius aut interpellatio aut ab adversario dictum aliquod et maxime in perorando dederit occasionem nobis[aliquam], ut dicamus aliquid ad tempus apte, ne derelinquamus; et, quae suo loco de amplificatione dicemus, multa ex eis poterunt ad principiorum praecepta transferri.

IX. 31. C. F. Quid, in narratione quae tandem conservanda sunt? C. P. Quoniam narratio est rerum explicatio et quaedam quasi sedes et fundamentum constituendae fidei, ea sunt in ea servanda maxime, quae etiam in reliquis fere dicendi partibus; quae partim sunt necessaria, partim adsumpta ad ornandum. Nam ut dilucide probabiliterque nar-

remus, necessarium est, sed adsumemus etiam suavitatem.

32. Ergo ad dilucide narrandum eadem illa superiora explanandi et illustrandi praecepta repetemus, in quibus sit brevitās ea, quae saepissime in narratione laudatur, de qua supra dictum est. Probabilis autem erit, si personis, si temporibus, si locis ea, quae narrabuntur, consentient; si cuiusque facti et eventus causa ponetur; si testata dici videbuntur, si cum hominum opinione, auctoritate, si cum lege, cum more, cum religione coniuncta; si probitas narrantis significabitur, si antiquitas, si memoria, si orationis veritas et vitae fides. Suavis autem narratio est, quae habet admirationes, exspectationes, exitus inopinatos, interpositos motus animorum, colloquia personarum, dolores, iracundias, metus, laetitias, cupiditates. Sed iam ad reliqua pergamus.

33. C. F. Nempe ea sequuntur, quae ad faciendam fidem pertinent? C. P. Ita est: quae quidem in confirmationem et in reprehensionem dividuntur. Nam in confirmando nostra probare volumus, in reprehendendo redarguere contraria. Quoniam igitur omne, quod in controversiam venit, id aut sit necne sit aut quid sit aut quale sit quaeritur, in primo coniectura valet, in altero definitio, in tertio ratio. 34. C. F. Teneo istam distributionem. Nunc coniecturae locos quaero. X. C. P. In veri similibus et in propriis rerum notis posita tota est. Sed appellemus docendi gratia veri simile, quod plerumque ita fiat, ut adolescentiam proclivorem esse ad libidinem; propriae autem notae argumentum, quod numquam aliter fit certumque declarat, ut fumus ignem. Veri similia reperientur ex partibus et quasi membris narrationis. Ea sunt in personis, in locis, in temporibus, in factis, in eventis, in rerum ipsarum negotiorumque naturis. 35. In personis naturae primum spectantur, valetudinis, figurae, virium, aetatis, marium, feminarum; atque haec quidem in corpore: animi autem aut quemadmodum adfecti sint, virtutibus vitiiis, artibus inertis, aut quemadmodum commoti, cupiditate metu, voluptate molestia. Atque haec quidem in natura spectantur; in fortuna genus, amicitiae, liberi, propinqui, adfines, opes, honores, potestates, divitiae, libertas, et ea quae sunt his contraria. 36. In locis autem et illa

naturalia, maritimi an remoti a mari, plani an montuosi, laeves an asperi, salubres an pestilentes, opaci an aprici, et illa fortuita, culti an inculti, celebres an deserti, coaedificati an vasti, obscuri an rerum gestarum vestigiis nobilitati, consecrati an profani. XI. 37. In temporibus autem praesentia, praeterita, futura cernuntur; in his ipsis vetusta, recentia, instantia, paullo post aut aliquando futura. Insunt etiam in temporibus illa, quae temporis quasi naturam notant, ut hiems, ver, aestas, autumnus, aut anni tempora; ut mensis, ut dies, ut nox, hora, tempestas, quae sunt naturalia; fortuita autem, sacrificia, festi dies, nuptiae. 38. Iam facta et eventus aut consilii sunt aut imprudentiae, quae est aut in casu aut in quadam animi permotione; casu, quum aliter cecidit ac putatum est; permotione, quum aut oblivio aut error aut metus aut aliqua cupiditatis causa permovet. Est etiam in imprudentia necessitas ponenda. Rerum autem bonarum et malarum tria sunt genera; nam aut in animis aut in corporibus aut extra esse possunt. Huius igitur materiae ad argumentum subiectae perlustrandae animo partes erunt omnes et ad id, quod agetur, ex singulis coniectura capienda. 39. Est etiam genus argumentorum aliud, quod ex facti vestigiis sumitur, ut telum, cruor, clamor, eiulatus, titubatio, permutatio coloris, oratio inconstans, tremor et eorum aliquid, quod sensu percipi possit; etiam, si praeparatum aliquid, si communicatum cum aliquo, si postea visum, auditum, indicatum. 40. Veri similia autem partim singula movent suo pondere, partim, etiamsi videntur esse exigua per se, multum tamen, quum sunt coacervata, proficiunt. Atque in his veri similibus insunt nonnumquam etiam certae rerum et propriae notae. Maximam autem fidem facit ad similitudinem veri primum exemplum, deinde introducta rei similitudo; fabula etiam nonnumquam, etsi sit incredibilis, tamen homines commovet.

XII. 41. C. F. Quid, definitionis quae ratio est et quae via? C. P. Non dubium est id quidem quin definitio genere declaratur et proprietate quadam aut etiam communium frequentia, ex quibus proprium quid sit eluceat. Sed quoniam de propriis oritur plerumque magna dissensio, definiendum

saepe est ex contrariis, saepe etiam ex dissimilibus, saepe ex paribus. Quamobrem descriptiones quoque sunt in hoc genere saepe aptae et enumeratione consequentium, in primisque commovet explicatio vocabuli ac nominis.

42. C. F. Sunt exposita iam fere ea, quae de facto quaeque de facti appellatione quaeruntur. Nempe igitur ea restant, quae, quum et factum constat et nomen, qualia sint vocatur in dubium? C. P. Est ita, ut dicis. C. F. Quae sunt igitur in eo genere partes? C. P. Aut iure factum depellendi aut ulciscendi doloris gratia aut pietatis aut pudicitiae aut religionis aut patriae nomine aut denique necessitate, inscientia, casu. 43. Nam quae motu animi et perturbatione facta sine ratione sunt, ea defensionem contra crimen in legitimis iudiciis non habent, in liberis disceptationibus habere possunt. Hoc in genere, in quo quale sit quaeritur, ex controversia, iure et recte necne actum sit quaeri solet; quorum disputatio ex locorum descriptione sumenda est. 44. C. F. Age sis ergo, quoniam in confirmationem et reprehensionem diviseras orationis fidem et dictum de altero est, expone nunc de reprehendendo. C. P. Aut totum est negandum, quod in argumentatione adversarius sumpserit, si fictum aut falsum esse possis docere, aut redarguenda ea, quae pro verisimilibus sumpta sunt; primum dubia sumpta esse pro certis; deinde etiam in perspicue falsis eadem posse dici; tum ex iis, quae sumpserit, non effici quod velit. Accidere autem oportet singula: sic universa franguntur. Commemoranda sunt etiam exempla, quibus simili in disputatione creditum non sit; conquerenda condicio communis periculi, si ingenii hominum criminorum sit exposita vita innocentium.

XIII. 45. C. F. Quoniam unde inveniuntur, quae ad fidem pertinent, habeo, quemadmodum in dicendo singula tractentur exspecto. C. P. Argumentationem quaerere videris, quae est argumenti explicatio; quae sumpta ex locis iis, qui sunt expositi, conficienda et distinguenda dilucide est. C. F. Plane istuc ipsum desidero. 46. C. P. Est ergo, ut supra dictum est, explicatio argumenti argumentatio, sed ea conficitur, quum sumpseris aut non dubia aut probabilia, ex quibus id efficias, quod aut dubium aut minus probabile per

se videtur. Argumentandi autem duo genera sunt, quorum alterum ad fidem directo spectat, alterum se inflectit ad motum. Dirigitur, quum proposuit aliquid, quod probaret, sumpsitque ea, quibus niteretur, atque his confirmatis ad propositum se rettulit atque conclusit. Illa autem altera argumentatio quasi retro et contra, prius sumit quae vult eaque confirmat; deinde id, quod proponendum fuit, permolis animis iacit ad extremum. 47. Est etiam illa varietas in argumentando et non iniucunda distinctio, ut, quum interrogamus nosmet ipsos aut percontamur aut imperamus aut optamus, quae sunt cum aliis compluribus sententiarum ornamenta. Vitare autem similitudinem poterimus, non semper a proposito ordientes; et si non omnia disputando confirmabimus breviterque interdum, quae erunt satis aperta, ponemus; quodque ex eis efficietur, si id apertum sit, non habebimus necesse semper concludere.

XIV. 48. C. F. Quid, illa, quae sine arte appellantur, quae iam dudum adsumpta dixisti, equonam modo, equonam loco artis indigent? C. P. Illa vero indigent, nec eo dicuntur sine arte, quod ita sint, sed quod ea non parit oratoris ars, sed foris ad se delata tamen arte tractat, et maxime in testibus. 49. Nam et de toto genere testium quam id sit infirmum saepe dicendum est et argumenta rerum esse propria, testimonia autem voluntatum; utendumque [est] exemplis, quibus testibus creditum non sit; et de singulis testibus, si natura vani, si leves, si cum ignominia, si spe, si metu, si iracundia, si misericordia impulsus, si praemio, si gratia ducti; comparandique cum superiore auctoritate testium, quibus tamen creditum non sit. 50. Saepe etiam quaestionibus resistendum est, quod et dolorem fugientes multi in tormentis ementiti persaepe sint morique maluerint falsum faciendo quam verum infitiando dolere; multi etiam vitam suam neglexerint, ut eos, qui his cariores, quam ipsi sibi essent, liberarent; alii autem aut natura corporis aut consuetudine dolendi aut metu supplicii ac mortis vim tormentorum pertulerint; alii ementiti sint in eos, quos oderant. Atque haec exemplis firmanda sunt. 51. Neque est obscurum, quoniam in utramque partem sunt exempla et item ad con-

iectionem faciendam loci, in contrariis contraria sumenda sint. Atque etiam incurrit alia quaedam in testibus et in quaestionibus ratio. Saepe enim ea, quae dicta sunt, si aut ambigue aut inconstanter aut incredibiliter dicta sunt aut etiam aliter ab alio dicta, subtiliter reprehenduntur.

XV. 52. C. F. Extrema tibi restat pars orationis, quae posita in perorando est, de qua sane velim audire. C. P. Facilior est explicatio perorationis. Nam est divisa in duas partes, amplificationem et enumerationem. Augendi autem et hic est proprius locus in perorando, et in cursu ipso orationis declinationes ad amplificandum dantur, confirmata re aliqua aut reprehensa. 53. Est igitur amplificatio gravior quaedam affirmatio, quae motu animorum conciliet in dicendo fidem. Ea et verborum genere conficitur et rerum. Verba ponenda sunt, quae vim habeant illustrandi nec ab usu sint abhorrentia, gravia, plena, sonantia, iuncta, facta, cognominata, non vulgaria, superlata, in primisque translata, nec in singulis verbis, sed in continentibus, soluta, quae dicuntur sine coniunctione, ut plura videantur. 54. Augent etiam relata verba, iterata, duplicata et ea, quae ascendunt gradatim ab humilioribus verbis ad superiora, omninoque semper est quasi naturalis et non explanata oratio, sed gravibus referta verbis, ad augendum accommodatior. Haec igitur in verbis, quibus actio voce, vultu, gestu congruens et apta ad animos permovendos accommodanda est. Sed et in verbis et in actione causa erit ponderanda et pro re agendum. Nam haec quia videntur perabsurda, quum graviora sunt, quam causa fert, diligenter quid quemque deceat iudicandum est. XVI. 55. Rerum autem amplificatio sumitur eisdem ex locis omnibus, e quibus illa, quae dicta sunt ad fidem: maximeque definitiones valent conglobatae et consequentium frequentatio et contrariarum et dissimilium et inter se pugnantium rerum conflictio et causae eaque, quae sunt orta de causis, maximeque similitudines et exempla; fictae etiam personae, muta denique loquantur, omninoque ea sunt adhibenda, si causa patitur, quae habentur magna, quorum est duplex genus. 56. Alia enim natura magna videntur, alia usu: natura, ut caelestia, ut divina, ut ea, quorum obscurae

causae, ut, in terris mundoque admirabilia quae sunt, ex quibus similibusque, si attendas, ad augendum permulta suppetunt; usu, quae videntur hominibus aut prodesse aut obesse vehementius, quorum sunt genera ad amplificandum tria. Nam aut caritate moventur homines, ut deorum, ut patriae, ut parentum; aut amore, ut fratrum, ut coniugum, ut liberorum, ut familiarium; aut honestate, ut virtutum maximeque earum, quae ad communionem hominum et liberalitatem valent. Ex iis et cohortationes sumuntur ad ea retinenda et in eos, a quibus ea violata sunt, odia incitantur, et miseratio nascitur. XVII. 57. Proprius locus est augendi in iis rebus aut amissis aut amittendi periculo. Nihil est enim tam miserabile quam ex beato miser. Et hoc totum quidem moveat, si qua ex fortuna quis cadat, et, a quorum caritate divellatur, quae amittat aut amiserit, in quibus malis sit futurusve sit, exprimatur breviter. Cito enim exarescit laerima, praesertim in alienis malis. Nec quidquam in amplificatione nimis enucleandum est, minuta est enim omnis diligentia; hic autem locus grandia requirit. 58. Illud iam est iudicii, quo quae in causa genere utamur augendi. In illis enim causis, quae ad delectationem exornantur, ii loci tractandi sunt, qui movere possunt expectationem, admirationem, voluptatem; in cohortationibus autem bonorum ac malorum enumerationes et exempla valent plurimum. In iudiciis accusatori fere quae ad iracundiam, reo plerumque quae ad misericordiam pertinent; nonnumquam tamen et accusator misericordiam movere debet et defensor iracundiam. 59. Enumeratio reliqua est, laudatori nonnumquam, suasori non saepe, accusatori saepius quam reo necessaria. Huius [ipsa] tempora duo sunt, si aut memoriae diffidas eorum, apud quos agas, vel intervallo temporis vel longitudine orationis aut frequentatis firmamentis orationis et breviter expositis vim est habitura causa maiorem. 60. Reo rarius utendum est, quod ponenda sunt contraria, quorum dissolutio in brevitate non lucebit, aculei pungent. Sed erit in enumeratione vitandum, ne ostentatio memoriae suscepta videatur esse puerilis. Id effugiet qui non omnia minima repetet, sed brevi singula attingens pondera rerum ipsa comprehendet.

XVIII. 61. C. F. Quoniam et de ipso oratore et de oratione dixisti, expone eum mihi nunc, quem ex tribus extremum proposuisti, quaestionis locum. C. P. Duo sunt, ut initio dixi, quaestionum genera, quorum alterum finitum tem-
poribus et personis causam appello, alterum infinitum nullis neque personis neque temporibus notatum propositum voco. Sed est propositum latior quasi pars causae quaedam et controversiae. Inest enim infinitum in definito et ad illud tamen referuntur omnia. 62. Quamobrem prius de proposito dicamus: cuius genera sunt duo, cognitionis alterum; eius scientia est finis, ut, verine sint sensus: alterum actionis; quod refertur ad efficiendum quid, ut, si quaeratur quibus officiis amicitia colenda sit. Rursus superioris genera sunt tria: sit necne sit, quid sit, quale sit. Sit necne sit, ut ius in naturane sit an in more; quid autem sit, sic: sitne ius id, quod maiori parti sit utile; quale autem sit, sic: iuste vivere sit necne utile. 63. Actionis autem duo sunt genera: unum, ad persequendum aliquid aut declinandum, ut, quibus rebus adipisci gloriam possis aut quomodo invidia vitetur; alterum, quod ad aliquam commoditatem usumque refertur, ut, quemadmodum sit res publica administranda aut quemadmodum in paupertate vivendum. 64. Rursus autem ex cognitionis consultatione, ubi sit necne sit aut fuerit futurumve sit quaeritur, unum genus est quaestionis, possitne aliquid effici, ut quum quaeritur equisnam perfecte sapiens esse possit; alterum, quemadmodum quidque fiat, ut quonam pacto virtus pariat, naturane an ratione an usu? Cuius generis omnes sunt, in quibus, ut in obscuris naturalibusque quaestionibus, causae rationesque rerum explicantur. XIX. 65. Illius autem generis, in quo quid sit id, de quo agitur, quaeritur, duo sunt genera: quorum in altero disputandum est aliud an idem sit, ut pertinacia et perseverantia; in altero autem descriptio generis alicuius et quasi imago est exprimenda, ut qualis sit avarus aut qui sit superbus. 66. Tertio autem in genere, in quo quale sit quaeritur, aut de honestate aut de utilitate aut de aequitate dicendum est. De honestate sic, ut: Honestumne sit pro amico periculum aut invidiam subire. De utilitate autem sic, ut: Sitne utile in re publica administranda

versari. De aequitate autem sic, ut: Sitne aequum amicos cognatis anteferre. Atque in hoc eodem genere, in quo quale sit quaeritur, exoritur aliud quoddam disputandi genus. Non enim simpliciter solum quaeritur quid honestum sit, quid utile, quid aequum, sed etiam ex comparatione quid honestius, quid utilius, quid aequius, atque etiam quid honestissimum, quid utilissimum, quid aequissimum; cuius generis illa sunt, quae praestantissima sit dignitas vitae. Atque ea quidem, quae dixi, cognitionis sunt omnia. 67. Restant actionis: cuius alterum est praecipendi genus, quod ad rationem officii pertinet, ut quemadmodum colendi sint parentes; alterum autem ad sedandos animos et oratione sanandos, ut in consolandis maeroribus, ut in iracundia comprimenda aut in timore delinendo aut in cupiditate minuenda. Cui quidem generi contrarium est disputandi genus ad eosdem illos animi motus, quod in amplificanda oratione saepe faciendum est, vel gignendos vel concitandos. Atque haec fere est partitio consultationum. XX. 68. C. F. Cognovi, sed quae ratio sit in his inveniendi et disponendi requiro. C. P. Quid, tu aliamne censes et non eandem, quae exposita est, ut ex eisdem locis ad fidem et ad inveniendum ducantur omnia? Collocandi autem quae est exposita in aliis ratio, eadem huc transferetur.

C. F. Cognita igitur omni distributione propositorum causarum nobis genera et praecepta restant. C. P. Admodum. 69. Et earum quidem forma duplex est: quarum altera delectationem sectatur aurium; alterius, ut obtineat, probet et efficiat quod agit, omnis est suscepta contentio. Itaque illud superius exornatio dicitur; quod quum latum genus esse potest saneque varium, unum ex eo delegimus, quod ad laudandos claros viros suscipimus et ad improbos vituperandos. Genus enim nullum est orationis, quod aut uberius ad dicendum aut utilius civitatibus esse possit aut in quo magis orator in cognitione virtutum vitiorumque versetur. Reliquum autem genus causarum aut in provisione posteritatis temporis aut in praeteriti disceptatione versatur; quorum alterum deliberationis est, alterum iudicii. 70. Ex qua partitione tria genera causarum exstiterunt: unum, quod a me-

liore parte laudationis est appellatum, deliberationis alterum, tertium iudiciorum. Quamobrem de primo primum, si placet, disputemus. C. F. Mihi vero placet.

XXI. C. P. Ac laudandi vituperandique rationes, quae non ad bene dicendum solum, sed etiam ad honeste vivendum valent, exponam breviter atque a principiis exordiar et laudandi et vituperandi. 71. Omnia enim sunt profecto laudanda, quae coniuncta eum virtute sunt, et quae cum vitiis, vituperanda. Quamobrem finis alterius est honestas, alterius turpitude. Conficitur autem genus hoc dictionis narrandis exponendisque factis sine ullis argumentationibus, ad animi motus leniter tractandos magis quam ad fidem faciendam aut confirmandam accommodare. Non enim dubia firmanur, sed ea, quae certa aut pro certis posita sunt, augentur. Quamobrem ex iis, quae ante dicta sunt, et narrandi et augendi praecepta repetentur. 72. Et quoniam in his causis omnis ratio fere ad voluptatem auditoris et ad delectationem refertur, utendum erit eis in oratione singulorum verborum insignibus, quae habent plurimum suavitatis; id fit, si factis verbis aut vetustis aut translatis frequenter utamur, et[in] ipsa constructione verborum, ut paria paribus et similia similibus saepe referantur, ut contraria, ut geminata, ut circumscripta numerose, non ad similitudinem versuum, sed ad explendum aurium sensum apto quodam quasi verborum modo. 73. Adhibendaque frequentius etiam illa ornamenta rerum sunt, sive quae admirabilia et nec opinata sive significata monstris, prodigiis, oraculis, sive quae videbuntur ei, de quo agemus, cecidisse divina atque fatalia. Omnis enim expectatio eius, qui audit, et admiratio et improvisi exitus habent aliquam in audiendo voluptatem. XXII. 74. Sed quoniam tribus in generibus bona malave versantur, externis, corporis et animi, prima sint externa, quae ducantur a genere; quo breviter modiceque laudato aut, si erit infame, praetermisso, si humile, vel praeterito vel ad augendam eius, quem laudes, gloriam tracto, deinceps, si res patietur, de fortunis erit facultatibusque dicendum. Postea de corporis bonis; in quibus quidem, quae virtutem maxime significat, facillime forma laudatur. 75. Deinde est ad facta

veniendum, quorum collocatio triplex est: aut enim temporum servandus ordo est aut in primis recentissimum quodque dicendum aut multa et varia facta in propria virtutum genera sunt digerenda. Sed hic locus virtutum atque vitiorum latissime patens ex multis et variis disputationibus nunc in quamdam angustam et brevem concludetur. 76. Est igitur vis virtutis duplex: aut enim scientia cernitur virtus aut actio. Nam quae prudentia, quae calliditas quaeque gravissimo nomine sapientia appellatur, haec scientia pollet una. Quae vero moderandis cupiditatibus regendisque animi motibus laudatur, eius est munus in agendo; cui temperantiae nomen est. Atque illa prudentia in suis rebus domestica, in publicis civilis appellari solet. 77. Temperantia autem in suas itidem res et in communes distributa est duobusque modis in rebus commodis discernitur, et ea, quae absunt, non expetendo et ab iis, quae in potestate sunt, abstinendo. In rebus autem incommodis est itidem duplex: nam quae venientibus malis obstat, fortitudo, quae quod iam adest tolerat et perfert, patientia nominatur. Quae autem haec uno genere complectitur, magnitudo animi dicitur; cuius est liberalitas in usu pecuniae, simulque altitudo animi in capiendis incommodis et maxime iniuriis; et omne, quod est eius generis, grave, sedatum, [non turbulentum]. 78. In communiione autem quae posita pars est, iustitia dicitur, eaque erga deos religio, erga parentes pietas, vulgo autem bonitas, creditis in rebus fides, in moderatione animadvertendi lenitas, amicitia in benevolentia nominatur. XXIII. Atque hae quidem virtutes cernuntur in agendo. Sunt autem aliae quasi ministrae comitesque sapientiae; quarum altera, quae sint in disputando vera atque falsa quibusque positis quid sequatur, distinguit et iudicat; quae virtus omnis in ratione scientiaque disputandi sita est: altera autem oratoria. 79. Nihil est enim aliud eloquentia nisi copiose loquens sapientia; quae ex eodem hausta genere, quo illa, quae in disputando est, uberior est atque latior et ad motus animorum vulgique sensus accommodatior. Custos vero virtutum omnium dedecus fugiens laudemque maxime consequens verecundia est. Atque hi quidem sunt fere quasi quidam habitus

animi sic affecti et constituti, ut sint singuli inter se proprio virtutis genere distincti; a quibus ut quaeque res gesta est, ita sit honesta necesse est summeque laudabilis. 80. Sunt autem alii quidam ficti animi habitus ad virtutem, quasi praeculti et praeparati rectis studiis et artibus; ut, in suis rebus studia litterarum, ut numerorum ac sonorum, ut mensurae, ut siderum, ut equorum, ut venandi, ut armorum; in communibus propensiora studia in aliquo genere virtutis praecipue colendo aut divinis rebus deserviendo aut parentibus, amicis, hospitibus praecipue atque insigniter diligendis. Atque haec quidem virtutum. Vitiorum autem sunt genera contraria. 81. Cernenda autem sunt diligenter, ne fallant ea nos vitia, quae virtutem videntur imitari. Nam et prudentiam malitia et temperantiam immanitas in voluptatibus aspernandis et magnitudinem animi superbia in nimis extollendis et despicientia in contemnendis honoribus et liberalitatem effusio et fortitudinem audacia imitatur et patientiam duritia immanis et iustitiam acerbitas et religionem superstitio et lenitatem mollitia animi et verecundiam timiditas et illam disputandi prudentiam concertatio captatioque verborum et hanc oratoriam vim inanis quaedam profluentia loquendi. Studiis autem bonis similia videntur ea, quae sunt in eodem genere nimia. 82. Quamobrem omnis vis laudandi vituperandique ex his sumetur virtutum vitiorumque partibus; sed in toto quasi contextu orationis haec erunt illustranda maxime, quemadmodum quisque generatus, quemadmodum educatus, quemadmodum institutus moratusque fuerit; et, si quid cui magnum aut incredibile acciderit, maximeque si id divinitus accidisse potuerit videri; tum quae quisque senserit, dixerit, gesserit, ad ea, quae proposita sunt, virtutum genera accommodabuntur, ex illisque [iisdem] inveniendi locis causae rerum et eventus et consequentia requirentur. Neque vero mors eorum, quorum vita laudabitur, silentio praeteriri debet, si modo quid erit animadvertendum aut in ipso genere mortis aut in iis rebus, quae post mortem erunt consecutae.

XXIV. 83. C. F. Accepi ista didicique breviter non solum quemadmodum laudarem alterum, sed etiam quemad-

modum eniterer, ut possem iure ipse laudari. Videamus igitur deinceps in sententia dicenda quam viam et quae praecepta teneamus. C. P. Est igitur in deliberando finis utilitas, ad quem omnia ita referuntur in consilio dando sententiaque dicenda, ut illa prima sint suasori aut dissuasori videnda, quid aut possit fieri aut non possit et quid aut necesse sit aut non necesse. Nam et, si quid effici non potest, deliberatio tollitur, quamvis utile sit; et, si quid necesse est — necesse autem id est, sine quo salvi liberive esse non possumus —, id est reliquis et honestatibus in civili ratione et commodis anteponendum. 84. Quum autem quaeritur quid fieri possit, videndum etiam est quam facile possit. Nam quae perdifficilia sunt, perinde habenda saepe sunt ac si effici non possint. Et quum de necessitate attendemus, etiamsi aliquid non necessarium videbitur, videndum tamen erit quam sit id magnum. Quod enim permagni interest, pro necessario saepe habetur. 85. Itaque quum constet hoc genus causarum ex suasionem et dissuasionem, suasori proponitur simplex ratio: si et utile est et fieri potest, fiat. Dissuasori duplex: una, si non utile est, ne fiat; altera, si fieri non potest, ne suscipiatur. Si suasori utrumque docendum est, dissuasori alterum infirmare sat est. 86. Quare quoniam in his versatur omne consilium duobus, de utilitate ante dicamus, quae in discernendis bonis malisque versatur. Bonorum autem partim necessaria sunt, ut vita, pudicitia, libertas, ut liberi, coniuges, germani, parentes: partim non necessaria; quorum alia sunt per se expetenda, ut ea, quae sita sunt in officiis atque virtutibus; alia, quod aliquid commodi efficiunt, ut opes et copiae. 87. Eorum autem, quae propter se expetuntur, partim honestate ipsa, partim commoditate aliqua expetuntur: honestate ea, quae proficiscuntur ab iis virtutibus, de quibus paullo ante est dictum, quae sunt laudabilia ipsa per sese; commoditate autem aliqua, quae sunt in corporis aut in fortunae bonis expetenda. Quorum alia sunt quasi quodammodo cum honestate coniuncta, ut honos, ut gloria; alia diversa, ut vires, forma, valetudo, nobilitas, divitiarum, clientelarum. XXV. 88. Est etiam quaedam quasi materies subiecta honestati, quae maxime spectatur in amicitia. Amicitiae autem cari-

tate et amore cernuntur. Nam quum deorum tum parentum patriaeque cultus eorumque hominum, qui aut sapientia aut opibus excellunt, ad caritatem referri solet. Coniuges autem et liberi et fratres et alii, quos usus familiaritasque coniunxit, quamquam etiam caritate ipsa, tamen amore maxime continentur. In his igitur rebus quum bona sint, facile est intellectu quae sint contraria. 89. Quodsi semper optima tenere possemus, haud sane, quoniam quidem ea perspicua sunt, consilio multum egeremus. Sed quia temporibus, quae vim habent maximam, persaepe evenit, ut utilitas cum honestate certet, earumque rerum contentio plerumque deliberationes efficit, ne aut opportuna propter dignitatem aut honesta propter utilitatem relinquuntur, ad hanc difficultatem explicandam praecepta referamus. 90. Et quoniam non ad veritatem solum, sed etiam ad opiniones eorum, qui audiunt, accommodanda est oratio, hoc primum intelligamus, hominum esse duo genera, alterum indoctum et agreste, quod anteferat semper utilitatem honestati, alterum humanum et expolitum, quod rebus omnibus dignitatem anteponat. Itaque huic generi laus, honos, gloria, fides, iustitia omnisque virtus, illi autem alteri quaestus, emolumentum fructusque proponitur. Atque etiam voluptas, quae maxime est inimica virtuti bonique naturam fallaciter imitando adulterat, quam immanissimus quisque acerrime sequitur, neque solum honestis rebus, sed etiam necessariis anteponit, in suadendo, quum ei generi hominum consilium des, saepe sane laudanda est. XXVI. 91. Et illud videndum est quanto magis homines mala fugiant quam sequantur bona. Nam neque honesta tam expetunt quam devitant turpia. Quis enim honorem, quis gloriam, quis laudem, quis ullum decus tam umquam expetivit, quam ignominiam, infamiam, contumeliam, dedecus fugit? Quarum rerum dolor est gravis testis genus hominum ad honestatem natum malo cultu pravisque opinionibus esse corruptum. Quare in cohortando atque suadendo propositum quidem nobis erit illud, ut doceamus qui bona consequi malaque vitare possimus; 92. sed apud homines bene institutos plurimum de laude et de honestate dicemus, maximeque ea virtutum genera tractabimus, quae in

communi hominum utilitate tuenda augendaque versantur. Sin apud indoctos imperitosque dicemus, fructus, emolumenta, voluptates vitalesque dolorum proferantur; addantur etiam contumeliae atque ignominiae. Nemo est enim tam agrestis quem non si ipsa honestas minus, contumelia tamen et dedecus magno opere moveat. Quare quod ad utilitatem spectet ex iis, quae dicta sunt, reperietur; 93. quid autem possit effici neque possit, in quo etiam quam facile possit quamque expediat quaeri solet, maxime ex causis iis, quae quamque rem efficiant, est videndum. Causarum autem genera sunt plura. Nam sunt aliae, quae ipsae conficiunt; aliae, quae vim ad conficiendum aliquam adferunt. Itaque illae superiores conficientes vocentur; hae reliquae ponantur in eo genere, ut sine his confici non possit. 94. Conficiens autem causa alia est absoluta et perfecta per se, alia ad aliquid adiuvans et efficiendi socia quaedam; cuius generis vis varia est et saepe aut maior aut minor, ut etiam illa, quae maximam vim habet, sola saepe causa dicatur. Sunt autem aliae causae, quae aut propter principium aut propter exitum conficientes vocantur. Quum autem quaeritur quid sit optimum factu, aut utilitas aut spes efficiendi ad adsentendum impellit animos. XXVII. 95. Et quoniam de utilitate iam diximus, de efficiendi ratione dicamus. Quo toto genere quibuscum et contra quos, quo tempore aut quo loco aut quibus facultatibus armorum, pecuniae, sociorum earumve rerum, quae ad quamque rem efficiendam pertinent, possimus uti requirendum est. Neque solum ea sunt, quae nobis suppetant, sed etiam illa, quae adversentur, videnda. Et, si ex contentione procliviora erunt nostra, non solum effici posse, quae suademus, erit persuadendum, sed curandum etiam, ut illa facilia, proclivia, iucunda videantur. Dissuadentibus autem aut utilitas labefactanda est aut efficiendi difficultates efferendae, neque aliis ex praeceptis, sed iisdem ex suasionis locis. 96. Uterque vero ad augendum habeat exemplorum aut recentium, quo notiora sint, aut veterum, quo plus auctoritatis habeant, copiam; maximeque sit in hoc genere meditatus, ut possit vel utilia ac necessaria saepe honestis vel haec illis anteferre. Ad commovendos autem

animos maxime proficient, si incitandi erunt, eiusmodi sententiae, quae aut ad explendas cupiditates aut ad odium satiandum aut ad ulciscendas iniurias pertinebunt. Sin autem reprimendi, de incerto statu fortunae dubiisque eventis rerum futurarum et de retinendis suis fortunis, si erunt secundae; sin autem adversae, de periculo commoendi. Atque hi quidem sunt perorationis loci. 97. Principia autem in sententiis dicendis brevia esse debent. Non enim supplex ut ad iudicem venit orator, sed hortator atque auctor. Quare proponere qua mente dicat, quid velit, quibus de rebus dicturus sit debet hortarique ad se breviter dicentem audiendum. Tota autem oratio simplex et gravis et sententiis debet orator esse quam verbis.

XXVIII. 98. C. F. Cognovi iam laudationis et suasionis locos. Nunc quae iudiciis accommodata sint exspecto; idque nobis genus restare unum puto. C. P. Recte intelligis. Atque eius quidem generis finis est aequitas; quae non simpliciter spectatur, sed ex comparatione nonnumquam, ut, quum de verissimo accusatore disceptatur, aut quum hereditatis sine lege aut sine testamento petitur possessio: in quibus causis quid aequius aequissimumve sit quaeritur; quas ad causas facultas petitur argumentationum ex iis, de quibus mox dicetur, aequitatis locis. 99. Atque etiam ante iudicium de constituendo ipso iudicio solet esse contentio, quum aut sitne actio illi, qui agit, aut iamne sit aut num iam esse desierit aut illane lege, hisne verbis sit actio quaeritur. Quae etiamsi ante quam res in iudicium venit aut concertata aut diiudicata aut confecta non sunt, tamen in ipsis iudiciis permagnum saepe habent pondus, quum ita dicitur: Plus petisti; sero petisti; non fuit tua petitio; non a me, non hac lege, non his verbis, non hoc iudicio. 100. Quarum causarum genus est positum in iure civili, quod est in privatarum ac publicarum rerum lege aut more positum; cuius scientia neglecta ab oratoribus plerisque nobis ad dicendum necessaria videtur. Quare de constituendis actionibus, accipiendis subeundisque iudiciis, de excipienda iniquitate actionis, de comparanda aequitate, quod ea fere generis eius sunt, ut, quamquam in ipsum iudicium saepe delabantur,

tamen ante iudicium tractanda videantur, paullulum ea separo a iudiciis tempore magis agendi quam dissimilitudine generis. Nam omnia, quae de iure civili aut de aequo et bono disceptantur, cadunt in eam formam causarum, in qua quale quid sit ambigitur, de qua dicturi sumus, quae in aequitate et iure maxime consistit. XXIX. 101. In omnibus igitur causis tres sunt gradus, ex quibus unus aliquis capiendus est, si plures non queas, ad resistendum. Nam aut ita consistendum est, ut id, quod obiicitur, factum neges, aut illud, quod factum fateare, neges eam vim habere atque id esse, quod adversarius criminetur, aut, si neque de facto neque de facti appellatione ambigi potest, id, quod arguare, neges tale esse quale ille dicat et rectum esse quod feceris concedendumve defendas. 102. Ita primus ille status et quasi conflictio cum adversario coniectura quadam, secundus autem definitione atque descriptione aut informatione verbi, tertius aequi et veri et recti et humani ad ignoscendum disputatione tractandus est. Et quoniam semper is, qui defendit, non solum resistat oportet aliquo certo statu aut infitiano aut definiendo aut aequitate opponenda, sed etiam rationem subiiciat recusationis suae, primus ille status rationem habet iniqui criminis ipsam negationem infitiationemque facti; secundus, quod non sit in re, quod ab adversario ponatur in verbo; tertius, quod id recte factum esse defendat, quod sine ulla nominis controversia factum fateatur. 103. Deinde uni cuique rationi opponendum est ab accusatore id, quod si non esset in accusatione, causa omnino esse non posset. Itaque ea, quae sic referuntur, continentia causarum vocentur; quamquam non ea magis, quae contra rationes defensionis adferuntur, quam ipsae defensionis rationes continent causas. Sed distinguendi gratia rationem appellemus eam, quae adfertur ab reo ad recusandum depellendi criminis causa, quae nisi esset, quod defenderet non haberet; firmamentum autem, quod contra ad labefactandam rationem refertur, sine quo accusatio stare non potest. XXX. 104. Ex rationis autem et ex firmamenti conflictione et quasi concursu quaestio quaedam exoritur, quam disceptationem voco; in qua quid veniat in iudicium et de quo disceptetur quaeri solet. Nam

prima adversariorum contentio diffusam habet quaestionem, ut in coniectura: Ceperitne pecunias Decius; in definitione: Minueritne maiestatem Norbanus; in aequitate: Iurene occiderit Opimius Gracchum. Haec, quae primam contentionem habent ex arguendo et resistendo, lata, ut dixi, et fusa sunt. Rationum et firmamentorum contentio adducit in angustum disceptationem. Ea in coniectura nulla est. Nemo enim eius, quod negat factum, rationem aut potest aut debet aut solet reddere. Itaque in his causis eadem et prima quaestio et disceptatio extrema est. 105. In illis autem, ubi ita dicitur: Non minuit maiestatem, quod egit de Caepione turbulentius; populi enim Romani dolor iustus vim illam excitavit, non tribuni actio: maiestas autem, quoniam est magnitudo quaedam populi Romani in eius potestate ac iure retinendo, aucta potius est quam deminuta; et ubi ita refertur: Maiestas est in imperii atque in nominis populi Romani dignitate, quam minuit is, qui per vim multitudinis rem ad seditionem vocavit; existit illa disceptatio: Minueritne maiestatem, qui voluntate populi Romani rem gratam et aequam per vim egerit. 106. In iis autem causis, ubi aliquid recte factum aut concedendum esse factum defenditur, quum est facti subiecta ratio, sicut ab Opimio: Iure feci, salutis omnium et conservandae rei publicae causa, relatumque ab Decio est: Ne sceleratissimum quidem civem sine iudicio iure ullo necare potuisti, oritur illa disceptatio: Potueritne recte salutis rei publicae causa civem eversorem civitatis indemnatum necare? Ita disceptationes eae, quae in iis controversiis oriuntur, quae sunt certis personis ac temporibus notatae, fiunt rursus infinitae detractis temporibus ac personis et rursus ad consultationum formam rationemque revocantur. XXXI. 107. Sed in gravissimis firmamentis etiam illa ponenda sunt, si quae ex scripto legis aut testamenti aut verborum ipsius iudicii aut alicuius stipulationis aut cautionis opponuntur defensioni contraria. Ac ne hoc quidem genus in eas causas incurrit, quae coniectura continentur. Quod enim factum negatur, id coargui non potest scripto. Ne in definitionem quidem venit genere scripti ipsius. Nam etiamsi verbum ali- quod ex scripto definiendum est quam vim habeat, ut, quum

ex testamentis quid sit penus aut quum ex lege praedii quaeritur quae sint ruta caesa, non scripti genus, sed verbi interpretatio controversiam parit. 108. Quum autem aut plura significantur scripto propter verbi aut verborum ambiguitatem, ut liceat ei, qui contra dicat, eo trahere significationem scripti, quo expediat ac velit: aut, si ambigue scriptum non sit, vel a verbis voluntatem et sententiam scriptoris abducere vel alio se eadem de re contrarie scripto defendere, tum disceptatio ex scripti contentione existit, ut in ambiguis disceptetur quid maxime significetur, in scripti sententiaeque contentione utrum potius iudex sequatur, in contrariis scriptis utrum magis sit comprobandum.

109. Disceptatio autem quum est constituta, propositum esse debet oratori, quo omnes argumentationes repetitae ex inveniendi locis coniciantur. Quod quamquam satis est ei, qui videt quid in quoque loco lateat quique illos locos tamquam thesauros aliquos argumentorum notatos habet, tamen ea, quae sunt certarum causarum propria, tangemus. XXXII. 110. In coniectura igitur, quum est in infitiando reus, accusatori haec prima duo sunt — sed accusatorem pro omni actore et petitore appello; possunt enim etiam sine accusatione in causis haec eadem controversiarum genera versari —, sed haec duo sunt ei prima, causa et eventus. Causam appello rationem efficiendi, eventum id, quod est effectum. Atque ipsa quidem partitio causarum paullo ante in suasionis locis distributa est. 111. Quae enim in consilio capiendo futuri temporis praecipiebantur, quamobrem aut utilitatem viderentur habitura aut efficiendi facultatem, eadem, qui de facto argumentabitur, colligere debet, quamobrem et utilia illi, quem arguet, fuisse et ab eo effici potuisse demonstrat. Utilitatis coniectura movetur, si illud, quod arguitur, aut spe bonorum aut malorum metu fecisse dicitur; quod fit acrius, quo illa in utroque genere maiora ponuntur. 112. Spectantur etiam ad causam facti motus animorum, si ira recens, si odium vetus, si ulciscendi studium, si iniuriae dolor, si honoris, si gloriae, si imperii, si pecuniae cupiditas, si periculi timor, si aes alienum, si angustiae rei familiaris, si audax, si levis, si cru-

delis, si impotens, si incautus, si insipiens, si amans, si commota mente, si vinolentus, si cum spe efficiendi, si cum opinione celandi aut, si patefactum esset, depellendi criminis vel perrumpendi periculi vel in longinquum tempus differendi; aut si iudicii poena levior quam facti praemium; aut si facinoris voluptas maior quam damnationis dolor. 113. His enim fere rebus facti suspicio confirmatur, quum et voluntatis in reo causae reperiuntur et facultatis. In voluntate autem utilitas ex adeptione alicuius commodi vitiationeque alicuius incommodi quaeritur, ut aut spes aut metus impulsisse videatur aut aliquis repentinus animi motus, qui etiam citius in fraudem quam ratio utilitatis impellit. Quamobrem haec sint dicta de causis. 114. C. F. Teneo; et quaero qui sint illi eventus, quos ex causis effeci dixisti. XXXIII. C. P. Consequentia quaedam signa praeteriti et quasi impressa facti vestigia; quae quidem vel maxime suspicionem movent et sunt quasi tacita criminum testimonia atque hoc quidem graviora, quod causae communiter videntur insimulare et arguere omnes posse, quorum modo interfuerit aliquid, haec proprie attingunt eos ipsos, qui arguuntur, ut telum, ut vestigium, ut eror, ut deprehensum aliquid, quod ablatum ereptumve videatur, ut responsum inconstanter, ut haesitatum, ut titubatam, ut cum aliquo visus, ex quo suspicio oriatur, ut eo ipso in loco visus, in quo facinus, ut pallor, ut tremor, ut scriptum aut obsignatum aut depositum quidpiam. Haec enim talia sunt, quae aut in re ipsa aut etiam ante quam factum est aut postea suspiciosum crimen efficiant. 115. Quae si non erunt, tamen causis ipsis et efficiendi facultatibus niti oportebit, adiuncta illa disputatione communi, non fuisse illum tam amentem, ut indicia facti aut effugere aut occultare non posset, ut ita apertus esset, ut locum criminis relinqueret. Communis ille contra locus, audaciam temeritati, non prudentiae esse coniunctam. 116. Sequitur autem ille locus ad augendum, non esse exspectandum, dum fateatur; argumentis peccata convinci; et hic etiam exempla ponentur. XXXIV. 117. Atque haec quidem de argumentis. Sin autem erit etiam testium facultas, primum genus erit ipsum laudandum dicendumque, ne argumentis teneretur

reus, ipsum sua cautione effecisse, testes effugere non potuisse; deinde singuli laudentur — quae autem essent laudabilia dictum est —; deinde argumento etiam firmo, quia tamen saepe falsum est, posse recte non credi; viro bono et firmo sine vitio iudicis non posse non credi. Atque etiam, si obscuro testes erunt aut tenues, dicendum erit non esse ex fortuna fidem ponderandam aut eos esse cuiusque rei locupletissimos testes, qui id, quo de agatur, facillime scire possint. Sin quaestiones habitae aut postulatio, ut habeantur, causam adiuvabunt, confirmandum primum genus quaestionum erit; dicendum de vi doloris, de opinione maiorum, qui rem totam, nisi probassent, certe repudiassent; 118. de institutis Atheniensium, Rhodiorum, doctissimorum hominum, apud quos etiam — id quod acerbissimum est — liberi civesque torquentur, de nostrorum etiam prudentissimorum hominum institutis, qui quum in dominos de servis quaeri noluissent, tamen de incestu et coniuratione, quae facta me consule est, quaerendum putaverunt. Irridenda etiam disputatio est, qua solent uti ad infirmandas quaestiones, et meditata puerilisque dicenda. Tum facienda fides diligenter esse et sine cupiditate quaesitum dictaque quaestionis argumentis et coniectura ponderanda. Atque haec accusationis fere membra sunt. XXXV. 119. Defensionis autem primum infirmatio causarum, aut non fuisse aut non tantas aut non sibi soli aut commodius potuisse idem consequi, aut non iis se esse moribus, non ea vita, aut nullos animi motus aut non tam impotentes fuisse. Facultatam autem infirmatione utetur, si aut vires aut animum aut copias aut opes afuisse demonstrabit, aut alienum tempus aut locum non idoneum aut multos arbitros, quorum crederet nemini, aut non se tam apertum, ut id susciperet, quod occultare non posset, neque tam amentem, ut poenas ac iudicia contemneret. 120. Consequentia autem diluet exponendo non esse illa certa indicia facti, quae etiam nullo admissio consequi possent, consistetque in singulis et ea aut eorum, quae ipse facta esse dicet, propria esse defendet potius quam criminis, aut, si sibi cum accusatore communia essent, pro periculo potius quam contra salutem valere debere; testium-

que et quaestionum genus universum et quod poterit in singulis ex reprehensionis locis, de quibus ante dictum est, refellet. **121.** Harum causarum principia suspiciosa ad acerbitatem ab accusatore ponentur, denuntiabiturque commune insidiarum periculum excitabunturque animi, ut attendant. Ab reo autem querela conflati criminis collectarumque suspicionum et accusatoris insidiae et item commune periculum proferetur animique ad misericordiam adicientur et modice benevolentia iudicium colligetur. Narratio autem accusatoris erit quasi membratim gesti negotii suspiciosa explicatio, sparsis omnibus argumentis, obscuratis defensionibus. Defensori aut praeteritis aut obscuratis suspicionum argumentis, rerum ipsarum eventus erunt casusque narrandi. **122.** In confirmandis autem nostris argumentationibus infirmandisque contrariis saepe erunt accusatori motus animorum incitandi, reo mitigandi. Atque haec quidem utriusque maxime in peroratione facienda; alteri frequentatione argumentorum et coacervatione universa; alteri, si plane causam redarguendo explicarit, enumeratione, ut quidque diluerit, et miseratione ad extremum.

XXXVI. 123. C. F. Scire mihi iam videor quemadmodum coniectura tractanda sit. Nunc de definitione audiamus. C. P. Communia dantur in isto genere accusatori defensorique praecepta. Uter enim definiendo describendoque verbo magis ad sensum iudicis opinionemque penetrarit et uter ad communem verbi vim et ad eam praeceptionem, quam inchoatam habebunt in animis ii, qui audient, magis et propius accesserit, is vincat necesse est. **124.** Non enim argumentando tractatur hoc genus, sed tamquam explicando excutiendoque verbo, ut, si in reo pecunia absoluto rursusque revocato praevaricationem accusator esse definiat omnem iudicii corruptelam ab reo, defensor autem non omnem, sed tantummodo accusatoris corruptelam ab reo, sit ergo haec contentio prima verborum, in qua, etiamsi propius accedat ad consuetudinem mentemque sermonis defensoris definitio, tamen accusator sententia legis nititur; **125.** negat enim probari oportere eos, qui leges scripserint, ratum habere iudicium, si totum corruptum sit; si unus accusa-

tor corruptus sit, rescindere; nititur aequitate et utilitate: ut illa quasi scribenda lex sic esset, quaeque tamen complecteretur in iudiciis corruptis, ea verbo uno praevaricationis comprehendisse dicitur; **126.** defensor autem testatur consuetudinem sermonis verbique vim ex contrario repetit quasi ex vero accusatore, cui contrarium est nomen praevaricatoris; ex consequentibus, quod ea littera de accusatore soleat dari iudici; ex nomine ipso, quod significat eum, qui in contrariis causis quasi varie positus esse videatur. Sed huic tamen ipsi confugiendum est ad aequitatis locos, ad rerum iudicatarum auctoritatem, ad finem aliquem periculi: communeque sit hoc praeceptum, ut quum uterque definiat quam maxime potuerit ad communem sensum vimque verbi, tum similibus exemplisque eorum, qui ita locuti sint, suam definitionem sententiamque confirmet. **127.** Atque accusatori sit in hoc genere causarum locus ille communis, minime esse concedendum, ut is, qui de re confiteatur, verbi se interpretatione defendat; defensor autem et ea, quam proposui, aequitate nitatur et, ea quum secum faciat, non re, sed depravatione verbi se urgeri queratur. Quo in genere percensere poterit plerosque inveniendi locos; nam et similibus utetur et contrariis et consequentibus, quamquam uterque, tamen reus, nisi plane erit absurda causa, frequentius. **128.** Amplificandi autem causa, quae, aut quum degredientur a causa, dici solent, aut quum perorabunt, haec vel ad odium vel ad misericordiam vel ad omni modo animos iudicium movendos ex iis, quae sunt ante posita, sumentur, si modo rerum magnitudo hominumve aut invidia aut dignitas postulabit.

XXXVII. 129. C. F. Habeo ista; nunc ea, quae, quum quale sit quidpiam disceptatur, quaeri ex utraque parte deceat velim audire. C. P. Confitentur in isto genere, qui arguuntur, se id fecisse ipsum, in quo reprehenduntur; sed quoniam iure se fecisse dicunt, iuris est omnis ratio nobis explicanda. Quod dividitur in duas primas partes, naturam atque legem, et utriusque generis vis in divinum et humanum ius est distributa; quorum aequitatis est unum, alterum religionis. **130.** Aequitatis autem vis est duplex: cuius altera

directo [et] veri et iusti et, ut dicitur, aequi et boni ratione defenditur; altera ad vicissitudinem referendae gratiae pertinet; quod in beneficio gratia, in iniuria poenitio nominatur. Atque haec communia sunt naturae atque legis; sed propria legis et ea, quae scripta sunt, et ea, quae sine litteris aut gentium iure aut maiorum more retinentur. Scriptorum autem privatum aliud est, publicum aliud: publicum lex, senatusconsultum, foedus; privatum tabulae, pactum conventum, stipulatio. Quae autem scripta non sunt, ea aut consuetudine aut conventis hominum et quasi consensu obtinentur. Atque etiam hoc in primis, ut nostros mores legesque tueamur, quodammodo naturali iure praescriptum est. 131. Et quoniam breviter sunt aperti quasi fontes quidam aequitatis, meditata nobis ad hoc causarum genus esse debebunt ea, quae dicenda erunt in orationibus de natura, de legibus, de more maiorum, de propulsanda iniuria, de ulciscenda, de omni parte iuris. Si imprudenter aut necessitate aut casu quidpiam fecerit, quod non concederetur iis, qui sua sponte et voluntate fecissent, ad eius facti deprecationem ignoscendi petenda venia est, quae sumetur ex plerisque locis aequitatis. Expositum est, ut potui brevissime, de omni controversiarum genere, nisi praeterea tu quid requiris.

XXXVIII. 132. C. F. Illud equidem, quod iam unum restare video, quale sit, quum disceptatio versatur in scriptis. C. P. Recte intelligis; isto enim exposito munus promissi omne confecero. Sunt igitur ambigui duobus adversariis praecepta communia. Uterque enim eam significationem, qua nitetur ipse, dignam scriptoris prudentia esse defendet; uterque id, quod adversarius ex ambiguo scripto intelligendum esse dicet, aut absurdum aut inutile aut iniquum aut turpe esse defendet aut etiam discrepare cum caeteris scriptis vel aliorum vel maxime, si poterit, eiusdem; quamque defendet ipse, eam rem et sententiam quemvis prudentem et iustum hominem, si integrum daretur, scripturum fuisse, sed planius; 133. eamque sententiam, quam significari posse dicet, nihil habere aut captionis aut vitii; contrariam autem si probarit, fore, ut multa vitiosa, stulta, iniqua, contraria consequantur. Quum autem aliud sensisse

scriptor videtur et aliud scripsisse, qui scripto nitetur, eum, re exposita, recitatione uti oportebit, deinde instare adversario, iterare, renovare, interrogare, num aut scriptum neget aut contra factum infitietur. 134. Post iudicem ad vim scripti vocet. Hac confirmatione usus amplificet rem lege laudanda audaciamque confutet eius, qui quum palam contra fecerit idque fateatur, adsit tamen factumque defendat. Deinde infirmet defensionem, quum adversarius aliud voluisse, aliud sensisse scriptorem, aliud scripsisse dicat, non esse ferendum a quoquam potius latoris sensum quam a lege explicari. Cur ita scripserit, si ita non senserit? Cur, quum ea quae plane scripta sint neglexerit, quae nusquam scripta sint proferat? Cur prudentissimos in scribendo viros summae stultitiae putet esse damnandos? Quid impedierit scriptorem quo minus exciperet illud, quod adversarius, tamquam si exceptum esset, ita dicit se secutum? 135. Uterque exemplis iis, quibus idem scriptor, aut, si id non poterit, quibus alii, quod excipiendum putarint, exceperint. Quaerenda etiam ratio est, si qua poterit inveniri, quare non sit exceptum: aut iniqua lex aut inutilis futura dicitur aut alia causa obtemperandi, alia abrogandi; dissentire adversarii vocem atque legis. Deinde amplificandi causa de conservandis legibus, de periculo rerum publicarum atque privatarum quum aliis locis tum in perorando maxime graviter erit vehementerque dicendum. XXXIX. 136. Ille autem, qui se sententia legis et voluntate defendet, in consilio atque in mente scriptoris, non in verbis ac litteris vim legis positam esse defendet, quodque nihil exceperit in lege, laudabit, ne deverticula peccatis darentur atque ut ex facto cuiusque iudex legis mentem interpretaretur. Deinde erit utendum exemplis, in quibus omnis aequitas perturbetur, si verbis legum ac non sententiis pareatur. 137. Deinde genus eiusmodi calliditatis et calumniae retrahetur in odium iudicis cum quadam invidiosa querela. Et si incidet imprudentiae causa, quae non ad delictum, sed ad casum necessitatemve pertineat, quod genus paullo ante attigimus, erit iisdem aequitatis sententiis contra acerbitatem verborum deprecandum. Sin scripta inter se dissentient, tanta series artis est et sic

inter se sunt pleraque conëxa et apta, ut, quae paullo ante praecepta dedimus ambigui quaeque proxime sententiae et scripti, eadem ad hoc genus causae tertium transferantur. 138. Nam quibus locis in ambiguo defendimus eam significationem, quae nos adiuvat, eisdem in contrariis legibus nostra lex defendenda est. Deinde est efficiendum, ut alterius scripti sententiam, alterius verba defendamus. Ita quae modo de scripto sententiaque praecepta sunt, eadem huc omnia transferemus.

XL. 139. Expositae tibi omnes sunt oratoriae partitiones, quae quidem e media illa nostra Academia effluerunt, neque sine ea aut inveniri aut intelligi aut tractari possunt. Nam et partiri ipsum et definire et ambigui partitiones dividere et argumentorum locos nosse et argumentationem ipsam concludere et videre quae sumenda in argumentando sint quidque ex iis, quae sumpta sunt, efficiatur et vera a falsis, veri similia ab incredibilibus diiudicare et distinguere et aut male sumpta aut male conclusa reprehendere et eadem vel anguste disserere, ut dialectici qui appellantur, vel, ut oratorem decet, late expromere, illius exercitationis et subtiliter disputandi et copiose dicendi artis est. 140. De bonis vero rebus et malis, aequis iniquis, utilibus inutilibus, honestis turpibus quam potest habere orator sine illis maximarum rerum artibus facultatem aut copiam? Quare haec tibi sint, mi Cicero, quae exposui, quasi indicia fontium illorum; ad quos si nobis eisdem ducibus aliisve perveneris, tum et haec ipsa melius et multo maiora alia cognosces. C. F. Ego vero, ac magno quidem studio, mi pater; multisque ex tuis praeclarissimis muneribus nullum maius exspecto.

M. TULLII CICERONIS

LIBELLUS

DE

OPTIMO GENERE

ORATORUM.

I. 1. Oratorum genera esse dicuntur tamquam poëtarum. Id secus est; nam alterum est multiplex. Poëmatis enim tragici, comici, epici, melici etiam ac dithyrambici, quo magis est tractatum a Latinis, suum cuiusque est diversum a reliquis. Itaque et in tragoedia comicum vitiosum est et in comoedia turpe tragicum; et in caeteris suus est cuique certus sonus et quaedam intelligentibus nota vox. 2. Oratorum autem si quis ita numerat plura genera, ut alios grandes aut graves aut copiosos, alios tenues aut subtiles aut breves, alios eis interiectos et tamquam medios putet, de hominibus dicit aliquid, de re parum. In re enim quod optimum sit quaeritur; in homine dicitur, quod est. Itaque licet dicere et Ennium summum epicum poëtam, si cui ita videtur, et Paevium tragicum et Caecilium fortasse comicum. 3. Oratorem genere non divido; perfectum enim quaero. Unum est autem genus perfecti, a quo qui absunt, non genere differunt, ut Terentius ab Accio, sed in eodem genere non sunt pares. Optimus est enim orator, qui dicendo animos audientium et docet et delectat et permovet. Docere debitum est, delectare honorarium, permovere necessarium. 4. Haec ut alius melius quam alius, concedendum est; verum id fit non genere, sed gradu. Optimum quidem unum est et proximum quod ei simillimum. Ex quo perspicuum est, quod optimo dissimillimum sit, id esse deterrimum. II. Nam quoniam eloquentia constat et ex verbis et ex sententiis, perficiendum est,

ut pure et emendate loquentes, quod est Latine, verborum praeterea et propriorum et tralatorum elegantiam persequamur: in propriis, ut lautissima eligamus; in tralatis, ut similitudinem secuti verecunde utamur alienis. 5. Sententiarum autem totidem genera sunt, quot dixi esse laudum. Sunt enim docendi acutae, delectandi quasi argutae, commovendi graves. Sed et verborum est structura quaedam, duas res efficiens, numerum et laevitatem, et sententiae suam compositionem habent, ad probandam rem accommodatum ordinem. Sed earum omnium rerum, ut aedificiorum, memoria est quasi fundamentum, lumen actio. 6. Ea igitur omnia in quo erunt summa, erit perfectissimus orator; in quo media, mediocris: in quo minima, deterrimus; sed appellabuntur omnes oratores, ut pictores appellantur etiam mali, nec generibus inter sese, sed facultatibus different. Itaque nemo est orator, qui Demostheni se similem nolit esse; at Menander Homeri noluit; genus enim erat aliud. Id non est in oratoribus; aut etiamsi est, ut alius gravitatem sequens subtilitatem fugiat, contra alius acutior se quam ornatiorem velit, etiamsi est in genere tolerabili, certe non est in optimo; siquidem, quod omnes laudes habet, id est optimum.

III. 7. Haec autem dixi brevius quidem quam res petebat; sed ad id, quod agimus, non fuit dicendum pluribus; unum enim quum sit genus, id quale sit quaerimus. Est autem tale, quale floruit Athenis; ex quo Atticorum oratorum ipsa vis ignota est, nota gloria. Nam alterum multi viderunt, vitiosi nihil apud eos esse, alterum pauci, laudabilia esse multa. Est enim vitiosum in sententia, si quid absurdum aut alienum aut non acutum aut subinsulsum est; in verbis, si inquinatum, si abiectum, si non aptum, si durum, si longe petitum. 8. Haec vitaverunt fere omnes, qui aut Attici numerantur aut dicunt Attice. Sed qui eatenus valuerunt, sani et sicci dumtaxat habeantur, sed ita, ut palaestriatae; spatari in xysto ut liceat, non ab Olympiis coronam petant. Qui quum careant omni vitio, non sunt contenti quasi bona valetudine, sed vires, lacertos, sanguinem quaerunt, quamdam etiam suavitatem coloris, eos imitemur, si possumus; sin minus, illos potius, qui incorrupta sanitate

sunt, quod est proprium Atticorum, quam eos, quorum vitiosa abundantia est, quales Asia multos tulit. 9. Quod quum faciemus — si modo id ipsum adsequemur; est enim permagnum —, imitemur, si potuerimus, Lysiam et eius quidem tenuitatem potissimum; est enim multis locis grandior, sed quia et privatas ille plerasque et eas ipsas aliis et parvarum rerum causulas scripsit, videtur esse ieiunior, quum se ipse consulto ad minutarum causarum genera limaverit. IV. Quod qui ita faciet, ut, si cupiat uberius esse, non possit, habeatur sane orator, sed de minoribus; magno autem oratori etiam illo modo saepe dicendum est in tali genere causarum. 10. Ita fit ut Demosthenes certe possit summissè dicere, elate Lysias fortasse non possit. Sed si eodem modo putant, exercitu in foro et in omnibus templis, quae circum forum sunt, colloco, dici pro Milone decuisse, ut si de re privata ad unum iudicem diceremus, vim eloquentiae sua facultate, non rei natura metiuntur. 11. Quare quoniam nonnullorum sermo iam increbruit, partim se ipsos Attice dicere, partim neminem nostrum dicere, alteros negligamus; satis enim iis res ipsa respondet, quum aut non adhibeantur ad causas aut adhibiti derideantur; nam si riderentur, esset id ipsum Atticorum. Sed qui dici a nobis Attico more nolunt, ipsi autem se non oratores esse profitentur, si teretes aures habent intelligensque iudicium, tamquam ad picturam probandam adhibentur etiam inscii faciendi cum aliqua sollertia iudicandi; 12. sin autem intelligentiam ponunt in audiendi fastidio neque eos quidquam excelsum magnificentumque delectat, dicant se quiddam subtile et politum velle, grande ornatumque contemnere; id vero desinant dicere, qui subtiliter dicant, eos solos Attice dicere, id est, quasi sicce et integre. Et ample et ornate et copiose cum eadem integritate Atticorum est. Quid? dubium est utrum orationem nostram tolerabilem tantum an etiam admirabilem esse cupiamus? Non enim iam quaerimus quid sit Attice, sed quid sit optime dicere. 13. Ex quo intelligitur, quoniam Graecorum oratorum praestantissimi sint ii, qui fuerunt Athenis, eorum autem princeps facile Demosthenes, hunc si qui imitetur, eum et Attice dicturum et optime, ut, quoniam Attici

nobis propositi sunt ad imitandum, bene dicere id sit Attice dicere.

V. Sed quum in eo magnus error esset, quale esset id dicendi genus, putavi mihi suscipiendum laborem, utilem studiosis, mihi quidem ipsi non necessarium. 14. Converti enim ex Atticis duorum eloquentissimorum nobilissimas orationes inter seque contrarias, Aeschini et Demostheni; nec converti ut interpres, sed ut orator, sententiis iisdem et earum formis tamquam figuris, verbis ad nostram consuetudinem aptis; in quibus non verbum pro verbo necesse habui reddere, sed genus omne verborum vimque servavi. Non enim ea me adnumerare lectori putavi oportere, sed tamquam appendere. 15. Hic labor meus hoc adsequetur, ut nostri homines quid ab illis exigant, qui se Atticos volunt, et ad quam eos quasi formulam dicendi revocent intelligant. Sed exoritur Thucydides. Eius enim quidam eloquentiam admirantur. Id quidem recte; sed nihil ad eum oratorem, quem quaerimus. Aliud est enim explicare res gestas narrando, aliud argumentando criminari crimineve dissolvere; aliud narratione tenere auditorem, aliud concitare. At loquitur pulcre. 16. Num melius quam Plato? Necesse est tamen oratori, quem quaerimus, controversias explicare forenses dicendi genere apto ad docendum, ad delectandum, ad permovendum. VI. Quare si quis erit, qui se Thucydidio genere causas in foro dicturum esse profiteatur, is abhorret etiam a suspitione eius, quod versatur in re civili et forensi; sin Thucydidem laudabit, ascribat suae nostrae sententiam. 17. Quin ipsum Isocratem, quem divinus auctor Plato suum fere aequalem admirabiliter in Phaedro laudari fecit ab Socrate quemque omnes docti summum oratorem esse dixerunt, tamen hunc in numerum non repono. Non enim in acie versatur et ferro, sed quasi rudibus eius eludit oratio. A me autem, ut cum maximis minima conferam, gladiatorum par nobilissimum inducitur, Aeschines, tamquam Aeserninus, ut ait Lucilius, non spurcus homo, sed acer et doctus cum Pacideiano hic componitur, ... optimu' longe post homines natos. Nihil enim illo oratore arbitror cogitari posse divinius. 18. Huic labori

nostro duo genera reprehensorum opponuntur. Unum hoc: „Verum melius Graeci“; a quo quaeratur eequid possint ipsi melius Latine? Alterum: „Quid istas potius legam quam Graecas?“ Iidem Andriam et Synephebos nec minus Terentium et Caecilium quam Menandrum legunt, nec Andromacham aut Antiopam aut Epigonos Latinos reiiciunt; sed tamen [Ennium et Pacuvium et Accium potius quam Euripidem et Sophoclem legunt]. Quod igitur est eorum in orationibus e Graeco conversis fastidium, nullum quum sit in versibus?

VII. 19. Sed aggrediamur iam quod suscepimus, si prius exposuerimus quae causa in iudicium deducta sit. Quum esset lex Athenis, NE QUIS POPULI SCITUM FACERET, UT QUIS QUAM CORONA DONARETUR IN MAGISTRATU PRIUS QUAM RATIONES RETTULISSET; et altera lex, EOS, QUI A POPULO DONARENTUR, IN CONTIONE DONARI DEBERE; QUI A SENATU, IN SENATU, Demosthenes curator muris reficiendis fuit eosque refecit pecunia sua; de hoc igitur Ctesiphon scitum fecit, nullis ab illo rationibus relatis, ut corona aurea donaretur eaque donatio fieret in theatro, populo convocato, qui locus non est conditionis legitimae, atque ita praedicaretur, EUM DONARI VIRTUTIS ERGO BENEVOLENTIAEQUE, QUAM IS ERGA POPULUM ATHENIENSEM HABERET. 20. Hunc igitur Ctesiphontem in iudicium adduxit Aeschines, quod contra leges scripsisset, ut et rationibus non relatis corona donaretur et ut in theatro, et quod de virtute eius et benevolentia falsa scripsisset, quoniam Demosthenes nec vir bonus esset nec bene meritus de civitate. Causa ipsa abhorret illa quidem a formula consuetudinis nostrae, sed est magna. Habet enim et legum interpretationem satis acutam in utramque partem et meritorum in rem publicam contentionem sane gravem. 21. Itaque causa fuit Aeschini, quum ipse a Demosthene esset capitis accusatus, quod legationem ementitus esset, ut ulciscendi inimici causa nomine Ctesiphontis iudicium fieret de factis famaque Demostheni. Non enim tam multa dixit de rationibus non relatis, quam de eo, quod civis improbus ut optimus laudatus esset. 22. Hanc multam Aeschines a Ctesiphonte petivit quadriennio ante Philippi Macedonis mortem; sed iudicium factum est aliquot annis post, Alexandro iam Asiam

tenente; ad quod iudicium concursus dicitur e tota Graecia factus esse. Quid enim tam aut visendum aut audiendum fuit quam summorum oratorum in gravissima causa accurata et inimicitii incensa contentio? 23. Quorum ego orationes si, ut spero, ita expressero, virtutibus utens illorum omnibus, id est, sententiis et earum figuris et rerum ordine, verba persequens eatenus, ut ea non abhorreant a more nostro: — quae si e Graecis omnia conversa non erunt, tamen ut generis eiusdem sint elaboravimus —, erit regula, ad quam eorum dirigantur orationes, qui Attice volent dicere. Sed de nobis satis. Aliquando enim Aeschinem ipsum Latine dicentem audiamus.

Huius partis volumine priore continentur:

Prooemia editoris	p. III sqq.
Memorabilia vitae Ciceronis per annos digesta	p. XIX—XXXVIII.
M. Tullii Ciceronis rhetoricorum ad C. Herennium libri quattuor	p. 1—102.
Eiusdem rhetoricorum libri duo qui sunt de inventione rhetorica	103—207.

volumine altero:

Prooemia editoris	p. III sqq.
M. Tullii Ciceronis de oratore libri tres	p. 1—198.
Eiusdem de claris oratoribus liber qui dicitur Brutus	p. 199—278.
Eiusdem ad M. Brutum orator	p. 279—338.
Eiusdem ad C. Trebatium topica	p. 339—360.
Eiusdem de partitione oratoria dialogus	p. 361—392.
Eiusdem libellus de optimo genere oratorum	p. 393—398.